

Центр
досліджень
визвольного
руху

УКРАЇНСЬКИЙ ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ

№ 10

науковий збірник

*До 100-річчя
від дня народження
Романа Шухевича*

Львів — 2007

**ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ІМ. І. КРИП'ЯКЕВИЧА
НАН УКРАЇНИ**

ЦЕНТР ДОСЛІДЖЕНЬ ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ

Редакційна колегія: канд. іст. наук Володимир В'ятрович (відповідальний редактор); проф., д-р. іст. наук Ярослав Дашкевич; Руслан Забілий; акад. НАН України Ярослав Ісаєвич; проф. Володимир Косик; проф., д-р іст. наук Микола Литвин; д-р іст. наук Іван Патер; Михайло Романюк; д-р іст. наук Анатолій Русначенко.

Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. — Львів, 2007. — Збірник 10: До 100-річчя від дня народження Романа Шухевича. — 352 с.

Збірник продовжує серію наукових публікацій документів, досліджень, спогадів та інших матеріалів, які розкривають різноманітні аспекти діяльності українського визвольного руху, його структур та окремих особистостей.

На обкладинці: Роман Шухевич (портрет роботи художника Василя Василенка, 2007 р.)

**Рекомендовано до друку Вченою радою
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України**

ЗМІСТ

Від редакції	5
--------------------	---

ДЖЕРЕЛА ДО ІСТОРІЇ ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ

<i>Роман Шухевич — ‘Б. Федорович’</i>	
Юрко Березинський (з життя бойовика)	7
<i>Роман Шухевич — ‘Чагар’</i>	
Про рейди	13
<i>Роман Шухевич — ‘Чагар’</i>	
Бої в лісі	18
<i>Роман Шухевич — ‘Генерал Тарас Чупринка’</i>	
До генези Української Головної Визвольної Ради	21
<i>Володимир Мороз</i>	
З листування членів Проводу ОУН (листопад 1944 – травень 1945)	34
<i>Олександр Іщук, Наталія Ніколаєва</i>	
Спогади охоронця Романа Шухевича Михайла Зайця — ‘Зенка’	53

ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ РОМАНА ШУХЕВИЧА

<i>Петро Арсенич</i>	
Рід Шухевичів в історико-культурній спадщині України та діаспори	91
<i>Андрій Сова</i>	
Юнацькі та молоді роки Романа Шухевича	101
<i>Микола Посівнич</i>	
Військово-політична діяльність Романа Шухевича в УВО-ОУН у 1923—1938 рр.	159
<i>Олександр Пагіря</i>	
Роман Шухевич у Карпатській Україні (1938—1939)	171
<i>Іван Патріляк</i>	
Діяльність Романа Шухевича в Українському Легіоні (1941—1943)	186
<i>Костянтин Кондратюк</i>	
Військово-політична діяльність Романа Шухевича у 1943—1944 рр.	202
<i>Володимир Мороз</i>	
До початків діяльності Української Головної Визвольної Ради	213
<i>Анатолій Русначенко</i>	
Роман Шухевич — керівник воюючої України	233

Тетяна Антонова

Жінки в житті Романа Шухевича, Головного командира Української Повстанської Армії	244
--	-----

Марія Пелешок

Роман Шухевич у спогадах сучасників.....	257
--	-----

Євген Луцьо

Постать Романа Шухевича в оповідному фольклорі Яворівщини.....	267
--	-----

ІДЕОЛОГІЯ ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ

Тарас Ремарчук

Еволюція поглядів Романа Шухевича на повоєнну боротьбу українського визвольного руху.....	289
--	-----

Володимир Трофимович

Державотворчі ідеї Проводу ОУН в Україні (1940—1950)	299
--	-----

СИМВОЛІКА

Віталій Манзуренко

Роль Романа Шухевича у створенні нагородної системи УПА	313
---	-----

ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ І СУЧАСНІСТЬ

Володимир В'ятрович

Місце захоронення Головного командира УПА Романа Шухевича як предмет суспільних дискусій.....	323
Укази Президента України	337

ІСТОРІОГРАФІЯ, ОГЛЯДИ ТА РЕЦЕНЗІЇ

Руслан Забілий

Літопис УПА. Нова серія. — К.—Торонто, 2007. — Т. 10: Життя і боротьба генерала «Тараса Чупринки» (1907-1950). Документи і матеріали — 815 с.	341
--	-----

Володимир В'ятрович

«Роман Шухевич у документах радянських органів державної безпеки (1940-1950)» / За ред. В. Сергійчука — К., 2007. — Т. 1 — С. 640; Т. 2. — С. 584.	345
---	-----

Відомості про авторів.....	348
----------------------------	-----

Пропонований увазі читачів науковий збірник є ювілейним у багатьох аспектах. Це вже десятий з черги номер, який виходить у п'яту річницю від заснування Центру досліджень визвольного руху. Крім того, 2007 р. відзначено низку ювілеїв, пов'язаних з історією визвольного руху: це і 65-річчя від створення УПА, і столітні ювілеї провідних діячів руху: Дмитра Грицяя, Олексі Гасина, Олега Ольжича та, врешті, Головного командира УПА Романа Шухевича, — саме його постаті і присвячено наше видання.

Основу збірника склали доповіді, виголошені на науковій конференції «Роман Шухевич — провідник українського визвольного руху», що проходила 25 травня у Львові. Вони послідовно розкривають різні етапи життя та діяльності цієї людини і таким чином створюють її загальний образ, з'ясовують місце та роль в українській історії. Доповнює ці матеріали низка документів, передовсім — твори самого Шухевича, які показують різнобічність його зацікавлень. Зокрема, це літературний твір «Юрко Березинський»* (уперше надрукований в газеті «Краківській вісті» 1941 р. під псевдонімом 'Б. Федорович'), розробки з тактики партизанської боротьби** (надруковані в журналі «Повстанець» під псевдонімом 'Чагар') і політологічна стаття «До генези Української Головної Визвольної Ради»*** (підписана найвідомішим його псевдом 'Генерал Тарас Чупринка'). Також у джерельному розділі збірника публікуються листи членів Проводу ОУН та спогади одного з охоронців Головного командира — Михайла Зайця — 'Зенка'.

Ще одна особливість пропонованого збірника — це нова рубрика «Визвольний рух і сучасність». Її запроваджено з огляду на те, що в наші дні триває активне переосмислення українського визвольного руху в політичній площині, і очевидно, що фахівці-історики не можуть стояти осторонь цього процесу. Першою публікацією в рубриці

* Друкується за окремим підпільним виданням з Архіву Центру досліджень визвольного руху (далі — Архів ЦДВР).

** Друкуються за виданням: Літопис УПА. Нова серія. — К.—Торонто, 1995. — Т. 1: Видання Головного Командування УПА. — С. 176—179; 211—215.

*** Друкується за окремим підпільним виданням з Архіву ЦДВР.

стала стаття про дискусію довкола місця поховання Романа Шухевича, яка останніми роками розгорнулася в суспільстві. Також тут розміщено Укази Президента України про відзначення 100-ліття Романа Шухевича, про присвоєння йому звання героя України та про відзначення 65-ї річниці УПА. Ці документи, на нашу думку, є етапними, оскільки засвідчують зміни у ставленні офіційної української влади до ролі та місця Української Повстанської Армії в історії.

Десятий номер «Українського визвольного руху» є вже другим збірником, присвяченим одній визначній особистості. Зацікавлення, яке викликав восьмий номер, де було зібрано матеріали про Євгена Коновальця, — певна запорака того, що й це видання знайде вдячного читача. Гадаємо, в майбутньому з'явиться ще не один збірник, у якому крізь призму життя окремої особи висвітлюватиметься історія українського визвольного руху 1920-х—1950-х рр.

РОМАН ШУХЕВИЧ — 'Б. ФЕДОРОВИЧ'

ЮРКО БЕРЕЗИНСЬКИЙ (З ЖИТТЯ БОЙОВИКА)

В 1929-32 рр. добре було знане кожному українському підпільникові на ЗУЗ прізвище комісара польської поліції у Львові Чеховського. Він разом з комісаром Білевичем вів найважливі українські політичні справи. На всіх тодішніх процесах підсудні вказували на них, як на спричинників жаклих побоїв-знуцань, бо саме вони давали накази своїм підвладним поліційним агентам тортурувати політв'язнів. З ОУН комісар насміхався — жартував, — певний, що за ним стоїть держава з великим справним поліційним апаратом, що унеможливить навіть бойовикам ОУН помсту за друзів. Та перечислився, бо проти справности і сили поліції стоїть фанатизм, погорда смерти, впертість і посвята.

У звені членів ОУН у Дзвона* був молодий 20-літній юнак, Юрко Березинський. Високий, пристійний з сивими блискучими очима, цілим своїм серцем належав до ОУН. Її історію, її бойовиків знав усіх напам'ять. Щоранку будила його думка про Організацію і думка про неї заколисувала його за рік на вічний сон у Городку Ягайлонському. В душі лелівав мрії помірятися і собі з ворогом і показатися гідним своїх старших друзів. І саме цей юнак дістав наказ від Дзвона прослідити спосіб життя комісара Чеховського: де живе, куди рано ходить, якими вулицями ходить, в котрій годині вертається з бюро, чи виходить систематично в вечорі і куди? Живий усміх і радість у Юркових очах є відповіддю на наказ провідника. І Дзвін бачить, що найбільшу радість зробив би йому, коли б дав ту «роботу» до виконання. Інвігіляційну працю виконує Юрко не самий. Він має людей у своєму звені, вони стають до помочі, але трьох людей до слідження може бути замало, особливо, що слідкування треба вести також біля слідчого будинку польської поліції на вул. Казимирівській, а там крутиться багато агентів. Юрко дістає до помочі ще дівчину Міру.

* Псевдо Романа Шухевича.

Грудень, січень, лютий проходять на інвігіляції, яка, зрештою, ніяких нових матеріалів про Чеховського не дає. Але й досі зібрані дані, ці, що є, вистачають вповні. Систематично ходить він щоранку тою самою дорогою — вулиця Стрийська, алея Стрийського парку, і знов вул. Стрийська до трамвайної зупинки. В ранніх годинах рух на тих вулицях мінімальний. Поліцистів чи озброєних військових, що мали б бути грізні при погоні за вбивником, майже ніколи немає тут. Терени, що прилягають до дороги, якою іде Чеховський, прегарні. З одного боку Стрийський парк і виставова площа, а з другого — виходи на Вулецькі горби, Стрийський цвинтар і город біля вул. Пелчинської. В такий терен певно не буде пускатися погоня, що може бути зложена найбільше з 2-3 припадкових цивільних людей. До того ж, вони, правдоподібно, будуть неозброєні, а перед собою будуть мати людину зі зброєю у руках і рішену на все.

В такій ситуації можна приступити до подрібного опрацювання цілого пляну. Немає сумніву, що робота буде виконана рано о годині 7,10 — 7,35 на трасі між домом, а трамвайною зупинкою.

Дальше йде про вибір самого виконання. На просьби Юрка Дзвін не може бути глухий. Він гарно зробить це сам — він не розконспірований, відваги йому не бракує, він опанований, спокійний: правда, що молодий він ще трохи — 20 літ має — та тут Дзвін тямить, що він сам, маючи 19 літ брав участь у «мокрій роботі». І зовсім добре її виконав, а на війну чи не йдуть 18-20 літні? І чи якраз ці молоді запальні люди — це найбільші герої воєн і революцій. Старі, звичайно, називають їх «дурними дітьми», «негативістами», чи інакше, але чи не тому, що забули, якими самі були замолоду. Отже, піде Юрко Березинський. Чи міг би-хто відтворити цей гордий і радісний погляд, з яким Юрко прийняв наказ!?

«Будь спокійний, друже провідник, я не заведу надій, що їх на мене покладаєш. Коли б мені навіть не вдалося втекти від погоні, — живим у руки ворогові не здамся».

І дійсно слово його не було пусте: пострілений у нападі на пошту в Городку Ягайлонському, коли не міг вже втікати, приложив собі холодне дуло до виска і скінчив зі собою, щоб ворогові не здатися.

Місце до виконання роботи вибрали на закруті Стрийської вулиці, в тому місці, де кінчиться якийсь опаркований город, а починається кладовище. Закрут настільки добрий, що евентуальних свідків атентату буде менше. Тільки ті, що будуть по тій самій сторони

закруту, де буде виконаний атентат. Всі, що будуть на протилежній стороні, нікого не зможуть бачити. Охорони Юркові не треба буде, бо від прохожих не можна сподіватися поважної погоні. Зрештою, Юрко дістане 2-і пістолі і кілька магазинків набоїв. Щоб роботу робити «якнайдискретніше», дістане він пістоль маленького калібру 6,35 мм, який стріляє без великого гуку при вистрілі, а другий великого калібру 9,0 мм для самооборони. Устійнення для атентату має в собі посмак забобону. Виконати роботу буде можна кожного дня. Та Дзвін вважає, що найкраще воно вдасться у вівторок, бо це для нього найщасливіший день у тижні. Він сам ішов на першу велику роботу саме у вівторок. І вибрано вівторок, 22-го березня. В перших днях цього тижня від'їжджає до дому своїх батьків в с. Глядів, Радехівського повіту. Ситуація укладається надзвичайно гарно. Поїзд, який їде з Радехова до Львова, приїздить на двірець Підзамчедесь біля год. 6:45 зрана. Звідси безпосередньо дістається Юрко на місце роботи ще на час, а поворотний поїзд до Радехова є вже о год. 8 рано; цей поїзд мусить Юрко схопити на Підзамчі і ним від'їхати додому. Вже в полудне буде вдома. Отже, його кількогадиної не-присутности ніхто з домашніх не повинен помітити, тим більше, що він і так багато вдома не просиджував. Алібі буде просто прекрасне. Від початку березня був він цілий час вдома, поза Львовом. Все приготоване. Юрко же нетерпеливо в Оглядові на 22-го березня. У Львові Міра дальше стверджує, що Чеховський не змінив способу життя, ні, все «грає».

Приходить ніч з 21-22-го березня. На заспаному приходстві ледве чутний рух. Юркова сестра тихо-тихенько будить свого брата зі сну. Чи спав він? Не знати. Зривається, спокійний, опанований, трохи блідий. В темній кімнаті вбирається в «помпи» і куртку, кашкет і зброю дістане у Львові. За кілька хвилин він готовий. Має далеку дорогу до маленької залізничної зупинки Павлів, куди має 11 км ходу. Сестра прощає свого улюбленого брата без сліз. Поїзд не мав спізнєння. Точно заїхав на Підзамче, а між юрбою перекупок, молочарок і учнів протискався високий, блідий мужчина і уважно шукав між тими, що ждали на станції. Весело усміхнувся до Міри, що ждала вже з течкою в руці. Там пістолі і кашкет — ці останні конечні речі. Обоє пішли, взялися під руку, ніби залюблена пара, веселі й усміхнені. Вона повідомляє його, що все в порядку. Чеховський незмінно продовжує свою ранішню дорогу і сьогодні, напевно,

також піде, а завтра живим хіба вже ні. Вступають до першої брами при Жовківській вулиці. Міра випорожняє течку і оба пістолі мандрують до кишені Юрка. Твердо стискає він зимну сталь. Все в порядку, каже Міра. — Передучора з них ще пробно стріляли, 9-ка «Штаер» стріляє знаменито. Мала 6-ка ФН може затягтися по кількох стрілах, — та Юрко впевняє, що найбільше буде два стріли до комісара. Юрко добрий стрілець. Час втікає. Треба всідати до трамваю. Всідають обоє і їдуть до жандармерії при вул. Сапіги. Подорозі умовляються: Міра зажде при вулиці Пелчинського, коло трамвайної зупинки. Там відбере від нього все зайве: пістолі, набої, кашкет. Всідають з трамваю. Кріпкий, дружній стиск руки — це благословенство Міри для молодого революціонера і довгий-довгий погляд за ним. Чи вернеться живим, чи може?.. Ні, він вернеться напевно — такий був спокійний і певний успіху. Вже пішов. Скоро, Кадетською вулицею вгору, назустріч невідомому. Юрко не бачить нічого коло себе. В думці лише одно. Бути гідним тих усіх, що були перед ним — всіх Любовичів, Пісецьких. Всіх, що по тюрмах ждуть помсти. Ще лише кілька хвилин... Треба лише одно пам'ятати: добре ціляти — і найкраще нічого взагалі не думати, лише те одне: добре ціляти. Юрко доходить до кадетської школи. Ще кілька кроків, до Стрийської вулиці і зараз побачить Чеховського. Це ж година, що в ній повинен надходити. Так, ось іде вже, іде, вже виходить із Стрийського парку. Іде самий, спокійно, з руками в кишенях плаща. Йде до бюро, де ждуть вже жертви. Не чує, не прочуває нічого пан комісар. Він думає про аванс, про кар'єру... Юрко приспішує ходу. Ще лиш 10 кроків ділить його від Чеховського. Рука в кишені, відбезпечила ФН (Юрко був малькут), — зараз Чеховський спиниться на закруті. Ще секунда життя. Юрко вже лиш два кроки за Чеховським. Рука з кишені різко витягається, а в ній блищить маленький чорний предмет. «Лиш добре ціляти!» — одинока думка в тому рішачому моменті. Сухий тріск понісся по деревах Стрийського парку. Лиш один тріск. Якийсь чоловік у темному плащі зігнувся у колінах і впав перед себе лицем до землі. Не видав ні одного звуку зі себе, навіть рук не витягнув з кишені. Це вже. Труп. Труп комісара політичної поліції Еміліяна Чеховського.

Якийсь другий перебіг через гостинець і почав драпатися на протилежний шкарп на кладовище. Раз усунувся, бо було ховзько. Та за другим разом відістався на цвинтарну алею і зараз же зник.

Ще лиш оглянувся за прохожими, а вони: всі три трамваярі повставали збентежені, нерішучі, не знали, що робити, до кого вдатися. Не кричали, лиш поволі почали підступати до чоловіка, що лежав на землі. Про того другого хіба забули. А він кількома швидкими кроками пробіг кладовище і кинувся через горби в напрямі Пелчинської вулиці. Оце зовсім нелегка дорога — сніг декуди по пояс. Стежки нема, а гаятись не можна. Та на щастя ні живої душі не видно. Та в Юрка вже друга думка: якнайскорше віддалитися звідтіля. Скоріше! І мов олень, скаче він великими кроками по глибокому снігу. Ще крок, ще два і він вже при Пелчинській вулиці. Вже видно трамвайну зупинку, Міра вже жде. Допитливий погляд «Щасливо! По всьому?». «Ні, це неможливо, я нічого не чула». «Бо тільки один стріл, а відгомін тут не долетить». І знову дружній стиск руки; вона перша його вітає, того щасливого молодого революціонера, що ось перейшов свій хресний вогонь. Відбирає від нього зброю, кашкет, тепер вже вона тим заопікується. Та робота ще не скінчена, ще Юрко мусить якнайскорше дістатися додому. Ідуть трамваєм обоє щасливі, радісні. Вівторок щасливий день. До поїзду ще 5 хвилин часу. Міра купує білет і знову молодий, блідий чоловік всувається у куток сепаратки, де закрившись курткою дрімає. Чи дрімає справді? На маленькій зупинці Павлів висів один-одинокий подорожній і цілними доріжками подався на схід,

«Де ж то Юрко подівся, що його від рана не бачу?» — питається батько доньки.

«Десь тут ходив, а потім сказав, що іде до свого товариша, до Кривого». «Але що так зранку захотілося йому йти у відвідини!».

«Він десь зараз повинен бути» — відповідає дочка а сама ходить лише від вікна до вікна — щохвилини заглядає на годинник. Ах, як тяжко ждати, краще самому робити, ніж другого висилати. Живий чи ні? Вдалось, чи ні? — ці питання клубляться цілий час у дівочій голові.

В сінях хтось витирає ноги. То він, то напевно він! Скригнули двері. В кухні станула висока, струнка постать Юрка. Йому назустріч один довгий допитливий погляд. Його очі сказали їй все. Ще заки вспів щонебудь промовити кинулась йому на шию і почала гарячо цілувати. За часок сиділа вже при слухавках радієвого апарату і відбирала вістку: «Сьогодні в годині сьомій тридцять невідомий чоловік замордував при вулиці Стрийській одним пострілом з пістоля

комісара пана Еміліяна Чеховського. Вбивство правдоподібно на політичному підложжі. Слідство ведеться. Подробиці поки що в таємниці».

Польська поліція стала перед загадкою, якої не могла розв'язати довгий час. Щойно три роки пізніше довідалася з архіву Сеника, що вбивником комісара Чеховського був Юрко Березинський. Та він вже тоді не жив. Дня 30-го листопада 1932 року згинув смертю революціонера в Городку Ягайлонським.

ВЕЛИКІ РОКОВИНИ

(Уривок)

...Лиш борися, на мирися.
Радше впадь, а сил не трать,
Гордо стій і не корися,
Хоч пропадь, але не зрадь!

Кожний думай, що на тобі
Мільйонів стан стоїть,
Що за долю мільйонів
Мусиш дати ти одвіт.

Кожний думай: тут, в тім місці,
Де стою я у вогні.
Важиться тепер вся доля
Величезної війни.

...Чи побіди довго ждати?
Ждати довго!» То й не жди ж!
Нині вчися побіджати,
Завтра певно побідиш.

(Іван Франко)

ПРО РЕЙДИ

Рейдом звичайно називають маневрування в заплілі ворога. Тому, що ціла діяльність УПА зводиться до дій у ворожому заплілі, виходило б, що кожний маневр УПА треба б назвати рейдом. Та знаменною прикметою для рейду є оперування у повному відірванні від власних баз, від власного вищого командування. Тим-то в наших повстанських умовах рейдом будемо називати тільки маневрування в теренах, дотепер не опанованих нашим повстанським рухом, де немає для нас харчових і санітарних баз, де при перемаршах і квартируванні треба приймати окремі заходи обережності. Так, наприклад, перемарш по теренах Білорусії будемо називати рейдом, зате маневр по опанованих нами теренах Західно-Українських Земель не буде рейдом.

Які ж *цїлі* переслідують рейди наших частин?

В першу чергу це будуть цілі *політично-пропагандивні* й щойно на другому місці стоятимуть *бойові* цілі, які є тільки доповненням до політичних завдань. Що воно так, а не інакше, виходить хоч би з того, що революція, яку приходить здійснювати українському народові, є в першу чергу революцією політичною, сама ж УПА є силою не тільки мілітарною, а політично-мілітарною.

Які військові одиниці найкраще надаються до рейдів?

Це основно залежить від можливостей *законспірування* своїх рухів перед ворогом чи то від можливостей пробиватися крізь ворожі застави. При більшому насиченні терену ворожими військами треба радше мати на увазі зручне маневрування поміж тими військами, а ніж розраховувати на власну пробойову силу. Тим то вважаємо, що в наших умовах найбільш придатна до рейдів частина — це чота. Кількістю своєї скорострільної зброї зможе вона, на випадок потреби, вибитися з ворожого оточення, а рівночасно легко їй законспірувати свій рух і місце постою.

Перед виходом у рейд чота мусить бути відповідно *вивінувана й приготовлена*. Одержавши від свого зверхника трасу й завдання рейду, чотовий мусить до цього підготувати відділ як з погляду політичного, так і військового.

Щодо політичної підготовки, [то] чотовий мусить подбати, щоб при частині був *пропагандист*, який зможе пров[а]дити всю намічену політичну роботу, — для нього відділ є тільки збройною охороною і допомогою. Може ним бути й самий чотовий, якщо він з погляду політичного задовільно вироблена людина. Та краще, щоб до цього була призначена окрема людина, бо чотовий увесь час мусить дбати про військові заходи охорони відділу, а евентуальна політична робота могла б його надмірно переобтяжувати зі шкодою для чисто військової справи частини. До політичної підготовки відділу належить забрання потрібної на призначені терени літератури та переведення короткого політичного інструктажу всієї частини перед вимаршем.

При військовій підготовці чотовий мусить пам'ятати, що до рейду можна брати зі собою тільки людей фізично здорових і загартованих, які зможуть кожного дня робити довші перемарші. Людей треба конче, відповідно до пори року, вивінувати, головно, взуттям і плащами, які служитимуть за прикриття під час сну. Очевидно, взуття можна б вимінати в тих бійців, які залишаються на місці, або заготовити бодай ходаки, личаки тощо. Під час приготування відділу до вимаршу чотовий мусить пам'ятати, що відділу не можна обвантажувати ніякими речами, які не є конче потрібні, бо тоді частина стає отяжілою і нерухливою. До таких найконечніших речей належати буде передусім запасна амуніція і санітарний матеріал. Кількість амуніції залежатиме від часу тривання рейду. Щоб не обтяжувати самого відділу більшою кількістю запасної амуніції, можна її дотранспортувати до терену рейдів і там позакопувати в кількох криївках, з яких потім поповнюватиметься недобір. Якщо йдеться про медичну допомогу, то ясно, що з рейдуючим відділом мусить піти хоч один добрий *санітар*, який вмів би давати собі раду при різних пораненнях. Цей санітар бере для відділу необхідну кількість санматеріалу, яким зможе обслужити всіх поранених. Цей санматеріал можна так само переховувати на терені рейдів у криївках, щоб не обтяжувати ним відділу.

Зброя перед вимаршем мусить бути випробувана й евентуальні її недоліки повинні бути основно усунені.

Ніякий командир не пуститься в незнані терени без карти й компасу. Тому що карт не все можна дістати, чотовий може зладити сам собі карту бажаних теренів, відрисовуючи її від оригінальної

через прозорий папір або просто прикладаючи на вікні звичайний папір до карти і копіюючи її до світла. Очевидно, що таким способом не одержується карт зовсім докладних, але при добрій старанності можна дістати карти задовільно докладні для орієнтації в терені.

Щоб якнайменше обтяжувати бійців і тим самим зробити відділ дуже рухливим, добре є для деяких теренів (не болотистих, не дуже пересічених ярами і ріками, не гористих) зладити двоколку, на якій транспортується весь надмірний багаж, а також ранених. Замість двоколок можна вживати коней для в'ючення на них вантажів, але тоді коней треба більше, ніж до двоколок. У зимову пору справу транспорту вантажів розв'язують найкраще сани, тягнені кінськими, або й спеціально зладжені на широких полозах низькі сачки, які тягнуть самі бійці.

Окремо мусять підготовлятися рейди кінноти, що, побіч різних недогод, мають одну дуже важливу прикмету — рухливість. Кіннотній частині треба передусім основно переглянути коні та пошити (з мішків, напханих сіном) примітивні, але для наших умовин майже зовсім задовільні сидла.

Основним стилем кожного повстанського рейду є його *конспіративність, рухливість і заскакування* ворога акціями там, де він їх не сподівається.

Щоб рейд був якнайбільше *конспіративний*, кожен борець мусить дуже суворо зберігати військову таємницю, пам'ятаючи, що кожне зайве, неконспіративне слово може загубити цілий відділ, а з ним і його особисто. Ні одного слова про місця постою, напрям маршу, озброєння, чисельність відділу, не зраджувати псевд командирів, ні вищих зверхників. Для маскування може відділ з успіхом вживати ворожих військових одягів або виступати під видом дезертирів із червоної армії тощо. Зрозумілою річчю є, що просування частин може відбуватися тільки вночі, а вдень тільки в лісних околицях, де не можна сподіватися зустрічі ані з ворогом, ані з цивільним населенням. Щоб не здемаскувати відділу, місце постою треба вибирати таке, щоб його ніхто не помітив, отже — відокремлені хати, хутори, ліси, дебри й і.п. Коли треба заквартирувати в оселях, то першим обов'язком є не випустити нікого з хат, які займе відділ, аж до того часу, поки відділ із тих хат не відійде. Ні в якому випадку не можна квартирувати в одній оселі довше, ніж одну добу.

Другою прикметою рейду мусить бути його *рухливість*. Отже, ніколи не залишатися там, де ворог того не сподівається, і в такий час, щоб ворог не міг перешкодити у виконанні акції. Отже — *заскочення ворога*. Тут знову різноманітність грає вирішальну роль. Не вільно робити акцій все по тому самому шляху, щоб ворог на основі траси не міг зорієнтуватися у виборі чергових місць акцій і не приготував там засідок. Якщо йде про час акцій, то їх найкраще переводити в передвечірніх годинах, щоб зараз потім вибратися з оселі.

Щоб могли пророблювати намічену політичну роботу, чота мусить з'являтися там, де ворог того не сподівається, і в такий час, щоб ворог не міг перешкодити у виконанні акції. Отже — *заскочення ворога*. Тут знову різноманітність грає вирішальну роль. Не вільно робити акцій все по тому самому шляху, щоб ворог на основі траси не міг зорієнтуватися у виборі чергових місць акцій і не приготував там засідок. Якщо йде про час акцій, то їх найкраще переводити в передвечірніх годинах, щоб зараз потім вибратися з оселі.

Так отже, на кожний рейд складаються такі три основні дії: *марш, квартирування й акції*.

Марш відділу — це звичайний перемарш із забезпеченням, причому найголовнішим є вибір самої траси маршру. Вона не сміє бути прямолінійна, бо таку ворог зараз розшифрує. Треба робити часті викрути вбоки, минати людські оселі, щоб не звернути на себе уваги, старатися вибрати трасу таку, щоб ворог ніяк її не сподівався. Тому що всі марші, це майже як правило, відбуваються нічною порою, нероз доведеться користуватися місцевими провідниками. Тоді їх не можна відпустити скоріше, як чергового дня вечером, коли вже намічається відхід із місця постою.

Само *місце постою* треба вибирати таке, щоб воно давало можливість доброго зорення і відвороту: біля лісів, ярів, ровів і т.п. Заквартируватися найрадіше перед світанком, щоб за дня не було вже нічого помітно. Всі стійки мусять бути повнотою закриті перед можливим ворожим зоренням. Чота квартирує скупчено в одному або двох сумежних господарствах, в повному бойовому поготівлі. Щойно перед вечером можна злагіднити бойову готовість і дозволити на деякі полегші. Основний харч споживає відділ перед вимаршем, беручи зі собою ще й запас на дорогу, а прийшовши до нового місця постою, може користуватися тільки харчами, які будуть на місці. Ні в якому випадку не вільно над ранком роздобувати харчі в тій оселі, до якої відділ приходить. При роздобуванні харчів пам'ятати про

те, що відділ мусить старатися здобувати для себе прихильність населення, отже, треба змагати до справедливого розкладання тягару прохарчування на більшу кількість людей, евентуально на колгоспи й т.п. Всіх людей, які помітили місце постою відділу, треба негайно придержати і затримати аж до відходу відділу. А політичні *акції* відділу — це мітинги, роздавання колгоспного добра, нищення засобів експлуатації народу й т.п. Всі ті акції пров[а]дити перед вечором, після чого відділ негайно відмаршовує.

Боїв старається відділ уникати й веде їх тільки виключно для власної оборони. Деколи робить засідку, коли може майже напевно вийти з неї переможно, не втрачаючи, а, навпаки, здобуваючи амуніцію.

Якщо відділ має довший час рейдувати в одному терені, то повинен приготувати собі на цьому терені суворо законспіровані, від населення незалежні криївки, які зможуть не раз у важких умовах послужити за місце постою. Не вільно приготовляти криївок великих: одну для цілого відділу, а найвище одну на десять людей. У криївках приміщується також ранених разом із санітаром, який опікується раненими. Для них приготовляється задовільні харчові припаси, щоб ранених унезалежнити від населення.

Від рішучості, підприємчивості й помисловості командира, від витривалості й завзяття бійців залежатиме успіх чи провал рейду. Без сумніву, рейд — справа нелегка, є він мистецтвом у партизанському ділі. Тим-то командири та бійці, що провели успішні рейди, справедливо користаються вояцькою пошаною, вони здобувають для себе і своїх частин безсмертну вояцьку славу.

БОЇ В ЛІСІ

Як показує історія партизанських дій, найкращі приятелі партизана — ніч і ліс. Вони хоронять його від переважаючих людських і матеріальних сил ворога, вони дозволяють йому відірватися від того ворога, переманеврувати в інші, для партизана вигідні, місця, щоб звідтіля знову заскочити ворога й нанести йому втрат. Тому-то й ворог звертає велику увагу на ліс, всіма силами старається прочистити його від партизанських сил. Робить він це звичайно трьома способами: або маючи відомості від донощиків, робить наскок на повстанський табір у лісі; або проходить звичайно не дуже сильним відділом якусь частину лісу дорогами, просіками, прочісуючи найближчі гущавини; або більшими силами оточує цілий комплекс лісу чи то поважну його частину і провадить основну прочіску цілого оточеного комплексу. І саме цьому останньому способу прочістки лісу присвяtimo увагу в цій статейці.

Як виявляє досвід, прочіску більших лісів роблять большевики звичайно так, що по одному боці залишають застави, які, вкопавшись з догідним полем обстрілу, ждуть на ті повстанські частини, що їх «наженуть» їм ті відділи, які саме провадять прочіску лісу. Отже, йдуть тут лови з «нагінкою». Прочісуючі частини, що просуваються по лісі розстрільними, мають завдання виполошити повстанців з лісу та примусити їх вийти на застави, які своїм кулеметним, гранатометним і артилерійським вогнем мають їх остаточно «викінчити». Тим-то «нагінка» йде з великим криком: «Давай вправо», «Рота влево», «Бандеровец, я тебе віжу», густо пострілюючи по лісі, от так собі, навмання. Все це має саме «виполошити звірину». Очевидно, що малоздисципліновані, молоді й непривичні до боїв відділи дуже часто даються схвилюватися й ідуть саме туди, куди ворог хоче. Але досвідчений повстанець завжди пам'ятає, що його приятелі — ліс і ніч, що *він ніколи не повинен дати себе вдень викинути з лісу*, бо в чистому полі його напевно знищать. Для нього головним гаслом мусить бути: *в лісі, хоч би зовсім оточеному, витримати до смерку, а тоді негайно продиратися з оточення*. Цю головну засаду повинен знати кожний борець та кожний командир частини зокрема.

Які ж практичні висновки для себе витягає командир? Чи має він зі своїм відділом боронитись у своєму лісовому таборі аж до вечора, чи, може, треба [й]ому боротися на краю лісу? Ніколи! Про табір може ворог мати відомості, туди може спрямувати всі свої вогневі засоби, тим-то оборона в таборі може дорого коштувати повстанц[ям]; край лісу легко обстрілювати артилерією і важкою зброєю піхоти обсервованим вогнем, тому й там важко було б невеликому відділові вдержатися. Повстанський командир пам'ятає, що його найгрізніша зброя — *засідка, наскок і маневр*. Тим-то ніколи не дозволити ворогові вести бій там, де він його хоче вести, зокрема там, де він міг би обстрілювати наш відділ обсервованим гранатометним чи артилерійським вогнем. Тому ніколи не треба готуватися до вирішального бою на самім краю лісу, на краю більших галявин і т. п. Там можна робити тільки дуже короткотривалі засідки, що мали б нанести ворогові втрати, деморалізувати його та припізнити його просування у глибину лісу. Зате потрібно готуватися до бою у глибині лісу, до бою з ворожою піхотою на найближчу віддаль, коли вона зможе використати також тільки свою легку зброю, а не користуватиметься гранатометами, щоб не постріляти своїх власних бійців. Коротко кажучи, відділ робитиме в лісі засідки на ворога в теренах, для цього пригожих, і по короткому нагальному вогневому бою буде або прориватися через «нагінку», або далі маневрувати, щоб знову в іншому догідному місці вдарити по ворогові. Такі дії основно деморалізують ворога, заставляють його просуватися по лісі дуже обережно, дуже помалу і таким чином дають можливість повстанцям без більших утрат витримати до смерку.

Приймаючи до уваги всі ці тактичні заложення, командир відповідно вестиме свою частину так, щоб ворог ніколи не міг йому накинути місця і способу бою, а щоб ініціатива бою була завжди в руках повстанського відділу. В першу чергу командир мусить бути основно зорієнтований у ситуації, мусить мати якнайбільш вичерпні відомості про ворога. Такі відомості він постійно діставатиме від своїх т. зв. «далеких забезпечень». Ці забезпечення мусять бути розміщені на краю лісу або біля головніших доріг, просік і т. п. у віддалі кількох кілометрів від місця таборування частини. Вони мусять *постійно* інформувати командира частини про силу й рухи ворога. Вони не ведуть бою з ворогом, а, в міру його просування вперед, відступають до своєї частини. На підставі тих розвідкових даних

командир зорієнтовується: де є ворожі застави, а де «нагінка». Тоді скоро пересуває свій відділ у напрямі «нагінки», щоб зустрітися з нею якнайскоріше і мати таким чином ще досить часу і місця до маневрування цілий день. На пригожому рубежі (яр, гущавник з передпіллям, що дає поле обстрілу, і т. п.) готовить він цілим своїм відділом засідку на «нагінку», уставляючи його дуже скупчено (для можливості командувати), найкраще «на лінію». Право вогневого наказу застерігає виключно для себе. Тоді, припустивши «нагінку» на найближчу віддаль (50 м, деколи й менше), відкриває по ній короткий нагальний вогонь. Залежно від рішення командира: прориватися чи далі маневрувати — по короткому вогні йде або прорив, підготовлений ще закиданням ворога гранатами, з окликом «Слава», або відірвання від ворога назад на нові становища. В тому другому випадку треба мати вигідну дорогу до відступу (яр, долина) і маленьку частину (хоч і рій) залишити ще для прикриття відвороту.

При всіх тих діях не забувати про те, що відділ треба тримати дуже скупчено, а це з подвійною метою: по-перше, коли відділ не буде скупчений, то він легко розгубиться; по-друге, ворожий «нагінці» треба на відтинку бою протиставити більшу силу і щодо кількості бійців, і щодо сили зброї, а це можна досягнути тільки скупченням частини. Дуже допоміжні, майже конечні в таких акціях є теренові провідники, які орієнтуються в лісі і зможуть скоро та непомітно провести частину в бажане місце.

Під час прориву ворожого кільця сам ворог є в дуже незручному становищі, бо може використати тільки дуже невеличку кількість зброї (ту, що є на крилах прориваного відтинка), щоб не постріляти власних бійців. Після прориву командир збирає свій відділ, упорядковує його і, маневруючи, вдаряє на тил ворожої «нагінки», щоб її розפורшити і дати можливість ще іншим оточеним відділам лег[ш]е прорватися.

Діждавшись смерку, командир вибирає місце, кудю йому пробитися через вороже кільце, і, підійшовши якнайтихіше до ворога, коротким наскоком ломить його опір та виривається з кільця.

Є ще й інші прийоми боротьби в лісі, та ми подали поки що тільки цей один, використовуваний з великим успіхом одним із командирів УПА проти окупантів.

ДО ГЕНЕЗИ УКРАЇНСЬКОЇ ГОЛОВНОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ РАДИ

Визвольні змагання українського народу в 1917-21 рр. закінчилися для нього невдатно. Після 1920 р. значна частина учасників українських армій опинилася в таборах для інтернованих в Польщі, в ЧСР. Українські політичні діячі, які брали активну участь у відновленні української самостійної держави і в боротьбі за неї, переважно емігрували. Українські Землі роздерто між ССРСР, Польщею, Румунією та ЧСР. Український народ знов опинився під пануванням чужинців.

Визвольну боротьбу українського народу з 1917-21 рр. репрезентували два уряди — Уряд Української Народної Республіки (УНР) та Уряд Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР). В 1918 р. це було зумовлене окремим розвитком визвольної боротьби українського народу в межах царської Росії, і окремим — в межах австрійської монархії. Об'єднання всіх Українських Земель в одній Українській Народній Республіці, що його святочно проголошено історичним універсалом 22-го січня 1919 р. в Києві лише на короткий час припинили існування двох окремих Урядів. З уваги на специфічні, головним чином, зовнішньо-політичні умовини, що в них проходила визвольна боротьба українського народу в 1919-21 рр. обидва Уряди далі продовжували існувати і діяти окремо.

Після 1920 р. були примушені емігрувати й обидва Уряди. На еміграції Уряд ЗУНР як представництво Західної України проіснував до остаточного вирішення справи Галичини Радою Амбасадорів 15. III. 1923 р. Уряд УНР продовжував існувати далі, хоч після ліквідації Союзу Визволення України (СВУ), тобто після 1930 р., його впливи на Українських Землях були дуже малі. Тут, на Українських Землях, в роках 1921-39, в обстановці, з одного боку, посиленого наступу окупантів на український народ, зокрема в обстановці скрайньо ворожої українському народові політики московсько-більшевицьких окупантів, і, з другого боку, в обстановці постійного росту визвольної революційної боротьби українського народу за національне визволення створювався новий стан національно-політичних відносин. Уряд УНР, який продовжував стояти

на політичних позиціях 1918-21 рр. та ні своїм особовим складом, ні своєю політикою, ні своїми поглядами ні в якій мірі не відбивав тих глибоких перемін, що dokonувалися у національно-політичному житті українського народу на Українських Землях, — вже не міг уважатися представником цього нового стану національно-політичних відносин в Україні.

Після 1920 р. український народ, насильно загнаний в окупантське ярмо, своєї визвольної боротьби не припинив. Він її посилено вів далі у різних формах і на різних ділянках свого національного життя.

Найхарактернішим явищем українського національного життя в роках 1921-39 було виникнення і постійний ріст визвольної, революційної боротьби українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу. На фронті підпільної боротьби опинився найпатріотичніший, найідейніший, найактивніший український елемент. Щораз ширше вкорінювалися в Україні ідеї українського націоналістичного руху. Скрізь там, де вони доходили, вони неподільно опановували українські народні маси, різні українські національні середовища. Націоналістичний рух став одним із найважливіших факторів українського національного політичного життя.

Вибух у 1939 р. другої світової війни надав українському народові нові надії на можливість здійснення його самостійницьких прагнень.

Зокрема, провідні українські політичні кола вирішили використати для здійснення самостійницьких ідеалів українського народу вибух німецько-більшевицької війни в 1941 р.

З ініціативи українських націоналістичних кіл 30-го червня 1941 р., тобто зараз же в перших днях німецько-більшевицької війни на Українських Землях утворився незалежний український уряд — Українське Державне Правління, яке перед усім світом проголосило відновлення Української Самостійної Держава.

На проголошення самостійности України німці відповіли арештуванням членів Українського Державного Правління, багатьох діячів українського підпільного руху та чільних українських патріотів.

Терористична, гнобительська політика німецьких окупантів в Україні довела в наслідку, тільки до поглиблення і поширення боротьби українського народу. Український визвольний рух, шукаючи нових шляхів, змагав, як і змагає все до однієї і тієї самої мети — до побудови Української Самостійної Соборної Держави.

1942 р. в Україні, і особливо його друга половина, позначився посиленням наступом гітлерівських загарбників на український народ, а особливо жорстокого гноблення зазнавало українське населення у т. зв. «Райхкомісаріяті України». Німці силоміць вивозили все працездатне населення на каторжні роботи в Німеччину, немилосердно грабили населення з останніх харчових засобів, за найдрібніший спротив їхнім драконським зарядженням палили цілі села та вимордовували сотні ні в чому невинних мешканців, в тому числі завжди багато жінок і дітей, масово арештовували українських самотійників, усіх українських патріотів.

Крім гітлерівських окупантів, українські, народні маси, зокрема селян, тероризували і грабили банди большевицьких партизанів. Ці банди, посуваючись з Білорусії, почали опановувати північні і південно-західні лісові терени України. Вся «протинімецька боротьба» большевицьких партизанів зводилася до грабування українського населення з останніх шматків хліба, останньої одежини, до розшуків і розправ над українськими патріотами.

Активний, бойовий елемент Полісся та північної Волині, організований в рядах ОУН, керованої Степаном Бандерою, з метою боронити українські маси перед терором гітлерівців і большевицьких партизанів та прагнучи активно, зі зброєю в руках боротися за здійснення самостійницьких прагнень українського народу, осінню 1942 р., почав творити збройні групи. Ці групи були примушені вести боротьбу відразу на три фронти: проти гітлерівських окупантів, проти насланих Кремлем в Україну большевицьких партизанів та проти польських шовіністів. Ці останні, мріючи про відновлення польського панування на Українських Землях, організовані і озброювані німцями, і собі почали у всілякий спосіб знущатися над українським народом.

Збройну, партизанську боротьбу проти ворогів українського народу українські народні маси привітали з захопленням. До бойових груп почало напливати щораз більше патріотичного, здебільша молодого боєздатного елементу.

В м. лютому 1943 р., внаслідок особливого загострення німецького терору збройна повстанська боротьба українського населення проти гітлерівських окупантів стала на Волині і Поліссі масовим явищем.

Повстанські відділи, що сформувалися після масового переходу на нелегальне становище тисячі української молоді, тисячі

українських чоловіків і жінок, не могли існувати як бойові групи ОУН тому, що в них, крім членів ОУН, також опинилися люди співчуваючі деколи різним політичним групам, в минулому деколи до цих груп приналежні, опинилося багато безпартійних українських патріотів. З цих то причин прийшло до переорганізування всіх збройних відділів у загально національну, понадпартійну Українську Повстанчу Армію (УПА).

В короткий час новозорганізована УПА відбила всі німецько-більшевицькі наступи на українське населення Волині та Полісся і обмежила панування німців на тих теренах виключно тільки до більших міст, головних шосейних шляхів та залізничних ліній. Рівночасно УПА також звузила терени, опановані большевицькими партизанами, до окремих невеличких лісових островів.

Таким чином під виключною контролею УПА опинилися значні території Волині та Полісся, УПА поширилася на Галичину і велику частину Правобережжя. Широка збройна боротьба проти всіх окупантів України за Українську Самостійну Соборну Державу виразно стала загальним виявом самостійницьких прагнень українських народних мас, українського народу в цілому. Починалася нова доба у визвольних змаганнях українського народу, нова доба в історії України.

Відступ німецьких армій, розвал Німеччини, що зарисовувався щораз виразніше, передові ідеї свободи народів і людей, що їх голосила УПА, притягали в лави багатьох утікачів з німецьких таборів для військовополонених та з різних допоміжних військових формацій, зорганізованих німцями з поневолених большевицькою Москвою народів. В лавах УПА опинилося багато грузинів, азербайджанців, білорусів, татар та інших. Всіх їх зорганізовано при УПА в окремі національні відділи під їх власним командуванням.

З метою дати боротьбі іншонаціонального елементу в лавах УПА відповідну політичну платформу, з ініціативи УПА в місяці листопаді 1943 р., на Волині, скликано Конференцію Поневолених Народів. На Конференції визначено спільні цілі і методи боротьби всіх поневолених Москвою народів.

Бойові і політичні успіхи УПА зацікавили українською проблемою сусідів України та різні інші чужонаціональні політичні кола. До Головного Командування УПА почали нав'язуватися представники других держав, бажаючи повести переговори з офіційним

представництвом українського народу, з метою врегулювати цілий ряд політичних справ актуальних зараз чи в майбутньому. Тому, що такого загальнонаціонального представництва українського народу в цей час ще не було, — в зимі 1943-44 рр. ці переговори вело Головне Командування УПА. До участі в цих переговорах Головне Командування запросило також представників інших українських політичних самостійницьких угруповань.

Масове поширення збройної боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу, що сталося внаслідок глибокого вкорінення серед якнайширших мас українського народу ідей українського визвольного-революційного руху; виразно всенациональний характер цієї боротьби; опанування УПАрмією значних територій Українських Земель; наближування до кінця війни між окупантами України — гітлерівською Німеччиною і большевицькою Москвою та, у зв'язку з цим, можливість заснування догідної ситуації для української визвольної справи; значний зріст ваги української проблеми в результаті визвольної боротьби українського народу — всі ці моменти спонукали Головне Командування УПА заініціювати акцію в напрямі утворення загальнонаціонального, всеукраїнського політичного центру, який взяв би на себе найвище керівництво визвольною боротьбою за Українську Самостійну Державу та репрезентував би цю боротьбу на зовні.

Треба підкреслити, що тут йшлося про утворення нового всеукраїнського загально національного центру — такого політичного центру, який зумів би відбивати новий стан національно-політичних відносин в Україні — стан високорозгорнутої боротьби та який відповідав би всім потребам такої широкорозгорнутої боротьби; був би здібний такою боротьбою дійово керувати та належно її репрезентувати.

Таким центром не міг уважатися Уряд УНР, що формально продовжував існувати, тому, що він, як ми вже про це згадували, від тридцяти років уже ні в якій мірі не відзеркалював тих глибоких політичних перемін, які dokonувалися серед українського народу на Українських Землях, і був цілковито відірваний від тієї визвольної боротьби, яка саме під час тридцяти років в Україні виникла. Таким центром не могло уважатися також Українське Державне Правління, утворене на Українських Землях у м. червні 1941 р. з

цієї простої причини, що майже всі члени цього Правління сиділи в цей час у німецьких тюрмах і концтаборах.

Для здійснення пляну утворення всеукраїнського загальнонаціонального політичного центру (цей плян зродився в колах Головного Командування УПА восени 1943 р.) — весною 1944 р. утворено Ініціативний Комітет. Цей Комітет відразу взявся до інтенсивної праці в тому напрямі.

Перше, ніж приступимо до розгляду праці Ініціативного Комітету, коротко розглянемо тодішню політичну ситуацію на Українських Землях, а зокрема — тодішнє політичне обличчя українського народу, тодішній стан і уклад українських національно-політичних сил.

Саме в тому часі, тобто в м. березні 1944 р., на лінії Ковель — Броди — Коломия зупинилася велика зимова большевицька офензива. Таким чином Українські Землі, розрізані лінією фронту, перебували під двома окупаціями; переважна частина Українських Земель була вже під новою московсько-большевицькою окупацією, а невеличка частина Західно-Українських Земель під гітлерівською. Програ на гітлерівської Німеччини була вже цілком очевидна; німці не капітулювали, надіючись хіба на чудо.

Яке було політичне обличчя Українських Земель, що опинилися під новою російсько-большевицькою окупацією, зокрема ж — Східно-Українських Земель?

Активно в систему окупанта включалася цілком незначна частина східно-українського населення; колишні большевицькі партизани, члени большевицької партії, колишні працівники большевицької адміністрації тощо. Тут слід відмітити, що в останній час у большевицькій партії, адміністрації опинився найменше вартісний, спекулятивний елемент, єдиним життєвим девізом якого була особиста нажива, особиста кар'єра і більше ніщо. Такого елемента не бракує, мабуть, серед ні одного народу в світі, і він завжди перший заповняє ряди всяких агентур. Саме цей елемент, щоб добути собі прихильність нової влади, на кілька місяців, а то й тижнів, перед приходом большевиків в Україну масово йшов у большевицькі партизанські відділи, що большевицька пропаганда не проминула широко розреклямувати як «масове поширення партизанського руху в Україні».

Друга, чисельно найбільша, основна частина українського населення Східно-Українських Земель, будучи формально лояльною

супроти нової окупантської влади, — в глибині душі цих окупантів ненавиділа.

Третя, досить значна частина національно свідомого і активного східно-українського елементу, побоюючись большевацьких репресій і не хочаючи служити большевицьким окупантам, виїжджала на Захід, на еміграцію.

Четверта частина східно-українського населення, охоплена і zorganizована українським визвольно-революційним рухом, залишилася на рідних землях під большевицькою окупацією, щоб продовжувати тут визвольну протибольшевицьку боротьбу. Дехто із східно-українських революціонерів переходить фронт в Західній Україні, маючи в плані негайно після переходу фронту вертатися у східні області України. В східно-українських областях діяли також деякі відділи УПА.

Децю інша була політична ситуація на Західних і Північно-Західних Українських Землях.

Поза невеликою частиною українського громадянства, головню інтелігенції, яка або орієнтувалася на німців, або не чула в собі сили залишитися на Українських Землях для активної боротьби проти большевицьких окупантів і тому готова була емігрувати на Захід, — переважна більшість українського населення, наставлена до большевицьких окупантів скрайню ворожо, була рішена, залишитися на рідних Землях і продовжувати активно збройну боротьбу проти московсько-большевицьких загарбників за Українську Самостійну Соборну Державу. Українське населення цієї частини України було цілковито під впливами УПА і революційного підпілля. УПА і революційне підпілля на цих теренах інтенсивно підготовлялися до визвольної боротьби в умовинах чергової большевицької окупації.

Якщо аналізувати стан і уклад українських політичних сил на Українських Землях напровесні 1944 р. та абстрагуватися від т. зв. КП(б)У, як виразно неукраїнської агентурної політичної сили, то треба ствердити, що єдиною zorganizованою серйозно-політичною активною силою була тут тільки Організація Українських Націоналістів під керівництвом Степана Бандери, ОУН, керована С. Бандерою, майже цілком, за винятком хіба тільки деяких середовищ міської інтелігенції, мала за собою народні маси Західних і Північно-Західних Українських Земель. Вона проявляла найбільшу активність у кожному відношенню. На всіх політичних акціях УПА,

що їх вона до цього часу проводила, слідний був уже сильний вплив ідей ОУН. ОУН посилено готувалася до боротьби з московсько-більшовицькими окупантами, залишаючи з цією метою на Українських Землях майже всі свої кадри. Коли брати до уваги кількість прихильників, то, після ОУН, керованої С. Бандерою, як чергове політичне середовище на Західно-Українських Землях треба назвати середовище Українського Центрального Комітету (УЦК), хоч його впливи в порівнянні з впливами ОУН під керівництвом С. Бендери були цілком незначні. Тут в період німецької окупації опинилося багато колишніх членів і симпатиків Українського Національно-Демократичного Об'єднання (УНДО), Фронту Національної Єдності (ФНЄ), переважна частина комбатантів колишньої Української Галицької Армії, об'єднаних до 1939 р. в т. зв. Молодій Громаді. Всіх цих людей об'єднували менше більше однакові виразно пронімецькі погляди на завдання і методи української визвольної політики в умовах німецької окупації. Спираючись на організаційний апарат УЦК, ці люди вели в дусі своїх поглядів досить широку політичну пропаганду серед галицько-українських мас. Ця група, а особливо її частина, складена з комбатантів, душею яких був Д. Палієв, дуже заактивізувалася у зв'язку з пляном німців утворити з галицьких українців СС-Дивізію «Галичина». Комбатанти колишньої УГА задумали в цьому випадку повторити експеримент з першої світової війни і так, як тоді через формацію Українських Січових Стрільців, так і тепер через СС-Дивізію «Галичина» дійти до утворення української військової сили, яка при сприятливій політичній обстановці змогла б повести боротьбу за Українську Самостійну Державу. Вся їхня ставка фактично була поставлена на німців. Впливи цієї групи обмежувалися виключно до Галичини і то тільки до частини інтелігентських і священичих кіл.

Деякі, цілком невеликі впливи, серед інтелігенції Галичини, менше вже Волині, як також деякі зв'язки з окремими громадянами Східної України мала ще ОУН, керована А. Мельником. Ця політична група змагала до розв'язки українського питання в рамках німецької системи. Підтвердженням цього є позитивне становище цієї групи до СС-Дивізії — «Галичина», відставлення туди таких своїх провідних членів, як, нпр., Коник, відмовлення від усякої активної протинімецької боротьби, скрайне негативне відношення до УПА тощо. Разом з цим ОУН під проводом А. Мельника дуже песимістично оцінювала

можливості боротьби в умовах большевицької окупації і тому всі її організовані кадри втікали перед большевиками на Захід.

Всі інші колишні політичні партії та осередки в Західній Україні фактично не існували. Щонайменше тут можна було ще брати до уваги окремих людей, в минулому часто навіть визначних діячів колишніх політичних партій і груп, які мали деякі, до речі, дуже слабкі зв'язки між собою на Українських Землях і поза ними, а також зв'язки серед деяких закордонних кіл. Середовища, що їх репрезентували ці люди, були майже цілком політично неактивні. Ці люди могли допомогти українській визвольній справі щонайменше своїми зв'язками і особистим авторитетом, що вони його ще мали серед певних українських кіл. До таких середовищ слід було зараховувати групу колишніх політичних діячів УНР, УНДО, гетьманців.

Поза перераховуваними тут політичними партіями і середовищами ніяких інших, політичних сил в українському житті в цей час не було. Українське політичне життя не могло більше розвиватися ні під німецькою, ні під большевицькою окупаціями, і тому всі слабші політичні партії, які раніше існували, були цілком зметені з лиця землі, а їх лідери в більшості випадків відсунулися від участі в активному політичному житті.

Ініціативний Комітет вирішив творити представництво українського народу на демократичній основі. Демократична платформа давала можливість залучити до керівництва всіх чесних і національно вартісних українських патріотів незалежно від їхніх партійних поглядів.

Основні пункти політичної платформи, що мали стати основою формування нового політичного представництва українського народу, були такі: 1. Беззастережно визнати ідею Української Самостійної Соборної Держава як найвищу ідею українського народу; 2. Визнати революційні методи боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу також доцільними методами визвольної боротьби; 3. Здекларувати своє вороже становище проти московських большевиків та німців як окупантів України; 4. Визнати демократію як устрійний принцип Представництва. Пункт другий і третій платформи були зумовлені тією обставиною, що ініціатива утворення загальнонаціонального представницького органу вийшла саме від УПА, яка вела революційну боротьбу як проти большевицьких, так і проти гітлерівських окупантів, і що цей орган мав очолювати

і керувати саме такою боротьбою українського народу проти всіх окупантів України.

Беручи за основу формування загальнонаціонального керівництва українського народу демократичний принцип, Ініціативний Комітет змагав цим способом якнайширше, якнайповніше відбити в цьому Тимчасовому Українському Парляменті всі існуючі в цей час в Україні, здорові національно-політичні сили. Особливо багато уваги Ініціативний Комітет приділяв притягненню до проектованого Представництва представників східно-українського громадянства, що стояло в опозиції до большевицького режиму. Тут особливий натиск покладено на притягнення до цього Представництва самостійників молодшої генерації, вихованої вже в умовах большевицької окупації.

Праця Ініціативного Комітету не йшла легко. Найбільші труднощі були, очевидно, зумовлені потребою дуже суворої конспірації, що її треба було перестерігати при підготовці всієї справи. Обговорювати цю справу можна було виключно з людьми дуже певними та дескретними. Поза акцією мусіли опинитися, очевидно, групи, які відверто співпрацювали з німцями, також поза акцією мусіли опинитися групи, які були вороже наставлені до УПА і які нерідко як методу міжпартійної боротьби стосували денунціацію перед ворогом. Крім представників кіл суто політичних Ініціативний Комітет притягнув до Представництва ще декількох визначніших громадян, які репрезентували інші позаполітичні українські громадські кола. В м. червні 1944 р. праця Ініціативного Комітету була закінчена.

11-го липня 1944 р. далеко від непрошеного ока в Карпатах, почалися наради нового Українського Революційного Парляменту. Курінь УПА охороняв місце нарад перед можливим наскоком німців чи большевицьких партизанів. Зібралися представники всіх Українських Земель, при чому, особливо численно були представлені Східні Українські Землі. Зійшлися люди різних політичних поглядів. Були тут такі, які репрезентували активно діючі організовані політичні партії, а були й представники неактивних у даний момент політичних середовищ, які однаке могли внести свій вклад у визвольну боротьбу українського народу. Були і репрезентанти позаполітичних українських кіл.

Збори святочно проголосили себе Тимчасовим Українським Парляментом і назвали себе Українською Головною Визвольною

Радою (УГВР). На голову Великого Збору УГВР вибрано відомого громадського діяча Волині Ростислава Волошина.

Великий Збір вислухав широку політичну доповідь про міжнародне становище, доповідь про військове становище, що її виголосив Головний Командир УПА та доповідь про дотеперішні зносини Головного Командування УПА з представниками других держав.

Особливо живу дискусію викликала доповідь про міжнародне становище. В дискусії зустрілися представники старшого політичного покоління з молодшим революційним табором. Дуже живу участь в дискусії приймали представники Східних Українських Земель. Пройнятий ідеєю Української Самостійної Соборної Держави, Великий Збір УГВР мусів узгодити думки старшого і молодшого політичних поколінь. Неменше живу виміну думок викликав звіт про стосунки Головного Командування УПА з представниками других держав, і, зокрема, — звіт про стосунки з польськими вивольними силами.

В дальшому Великий Збір УГВР приступив до опрацювання Універсалу та Платформи УГВР. Соціально-економічна частина Платформи дала вимогу учасникам-громадянам Східно-Українських Земель висловити думки східно-українського громадянства на ці справи. Великий Збір дуже уважно прислухувався до цих думок і в суспільно-економічній ділянці цілком прийняв пропозиції «східняків». З черги Великий Збір УГВР опрацював Статут УГВР, що в ньому знайшов реальне відображення демократизм учасників Збору. Устрій УГВР, будучи, з одного боку, суто демократичним, дає, з другого боку, тверду основу для існування і діяльності органів УГВР, так дуже потрібну у важких і змінливих революційних умовах. Взявши до уваги те, що з бігом часу серед українського народу можуть виникати нові політичні сили як також те, що можуть змінити своє становище до УПА існуючі політичні групи, Великий Збір УГВР прийняв постанову про можливість кооптувати до УГВР нових членів, які являлися б виразниками цих нових політичних сил.

Виходячи з того, що всяке народне представництво доти являється справжнім виразником волі народу, доки воно діє серед народу і від нього не відривається, Великий Збір УГВР постановив, що місцем перебування УГВР є Українські Землі, а за кордон виїжджають тільки окремі члени УГВР з окремими дорученнями. Така

постанова забезпечує УГВР перед перетворенням її в емігрантське представництво, як це було, нпр., з Урядом колишньої УНР та робить її у її політиці цілком незалежною від усяких сторонніх сил. 15-го липня 1944 р. відбулися вибори Голови Президії УГВР, членів Президії УГВР, Голови Генерального Секретаріату УГВР, Генерального Судді УГВР.

Врочиста тиша запала на залі нарад, коли Голова Президії УГВР станув перед Головою Великого Збору УГВР, поклав руку на Український Державний Герб та почав повторяти слова Присяги... Це присягав Президент України перед усім українським народом...

Цього ж таки дня Великий Збір УГВР закрився, а делегати роз'їхались на місця своєї праці. Український Парламент — Українська Головна Визвольна Рада, та Український Уряд — Генеральний Секретаріат УГВР почали діяти. Не минуло й кілька місяців, як всі Українські Землі опинилися знов під большевицькою окупацією. УГВР осталася на Українських Землях — осталася з народом поділяти з ним його долю й недолю, вести його, керувати ним у його святій визвольній боротьбі.

На заклик УГВР не скоритися московсько-большевицьким окупантам так, як раніше гітлерівським, — український народ відповів завзятою, героїчною боротьбою проти большевицьких гнобителів і експлуататорів України. Український народ, керований УГВР, свою визвольну боротьбу продовжує й досьогодні, тобто вже впродовж чотирьох років, і є рішений продовжувати її й далі, аж до її переможного закінчення — до побудови Української Самостійної Соборної Держави.

Визвольна боротьба, що її проводить український народ в останні роки під керівництвом УГВР, є найкращим підтвердженням того, що увесь український народ, який бореться проти московсько-большевицьких окупантів та їх українських агентів, беззастережно визнає Українську Головну Визвольну Раду та її цілком підтримує.

Особливо яскраво і могутньою маніфестацією єдності українського народу на Українських Землях з УГВР є повний бойкот большевицьких т. зв. виборів у верховну раду ССРСР та бойкот таких же виборів у верховну раду УССРСР та місцевих рад, що його на заклик УГВР, незважаючи на найдикіший терор окупанта, провів український народ в днях 10-го лютого 1946 р., 9-го лютого і 21-го грудня 1947 р. Бойкотуючи на заклик УГВР большевицькі вибори,

український народ не тільки здемаскував диктаторський, тоталітарно-терористичний, глибоко антидемократичний характер большевицького режиму, але і провів своє публічне масове голосування за УГВР та її Генералний Секретаріат — за свій Парлямент і Уряд.

Таємно і непомітно для широкого загалу йде праця УГВР на Українських Землях під московсько-большевицькою окупацією. Про неї чує український народ лише вряди-годи, читаючи її звернення, заклики, постанови, тощо. Про неї чують бійці УПА і учасники збройного підпілля, коли в наказах Головного Командування УПА чують слова: «Рішенням УГВР від дня... нагороджений Золотим Хрестом Бойової Заслуги 1-ої кляси...». Про неї знає кожний, хто повторяв слова Присяги бійця УПА, складені на Великому Зборі УГВР. Про неї довідається, врешті, кожний, хто почув, що на Полі Слави, крім рядових бійців УПА і революціонерів збройного підпілля, загинули також члени УГВР: уродженець Волині Ростислав Волошин — Голова Великого Збору УГВР та уродженець Східних Українських Земель журналіст Йосип Позичанюк. Решта політичної праці УГВР з конспіративних причин покищо мусить бути закрита для ширшої громадськості.

Праця Закордонного Представництва УГВР проходить в іншій обстановці. Воно має можливість виступати відкрито і про нього знають широкі політичні і громадські кола в усьому світі. Заступаючи українську визвольну справу на міжнародному полі, Закордонне Представництво УГВР шле в українській справі від імені УГВР меморіяли, письма, протести. Закордонне Представництво УГВР об'єктивно інформує закордон про становище в Україні. За його посередництвом увесь світ є поінформований про те, що український народ не склав зброї, не скорився, а активно бореться за своє національне і соціальне визволення, що не хрущови, не гречухи та коротченки є виразниками справжніх прагнень українського народу, а УГВР та її Генеральний Секретаріат.

УГВР — Всенародне Представництво українського народу існує і діє. УГВР керує визвольною боротьбою українського народу, очолює її та репрезентує. УГВР веде український народ через усі труднощі боротьби до остаточної перемоги — до Української Самостійної Соборної Держави.

З ЛИСТУВАННЯ ЧЛЕНІВ ПРОВОДУ ОУН (ЛИСТОПАД 1944 — ТРАВЕНЬ 1945)

У фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління (ЦДАВО) України серед документів ОУН і УПА зберігаються два листи Романа Шухевича — до Романа Кравчука¹ (листопад 1944) і Петра Дужого² (19 травня 1945). Комплекс із ними складають ще три листи інших членів Проводу ОУН — два листи Петра Дужого до Романа Кравчука (обидва від 22 листопада 1944) і лист Дмитра Маївського³ до Петра Дужого (31 травня 1945).

Ці документи вже були відомі в науковому світі (їх опрацьовували і використовували дослідники Олександр Вовк, Юрій Киричук, Петро Содоль, Олександра Стасюк, Євген Штендера та ін.), але ще не публікувалися.

Усі листи є рукописними оригіналами, вони написані на маленьких аркушах тонкого паперу. Такі документи в підпіллі називалися

¹ Кравчук Роман ('Гончаренко', 'Лісовий', 'Максим', 'Петро', 'Семен', 'Степовий'; 06.10.1910, м. Кам'янка-Бузька Львівської обл. — 21.12.1951, біля с. Вишнів Рогатинського р-ну Івано-Франківської обл.). Крайовий провідник ОУН Західних Українських Земель (ЗУЗ; 12.1943—1951), заступник Голови Проводу ОУН на українських землях (1950—1951), голова Президіальної Колегії УТВР (1950—1951), член Головної Команди УПА, відзначений Золотим хрестом бойової заслуги УПА 1-го класу (з датою смерті), полковник УПА (з датою смерті).

² Дужий Петро ('Аркадій', 'Арсен', 'Віталій', 'Дорош', 'Орест', 'Павлович', 'Панасенко'; 07.06.1916, с. Карів Сокальського р-ну Львівської обл. — 24.10.1997, м. Львів). Референт пропаганди крайового проводу ОУН ЗУЗ (02—10.1944), організаційний референт Крайового проводу ОУН ЗУЗ (07—10.1944), референт пропаганди Проводу ОУН (10.1944—06.1945), член Проводу ОУН, редактор журналу Проводу ОУН «Ідея і чин» (1944—1945). Нагороджений Бронзовим хрестом заслуги УПА (25.04.1945). Отруєний газом, у непритомному стані потрапив до рук НКВД (04.06.1945), засуджений до смертної кари, заміненої на 25 років таборів; вийшов на волю 30 серпня 1960 р.

³ Маївський Дмитро ('П. Дума', 'Зруб', 'Косар', 'Курган', 'Майченко', 'Ом', 'Тарас'; 08.11.1914, с. Реклинець Сокальського р-ну Львівської обл. — 19.12.1945, Чехія). Член Проводу ОУН (1942—1945), політичний референт (1943—1945), член Бюра Проводу ОУН (13.05.1943—12.1945), після загибелі Ростислава Волошина — єдиний заступник Р. Шухевича, курував політичні питання. Делегат від Проводу ОУН на українських землях до Проводу ОУН за кордоном (1945). При переході чехословацько-німецького кордону застрівився перед зарозною арешту з боку чехословацької поліції. Відзначений Золотим хрестом заслуги УПА (з датою смерті), генерал-політвиховник УПА (з датою смерті).

«ґрипси». На жаль, від одного з документів — листа Р. Шухевича до Р. Кравчука — зберігся тільки перший аркуш, і текст не має закінчення. Незважаючи на це, він, як і всі інші, має значну наукову цінність, адже автори і одержувачі листів на час їхнього написання були членами Проводу ОУН, тобто належали до вузького кола тих, хто ухвалював рішення в організації. Це усвідомлював і ворог, що видно з уваги до ґрипсів під час слідства проти Петра Дужого (він на той час видавав себе за крайового референта пропаганди Марка Дем'яна):

«Вопрос: У вас при личном обыске, в момент задержания, обнаружено два “грипса”: одно — за подписью “Туча”, другое — за подписью — “Курган”. Оба они адресованы “Виталию”. Объясните, кто такие “Туча”, “Курган” и “Виталий”.

Ответ: Не знаю.

Вопрос: Ведь “грипсы” находились в вашем кармане?

Ответ: Да, это так.

Вопрос: Как же они попали к вам?

Ответ: Не знаю.

Вопрос: Тогда по крайней мере объясните, с какой целью вы носили в кармане эти “грипсы”?

Ответ: Так просто, без всякой цели.

Вопрос: Где логика, Марко? У вас в карманах обнаружены деловые оуновские документы, вы сами, по вашему признанию, являлись руководящим членом ОУН, и вы не можете объяснить, как эти документы попали к вам, кто их авторы и кому они адресованы?

Ответ: Да, я этого объяснить не могу.

Вопрос: Кроме того, мы располагаем ранее поступившим к вам “грипсом” на имя “Максима”, за подписью “Дороша”. “Грипс” этот вам предъявляется. Объясните, кто писал этот “грипс” и кому он адресован?

Ответ: “Грипс” этот написан мной, я уже говорил, что у меня был также псевдоним “Дорош”. Что касается адресата — “Максима”, то это краевой проводник ОУН ЗУЗ (“Западно-украинских земель”, т.е. Галиции), он же имеет псевдоним “Петро”.

Вопрос: Предъявленный вам “грипс” свидетельствует о том, что вы являлись работником ОУН не краевого масштаба, а выше. В частности, вы там упоминаете, что “проводником С.” вы назначены на должность “Главного О. пропаганды”. Далее, в том же

“грипсе” вы указываєте, што выйшэ в свет першы нумэр “Повстанца” і што падрыхтоўлен к выпуску журнал “Ідея і Чін”. Вядома, што “Ідея і Чін” — орган цэнтральнага провада ОУН і, калі вы яўлялісь работнікам галіцыйскага краёвага провада ОУН, то не маглі адчытвацца за работу цэнтральнага провада. Дайце па суттэву ісчэрпываючыя аб’ясненні. Скажыце, хто такой “Проводнік С.”, што такое “Галоўны О. Прапаганды” і ўвогуле перастаньце ўпорстваваць і прыступіце к изложению правдивых показаний.

Відповідь: Я буду говорити правду. Сознаюсь в том, что я не то лицо, за которое сначала себя выдавал. Я скрыл свою настоящую фамилию и имя, скрыл также и действительное положение, которое я занимал в организации украинских националистов. Зовут меня Петр Афанасьевич Дужий, родился я в 1916 году не в Польше, а в с. Карив Рава-Русского района, Львовской области, отец мой был не железнодорожный служащий, как я первоначально показывал, а крестьянин-середняк. Захваченный вместе со мной Дужий Николай является моим родным братом.

Вопрос: Какие же обязанности вы выполняли в ОУН в действительности?

Відповідь: Я являлся членом центрального провада ОУН и референтом указанного провада по пропаганде.

Вопрос: Кто такие “Туча”, “Курган” и “Виталий”, упоминаемые в обнаруженных у вас “грипсах”?

Відповідь: “Туча” — это Роман Шухевич, сейчас основной проводник ОУН на Украине, известный под псевдонимом “Тур”, “Степан”, “Чернец” и, как главнокомандующий УПА — под псевдонимом “Тарас Чупринка”. “Курган” — он же “Зруб” и “Ом” — заместитель Шухевича по политической работе. “Виталий” — это я, Дужий Петр Афанасьевич.

Вопрос: Какие еще псевдонимы вы имели?

Відповідь: У меня был еще один псевдоним — “Орест”. Таким образом, всего я имел пять псевдонимов.

Вопрос: Кто такой “Проводник С.”, о котором вы упоминаете в одном из указанных выше “грипсах”?

Відповідь: “Проводник С.” — это “Степан”, т. е. Роман Шухевич.

Вопрос: А “Максим” — “Петро” — это в самом деле галицкий краевой проводник ОУН?

Петро та Микола Дужі

Ответ: Да, это действительно так»⁴.

Дослідник Петро Содоль також вважав цінною інформацію про призначення П. Дужого на посади референта пропаганди Проводу ОУН та редактора журналу «Ідея і чин». Про це він писав 9 липня 1995 р. в листі до самого П. Дужого:

«Після Івано-Франківська я побував у Києві, де відсидів 9 повних днів в колишньому архіві Жовтневої Революції. Під час перегляду матеріалів я натрапив на кілька оригінальних “грипсів”, які будуть Вас цікавити.

Один з них — це записка від Дороша до Максима з датою 22 листопада (мабуть, 1944), з якої я виписав таке: “...Перед кількома

⁴ Літопис УПА. Нова серія. — К.—Торонто, 2007. — Т. 9: Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА 1944–1945. — С. 477–478; Архів Управління Служби безпеки (далі — АУСБ) України у Львівській області. — Спр. П-29767. — Арк. 242–243. Український переклад опубл.: Нескорена нація. — 1994. — Ч. 9. — С. 6.

Дмитро Майвський

днями викликав мене пров. С. і доручив мені обов'язки Головного О.Проп., звільняючи при тому з дотеперішніх обов'язків. Я поволі починаю латати свій апарат. Поки що я веду і ще орг. реф., хоч поєднання цих двох функцій було б для мене таки неможливо. Тому прошу когось призначити, кому я передав би орг. ділянку... підготовляю «Ідею і Чин»...

Друга цікава записка, датована 31 травня 1945 є від К. до Віт. В цій записці К. згадує про оцінку “Ідеї і Чину” ч. 9 та додає, що “треба також післати до Степана через Марусю”. Нагадує про зустріч в неділю (мабуть, чергову неділю після 31 травня 1945).

Читаючи ці записки (знаючи напам'ять функції та важніші псевдоніми керівних осіб УПА та ОУН) я зразу зорієнтувався, хто пише і кому. Знаю, що Вам це не потрібне (бо Ви краще орієнтуєтесь в цих записках), але подаю свої висновки (спростуйте мене, якщо десь помиляюся): Десь в половині листопада 1944 пров. С. (Степан = Р. Шухевич) призначив Дороша (= П. Дужий) керівником Головного Осередку Пропаганди ОУН. Дорош тоді почав готувати “Ідею і чин” ч. 8, а десь, мабуть, весною 1945 Віт. (Віталій = П. Дужий) виготовив манускрипт “Ідеї і Чин” ч. 9 та переслав до К. (Курган = Д. Майвський) на оцінку чи завваги. К. в записці, датованій 31.5.45, доручив “Ідею і Чин” ч. 9 переслати також до Степана (= Р. Шухевич), мабуть, для остаточної апробати (бо це ж був офіційний орган Проводу ОУН). Ці записки знаходяться у фонді 3836, оп. 1, сп. 68»⁵.

⁵ Содоль П. Вп. Петрові Дужому, м. Львів // Дужий П. Українська ідея і чин. — Львів, 2003. — Т. II. — С. 332–333.

Крім призначення П. Дужого, в листах до крайового провідника Р. Кравчука за листопад 1944 р. піднято ще низку кадрових питань щодо працівників провідних ланок на рівні країв і областей (про це пишуть Р. Шухевич та П. Дужий) та округ (П. Дужий), а також розглянуто питання устрою ОУН у Західній Україні. Зокрема, лист Р. Шухевича з'ясовує справу підпорядкування колишньої Волинської генеральної округи, яка входила до краю Осередні і Східні Українські Землі (ОіСУЗ): її терен включалося до складу Подільського краю, а колишнього провідника цієї округи, 'Вереса', призначалося крайовим провідником ОіСУЗ. До речі, спочатку на це місце планували поставити П. Дужого — про це йде мова у його спогадах⁶. У листі Р. Шухевича до Р. Кравчука ця інформація підтверджується.

Серед важливих питань, піднятих у листах П. Дужого до Р. Кравчука від 22 листопада 1944 р.: передача організаційному судові окружного провідника Самбірщини 'Кубайчука' за переговори з німцями; призначення обласним провідником Дрогобиччини 'Федора' і переведення його попередника 'Шпака' на посаду заступника крайового господарчого референта 'Зубенка'; невідповідність дій обласного провідника Станіславівщини 'Роберта'; створення референтури політичного вишколу при Проводі ОУН; поширення підпільної літератури в Галичині і на Волині; проведення рейдів відділів УПА зі Станіславівщини й Тернопільщини на Буковину та ін.

Два листи до П. Дужого, датовані травнем 1945 р., стосуються різноманітних моментів політично-пропагандистської роботи. Проте в центрі уваги тут — визначення позиції ОУН у новій міжнародній ситуації (згодом Д. Маївський висловив її в «Декларації Проводу Організації Українських Націоналістів після закінчення Другої світової війни в Європі», врахувавши зауваги інших членів Проводу, зокрема і Р. Шухевича).

Невідомо, чи П. Дужий зміг відреагувати на лист Д. Маївського від 31 травня 1945 р., бо за кілька днів, 4 червня 1945 р., його криївку виявив ворог, а сам він разом із найближчими співробітниками потрапив у руки радянських каральних органів. При цьому загинув співробітник Головного військового штабу УПА Михайло Медвідь — 'Карпович'. Серед заарештованих був і секретар Президії

⁶ Дужий П. Українська ідея і чин. — Львів, 2003. — Т. II. — С. 339.

Західні українські землі (ЗУЗ) і сусідні краї (жовтень 1944 р.)

© Володимир Мороз, 2007 р.

УГВР та редактор журналу УПА «Повстанець» Микола Дужий — рідний брат Петра⁷. При арешті в кишенях П. Дужого знайдено два з опублікованих нижче листів (від Р. Шухевича та Д. Маївського). Також на слідстві фігурував один із листів П. Дужого до Р. Кравчука. Походження іншого листа П. Дужого до Р. Кравчука, як і листа до нього від Р. Шухевича, не встановлено.

Працюючи над коментарями до документів, автор одержав важливі консультації від співробітника Галузевого державного архіву Служби безпеки України, к. і. н. Олександра Іщука. Цінні зауваження до статті висловили дослідники Олександр Вовк та Петро Содоль. У примітках щодо конкретних осіб вказано лише інформацію, яка стосується періоду листопада 1944 — травня 1945 рр.

⁷ АУСБ України у Львівській області. — Спр. П-29767. — Арк. 5.

ЛИСТИ

№ 1

Лист Петра Дужого до Романа Кравчука
з інформацією про останні події

22 листопада 1944 р.

Д[руже] Максиме!

Від того часу, як ми востаннє бачились — зайшли такі новини:

1. Був у мене¹ Шпак² разом із Сірим³ і Дубівим⁴. Шпакові я закомунікував, що він переходить на заступника кр[айового] реф[ерента] господ[арчого] — д. Зубенка⁵. До 15.XII він має обов'язок передати Федорові⁶ весь свій терен і людей і переїхати в осідок Зубенка⁷.

2. Згідно з дорученням пров[ідника] С[тепа]на⁸ — Кубайчук⁹, який тепер перейшов з к[оманди]ром Карповичем¹⁰ і є недалеко к[оло] мене, має бути переданий орг[анізаційному] судові за переговори з німаками¹¹.

3. Б[увший] окр[ужний] Стрийщини Аскольд¹² — перейшов до Дрогобича на легальну роботу і цим дуже погано вплинув на кадри даного терену. Зараз пости окружних Стрийщини і Самбірщини заступлені більш надійними людьми¹³.

4. З Галича¹⁴ потіхи не буде. Я переловив одну його штафетку, де він і до мене чує жалі, мовляв, я нещирий перед ним. Бачу, що Ви таки мали рацію щодо його оцінки, хоч я не думав, що Ви його кривдите. З такими людьми ми далеко не поїдемо. Я його тепер передав Арпадові¹⁵ і написав йому про це.

5. Федір уже пішов до праці. В сьогоднішній записці до нього я доручив йому на майбутнє підпорядковуватися Арпадові. В записці до Арпада я написав, щоб він, покликаючись на Ваше і моє доручення, перебрав Федора, Галича і Зенона¹⁶.

6. До Роберта¹⁷ шлю письмо через к[оманди]рів Перебийноса¹⁸ і Андрієнка¹⁹, які тепер туди їдуть. В Роберта була облава, так що він подався на південний схід і тому не рахую, що він буде раніше у Вас, як в перших днях грудня ц[ього] р[оку].

Рівно ж написав до Роберта пров[ідник] С[тепан]²⁰, тому, що Роберт напорів «ерунди», цебто не поступає згідно з політичними інструкціями, а робить так, як сам вважає. В тій справі прошу переслухати д. Сергія²¹ (розвідник Шел[еста]²²), який тепер саме пішов у Ваші сторони.

7. Перед кількома днями викликав мене пров[ідник] С[тепан] і доручив мені обов'язки Головного О[середка] Проп[аганди]²³, звільнюючи при тому з дотеперішніх обов'язків²⁴. Я поволі починаю ладнати свій апарат. Поки що я веду ще і справи орг[анізаційного] реф[ерента]²⁵, хоча поєднання цих двох функцій було б для мене тепер неможливе. Тому прошу когось визначити, кому я передав би орг[анізаційну] ділянку. Справа пильна ще і тому, що в Гол[овному] О[середку] П[ропаганди] є деякий застій і залежності, які треба конечно і швидко поладнати. До того часу, коли Ви когось призначите — я справу вестиму і не кину роботи напризволяще. Крім того, нам треба б домовитись про нашу співпрацю в майбутньому.

Як Вам уже відомо — утворився Вишкільний Відділ²⁶, який веде друг Галина²⁷. Це дуже побажане і на часі, бо відчувається велике обниження політичного рівня кадрів. Зараз я даю майже всіх людей з пропаганди на 2-тижневий вишкіл і стягаю обл[асних] пропагандистів. Після вишколу вони повернуться домів і в себе влаштують такі вишколи.

8. Прошу розпитати Їжа²⁸, чи він діставає літературу, яка адресована Охріму²⁹. Довідаюся, що адресат досі ще літератури від мене не одержав, хоч я вислав. Значить, вона мала задержатися десь в терені Їжа.

9. Вже більше тижня, як я вислав Зубенка в терен Данила³⁰ з метою:

- а) зорганізувати собі осідок в Під[гаєч]чині;
- б) перевести перевірку господарки;
- в) дати інструкції.

10. Я доручив Робертові вислати рейд на західну частину Бук[овини]. Дав всі потрібні інструкції. Досі мені ще Роберт не зголосив, чи рейд відбувся³¹.

11. Перед тижнем я вислав до Данила Руслана³², який має піти з рейдом на схід[ну] частину Буковини³³. Руслан одержав від мене всі потрібні інструкції. Десь коло 15/XII вже ми повинні мати докладний звіт про переведені рейди³⁴.

12. Досі інструкції про кущі я ще писемно не оформив, хоч обл[асті] Львівська, Тернопільська, Стрийська і Перемиська дістали від мене такі вказівки.

13. Від Зенона були люди і забрали більшу кількість літератури.

14. Вийшло 1 число «Повстанця»³⁵. Підготовляю «Ідея і чин»³⁶.

15. Після Вашого від'їзду були облави по моїх селах, але дуже лагідні. Зараз зовсім спокійно. Найкраще Ви були б зробили, якщо б були тоді залишились в мене.

Вашу кур'єрку висилаю вже тепер, бо їй ще дуже довго чекати на Роберта. Хай вона зараз повертається назад. Я не сподіюся Роберта скоріше, як 1.XII або може десь к[оло] 15.XII.

Здоровлю!

С[лава] У[країні]!

22/XI

(Дорош)

*ЦДАВО України. — Ф. 3836. — Оп. 1. — Спр. 68. — Арк. 23—27.
Оригінал. Рукопис.*

№ 2

Лист Петра Дужого до Романа Кравчука про конфлікт у Дрогобицькій області

22 листопада 1944 р.

Д[руже] Максиме!

До мене вплинуло письмо з терену Коссак³⁷. Пересилаю його Вам³⁸. Треба таки якось дану справу полагодити, бо конфлікт далі поширюється³⁹.

Тепер пішов туди Федір. Поки що від нього ще не одержав жодного звіту.

С[лава] У[країні]!

22/XI

(Дорош)

*ЦДАВО України. — Ф. 3836. — Оп. 1. — Спр. 22. — Арк. 39.
Оригінал. Рукопис.*

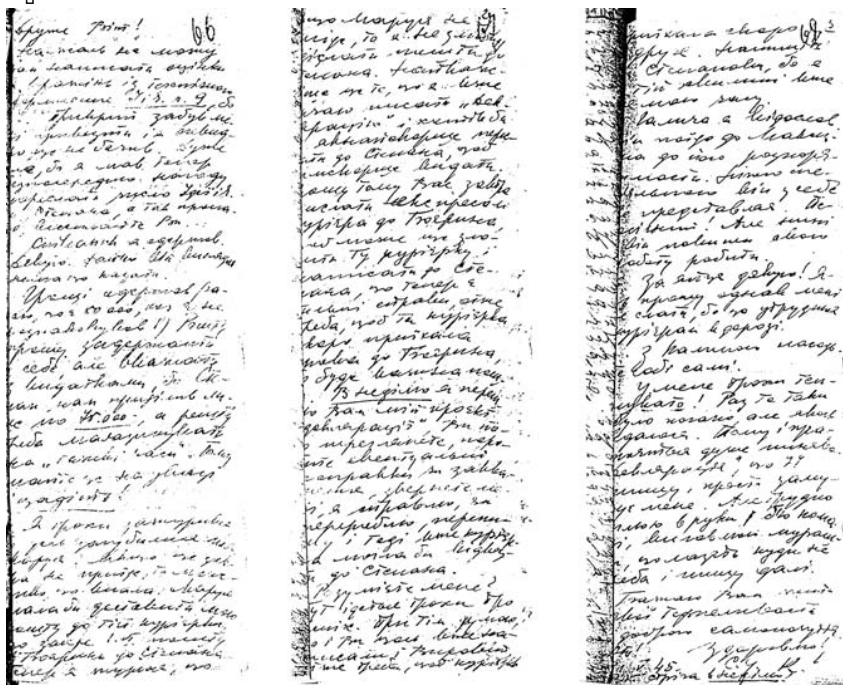
№ 3

З листа Романа Шухевича до Романа Кравчука з кадровими та організаційними розпорядженнями

[Листопад 1944 р.]

Д[руже] Петро!

У зв'язку з тим, що д[руг] Дорош перебрав цілість пропаганди (бо Іваніва⁴⁰ нема) прошу в найкоротшому часі перебрати від нього ті справи, які він вів дотепер з Вашого рамені. Тепер, у зв'язку з новою орг[анізаційною] схемою, Ви самі зможете легко обслужити

Оригінал листа Д. Маївського до П. Дужого від 31 травня 1945 р.

ті 3 одиниці, які Вам підпорядковані⁴¹. Отже Вам найвигідніше бути в терені біля Маркіяна⁴² і самому кермувати цією роботою. В тому терені зовсім спокійно⁴³.

У зв'язку з тим, що Дороша не можу дати на намірене місце⁴⁴, я призначаю туди Вереса⁴⁵, якого прошу звільнити. Його терен нехай перебирає Данило⁴⁶.

Думаю, що Вам конечно негайно приїхати до Дороша, бо показується, що Роберт «бере неймовірну гронду»[...]⁴⁷.

ЦДАВО України. — Ф. 3836. — Оп. 1. — Спр. 22. — Арк. 25.

Оригінал. Рукопис.

№ 4

Лист Романа Шухевича до Петра Дужого
про пропагандистську роботу

19 травня 1945 р.

Д[руже] Віталій!

Ваші записки від 5 і 11/V одержав. Дякую за відомості.

Прошу на адресу Боярина⁴⁸ для мене (777) прислати всі видання, які вийшли по 15.4, бо я нічого не маю! Вистарчить по 1 примірникові!

«Балаку»⁴⁹ наразі провести не можна, бо заповідається «нажим». Я хочу зробити його десь на кінець червня — тоді вже конкретно будемо знати форми нажиму і можливості дальшої роботи. Проте те, ще тепер треба написати, я згідний з Вами. Вичерпуючого [листа] написав про це д[ругові] Зрубові⁵⁰. Отже, до зрадагування тих річей не треба цілого нашого компляту. Я доручив ту справу спільно д[ругові] Зрубові і Вам, а опісля я і д[руг] Київський⁵¹ подамо свої завваги і так справа вийде⁵². Це, зрештою, було вже нами порішене в лютім⁵³ і повинно було появитися⁵⁴.

Не знаю, чи Ви вже зготовили новий наклад листівок до паціфікаційних відділів згідно з рішенням з лютого [19]45, бо в терені ще немає нічого. Взагалі Вам конечно крім періодичної літератури прислухуватися до потреб терену і писати дещо позаперіодичне. Н[а]п[ри]клад, в деяких теренах конечно летючка до поляків. Та на сьогодні це все мало актуальне — треба трохи сидіти тихо, щоби побачити, як воно буде йти далі.

Приїжджати наразі до Вас не можу, бо я дуже далеко — отже не думаю, щоби ми могли скоріше побачитися, як в червні.

Про транспорти літератури напишу до зверхників Кирила⁵⁵. З доставкою літератури в терен є взагалі фатально і це треба якось інакше організовувати. Може давати теренови оригінали — нехай сам перебиває⁵⁶, чи щось таке подібне. Щиро дякую за Побажання Свят. Я самий нікому не міг побажати, бо був далеко і в дорогах.

С[лава] У[країні]!

19.5

(Туча)

ЦДАВО України. — Ф. 3836. — Оп. 1. — Спр. 68. — Арк. 63—65.

Оригінал. Рукопис.

№ 5

Лист Дмитра Маївського до Петра Дужого
про пропагандистську роботу

31 травня 1945 р.

Друже Віт[алій]!

1. На жаль, не можу Вам написати оцінки чи вражінь із технічного оформлення «І[деї] і Ч[ину]» ч[исло] 9, бо... Прикрий⁵⁷ забув мені привезти і я, очевидно, ще не бачив. Дуже зле, бо я мав тепер безпосередню нагоду переслати число «Ідеї і Ч[ину]» до Степана, а так пропало, висилайте Ви.

2. Співаник я одержав. Дякую. Файно він виглядає, нема що казати⁵⁸.

3. Гроші одержав (гадаю, що є 50000, хоч я не розпаковував!) Решту прошу задержати у себе, але вважати з видатками, бо Степан нам приділив лише по 75000, а решту треба магазинувати на «тяжкі часи». Тому майте це на увазі і щадіть.

4. Я трохи зажурився, бо десь загубилася моя Маруся⁵⁹. Якщо ще завтра не прийде, то, можливо, що впала. Маруся мала би доставити мою пошту до тієї кур'єрки, що забере 1.VI пошту в Боярина до Степана. Тепер я журюся, що якщо Маруся не прийде, то я не зможу відіслати пошти до Степана. Найважливіше це те, що я вже кінчаю писати «Деклярацію» і хотів би її якнайшвидше переслати до Степана, щоб якнайскорше видати. Прошу тому Вас завтра вислати експресом кур'єра до Боярина, щоб може ще зловити ту кур'єрку і написати до Степана, що тепер є пильні справи, отже треба, що[б] та кур'єрка скоро приїхала знова до Боярина, бо буде важна пошта. В неділю⁶⁰ я перешлю Вам мій проєкт «Деклярації». Ви його переглянете, переробите евентуальні⁶¹ поправки чи завваження, звернете мені, я справлю чи перероблю, перепишу і тоді моя кур'єрка мала би відвезти до Степана.

Розумієте мене? Тут йдеться трохи про поспіх. При тім думаю, що і Ви щось вже написали і Вировий⁶², отже треба, щоб кур'єрка приїхала скоро вдруге. Напишіть ще Степанови, бо я в тій хвилині вже не маю часу.

5. Галича я відіслав. Він поїде до Максима⁶³ до його розпорядимости. Нічого спеціального він з себе не представляє. Пересічний! Але нині і він повинен свою роботу робити.

6. За яйця дякую! Яець прошу однак мені не слати, бо це утруднює курієрок в дорозі.

7. З Калиною⁶⁴ лагодьте собі самі.

8. У мене трохи теплуватو! Раз то таки було погано, але якось видалось. Тому і працюється дуже мляво. «Деклярація», що її пишу, просто замучує мене. Але трудно — плюю в руки, б'ю комарів, вилловлю мурашки, що лазять куди не треба, і пишу далі.

Бажаю Вам життєвої терпеливості і доброго самопочуття. От!

Здоровлю!

С[лава] У[країні]!

31.V.45

(К[урган])

П. С. Стріча в неділю⁶⁵.

*ЦДАВО України. — Ф. 3836. — Оп. 1. — Спр. 68. — Арк. 66—68.
Оригінал. Рукопис.*

ПРИМІТКИ

¹ Петро Дужий від весни 1944 р. і до арешту 4 червня 1945 р. перебував у підпільному осередку «Зелений гай», який охоплював села південної частини колишнього Бібрецького повіту і деякі сусідні (Дев'ятники, Юшківці, Голдовичі, Ятвяги, Бертешів, Вибранівка, Кологури, Репехів, Ліщини, Стільсько, Борусів, Суходіл). Криптонім «Зелений гай» стосувався Крайового осередку пропаганди ЗУЗ (весна—осінь 1944) та Головного осередку пропаганди ОУН (11.1944—06.1945).

² Благий Зенон ('Дарій', 'Клич', 'Марко', 'Супрун', 'Шпак'; 1912, с. Голодівка, тепер с. Луковице Рогатинського р-ну Івано-Франківської обл. — ?). Обласний провідник ОУН Дрогобиччини (1942—10.1944), заступник крайового господарського референта фінансів ЗУЗ, фінансовий підреферент (11.1944—?), окружний провідник Рогатинщини (1945—1948) і одночасно господарський референт при Проводі ОУН. Затриманий МГБ 5 серпня 1948 р. пораненим, пішов на співпрацю з радянськими органами безпеки, звільнений 1955 р. Відтак працював учителем і викладачем у Львові.

³ 'Сірий' (бл. 1918—1920, Стрийський р-н Львівської обл. — 26.02.1946, між с. Коритище і Ластівка Турківського р-ну Львівської обл.). Окружний провідник Стрийщини (1943 — поч. 1944), політвиховник Воєнної округи (ВО) «Маківка» (поч. 1944 — кін. 11.1944), окружний провідник Самбірщини (весна 1945), надрайонний провідник ОУН Самбірщини (весна 1945 — 02.1946); булавний УПА (01.10.1944). Справжнє ім'я, імовірно, Адам Корвіцький (інша версія — Коциловський).

⁴ Пекар Михайло ('Дубів'; 04.01.1922, с. Верчани Стрийського р-ну Львівської обл. — с. Держів Миколаївського р-ну Львівської обл.). Заступник обласного референта пропаганди Дрогобиччини (1944—1945), вишкільний підреферент; керівник

обласного жіночого пропагандистського вишколу (02—03.1945), який викрили і розбили більшовики, загинув під час проведення цієї операції.

⁵ Мороз Василь (Антін) ('Зубатий', 'Зубенко'; 1890 — ?). Господарський референт Крайового проводу ОУН ЗУЗ (літо 1944 — 08.1945), генеральний секретар фінансів УГВР (07.1944—08.1945).

⁶ Тершаковець Зиновій ('Лисий', 'Федір', 'Чагрів', 'Червень', 'Чигирин'; 19.08.1913, с. Якимчиці Городоцького р-ну Львівської обл. — 04.11.1948, біля с. Великий Любін Городоцького р-ну Львівської обл.). Працівник головного осередку пропаганди ОУН (1944), обласний (відтак окружний) провідник ОУН Дрогобиччини (кін. 1944 — сер. 1945), провідник ОУН Львівського краю (поч. 1946 — 11.1948), в. о. командира Львівської ВО УПА «Буг»; майор-політвиховник УПА (з датою смерті).

⁷ Постій крайової господарської референтури розташовувався, імовірно, на території сучасного Рогатинського р-ну Івано-Франківської обл., оскільки саме там 'Зубенко' був заарештований (23.08.1945, с. Кліщівна). З Рогатинщини походив і 'Шпак', який добре знав терен, у другій пол. 1945 р. він також був призначений окружним провідником Рогатинщини. Нижче в листі також іде мова про те, що 'Зубенко' мав організувати собі осідок у Підгаєччині. Чи було це реалізовано — невідомо.

⁸ 'Степан' — Роман Шухевич.

⁹ Кузьма Богдан ('Кубайчук', 'Борис'; бл. 1918, с. Хватів Буського р-ну Львівської обл. — ?). Окружний провідник Самбірщини (02—11.1944).

¹⁰ Медвідь Михайло ('Карпович', 'Кремін', 'Микола Крем'янецький', 'Чечкевич'; 1913, м. Тисмениця Івано-Франківської обл. — 04.06.1945, с. Дев'ятники Жидачівського р-ну Львівської обл.). Начальник вишкільного відділу Головного військового штабу (ГВШ; 1944—1945), заступник референта пропаганди Проводу ОУН по праці в УПА (1944—1945); сотник УПА (01.01.1944), підполковник УПА (з датою смерті).

¹¹ У цих переговорах крім Богдана Кузьми — 'Кубайчука' ('Бориса') брали також участь заступник шефа ГВШ сотн. Олекса Гасин — 'Дор' ('Іван Чорнота'), командир УПА-«Захід-Карпати» сотн. Олександр Луцький — 'Беркут' ('Богун', 'Андрієнко'). За переговори всі троє були усунені від виконання обов'язків і віддані під слідство (див. зізнання О. Луцького: Літопис УПА. Нова серія. — К.—Торонто, 2007. — Т. 9: Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1944-1945. — С. 345—348).

¹² 'Аскольд' ('Арпад'). Окружний провідник Дрогобиччини (1943 — сер. 1944), окружний провідник Стрийщини (друга пол. 1944).

¹³ Окружним провідником Самбірщини призначений 'Андрій' (?—10.02.1945); Стрийщини — 'Орест' (бл. 1916 — ?), який до того був окружним організаційним референтом (можливо, це Володимир Лико).

¹⁴ 'Галич' — невідомий підпільник. Можливо, це Шкредметко Лев ('Галич', 'Декан', 'Дем'ян', 'Старий'; 01.01.1910, с. Тучапи Городоцького р-ну Львівської обл. — ?) — давній член ОУН, магістр права Ягеллонського університету, окружний провідник ОУН Львівщини (1942—1944), який, за однією з версій, був убитий

поляками в першій пол. 1944, за іншою — загинув 1945 р. в бою, можливо, в Зарудцях на Жовківщині.

¹⁵ Слюзар Дмитро ('Арпад', 'Золотар', 'Кметь', 'Юліан'; 10.10.1919, с. Бортники Жидачівського р-ну Львівської обл. — 19.12.1945, прис. Ладики с. Любеля Жовківського р-ну Львівської обл.). Обласний провідник ОУН Львівщини (друга пол. 1944), крайовий провідник Львівського краю ОУН (поч. 1945 — 12.1945); майор-політвиховник (з датою смерті).

¹⁶ Галаса Василь ('В'юн', 'Зенон', 'О. Левенко', 'Назар', 'В. Назаревич', 'Орлан', 'Орест', 'З. Савченко', 'Д. Стрибун', 'Щербаченко'; 12.11.1920, с. Білокриниця Підгаєцького р-ну Тернопільської обл. — 05.10.2002, м. Київ). Обласний провідник ОУН Перемищини (05.1943—05.1945), заступник крайового провідника і референт пропаганди Крайового проводу ОУН Закерзоння (05.1945—09.1947).

¹⁷ Мельник Ярослав ('Роберт'; 01.1920, с. Бережниця Калуського р-ну Івано-Франківської обл. — 30.10.1946, на схилі г. Яворина біля с. Липа Долинського р-ну Івано-Франківської обл.). Обласний провідник ОУН Станіславівщини (07.1942—10.1943, 07.1944 — кін. 1944), крайовий провідник ОУН Карпатського краю (поч. 1945 — 10.1946); майор-політвиховник УПА (з датою смерті).

¹⁸ Грицай Дмитро ('Бук', 'М. Д. Бученко', 'Дуб', 'Олег', 'Палій', 'Перебийніс', 'Сірко'; 01.04.1907, с. Великий Дорожів Дрогобицького р-ну Львівської обл. — 22.12.1945, м. Прага, Чехія). Військовий референт Проводу ОУН (1941—1942, 1944—1945), шеф Головного військового штабу УПА (01.1944—12.1945), член УГВР; майор (26.01.1944), генерал-хорунжий УПА (01.10.1945).

¹⁹ Луцький Олександр ('Андрієнко', 'Беркут', 'Богдан', 'Богун', 'Дем'ян', 'Клименко', 'Марко', 'Чорний'; 16.10.1913, с. Боднарів Калуського р-ну Івано-Франківської обл. — 13.11.1946, м. Київ). Член ГВШ УПА (1944—1945), заарештований спецвідділом НКВД в с. Бабин Зарічний Калуського р-ну 22.01.1945; сотник УПА (26.01.1944).

²⁰ 'Степан' — Роман Шухевич.

²¹ 'Сергій' (бл. 1909, Сокальський р-н Львівської обл. — 02.12.1944). Керівник розвідувального відділу крайового штабу УНС (1943) і Крайового військового штабу УПА-«Захід» (1944); хорунжий (26.01.1944), поручник (з датою смерті). Загинув, можливо, на Золочівщині.

²² Сидор Василь ('Вишитий', 'Зов', 'Конрад', 'Кравс', 'Крегул', 'Лісовик', 'Ростислав Вишитий', 'Шелест'; 24.02.1910, с. Спасів Сокальського р-ну Львівської обл. — 14.04.1949, біля с. Перегінське Рожнятівського р-ну Івано-Франківської обл.). Член ГВШ УПА (1943—1949), командир УПА-«Захід» і член Крайового проводу ОУН ЗУЗ (26.01.1944—14.04.1949); майор (08.07.1943), полковник УПА (22.01.1946).

²³ Головний осередок пропаганди — керівний пропагандистський, редакційний, інформаційний та видавничий осередок на чолі з референтом пропаганди Проводу ОУН.

²⁴ Організаційного референта і пропагандистського референта (керівника крайового осередку пропаганди) ЗУЗ.

²⁵ З часу перебування П. Дужого на посту крайового організаційного референта збереглася низка його інструкцій за підписом 'Дорош', зокрема «Актуальні вказівки членам обласного проводу й окружним провідникам до виконання» (04.09.1944),

«Тимчасові інструкції» (07.09.1944), «До всіх обласних провідників!» (27.09.1944), «До обласних провідників» (19.10.1944).

²⁶ Референтура політичного вишколу Проводу ОУН на чолі з Яковом Буслом — 'Галиною' ('Київським') створена з кадрів Крайового осередку пропаганди ЗУЗ. У ній працювали Осип Дяків — 'Артем', Петро Федун — 'Волянський' та 'Кузьменко', а також секретарка Марія Огоновська — 'Віра'.

²⁷ Бусел Яків ('Багровий', 'Галина', 'Дніпровий', 'Заславський', 'Київський', 'Роман Галина', 'Шахтар'); 26.01.1912, м. Митава біля м. Риги, Латвія /за іншими даними — с. Кальварія біля м. Вільнюса, Литва/ — 15.09.1945, с. Бишки Бережанського р-ну Тернопільської обл.). Член Проводу ОУН (08.1943—09.1945), референт політичного вишколу (11.1944—1945), референт пропаганди (07—09.1945); керівник політичного відділу ГВШ УПА (1944—09.1945); підполковник УПА (з датою смерті).

²⁸ Вірлик Петро ('Береговий', 'Гай', 'Іж'; 1917, с. Гологори Золочівського р-ну Львівської обл. — 02.1945). Окружний провідник ОУН Золочівщини (1943—1945).

²⁹ Мова йде про транспортування підпільних видань із Галичини на Волинь через Золочівщину (терен 'Іжа'). 'Охрім' — Клячківський Дмитро ('Блонд', 'Клим Савур', 'Омелян Кримський', 'Охрім', 'Панас Мосур'; 04.11.1911, м. Збараж Тернопільської обл. — 12.02.1945, біля с. Суськ Костопільського р-ну Рівненської обл.) — крайовий провідник Північно-Західних Українських Земель (ПЗУЗ) і член Проводу ОУН (1942—1945), крайовий командир УПА-«Північ» (1943—1945); майор (22.01.1944), полковник УПА (з датою смерті).

³⁰ Шанайда Іван ('Данило', 'Нестор', 'Ярослав'; 1916, Тернопільська обл. — 26.03.1946, біля с. Криве Бережанського р-ну Тернопільської обл.). Обласний провідник Тернопільщини (1941 — кін. 1944), крайовий провідник Подільського краю (поч. 1945 — 1946).

³¹ Зі Станіславівської ВО «Говерля» курінь «Карпатський» під командуванням пор. Андрія Злобіна — 'Лісового' здійснив рейд по причеремоських селах тодішніх Вашковецького і Вижницького р-нів Чернівецької обл. (22—27.12.1944).

³² 'Руслан' — невідомий повстанець.

³³ Із Тернопільської ВО «Лисоня» сотня «Сірі вовки» під командуванням ст. бул. Петра Хамчука — 'Бистрого' здійснила рейд по придністрянських селах Чернівецької обл. (27—29.11.1944).

³⁴ Відповідно до наказу УПА-«Захід» ч. 7/44 від 1 вересня 1944 р., рейди відділів УПА на Буковину і Закарпаття мали організовувати штаби груп (воєнних округ), узгоджуючи дії з обласними проводами ОУН.

³⁵ Робота над журналом «Повстанець» в осередку «Зелений гай» розпочалась, імовірно, у серпні 1944 р. Перше число вийшло з датою «листопад 1944 р.» Про це було оголошено, зокрема, в наказі УПА-«Захід» ч. 9/44 від 25 листопада 1944 р.: «Вийшло перше число журналу УПА "Повстанець". Редакція зважає читачів надсилати матеріали до поміщення: описи боїв, життєписи впадших повстанців, фота з повстанчого життя, пісні, нариси, фахові партизансько-повстанчі статті тощо. В одній із статей пишеться: "Нас, бійців і командирів УПА, поставила доля боронити життя і правди українського народу. На нас лежить нині тяжке й відповідальне завдання. І це завдання ми виконаємо, яких зусиль і жертв воно від нас не вимагало б". Редактором «Повстанця» був пор. Микола Дужий — 'Вировий', до

праці в редакції також були залучені пор. Богдан Гвоздецький — 'Емір' ('Кора'), сотн. Михайло Медвідь — 'Карпович' (від 08.1944), Михайло Федоришин — 'Стефаник' (заарештований в околицях «Зеленого гаю» і повішений в кінці грудня 1944 р. в тодішньому райцентрі Нові Стрілища Дрогобицької обл.). Над першим числом також працювали до переходу на Бережанщину в референтуру політичного вишколу ст. бул. Петро Федун — 'Волянський' та 'Кузьменко'. Серед авторів «Повстанця» був і Роман Шухевич під псевдонімом 'Чагар' (докладніше про журнал «Повстанець» див.: Літопис УПА. Нова серія. — К.—Торонто, 1995. — Т. 1: Видання Головного Командування УПА. — 482 с.; Мороз В. Останнє число «Повстанця» // Воля і Батьківщина. — Львів, 1998. — Ч. 2. — С. 62—71).

³⁶ Петро Дужий як референт пропаганди Проводу ОУН був редактором журналу «Ідея і чин» — друкованого органу Проводу. За його редакцією в перші місяці 1945 р. було надруковано два номери видання (8 і 9). Попереднє число журналу (7) вийшло у червні 1944 р.

³⁷ Терен «Косак» — Дрогобицька область ОУН.

³⁸ Доданого листа не виявлено.

³⁹ Наразі невідомо, про який саме конфлікт іде мова.

⁴⁰ Логуш Омелян ('Євген', 'Іванів', 'Степанів'; 1912 — ?). Член Проводу ОУН (від 08.1943), референт пропаганди (літо 1944), член УГВР (від 07.1944), редактор журналу «Ідея і чин» (літо 1944). Восени 1944 р. за розпорядженням Д. Маївського виїхав на Закарпаття, відтак на еміграцію.

⁴¹ Мова йде про переорганізацію ЗУЗ із 5 адміністративних одиниць (Дрогобицька, Львівська, Перемишська, Станіславівська, Тернопільська області) у 3 (Карпатський, Львівський і Подільський краї).

⁴² 'Маркіян' ('Бистрозор', 'Боярин'; ?, Бережанський р-н Тернопільської обл. — бл. 1945). Керівник зв'язку Крайового проводу ОУН ЗУЗ (1944), керівник зв'язку Проводу ОУН (перша пол. 1945).

⁴³ За даними НКГБ, в березні 1945 р. осідок 'Бистрозора' був у с. Підбір'я (тепер Рогатинського р-ну Івано-Франківської обл.).

⁴⁴ Відповідно до мемуарів П. Дужого, він мав призначення на посаду провідника ОіСУЗ.

⁴⁵ Дудар Ярослав ('Архип', 'Верес', 'Чавун', 'Чугайстр'; 20.03.1915, с. Карашинці Гусятинського р-ну Тернопільської обл. — 12.12.1945, с. Романів Луцького р-ну Волинської обл.). Обласний провідник ОУН Кам'янець-Подільської обл. (01—04.1942), організаційний референт Крайового проводу ОУН ОіСУЗ (1943—1944), провідник Волинської генеральної округи на ОіСУЗ (1944), крайовий провідник ОіСУЗ (1944—1945), член Крайового проводу ОУН ПЗУЗ (1945); сотник-політвиховник.

⁴⁶ Мова йде про включення терену Кременеччини (сучасна північна частина Тернопільської обл.) та, імовірно, всієї Кам'янець-Подільської (Хмельницької) області до складу Подільського краю.

⁴⁷ У цьому місці текст обривається, закінчення листа невідоме.

⁴⁸ 'Боярин' — 'Маркіян' — 'Бистрозор'.

⁴⁹ «Балака» — нарада. Можливо, йде мова про плановану нараду Проводу ОУН, яка відбулася влітку 1945 р. біля с. Голодівка Рогатинського р-ну Івано-Франківської обл. за участі Р. Шухевича, Д. Маївського, М. Арсенича, Д. Грицяя, Р. Кравчука, В. Кука та, імовірно, Я. Бусла.

⁵⁰ 'Зруб' — Дмитро Маївський.

⁵¹ 'Київський' — Яків Бусел.

⁵² Очевидно, що названо тих членів Проводу ОУН, які ухвалювали рішення в політично-пропагандистських справах.

⁵³ У середині лютого 1945 р. протягом шести днів у с. Потік Бережанського р-ну Тернопільської обл. відбулося засідання Проводу ОУН за участі Р. Шухевича, Д. Маївського, М. Арсенича, Я. Бусла, Д. Грицяя, П. Дужого, В. Кука і Р. Кравчука. Про це засідання див. спогади П. Дужого (Дужий П. Три листи з-за кордону // Шлях перемоги. — 1994. — Ч. 6. — 5 лют. — С. 7) та його зізнання (Літопис УПА. Нова серія. — Т. 9. — С. 496—499), а також дослідницько-мемуарну публікацію В. Кука: Кук В. Постій Проводу ОУН у селі Бишках (1943—45 рр.) // Воля і Батьківщина. — 1998. — Ч. 4. — С. 36—46.

⁵⁴ Імовірно, мова йде про «Деклярацію Проводу Організації Українських Націоналістів після закінчення Другої світової війни в Європі», яка була опублікована з датою «травень 1945 р.». Автором опублікованого тексту був Д. Маївський.

⁵⁵ Імовірно, мова йде про куратора над ПЗУЗ та ОіСУЗ, члена Проводу ОУН Василя Кука — 'Лемеша', при якому тоді перебував 'Кирило' — співробітник зв'язку Проводу ОУН і Головної Команди УПА, поручник-політвиховник УПА (з датою смерті).

⁵⁶ Згодом така схема тиражування стала дуже поширеною.

⁵⁷ 'Прикрий' — невідомий підпільник.

⁵⁸ Імовірно, мова йде про видання 1945 р. співаника «За Україну!»

⁵⁹ 'Маруся' — зв'язкова Д. Маївського. Заарештована не пізніше 05.11.1945.

⁶⁰ Неділя після 31 травня припала на 3 червня.

⁶¹ Евентуальні — «можливі» (з пол.).

⁶² Дужий Микола ('Вировий', 'Мирослав Колос', 'М. К.', 'Микола Карівський', 'Мирон'; 13.12.1901, с. Карів Сокальського р-ну Львівської обл. — 17.05.1955, м. Львів). Член Президії УГВР, її секретар. Редактор журналу УПА «Повстанець» (кін. 1944 — 06.1945); поручник (20.01.1944), сотник УПА (25.04.1945). Отруєний газом, у непритомному стані потрапив до рук НКВД (04.06.1945).

⁶³ 'Максим' — Роман Кравчук.

⁶⁴ Зарицька (за чол. — Сорока) Катерина ('Калина', 'У. Кужіль', 'Легенда', 'Маня', 'Монета', 'Оріся'; 03.11.1914, м. Коломия Івано-Франківської обл. — 29.08.1986, м. Волочиськ Хмельницької обл.). Крайовий провідник Українського Червоного Хреста (УЧХ) на ЗУЗ (1943—1945), нагороджена Срібним хрестом за слуги (1945). Після розформування крайового і обласних проводів УЧХ — учасниця політичного вишколу в с. Бишки Бережанського р-ну Тернопільської обл. (03.1945), який організував Я. Бусел (взяли участь колишні заступник крайового провідника УЧХ Ірина Савицька — 'Бистра', обласні УЧХ Ольга Ільків — 'Роксоляна', Галина Дидик — 'Анна', Ірина Козак — 'Лада'). Після вишколу К. Зарицька — член почту Р. Шухевича (1945—1947) і співробітник Головного осередку пропаганди ОУН (1946—1947).

⁶⁵ Невідомо, чи зустріч у неділю 3 червня відбулася, оскільки в селах, які охоплював осередок «Зелений гай», проходила операція НКВД, яка завершилася 4 червня арештом П. Дужого та його співробітників.

СПОГАДИ ОХОРОНЦЯ РОМАНА ШУХЕВИЧА МИХАЙЛА ЗАЙЦЯ — ‘ЗЕНКА’

30 червня 2007 р. виповнилося 100 років від дня народження Головного командира УПА, керівника Проводу ОУН Романа Йосиповича Шухевича. Вивчення його біографії є особливо актуальною справою сьогодні, в сучасній Українській державі коли на порядку денному стоїть питання про офіційне визнання учасників національно-визвольного руху.

Останніми роками у пресі та науковій літературі було опубліковано чимало спогадів членів ОУН та воїнів УПА. Це пов'язано зі зростанням цікавості українського суспільства до маловідомих сторінок нашої історії, зокрема до боротьби за створення самостійної Української держави у ХХ ст.

Публікувати спогади колишніх підпільників розпочали в українській діаспорі. Більшість відомих учасників ОУН та УПА, які опинились на еміграції, хотіли, щоб пам'ять про український національно-визвольний рух і про їхній власний внесок у нього не затерлася. Тому вони готували до друку свої спогади, а іноді й наукові розвідки. Ще до розпаду СРСР були видані автобіографії, спогади та роздуми відомих оунівців Степана Бандери¹, Євгена Стахова², Миколи Климичина³,

¹ Бандера С. *Мої життєписні дані* // *Воля і Батьківщина*. — 1999. — Ч. 1 (14/30). — С. 5–15; *Державність*. — 1992. — № 1 (4). — С. 47–52.

² Стахів Є. *ОУН у боротьбі з німецькими нацистами на Наддніпрянщині (Програмові зміни в ОУН): (Спогади)* // *Сучасність*. — 1986. — Ч. 5. — С. 86–94; Ч. 6. — С. 100–105.

³ Климичин М. *Роттердам і Житомир — діло тої самої руки* [Про вбивства Є. Коновальця, О. Сеніка, М. Сціборського] // *Визвольний шлях*. — 1987. — Кн. 2. — С. 154–157; Климичин М. *Степан Ленкавський — його ролі у визвольній боротьбі* // *Визвольний шлях*. — 1978. — Кн. 4. — С. 407–415; Климичин М. *Степан Ленкавський: (Удесяту річницю його смерті)* // *Визвольний шлях*. — 1987. — Кн. 11. — С. 1193–1207; Климичин М. *Українська нація в поході до волі* // *Визвольний шлях*. — 1981. — Кн. 7. — С. 793–798.

Юрія Борця⁴, Костя Гіммельрайха⁵, Лева Шанковського⁶, а також ін.

Після здобуття незалежності України у 1991 р. історична наука зробила величезний крок уперед щодо вивчення українського національно-визвольного руху, — вперше з'явилася можливість опублікувати документи українського підпілля, які десятиліттями зберігались у закритих архівах. Не припинялося й видання підпільної літератури. З 1991 по 2006 р. вийшли друком спогади Романа Петренка⁷, Володимира Порендовського⁸, Василя Левковича⁹, Ярослава Грицай¹⁰, Марії Савчин¹¹, Івана Герасимова¹², Данила Шумка¹³, Василя Кука¹⁴, Любомира Полюга¹⁵ Василя Галаси¹⁶ та ін.

Варто зауважити, що в останні роки існування організованого підпілля в Україні провідники ОУН різних рівнів доручали підпільникам занотовувати цікаві сторінки зі свого бойового життя. Чимало таких спогадів було видано та поширено ще в підпіллі.

⁴ Борець Ю. Уністи на Заході: (Спогади) // *Визвольний шлях*. — 1973. — Кн. 4-5. — С. 445-462; Кн. 6. — С. 650-666; Кн. 7-8. — С. 820-836; Кн. 9. — С. 980-989; Кн. 10. — С. 1158-1170; Кн. 11-12. — С. 1347-1358.

⁵ Гіммельрайх К. Спогади командира відділу особливого призначення «УПА-Схід» // *Літопис Української Повстанської Армії*. — Торонто, 1987. — Т. 15. — 266 с.

⁶ Шанковський Л. Похідні групи ОУН. Причинки до історії похідних груп ОУН на центральних і східних землях України в 1941-1943 рр. — Мюнхен, 1958. — 369 с.

⁷ Петренко Р. За Україну, за її волю. Спогади // *Літопис Української Повстанської Армії*. — Львів-Торонто, 1997. — Т. 27. — . 279 с.

⁸ Порендовський В. В кістках СТЕПЛАГУ. (Кенгір 1949-1954). Спогади. — Львів, 2004. — 272 с.

⁹ Спогади вояків УПА та учасників збройного підпілля Львівщини та Любачівщини // *Літопис УПА*. Бібліотека. — Т. 3. — Львів-Торонто, 2003. — 448 с.

¹⁰ Грицай Я., Грицай П. А рани не гоїлися. Спомини // *Літопис УПА*. Бібліотека. — Львів-Торонто, 2001. — Т. 1. — 332 с.

¹¹ Савчин М. Тисяча доріг. Спомини // *Літопис Української Повстанської Армії*. — Т. 28. — Львів-Торонто, 1995. — 600 с.

¹² Герасимів І. З юнацьких мрій — у ряди УПА // *Літопис Української Повстанської Армії*. — Т. 29. — Львів-Торонто, 1999. — 336 с.

¹³ Шумук Д. Пережите і передумане. Спогади й роздуми українського дисидента-політ'язня з років блукань і боротьби під трьома окупаціями України (1921-1981 рр.). — К., 1998. — 432 с.

¹⁴ Кук В. Акт відновлення Української держави (30 червня 1941 р.). — Львів-К., 2001. — 30 с.; Кук В. Генерал Роман Шухевич — Головний Командир Української Повстанської Армії (УПА). — К., 1997. — 110 с.; Кук В. Степан Бандера (1909 — 1999 рр.). — Івано-Франківськ, 1999. — 48 с.

¹⁵ Полюга Л. Шляхами спогадів. 1944-1956. — Львів, 2003. — 180 с.

¹⁶ Галаса В. Наше життя і боротьба. — Львів, 2005. — 272 с.

Прикладом можуть бути нотатки сотенного С. Стебельського — ‘Хріна’.

Хоча за останній час діяльність ОУН і УПА висвітлено у значній кількості наукових та популярних публікацій, однак іще досі відчувається нестача документів, які пролили б світло на найважливіші сторінки історії українського національно-визвольного руху. Це пов’язано з тим, що більшість учасників ОУН і УПА, яким вдалося вижити під час боротьби, уже відійшли від нас, чимало документів підпілля не збереглося, а деякі з них ще досі не оприлюднені.

* * *

У науковому збірнику «Український визвольний рух» (№ 5) було опубліковано статтю Василя Стрільчука про охоронця провідника ОУН в Україні Романа Шухевича — Михайла Зайця — ‘Зенка’¹⁷. Автор, ґрунтовно дослідивши біографію М. Зайця, з гіркотою зауважив, що й досі не відомі час і місце його загибелі. Опосередковані дані вказували на перебування М. Зайця у Польщі. В. Стрільчук звернувся до всіх читачів із проханням допомогти з’ясувати обставини загибелі охоронця Р. Шухевича.

Діяльність охорони Р. Шухевича взагалі та М. Зайця зокрема поки що мало висвітлена у науковій літературі та в опублікованих джерелах. Бракує інформації й про підпільну роботу самого Р. Шухевича в період 1945—1950 рр. Насамперед це пов’язано з тим, що оточення Р. Шухевича в той час строго дотримувалося засад конспірації, уникаючи фіксації дій на папері. Навіть у нещодавно опублікованих спогадах підлеглих Р. Шухевича, які контактували з ним, — В. Галаси, В. Кука та ін. — змальовано не так уже й багато подробиць побуту Командира в підпіллі. Значно більший акцент у них зроблено безпосередньо на організаційну діяльність ОУН.

Винятком є лише спогади Л. Полюги — ‘Богдана’, який мав можливість вивчити особливості життя Головного командира УПА на конспіративній квартирі під умовною назвою «Короленко» в с. Княгинині Станіславської (нині Івано-Франківської) області. Л. Полюга тоді був членом охорони Р. Шухевича, виконував роль фіктивного чоловіка підпільниці Ольги Ільків. Згадуючи про спільний побут з

¹⁷ Стрільчук В. Михайло Засєч — охоронець Романа Шухевича // *Український визвольний рух*. — Львів, 2005. — 36. 5. — С. 203—208.

Р. Шухевичем та його довіреними особами О. Ільків і Катериною Зарицькою, Л. Полюга відзначав, що в оточенні Р. Шухевича важлива роль належала М. Зайцю, автор особливо наголосив на його вмінні оперативно вирішувати складні завдання, зокрема підробляти офіційні печатки та штампи. Однак про подальшу долю М. Зайця він нічого не знав, оскільки восени 1947 р. був заарештований органами МГБ.

Інформацію про діяльність М. Зайця у підпіллі після подій 5 березня 1950 р. вдалося виявити в документах Галузевого державного архіву Служби Безпеки (ГДА СБ) України.

4 березня 1950 р., тобто за день до своєї загибелі, Р. Шухевич відправив М. Зайця з речами на іншу конспіративну квартиру. Оскільки зв'язкова Дарія Гусяк — 'Чорна' не прийшла зі Львова на призначену їй зустріч, Р. Шухевич, імовірно, згідно з вимогами конспірації, обмірковував можливість змінити місце свого перебування, однак зробити нічого вже не встиг. Уранці 5 березня 1950 р. він загинув при спробі співробітників МГБ його захопити. М. Заєць невдовзі дізнався про загибель Головного командира УПА. Його становище було загрозливим, оскільки він був одним з останніх підпільників, хто бачив Р. Шухевича живим, і це могло кинути на нього тінь підозри у зраді¹⁸.

Поки що достеменно не з'ясовано, що саме робив М. Заєць після 5 березня 1950 р. Найвірогіднішим виглядає припущення, що він спочатку потрапив в охоронну боївку керівника Львівського крайового проводу ОУН Осипа Дякова — 'Горнового', чия конспіративна квартира у березні 1950 р. містилася в хаті Івана Лісного в м. Зимній Воді біля Львова, — не далі як за 15 км від Білогорщі. О. Дяків кілька разів бував у білогорській схованці Р. Шухевича, тому добре знав М. Зайця. У ГДА СБ України збереглися фотографії О. Дякова з його підлеглими у 1950 р., і на одній з них є М. Заєць.

На нашу думку, припущення, нібито М. Заєць перейшов для підпільної роботи в Польщу, хибні, тому що документи чітко вказують на його перебування поряд з керівниками Проводу ОУН в Україні.

Наступні документальні згадки про М. Зайця стосуються його діяльності в 1951—1952 рр. У матеріалах ГДА СБ України вказано, що в цей час він опинився в одній із кур'єрських груп, які обслу-

¹⁸ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 398. — Т. 12. — Арк. 161—163.

гоували Головного командира УПА Василя Кука — ‘Лемеша’. Це була ініціатива самого В. Кука, який раніше вже чув про М. Зайця від Р. Шухевича. Імовірно, що В. Кукові був потрібен спеціаліст із виготовлення фальшивих печаток та документів. Кур’єрська група, в якій опинився М. Заєць, складалася з Василя Порплиці — ‘Байди’ та Василя Кузіва — ‘Орача’ і діяла на стику Тернопільської, Львівської та Станіславської областей.

Після арешту 23 травня 1954 р. В. Кук під час слідства розповів, що невдовзі після загибелі Р. Шухевича він забрав М. Зайця у своє розпорядження, і той передав йому приблизно 50 тис. карбованців з організаційної каси, які не використав Р. Шухевич¹⁹.

Тривалий час органам МГБ не вдавалося розшукати ані В. Кука, ані його кур’єрів. Однак 6 жовтня 1952 р. у Калуському районі Станіславської області оперативники заарештували члена Проводу ОУН Василя Охримовича — ‘Грузина’. З документів, вилучених під час арешту випливало, що зиму 1951/1952 рр. він провів в одному бункері з керівником ОУН в Україні Василем Куком — ‘Лемешем’. Однією з кур’єрських груп, які забезпечували зв’язок між В. Куком та Подільським, Львівським і Карпатським крайовими проводами ОУН, була група Василя Порплиці — ‘Байди’. До осені 1952 р. ця група мала постійний пункт зв’язку з бойовиками охорони В. Кука у Пресовецькому лісі Зборівського району Тернопільської області.

Для зв’язку з підпіллям на території Станіславської області ця група мала постійний пункт неподалік хутора Ступники, що в Бережанському районі Тернопільської області, — туди періодично приходили на зустрічі кур’єри Рогатинського надрайонного проводу ОУН.

За даними, зібраними УМГБ у Тернопільській області, кур’єрська група ‘Байди’, ‘Орача’ та ‘Зенка’ від 1951 р. здебільшого переміщувалась на стику адміністративних меж Зборівського, Козівського та Бережанського районів Тернопільської області. Кілька місцевих мешканців бачили цю групу в селах Хворостець, Августівка, Глинна, Конюхи, Розвадів, Годів та Юзефівка.

Спираючись на ці дані, УМГБ у Тернопільській області вирішило 2 грудня 1952 р. провести чекістсько-військову операцію одночасно в усіх названих селах, а також у сусідніх лісових масивах.

¹⁹ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 54. — Арк. 113.

На другий день операції, 3 грудня, пошукова група МГБ на даху одного будинку в с. Конюхи виявила двох учасників ОУН. Їх спробували захопити живцем. Зав'язався бій, унаслідок якого підпільники загинули. У вбитих були впізнані:

1. Заєць Михайло Миколайович — 'Зенко' ('Влодко', 'Тарас', 'Нестор'), 1921 р. н., уродженець с. Берлин Бродівського району Львівської області.

2. Кузів Василь Андрійович — 'Орач', 1922 р. н., зв'язковий В. Кука²⁰.

Щодо Василя Порплиці — 'Байди', то він не загинув під час цієї операції, оскільки на той момент перебував в іншому селі. Зимув 1952/1953 рр. він самотою пересидів у підземному бункері, і, за його словами, якби не мав радіоприймача, то збожеволів би. В. Порплиця важко переживав загибель М. Зайця та В. Кузіва. Навесні 1953 р. він поновив зв'язок із В. Куком, а вже в липні, вистежений співробітниками УМГБ у Тернопільській області, застрелився під час проведення чекістсько-військової операції з його захоплення.

Окрім інформації про долю М. Зайця, у фондах ГДА СБ України вдалося виявити його спогади про перебування в охороні Р. Шухевича, починаючи з 1945 р.²¹ Збереглися також різні підпільні фотографії, на яких зображені Р. Шухевич, М. Заєць та інші довірені особи Головного командира УПА.

Спогади М. Зайця написані фіолетовим чорнилом у звичайному учнівському зошиті в лінійку. Вони займають 25 аркушів, списаних з обох боків. На обкладинці є напис олівцем: «Зенко. Спомини», — та вказана дата — 1952 р., хоча в кінці спогадів автор поставив іншу дату — листопад 1951 р.

Маємо достатні підстави вважати, що цей текст М. Заєць написав на виконання інструкцій керівників ОУН, у яких рядовим підпільникам пропонувалося під час зимівлі в бункерах викладати на папері окремі історії зі свого життя з метою подальшого друку в підпільних типографіях та поширення серед учасників ОУН і населення. Тож, цілком імовірно, що М. Заєць хотів докластися до увіковічнення пам'яті Головного командира УПА Р. Шухевича. Доволі вірогідним видається також припущення, що, знаючи про тривале

²⁰ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 69. — Арк. 184–186.

²¹ Там само. — Спр. 398. — Т. 12. — Арк. 137–163.

перебування М. Зайця з Р. Шухевичем, таку ідею йому запропонував Василь Кук.

Найбільша цінність спогадів М. Зайця полягає в тому, що вони — єдині тогочасні спогади учасника охорони Р. Шухевича, в яких висвітлено подробиці життя Головного командира в підпіллі у 1945—1950 рр. Усі інші охоронці та бойовики Р. Шухевича, крім Л. Полюги, або загинули, або ж були заарештовані та згодом померли, не залишивши ніяких записів.

Імовірно, що готовий текст М. Заєць передав на вчитку своєму провідникові. У зошиті є багато виправлень, зроблених олівцем рукою невідомого підпільного редактора. Скоріше за все, спогади планувалося видати брошурою, але з невідомих причин реалізувати цей намір не вдалося.

Також точно не відомо, у кого саме було вилучено записи М. Зайця.

Спогади охоплюють період від 1945 р. по 4 березня 1950 р. Весь цей час М. Заєць був охоронцем Р. Шухевича, тому мав можливість придивлятися до побуту Головного командира УПА і в різних конспіративних квартирах, так і у лісових повстанських таборах.

Пише М. Заєць простою, лаконічною мовою, без довгих розмірковувань, накреслюючи конкретні факти та події з життя Р. Шухевича. В особі автора впізнається діяльний підпільник, пунктуальний виконавець розпоряджень провідників ОУН, у якого насправді не було часу займатися такими дрібницями, як написання мемуарів. Можливо, саме тому спогади порівняно невеликі за обсягом та не містять розлогих спостережень і не описують подробиць підпільної діяльності. Наприклад, свою «пригоду з більшовиками» взимку 1947 р. автор згадує лише одним реченням. Під час читання спогадів складається враження, що їх написано поспіхом. Недаремно М. Заєць закінчує такими словами: «Як проживу довше, напишу більше».

М. Заєць намагався змалювати характери підпільників, з якими йому доводилося працювати разом. Окрім Р. Шухевича, він охарактеризував і його найближче оточення: Розалію Ільків, Ольгу Ільків, Катерину Зарицьку, Зиновія Тершаківця, Олександра Гасина, Ганну Конюшик, Галину Дидик, Любомира Полюгу та інших.

Зупинімося на деяких особливо цікавих сторінках життя підпільників.

Перша частина спогадів М. Зайця присвячена його першій зустрічі з Р. Шухевичем 1945 р., яка відбулась у повстанському таборі

на Тернопільщині. Невдовзі М. Заєць опинився в охоронній бойвці Командира на Рогатинщині і переховувався разом з ним у бункері*. М. Заєць зосередився на особливостях конспірації підпільників при переходах з місця на місце та під час перебування в бункерах.

Наступна частина спогадів присвячена побуту Р. Шухевича на конспіративній квартирі під кодовою назвою «Короленко» в с. Княгиничі Станіславської області. М. Заєць особисто брав участь у спорудженні криївки. Особливу увагу він приділив підпільній родині Р. Шухевича — його оточенню. В той час Головний командир УПА переховувався разом із керівником Українського Червоного Хреста Катериною Зарицькою — ‘Монетою’, довіреною зв’язковою Ольгою Ільків ‘Роксоляною’, її донькою Дзвінкою та матір’ю — Розалією Ільків. Згодом до них приєднався колишній студент Львівського медичного інституту Любомир Полюга — ‘Богдан’, який ще з 1944—1945 рр. виконував важливі доручення провідників ОУН у Львові; у Княгиничах він вдавав чоловіка О. Ільків. Усі вони мали фіктивні документи переселенців із Польщі на інші прізвища. З розповіді М. Зайця видно, як сильно діяльність Р. Шухевича залежала від К. Зарицької та О. Ільків і взагалі від довіри та взаємної підтримки всіх членів підпільної родини.

М. Заєць не міг дізнатися, що сталося з тими, хто переховувався разом з ним у с. Княгиничі, тому у спогадах немає відомостей про їхню подальшу долю. Зате сучасна наукова література таку інформацію подає.

Катерина Зарицька була заарештована співробітниками МГБ 21 вересня 1947 р. у м. Ходорові. В момент арешту вона вжила отруту, але померти їй не дали. К. Зарицька пройшла через важкі допити і була засуджена Особливою нарадою МГБ СРСР до 25 років виправно-трудових таборів. Її було звільнено 21 вересня 1972 р., після чого вона повернулася в Україну і жила у м. Підволочиську разом із Д. Гусяк. Померла 29 серпня 1986 р., перепохована на Личаківському кладовищі у Львові поруч із чоловіком — політв’язнем Михайлом Сорокою²².

* Судячи з інформації, опублікованої в науковій літературі, бункер на Рогатинщині, у якому Р. Шухевич та М. Заєць перебували 1946 р., розміщувався на обійсті Івана Кіка в с. Пуків.

²² Українська жінка у визвольній боротьбі 1940–1950 рр. — Львів, 2004. — С. 48–49.

З документів, які були вилучені у Р. Шухевича, органам МГБ стало відомо про чималу кількість конспіративних квартир ОУН у Львові. На одній із них 16 березня 1950 р. була заарештована Ольга Ільків — ‘Роксоляна’. Невдовзі заарештували і її матір — Розалію Ільків. Після тривалих допитів 1952 р. О. Ільків була засуджена до 25 років виправно-трудових таборів. Вона відбувала покарання в Олександрійській та Володимирській тюрмах і в Іркутській області. Частину покарання у Володимирській в’язниці вона відбула разом із іншими зв’язковими Р. Шухевича — К. Зарицькою, Д. Гусяк та Г. Дидик. У 1964 р. О. Ільків була достроково звільнена; згодом повернулася в Україну й нині живе у Львові²³.

Про долю Любомира Полюги після 1947 р. можна дізнатися з його спогадів. Мешканці підпільної квартири довідалися про провал К. Зарицької наступного дня. О. Ільків пішла до Ходорова і дізналась у місцевих мешканців про загибель підпільниці, яка вчинила опір співробітникам МГБ (те, що К. Зарицька залишилася живою, підпільно стало відомо значно пізніше). Після цього було вирішено негайно змінити місце перебування Р. Шухевича. Л. Полюга провів його з Княгиничів на безпечну територію, однак дорогою назад був при спробі втекти від затримання поранений і заарештований співробітниками МГБ. Тривалий час він перебував під слідством, а відтак був засуджений за однією справою з К. Зарицькою до 25 років виправно-трудових таборів. Після дострокового звільнення і повернувся в Україну. Жив у м. Цюрупинську та в с. Олешки Херсонської області, а згодом — у Львові.

Через погіршення стану здоров’я, а передовсім — через хворобу серця, Р. Шухевич вважав за краще переховуватися не в підземних бункерах, а на конспіративних квартирах. Судячи зі спогадів М. Зайця, він мав непересічний талант конспіратора: міг переодягнутим прийти в саму гущу людей у Львові або в Ходорові і залишитись невпізнаним. У цьому йому допомагав тривалий досвід підпільної роботи, а також гарна фізична підготовка. Своїми порадами він постійно допомагав М. Зайцю та іншим підпільникам.

Улітку Р. Шухевич багато часу провів у лісових масивах. М. Заєць згадав про його перебування на Рогатинщині та у Львівських лісах; детально змалював повстанські табори, їхнє облаштування

²³ *Українська жінка у визвольній боротьбі 1940–1950 рр. — Львів, 2004. — С. 52–53.*

та устрій у 1948—1949 рр. Говорячи про наради керівників Проводу ОУН у 1948—1949 рр., автор відзначає, що вони тривали кілька днів, а керівники підпілля прибували по черзі зі своєю особистою охороною. Задля дотримання вимог конспірації керівникам надавалося окремий намет, у якому проходили дискусії та напрацьовувалися рішення, які згодом розмножувалися на друкарських машинках.

Навіть у таких важких умовах у підпільників виявлялась мрійлива українська вдача. Вони любили співати пісні біля вогнища в лісі, вести розмови про майбутню долю України.

Однією з найцікавіших у спогадах є сцена у лісовому повстанському таборі на Львівщині (скоріше за все в лісах біля м. Бібрки), в якій керівник Львівського крайового проводу Зиновій Тершаковець — ‘Федір’ та командир ‘Рен’ (імовірно Василь Мізерний) грають у шахи. З. Тершаковець пообіцяв виграти п’ять партій підряд, а ‘Рен’ заکлався на золотий годинник, що цього не станеться. Змагання тривало аж до глибокої ночі. В результаті З. Тершаковець таки переміг п’ять разів поспіль, але взяти виграний годинник відмовився. Не бажаючи залишати програну річ собі, ‘Рен’ розбив годинник об бук.

Невдовзі обоє шахісти загинули. 4 листопада 1948 р. З. Тершаковець із бойовиками в лісі неподалік с. Великий Любінь на Львівщині натрапив на засідку МГБ і, не бажаючи здаватися живим, застрілювався. ‘Рен’ у 1949 р. повинен був іти через кордон на зустріч до керівників Закордонного представництва Української Головної Визвольної Ради, однак був убитий опергрупою МГБ у Дрогобицькій області.

Доволі мало М. Заєць розповідає про підпільну квартиру Р. Шухевича у с. Грімне Комарнівського району Львівської області у хаті священика Пантелеймона Місюренка, хоча сам він брав активну участь в організації цієї квартири і спорудженні в ній бункера. За свідченнями Марії Гусяк, 5 березня 1948 р. на цій підпільній квартирі М. Заєць убив міліціонера, який зайшов у будинок, аби перевірити документи, і випадково побачив двох озброєних бойовиків ОУН²⁴.

Завершальна частина спогадів М. Зайця присвячена останній конспіративній квартирі Р. Шухевича в с. Білогорща, яку підпільники називали «Поліссям». Автор приділив багато уваги новій під-

²⁴ ГДА СБ України. — Ф. 6. — Спр. 71186-ФП. — Т. 5. — Арк. 23, 44.

пільній родині Р. Шухевича — Миколі, Марії, Наталії і Данилові Хробакам — та утримувачці квартири — Ганні Конюшик. Родина Хробаків опинилась у Білогорщі внаслідок переселення з Перемищини. Допомогати Р. Шухевичу їх умовила його довірена особа та найближча помічниця Галина Дидик, яка після арешту К. Зарицької стала практично незамінною людиною для Головного командира УПА. Участь в організації підпільної квартири брав керівник місцевого проводу ОУН 'Юрко'.

Доля людей, які контактували з Р. Шухевичем у Білогорщі, склалася трагічно. Керівник військової референтури Проводу ОУН Олександр Гасин — 'Лицар' загинув у перестрілці зі співробітниками МГБ 31 січня 1949 р. неподалік львівської головної пошти. У січні ж 1949 р. була заарештована, а згодом і засуджена його дружина Ольга Гасин.

Керівник Львівського крайового проводу ОУН Осип Дяків, чия підпільна квартира до березня 1950 р. розташовувалась у Зимній Воді біля Львова, загинув 28 листопада 1950 р. в криївці у лісі неподалік с. Велике Поле Івано-Франківського району Львівської області.

Після подій 5 березня 1950 р. родина Хробаків була репресована. Члени родини отримали покарання від 15 до 25 років виправно-трудових таборів. Микола Хробак та його син Данило були заслані до Сибіру. Дорогою туди 78-річний Микола Хробак, засуджений до 25 років таборів, помер у м. Тайшет. Ганна Конюшик, Марія та Наталія Хробаки були відправлені до м. Караганди Казахської РСР, де перебували у виправно-трудових таборах. Після смерті Сталіна їхні справи переглянули, і вони були достроково звільнені, але без права поселятись у Галичині. Через це вони подались у Донецьку область, де Г. Конюшик працювала на будівництві фабрики. Згодом родина переїхала у м. Ладижин Вінницької області. Наталія Хробак хворіла на білокрів'я і рано померла. Про двох її дітей — Ірину та Ольгу — піклувалася Г. Конюшик, яка так і не одружилася. Вона померла 18 листопада 1996 р. на 80-му році життя. Данило Хробак помер 21 січня 1994 р.²⁵

Галина Дидик була затримана вранці 5 березня 1950 р. в будинку, де переховувався Р. Шухевич. Вона спробувала попередити

²⁵ Дашкевич Я., Кук В., Бойко В., Посівнич М. *Про Генерала Тараса Чупринку (Романа Шухевича)*. — Львів, 2006. — С. 22–23.

його про небезпеку, а потім вжила отруту, однак не померла. Після тривалих допитів 31 жовтня 1951 р. Особлива нарада МГБ СРСР засудила її за ст.ст. 54-1 «а» та 54-11 КК УРСР до 25 років виправно-трудових таборів. Г. Дидик вийшла на волю 24 березня 1971 р., відбувши 21 рік ув'язнення²⁶, після чого виїхала на постійне проживання у Черкаську область. Вона підтримувала контакти з Надією Суровцевою та іншими дисидентами. Померла 24 грудня 1979 р. в с. Христинівка Черкаської області; похована у м. Бережанах²⁷.

У спогадах фігурують і інші підпільники, причому частина з них — лише за псевдонімами. Декого з них вдалось ідентифікувати під час підготовки цієї публікації. Тож до відповідних місць у тексті зроблено примітки, в яких пояснено, кого саме автор мав на увазі.

Спогади доповнено віцілілими фотографіями згаданих тут осіб. Деякі з них, на нашу думку, дуже вдало ілюструють розповідь М. Зайця: гра Р. Шухевича та З. Тершаківця у шахи; фотографії з повстанського лісового табору; світлини, зроблені на підпільній квартирі в с. Білогорща, де зображені члени Проводу ОУН Р. Шухевич та О. Гасин, які разом чистять картоплю і обідають, а також Г. Дидик та Г. Конюшик. Цілком можливо, що деякі з цих фотографій робив саме М. Заєць.

Текст спогадів М. Зайця подається без скорочень відповідно до оригіналу. Правки, які вніс у текст невідомий редактор, винесені в примітки.

Сподіваємося, публікація спогадів М. Зайця допоможе дослідникам у вивченні подробиць підпільного життя й діяльності Головного командира УПА Романа Шухевича.

²⁶ ГДА СБ України. — Ф. 6. — Спр. 75075-ФП. — Т. 5. — Арк. 340.

²⁷ Українська жінка у визвольній боротьбі 1940-1950 рр. — С. 42.

Зенко СПОМИНИ

1952

Мої спомини з життя к[оманди]ра УПА

Доводилося мені від весни 1945 року перебувати в охороні к[оманди]ра УПА — ген[ерала] Тараса Чупринки. За тих кілька років спільного життя з Командиром хочу пережитим, тим що залишилося мені²⁸ в пам'яті, поділитися з друзями.

Хто ж такий був Командир?

Може б я дещо більше розказав Вам, друзі, про Командира та його працю, але заіснувала одна перешкода: запізно я довідався, що якраз мені припала честь бути в охороні того ж таки Командира. Сподіваюсь, був би дещо більше затямив, а то й записав.

Ось послушайте, як лучилося²⁹.

Ідемо ми одного разу удвох з Командиром із Білогорської квартири в терен. Ніч тиха, зоряна. Наша дорога випадала попри Скнилівське летовище³⁰ і, отже, світла прожекторів часто нас заставляли «заягати». От ми заягли та й говоримо про те й інше. Я і питаю:

— «Цікаво знати, друже Командир, чи к[оманди]р Чупринка за кордоном чи тут?».

Пробігла легка усмішка по лиці Командира і спокійно відповідає:

— «Тут є, сину, тут... Чого йому за кордон».

«Гм...», — думаю собі вслух — «Такий нівроку командир і не боїться большевиків».

Це було влітку 1949 року.

* * *

Тепер почну розповідь спочатку.

Замітною залишилася в пам'яті моя перша зустріч з Командиром в Гологірських лісах, в повстанському таборі к[оманди]ра Недолі.

²⁸ Редактор замінив слово «мені» на «в мене».

²⁹ Редактор замінив слово «лучилося» на «було».

³⁰ Редактор змінив початок речення так: «Нам припало йти коло Скнилівського летовища».

Невеличка наша тех[нічна] група в супроводі зв'язкового посувалася лісом у напрямі цього табору. Недалеко від табору докотився гомін ранньої пісні-молитви — «Боже вислухай благання...». Ми зупинилися. Було якось святочно. Вислухавши останні слова, ми зішли вниз, де перед нами розкрилася жива сцена повстанського життя.

В ту пору стрільці підходили по сніданок. Наш зв'язковий оголосив місцевому провіднику наш прихід і, поснідавши, ми пішли відпочивати.

Після полудня мене розбудила жвава розмова. Серед більшої групи стрільців я побачив к[оманди]ра Чупринку, який поясняв стрільцям практичне значення мінометного кутоміра. Стрільці ставили питання: практично запізнавалися з мінометом.

В тій хвилині самовільно зійшов зі стійки якийсь повстанець і сказав, що вже задовго стоїть. Це було дуже смішно. Почувши це, Командир Чупринка покликав цього стрільця і по-військовому «висповідав» його та сказав, що «до смерті треба стояти, якщо немає зміни». На тім закінчилося.

Мене познайомив з к[оманди]ром Ч[уприн]кою пров[ідник] Тарас³¹. Я відрекомендувався. Командир розпитав мене про все, що відносилось до мого фаху, відтак³² поінформував³³ щодо дальшої роботи і ми розійшлися.

В травні 1945 р[оку] пров[ідник] М., якому я безпосередньо підлягав, скерував мене в Рогатинщину. Тут я включився до групи охорони к[оманди]ра Чупринки, зверхником якої був др[уг] Марко (брат [...] Лебедя). Група складалася з 7 (сім) осіб.

Під осінь, з причини смерті зв[ерхника] Марка, група була реорганізована, керівництво перебрав др[уг] Демид.

Після кількадесячної моєї відсутності в цій групі, з весною 1946 року я включився знова³⁵ і майже безпосередньо перебував з Командиром до останніх днів його життя. Зустріч відбулася в Рогат[инському] лісі.

Ось наш спільний марш удвох з Командиром через Рогатинський ліс до криївки.

³¹ Можливо, мова йде про члена Проводу ОУН Дмитра Майвського — «Тараса».

³² Редактор замінив слово «відтак» на слово «потім».

³³ Після слова «поінформував» редактор вставив слово «мене».

³⁴ У тексті нерозбірливо написане слово.

³⁵ Редактор замінив слово «знова» на «знову туди».

Сонце вже було [над] заходом. Щиро попрощавшись з друзями, ми вирушили з табору. Командир у повному впоряді зброї, через плечі полева торба та планшет. В мене те ж і радіо в руках, з яким Командир не розлучався. Вийшли на лінію. Командир умовляє³⁶ мертвий (збірний) пункт і кличку. Напряма маршу мені невідомий, отже Командир проводить³⁷. Ідемо тихо і вільно. Перед роздоріжжям ліній чи доріг Командир зупинявся, заслуховував з готовим до стрілу автоматом.

Запала ніч³⁸. Дорога з під ніг часто губилася, отже Командир часом зупинявся і, схиляючись до землі, розпізнавав по формі кожну дорогу. Так³⁹ ми вийшли в⁴⁰ поле. Зближалась година денника. Розтягнувши на⁴¹ корч антену, Командир включив радіо і вислухав радіовісті.

Під ранок ми були біля криївки.

— «Треба зачекати до світанку, щоб бачити, куди ногою ступити» — каже К[оманди]р. Заходили до криївки на босо, обережно, ступаючи поміж травою.

Перша робота в криївці⁴² — замаскуватися.

Ми повилізли наверх. Командир прийнявся маскувати. Все кругом оглянув, поправив, приготував вічко і докрився. Відтак виліз знову і цю саму процедуру повторював я, а Командир приглядався. За другим разом маскування в мене вийшло добре і цю роботу я вже виконував щодня. Спосіб підходу і маскування для мене були новістю. В той час це була рідкість.

В криївці я нашвидку запізнався з господаркою і прийнявся готувати снідання. На снідання — яєчня і чай.

З огляду на те, що криївка була в дуже конспіративному місці, а також добрим характером природної вентиляції, було дозволено три рази денно варити на спиртовці. Отже, на обід пригрівали консерву чи інше; на вечерю яринова зупа чи жарене м'ясо і чай.

Робочі години Командира розподілялися. Тоді творилася стаття, мабуть «Процес денаціоналізації» (?) — це в перших годинах;

³⁶ Редактор замінив слово «умовляє» на «умовив зі мною».

³⁷ Редактор замінив слово «проводить» на «веде».

³⁸ Редактор змінив речення так: «Наступила ніч».

³⁹ Редактор замінив слово «так» на «врешті».

⁴⁰ Редактор замінив слово «в» на «на».

⁴¹ Редактор вставив після слова «на» слово «придорожній».

⁴² Редактор замінив слова «в криївці» на «була».

Роман Шухевич відзначає вояка УПА

лекція англ[ійської] мови, з радянських економічних журналів, писання на машині, вісті з радіо і ін. — в останніх⁴³. Мене Командир зобов'язав вивчити граматику укр[аїнської] мови і вчитися машинописання, в чому давав щоденну підтримку.

Кожного вечора, як тільки смеркало, «так, щоб бачити куди ногу поставити», Командир брав радіо, накриття (коци) і на босо виходили подальше⁴⁴ від криївки «ночувати на відкритому воздусі». Зразу слухав денник, а відтак клався спати. Часто, як були всі друзі зайняті, Командир лишався сам. Ніччю до криївки не заходили ніколи.

Що кілька днів ми удвох з Командиром ходили в село. Першого разу Командир, річ ясна, проводив. Ішли на босо. По дорозі поясняв мені всі подробиці, важні для повстання місця і т.п. Під хатою я задержувався, Командир ішов вперед, щоб примирити собаку. В хаті полагоджували⁴⁵ і вечеряли на темно. Відтак вся доросла сім'я сходилася до однієї кімнати на свого роду сходини. Командир розказував про нашу боротьбу, міжнародне положення і інше. В поворотній дорозі майже завжди вступали до річки купатися.

Друг Демид розповідав про будову лісової криївки ось⁴⁶ таке:

«Доручив мені Командир» — розказує др[уг] Демид — «зробити конспіративну криївку. Подав відтинок терену і звернув увагу, щоб заготовити будь-який матеріал, що відноситься безпосередньо до

⁴³ Редактор змінив речення так: «Тоді творилася стаття, мабуть “Процес денационалізації” (?). В перших годинах лекція англійської мови, потім читання з радянських економічних журналів, писання на машині, вісті з радіо і ін.»

⁴⁴ Редактор замінив слово «подальше» на «дальше».

⁴⁵ Редактор після слова «полагоджували» вставив слово «справи».

⁴⁶ Редактор викреслив слово «ось».

криївки у якогось сексота у подальшому селі. Я підібрав голову с/с⁴⁷ в с[елі] П. і замовив в нього пачку до криївки».

Цей «фокус» позитивно відбився. Наша криївка була повністю законспірована.

І далі: зимову криївку в селі, яку ми приготувляли для Командира на зиму виконувало нас трьох плюс Командир. Двох із нас копали, ми з Командиром носили землю.

«Короленко».

Підшукали добрі люди⁴⁸ відповідну хату в с. Княгиничі. В який спосіб її знайшли то я вже й мабуть не буду знати⁴⁹. Знаю тільки, як одного дня, в жовтні 1946 р. Командир доручив нам з др[угом] Демидом вивчити маршрут з Рогат[инського] лісу до Княгинич і без жодного зв'язку потрапити до такої-от хати (тут подав план села, хати). В тій хаті ви⁵⁰ повинні⁵¹ зробити криївку. Де і як — то вже ваша⁵² голова в тім, головне якнайбільш конспіративно.

Першої ночі віднайшли дану хату, а чергового дня взялися за діло. За кілька днів все було готове.

Слід згадати,⁵³ раніше ця хата являлась державною, в якій містився поштовий уряд. За больш[евицької] дійсності дві кімнати замешкував доктор Кузик з родиною (поляк), решта кімнат (п'ять) були вільні. Згодом перебрався також голова місц[евої] с[ільської]/ради.

Наша сім'я посідала три кімнати, кухня сусідувала з кімнатою доктора. В цій кухні була зроблена криївка.

Зиму на 1947 р. Командир перебував на цій квартирі.

По викінченню роботи ми повернули до Командира, зголосили про стан справ. При кінці листопада випроводили Командира на зимівник а самі знову повернули в терен, до групи, там нас і западав сніг. Добитись до Командира нелегко було.

Моя пригода з большевиками на свят вечір, сніг та морози змусили нас задержатися цілий січень в терені.

Відходячи ми умовились, що прийдемо в часі після першого снігу.

⁴⁷ «с/с» — мабуть, сільська рада (рос. «сельский совет»).

⁴⁸ Редактор викреслив слова «добрі люди».

⁴⁹ Редактор замінив слова «вже мабуть й не буду знати» на «не знаю».

⁵⁰ Редактор замінив слово «ви» на «ми».

⁵¹ Редактор після слова «повинні» вставив слово «були».

⁵² Редактор замінив слово «ваша» на «наша».

⁵³ Після коми редактор вставив слово «що».

До Командира ми добивались⁵⁴ в лютім місяці, з трепетом серця, ми відчували скільки там горя в серці. Нас прийняли, як небіжчиків. Бліді лиця страшно і допитливо гляділи на нас, Командир постарілий на кілька років — два тижні не британський.

Ми зголосили свій прихід. Командир приступив до нас і по-батьківськи привітався з нами. «Хлопці! Що то було з вами? Де Ви пропадали? Ви знаєте, як я переживав?».

Ми розказали свої пригоди і причини, які змусили нас задержатися.

Слідуючого дня перед сніданням ми зібралися до наказу. За легковаження чуйності і обов'язків ми одержали нагану.

Наша сім'я збільшилася 5+2, атмосфера повеселіла, життя пішло своїм трибом.

З початком того ж таки 1947 року хвороби почали підточувати здоров'я Командира. Боліли ноги. Дійшло до того, що без лікаря не обійшлося. Вирішено піти до лікаря в місто Ходорів. Мені не поміщувалося в голову, щоб Командир ішов прямо большевикам у руки. Але сталося і було все як слід⁵⁵.

Одного дня вранці зібрався Командир у ватяний одяг, приоджений вже, стару дядьківську шапку, встромив пістолет до штанів, гранату в кишеню, намазав руки товщем а відтак натер попелом і в одну руку кошик, у другу палицю, швидко попрощався з нами і вирушив на шлях. Як «тереновий провідник» за командиром подався⁵⁶ пані М⁵⁷.

Довгий для нас був цей день — не бралась ніяка робота і разом з другом вирішили, що на [...] Командир рішається⁵⁸.

Прийшов довгожданий вечір а з ним Командир, живий і здоровий. Хвилюю відпочив і розказав нам про перебіг цілого дня.

«Іти большевикам під самий ніс це є ніщо, головне — відповідно вбратися. От сиджу собі на східках, попри мене ходять і москалі, і простий народ і побачили в мене кошик та й питають: — «Дядьку,

⁵⁴ Редактор замінив слово «добивались» на «повернулись».

⁵⁵ Редактор змінив це речення так: «Але все обійшлося як слід».

⁵⁶ Редактор замінив слово «подався» на «пішла».

⁵⁷ Мова йде про Катерину Зарицьку — 'Монету', довірену особу Р. Шухевича.

⁵⁸ Два нерозбірливо написані слова. Можливо — «великий ризик».

⁵⁹ Редактор змінив речення так: «Довгий для нас був цей день — не бралась ніяка робота, ми разом з іншим другом вирішили, що на великий ризик Командир рішився».

що маєте продати; дядьку, а не йдете ще додому...» — сміюся я в кулюк, це не то, що у Львові було. Минулого року довелося мені квартирувати одну ніч між паскарками⁶⁰ у Львові. Я був самотній чоловік серед 20-ти жінок. Граю роллю дядька. Пригадав пан дому, що його пила чомусь не хоче різати, хто ж йому краще порадить, як⁶¹ дядько зі села⁶².

Приносить пан пилу і просить справити її. Ну — думаю собі — аж тепер я проріжуся. В мене на пилі таке ж поняття як в жида. Але треба радити. Оглядаю її, оглядаю, то й думаю щоби-то⁶³ сказати. І раптом блиснула думка: треба, кажу, розвести її, порозгинати зуби, а до того ж необхідно ключа. На щастя ключа пан не мав і на тім скінчилося».

Оповіданнями Командира ми були захоплені, наші застереження виявилися неправильні; підбадьорившись ми просили Командира щоб при першій нагоді дозволив нам перевести такий експеримент. Це була весела новинка⁶⁴. Невеселою була хвороба Командира⁶⁵. Лікар узнав артритизм кісток, хворобу кісток. Приписав відповідний режим.

Доцільно буде подати характеристику родини, серед якої перебував Командир.

Сім'я складалася: мама, її донька Оля з дитинкою (жінка окр[ужного] пр[овідника] Стрийщини Данила) та пані Монета⁶⁶. Всі «переселені» з Ярославського повіту.

Мама⁶⁷ — маленька собі жіночка ок[оло] 50 літ, швидка, проворна, зародна, сварлива така, що хай молода сховається⁶⁸. Проте її наївні забаганки, високопанські манери брали верх⁶⁹. Н[а]пр[иклад]:

⁶⁰ Редактор замінив слово «паскарками» на «шпекулянтами».

⁶¹ Редактор після слова «як» вставив слово «не».

⁶² Судячи з усього, Р. Шухевич мав на увазі своє перебування у Львові в березні 1947 р. разом із К. Зарицькою. Тоді вони зупинилися на ніч в одного свого знайомого, який жив на вул. Личаківській. За свідченнями К. Зарицької, у нього постійно ночували селяни.

⁶³ Редактор замінив слово «щоби-то» на «щоб то».

⁶⁴ Редактор змінив це речення так: «Все було гарно».

⁶⁵ Редактор змінив це речення так: «Негаразд було з хворобою Командира».

⁶⁶ Редактор змінив це речення так: «Сім'я складалася з господині, її доньки Олі (жінка окр[ужного] пр[овідника] Стрийщини Данила) та пані Монети».

⁶⁷ Йдеться про Розалію Ільків, матір зв'язкової Р. Шухевича Ольги Ільків — 'Роксолани'.

⁶⁸ Редактор змінив це речення так: «Господина — невелика жінка близько 50 літ, швидка, проворна, зародна, сварлива з "молодою" вдачею».

⁶⁹ Редактор змінив це речення так: «Проте вона мала свої хоби, як "високопанські" манери».

щоденні балачки про власну кам'яницю у великому місті, добре умебльовану, а не локатори;⁷⁰ спори про те, що виховувати донечку Олі буде вона (бабка); завзято⁷¹ вивчала англ[ійську] мову. Знаючи не більше⁷² 500 слів і трохи граматики⁷³ просила Командира вложити текст промови, з якою виступала б зустрічаючи американців. Війни сподівалась кожного дня. Большевиків ненавиділа всім своїм еством. З таких різних історій було доволі потіхи, як Командир пустив у рух свої повоєнні⁷⁴ жарти.

Оля (літ[ературний] псевдонім Звіробій)⁷⁵ — інтелігентна і добре вихована⁷⁶. Маючи⁷⁷ кілька семестрів медицини, хотіла і старалася провадити родинне життя і виховання дитини по всіх правилах⁷⁸, в чому найбільше перешкоджала їй⁷⁹ мама.

З часом прийшов на світ ще синок Олі і з тим більше клопотів, більше праці. Виринула проблема, як бути Олі, на кого покликатися батьком. З доброю порадою в таких справах приходив Командир і пані М.

Вирішено фіктивно побрати Олю з «Богданом»⁸⁰ — студентом медицини, який жив на ліві документи. Знаючи «Богдана» особисто, Командир без вагань зреалізував це. Комедія⁸¹ вдалася надійно. «Богдан» стає фельдшером в с. Княгиничі а життя набирає нормального характеру⁸².

Рушієм всьої господарки була пані М. Для вирішення складних справ у господарці як взагалі⁸³ пані М. знаходила негайні і блискучі помисли.

⁷⁰ Редактор після крапки з комою вставив слово «або».

⁷¹ Редактор замінив слово «завзято» на «крім того вона».

⁷² Редактор замінив слова «не більше» на «приблизно».

⁷³ Редактор після слова «граматики» вставив слово «та».

⁷⁴ Редактор взяв слово «повоєнні» у лапки.

⁷⁵ Ідеться про Ольгу Ільків, особисту зв'язкову Р. Шухевича.

⁷⁶ Редактор замінив слова «і добре вихована» на «жінка».

⁷⁷ Редактор замінив слово «маючи» на «мала».

⁷⁸ Редактор замінив слова «по всіх правилах» на «по-своєму смаку».

⁷⁹ Редактор замінив слово «їй» на «їй».

⁸⁰ Ідеться про Любомира Полюгу, який 1947 р. перебував в охороні Р. Шухевича.

⁸¹ Редактор слово «комедія» взяв у лапки.

⁸² Редактор розбив речення на два: він поставив крапку після слова «Княгиничі»; друге речення звучало так: «Наше життя набирало нормального характеру».

⁸³ Редактор замінив слово «взагалі» на «і в інших питаннях, зв'язаних з нашим перебуванням».

Ось один випадок. Застає мене несподівано в хаті (крізь вікно) дальша сусідка. У нас же самі жінки, хто ж може бути із мужчин? То означало, що хата провалиться. З порадою приходить пані М.

Негайно вбиратися в форму голодуючого, брати в мішок всяких лишків і йти хата в хату, відшукати цю жінку, зіграти перед нею відповідну роллю голодуючого і впевнитися, як повірила. Що-небудь їй продати (заміняти). Помисл був вдалий і успішний.

Пані докторова — завзята польська патріотка і дуже цікава. Як добра сусідка густо побувала в нас і цікавилася всякими дрібницями: «а чому ви так скоро пироги з'їли; а для чого у вас стільки води йде і т.п.». Пані М.: — Я сама багато їм бо в мене цукровиця; Оля щоденно свою доньку викупує і сама вимивається і т.п.⁸⁴

Будні Командира в «Короленко».

Життя наше, тобто дійсних підпільників, проходило «наверху». Криївка була тільки на час алярму.

Отже, як тільки заносилося на день дійсні підпільники стояли вже на ногах. Прятали постіль до сховку і йшли до окремої кімнати на руханку. Жінки за той час вбиралися. Пані М. вносила воду і всі по черзі вмивалися. Перший вмивався Командир, завжди до половини. Після вмивання спільна молитва.

Щоденно був черговий дижурний. Дижур обов'язував мужчин. До обов'язків чергового Командир зачисляв себе також. Обов'язки були такі: метення кімнат, палення в печі, заготовка дров до печі, миття підлоги і прання білизни — спільно до помочі жінкам (Командир від цих робіт був звільнений) і ін.

На сніданок пили чай. До хліба який-небудь товщ. Виняток у харчах становила тільки Оля, яка кормила дитя.

Розподіл робочих годин Командира пристосовувався до обставин і вимог дня. Там завжди були якісь нові справи, плач дітей і ін. Однак в спокійному часі предмети навчання були розподілені. В тій хаті створилося кілька статей, крім того вивчав ан[глійську] мову, читав Леніна, слухав радіо і ін.

Обід був спільний, при одному столі, однак кожний приміщувався так, щоб бути готовим на випадок алярму. Страви завжди були

⁸⁴ Цей абзац М. Засєць власноручно перекреслив.

смачні і багаті, хоча⁸⁵ звичайні. Після обіда Командир клався на півгодини відпочивати а відтак займався чим-небудь з художньої літератури, шахи тощо. До дітей Командир приступав, як добра няня. Завжди скорше забавив малят, як мама.

Щоденно були хвилини розривки, в яких живу участь брав Командир. Бували корисні дискусії на різні теми, жарти, дотепи. Скорозвечора щільно закривав дижурний вікна і продовжували день при світлі. Майже щовечора Командир вправляв з пані М. англійську мову.

Вечеряли пригрітими лишками з обіда, запивали чаєм, спільно молилися і спати. Жінки спали в ліжках, Командир на довгому столі, підстеляючи які-небудь лахи; ми з другом на долівці.

Життя у повстанському таборі.

Друзям відомо — нема-то, як у повстанському лісовому таборі, ще й у спокійний час. Весело, здорово, шумить зелений ліс — відчуваєш життя.

Дуже добре почував себе наш друг Командир у зеленому таборі: тоді і здоров'я було більше, не відчував болів голови, серця. От хоч би візьмій життя в одному таборі, що його Командир прозвав «Баранівка»⁸⁶. Це був улюблений у Командира табір. Гарне, відповідне місце з всіма тактичними і господарськими вимогами.

Як тільки повернуть друзі з нічних завдань (бувало й так, що всі підуть — тоді Командир лишався сам) сейчас готують снідання. З'їдять по куску сала, поп'ють чорною кавою і лягають відпочивати. Тоді Командир стоїть на стійці. Втоптані кількадеметрові стежки знову міряються кроками в одну й другу сторону. Тоді зроджуються нові ідеї, складаються плани. Думка на самоті у Командира супроводжується рухами рук, мімікою лица. Іноді, непомітно, як і завжди на хвилю застигав — тоді неслась до Всевишнього щира молитва.

Відпочили друзі, вмились, почистились і закипіла робота. Готують обід: одні заготовляють дрова, другі вбирають бараболю, носять воду... Потріскує ватра, клекотить в казані; за хвилю смач-

⁸⁵ Редактор замінив слово «хоча» на «хоч».

⁸⁶ Імовірно мова йде про один із таборів ОУН, який у 1948–1949 рр. розташовувався на території Бібречьких лісів, що у Львівській обл. Судячи з протоколів допитів заарештованих учасників ОУН, саме в цих лісах (у 1948 р. – в Іловському лісі) проходили наради провідників ОУН.

но заїдають партизанську зупу. Командир крокуючи сідає на свій пені і також смакує, тільки по-більше рідкого⁸⁷.

По обіді вільний час.

— «Ну, друзі, поговоримо дещо може із совєтознання? Ні, краще порухаємося трохи». І вже стоїть стрілецька лава і вправляє впоряд. Ще дещо на військові теми і розхід. «Далі вчіться самі. Ви повинні щоденно, при якій не було б роботі знайти годину-дві для самонавчання».

А вечір? Знову зготують щонебудь на вечерю, повечеряють спільно, помоляться і по ділам⁸⁸ хто куда⁸⁹. Одні по завданню, інші в таборі лишаються.

Командир був вояком з крові і кістки. Військо любив і у своїй групі бажав мати гарних вояків. Друзів любив і піклувався ними, як батько. Хотів, щоб мали добру зброю і старався щоб були прилично одіті, завжди чисті, охайні. «Ви ідете між народ» — мовить, хоч про себе щодо одєжі не присвячував ваги. «Для мене вистарчають дреліхові штани» — казав Командир. І в таких, власне, штанах, у подарованих др[угом] Семченком чоботах бачив я Командира через пори⁹⁰ років. Іноді, ідучи в марші, втомиється — тоді чоботи з ніг в руку і далі на босо...

Історичні дати, дати впадших друзів, героїв строго пам'яталися. В таких випадках заряджував збірку і по всім правилам відбувалися сходи, присвячені даній цілі.

Спільна молитва так ввійшла в звичай, що мимовільно перед відходом ставали кругом огнища і вголос молилися. «Моліться, дру-

Роман Шухевич (справа)

⁸⁷ Редактор після слова «рідкого» додав слово «просить».

⁸⁸ Редактор замінив слова «по ділам» на «за справами».

⁸⁹ Редактор замінив слово «куда» на «куди».

⁹⁰ Редактор замінив слова «через пори» на «протягом двох».

зі» — було каже Командир — «це допоможе не менше зброї». Медалик на шії був нерозлучно до смерті.

Подорож від «Газди».

На приходстві у православного попа Місіренка⁹¹ в с. Грімно, наші підпілячки зорганізували⁹² помешкання. В ряді переселенців з-за [лінії] Керзона, переселилися до цього помешкання троє жінок: мама⁹³ і двоє дорослих дівчат — Нуся⁹⁴ і Марійка⁹⁵.

Виконуючи доручення Командира, ми з др[угом] Демидом вивчаємо маршрут з Бібрецьких лісів до Грімно і вирушаємо в дорогу. Другої ночі ми вже з попом сусіди через стіну⁹⁶.

Наша ціль — виконати криївку, розраховану тільки на алярм. По викінченні роботи ми повернули до Командира і зголосили про вислід. Через тиждень Командир вирушив з нами в Грімно особисто оглянути роботу. Погідної ночі маршируємо. Відстань до 45 км. Командир у повному виряді зброї, тобто: автомат — ППС, три запасних ріжки, пістолет «ТТ», дві гранати, торба, мапник. У нас з другим зброя і наплічники. Командир каже, що чується добре і буде нести все сам.

Ще тої ночі (це було в листопаді 1947 р.) ми⁹⁷ перелізли вікном, яке було постійно нашим входом і виходом до хати. Вранці Командир запізнався з обстановкою і створили два пробних алярми⁹⁸. Всіх непрошених гостей ми бачили крізь вікно перед сільрадою. Большевики стояли гарнізоном в числі 45 осіб, від плебанії не більше 200 м.

Через кілька днів приїхала до К[оманди]ра на зустріч пані Доля (О. Дмитренко)⁹⁹, побувши кілька¹⁰⁰ від'їхала назад у свої Карпати, ми з другим відійшли також, залишивши Командира на квартирі.

⁹¹ *Ідеться про Пантелеймона Місюренка, у 1948 р. священика в с. Грімне.*

⁹² *Редактор замінив слово «зорганізували» на «винайняли».*

⁹³ *Ідеться про Марію Гусяк — матір Дарії Гусяк.*

⁹⁴ *Ідеться про Дарію Гусяк.*

⁹⁵ *Ідеться про Марту Пашківську.*

⁹⁶ *Редактор закінчив речення так: «з попом були сусіди, розділені стіною».*

⁹⁷ *Редактор після слова «ми» вставив: «прийшли на місце призначення».*

⁹⁸ *Редактор змінив це речення так: «А ранком Командир запізнався з обстановкою та створив два пробних алярми».*

⁹⁹ *Ідеться про співробітницю референтури пропаганди Проводу ОУН Богдану Світлик.*

¹⁰⁰ *Після слова «кілька» редактор вставив слово «днів».*

Одного дня вранці пішли друзі навідати пункт, який був умовлений Командиром, і що б Ви сказали — приводять гордих і усміхнених Командира з Марійкою. Ми пострашилися. Невже щось сталося? «Нічо[го] не сталося, друзі, тільки мені потрібно було прийти, от ми і прийшли».

Промерзлих і голодних наших дорогих гостей ми примістили біля вогню, погостили гарячою кавою та салом і поклали спати.

Смачний був сон після такого маршу — бо чуть не до вечора¹⁰¹. Того дня друзі не ходили нігде —¹⁰² нас прикрив сніг. При горінні¹⁰³ ватрі ми попросили Командира розповісти про подорож.

«Скоро з вечора ми вирушили» — оповідає Командир — «дорогу сьак-так знав, решту вивчив по карті. Ідемо. Ввійшли в село Дмитре, і раптом чую якийсь шелест в недалекому саду. Прислухаємося — чути шепіт московської мови. Ми обминули і зійшли над річку. Почали шукати за кладкою, раптом знову чути кроки — ми за пліт: поперед нашим носом пройшла група большевиків.

А вже найбільш потішне, як то ми з Марійкою форсували «ріку» Зубру. Річка невеличка, всього більш двох метрів ширини і більше метра глибини, та ані перескочити, ані перебрести. Я вирішую скакати. Торбу і автомат перекидаю на другий берег, розганяюся, і мах — вже на тім боці. Марійка вибирається в брід, їй так зручніше, але подумала: що я також скакаю, чи я не була колись спортсменка? Розігналась, мах і... в воду! От тобі спортсменка — думаю». «Нічо[го], друже провідник» — каже Марійка — «на другий раз поправлюсь, це мені моя спідничка такого наробила». І скоренько за корч, викрутила свої лашки і бігом до ліса, щоб при огні висушитися.

Жодного року не було у таборі Командира так людно, як осінню 1948 р. Дні були доволі теплі і погідні. На березі яру, долі якого журчав потік, розложили ватру — це ознаки існування табору.

Вранці чергового дня зійшлися: к[оманди]р Рен¹⁰⁴ з охороною, пров[ідник] Федір¹⁰⁵ із своїми людьми, пров[ідник] Артем¹⁰⁶, пані

¹⁰¹ Після слова «вечора» редактор вставив слово «спали».

¹⁰² Редактор викреслив слово «нігде» і тире після нього, написавши: «нікуди, бо».

¹⁰³ Редактор викреслив слово «горінні».

¹⁰⁴ Імовірно, керівник Воєнної округи 6 «Сян» Василь Мізерний.

¹⁰⁵ Ідеться про керівника Львівського крайового проводу ОУН Зиновія Тершаківця.

¹⁰⁶ Ідеться про Осипа Дякова, на той час — співробітника референтури пропаганди Проводу ОУН.

Доля, к[оманди]р Стах і ін. Дзвінко вистукували закаблуки — друзі оголошували свій прихід. З радісною усмішкою, дотепним словом для кожного, Командир приймав гостей. Обмінявшись кількома словами про найконечніше — друзі пішли відпочивати, щоб із свіжими силами приступити до поважної праці.

В слідуючі дні від ранку до ночі починалися безперервні дискусії, розмови — тут вирішувались важні справи.

В останніх днях чітко вистукували машинки і чорними рядочками заповнювались сторінки, як вислід кількадечної праці.

В такі дні поживавлений рух в таборі: від ранку до пізньої ночі горить ватра. Варяться звичайні «партизанські» страви: кава, зупа, м'ясо. Друзі миються в потоці, мовлять спільну молитву — так починається Божий день.

Найбільш романтичним із всього є вечір у лісовому повстанському таборі. Скільки-то пісень проспівано, пригод із боротьби УПА розказано, всяких дотепів, анекдотів. Хто мав нагоду побувати із такими, як наш сл[авної] пам[’яті] ген[ерал] Чупринка або сл[авної] пам[’яті] пров[ідник] Федір, той бачив життя, радість, товариськість хворих серцем, а духом здорових людей.

Як тільки покриє ніч землю і скінчиться денник по радіо, яке майже завжди було в таборі, тоді вся повстанська дружба присувається ближче ватри. Слово, друге, а тоді: «А ну, друзі! Заспіваємо якусь нашу революційну» — каже¹⁰⁷ командир. І вже гремить пров[ідника] Федора бас, переливається пров[ідника] Іскри тенор, підтягують решта друзів. Скінчують одну, починають другу, а Командир тільки рукою проводить і де треба помагає та й любується.

Іноді підуть розповіді про малечі роки, пригоди німецьких літ. І вже уявляєш собі Командира білокурим¹⁰⁸ смільчаком з гуртом подібних йому, і¹⁰⁹ немає кладочки, по якій першим не пройшов би Ромко, чи вишки, з якої б не вскочив він перший. Найбільше пригод біля ріки. Тут помисли у збитках (пустотах) приписувались тільки йому чи то нурцем підплисти до купаючихся дівчат¹¹⁰ або

¹⁰⁷ Редактор замінив слово «каже» на «казав».

¹⁰⁸ Редактор замінив слово «білокурим» на «білявим».

¹⁰⁹ Редактор поставив після слова «йому» крапку, а далі зі слова «і» розпочав нове речення.

¹¹⁰ Мабуть, пірнути та підплисти до дівчат.

*Роман Шухевич грає у шахи з провідником Львівського краю
Зиновієм Тершаківцем (фото з фондів ГДА СБ України)*

позав'язувати гудзи на рукавах наперед добре намочивши їх і багато інших.

Треба посвятити кілька слів нашим шахістам.

Сильним шахістом із повстанців був пров[ідник] Федір, добрими партнерами ген[ерал] Чупринка, к[оманди]р Рен і ін. Не було дня, щоб не зігралось кілька партій. Наперед змагались пров[ідник] Ф[едір] з генералом, відтак з к[оманди]ром Реном. Пров[ідник] Федір поставив завдання дати к[оманди]ру Рену п'ять матів за порядком. К[оманди]р Рен пішов у заклад в золотий годинник.

Гра почалася за полудня. Цікаво було дивитися, як холодно і спокійно, весь час покурюючи, робив ходи Пров[ідник] Ф[едір] і сопучи, нервовими рухами к[оманди]р Рен. Командир Чупринка, переступаючи з ноги на ногу докидав слово-друге пропаганди.

Запала ніч — шахісти присунулись поближче ватри і продовжували. Вже було 3:0 на користь пр[овідника] Ф[едора].

Місяць високо викотився на небо і друзі вертаючи з села далеко почули гомін розкотистого сміху пр[овідника] Федора — це було

4:0. А за п'ятим стало тихо. К[оманди]р Рен виложив годинник на стіл — «прошу». Пров[ідник] Ф[едір] тричі відмовляється.

В хвилині понісся лоскіт розбитого об бук годинника — повстанська сім'я пішла спати.

В тому таки таборі складався проект Білогорської квартири, з того табору вирушили друзі на будову останньої Командира квартири. Стан здоров'я Командира вимагав життя «наверху». Життя в криївці було неможливе.

Літо 1949 року. Серед молодого букового лісу наш постій. Табір розложений по обох берегах яру. До командира прибули пр[овідни]ки М. В.¹¹¹ і ін. зі своїми людьми. Кілька розтягнених наметів, один з них більший, збудований по тій стороні яру у такій віддалі від інших, щоб не чути голосного шепоту розмови, рядом лісові лавки — це місце нарад.

Стійкові обов'язкові в кожному таборі, в тому таборі теренове положення вимагає з двох боків.

Огонь, біля нього лавка — це звичай у кожному таборі. Штучні криниці з водою є також.

Часом в шумний вечір, коли збирається на дощ, затягнуть друзі тихо-тихенько пісню. Пісня котиться. Провідники на другому березі розмовляють. Чуйне ухо Командира не може знести не такту пісні. Швидко підходить до нас і каже: — «Не так! Зле співаєте, чортові діти» — і починає — «Нас питають, якого ми роду — раз, два» — і т. д. Ось так повинно бути» — і пішов, щоб знову послухати.

В нашій групі були любителі спорту, із друзів гостей також. Найбільш зручним приспособленням для спорту в лісі це турник. Причепиш до двох сусідніх дерев жердину і турник готовий. Щоранку і вечора вигинали друзі свої прив'ялі вже кості (були такі, нпр. друг А., який завжди підходив до турника, як добре попоїв, мовляв, перед тим нема сили), але таких спортсменів, як наш Командир між нами не було. І одного дня перед обідом зав'язались змагання. Хто що вмів таке показував. Глядачі дораджують, іноді так, що й носом запереш об землю.

¹¹¹ Під криптонімами «М.» і «В.» М. Заєць, можливо, мав на увазі керівника ОУН на Західних Українських Землях Романа Кравчука — «Максима» та керівника референтури пропаганди Проводу ОУН Петра Федуну — «Волянського» — їхні псевдоніми починаються з літер «М» та «В». В інших документах є згадки про те, що Р. Шухевич у 1949 р. мав зустрічі з Р. Кравчуком та П. Федуним.

Тут з'явився Командир і радить мені зробити так: «Жердину під коліна, руки опустити, розмахатися і вискочити на рівні ноги». Я допитуюсь ще раз, та Командир швидко пас, рубаху¹¹² з себе і миттю¹¹³ ноги опинились на турнику, опустив руки розмахується до скоку. Я побоявся щоб не сталося якогось каліцтва і з проською стягнув Командира з турника.

Відправа скінчилась щасливо. Друзі порозходились. Через кілька днів зорганізували коня для Командира і ч[ет]вірка друзів охорони відпровадили Командира у напрямі м. Львова.

«Полісся».

На північний захід від м. Львова, біля станції П'ятий Парк, розкинулось невеличке село Білогорща. Перед останньою війною тут жили самі поляки, а тепер заселене переселенцями, в більшості з-під Перемишля.

На північ від села широко розляглися болота, раніше непрохідні, а зараз вже сухі і видовбують з них торф.

Невеличкий лісок опоясував південну сторону села, густо помережований стежками по яких поспішали щоденно сотні працюючого народу.

На східному краю села, від Левандівки, жила родина Хробаків — переселенці з с. Пикуличі біля Перемишля. Родина складалася із 70-ти літнього дідуся з великою сивою бородою, його жени¹¹⁴ гарної з лиця і благородної з вдачі та трьох дорослих дітей: Ганя¹¹⁵, Наталка і Данко¹¹⁶.

Всі діти працювали. Ганя поступила на учительську посаду до місцевої школи, Наталка на голову культосвітніх установ по Брюховичському р-ну; Данко — футболіст у дружині «Спартак» і «ОДО».

В кінці 1948 року закладають у Білогорщі колгосп. Старого Хробака, як порядного і статочного господаря тягнуть першим. Не по

¹¹² Перед словом «рубаху» редактор вставив слово «та».

¹¹³ Після слова «миттю» редактор вставив слово «його».

¹¹⁴ Редактор замінив слово «жени» на «дружини».

¹¹⁵ Ганна Конюшик, утримувачка конспіративної квартири Р. Шухевича в с. Білогорща.

¹¹⁶ Наталія та Данило Хробаки після подій 5 березня 1950 р. були заарештовані МГБ та засуджені.

душі стало старикові. Добре знаючи московську вдачу, він з обуренням відкидає заяву і заявляє, що в колгоспі працювати не буде. Його честолобність не дозволяє йому приставати до тих, що наживаються на людській праці. Він — чоловік прямолінійний, любить чесну працю, до того щирий український патріот, прихильник демократичного ладу і доброї господарки в державі. В земельному питанні стояв за індивідуальні господарства. Марнотратства, які лучилися в колгоспі, його мучили немилосердно.

«Україна має дуже багату землю, нам треба тільки своєї держави. Чесною працюю на землі ми державу збагатили б і народ не жив би в злиднях».

Будуючи залізницю з Фастова на Білу Церкву, довго він пожив і надивився на східне простолюддя. Від тоді в нього зродилася любов до землі своєї¹¹⁷ і народу. Мріяв дожити «добрих часів» і поїхати на ту Україну, щоб хоч там вмерти.

Ганя — поступивши на учительську працю, спочатку жила в родини, а в 1948 р. після канікул замешкала в шкільному будинку на поверсі. Цей дім був тільки закріплений за школою а фактично використовувався для громадських потреб. В ньому (на долі) містилася крамниця і жила східнячка з дітьми — жінка бывшего голови с[ільської]/ради Джала. Цілий поверх посідала уч[ительська] Ганя.

Наш визвольно-революційний рух широко запустив свої коріння по всій Україні. Учасникам нашої боротьби доводилось жити і в місті, жити і працювати там, де ворог найменше сподівається.

По деяких заходах друг Юрко організує для Командира в учительки Гані приміщення. На цій квартирі завбачалося мешкати на верха, а для більшої безпеки побудована криївка на кількох людей.

Дванадцятого листопада 1947 року група з чотирьох осіб подалася у напрямі Білогорщі. Тяжка і трудна була ця подорож для Командира. Стан здоров'я в останніх днях значно погіршився. Відчувалась втома по всьому тілі. Одинокий абсолютний спокій був середником для полегші. Цю подорож від наших баз розложено на дві ночі (на посередній квартирі Командир весь день лежав закритий соломною). Другої ночі під час маршу часті атаки серця так вичер-

¹¹⁷ Редактор поміняв слова місцями: «свої землі».

У конспіративній квартирі в с. Білогориця. Зліва праворуч: Роман Шухевич, Олекса Гасин, Галина Дидик. 1949 р. (фото з фондів ГДА СБ України)

пали Командира, що ми побоювались чи допровадимо його на квартиру живим.

Над світанком, обережно втомленими ногами Командир переступив поріг до свого зимівника. Дещо віддихнув, проспався і з ясним днем почались «оглядини» обстановки. В першу чергу запізнання¹¹⁸ з родиною учительки. Кожне приміщення має свої від'ємні і додаткові сторони. «Касетка» Командира своїм «тереновим положенням» також вважалася від'ємною — для скриття треба було виходити на коридор (горішній), поза тим все інше додатне.

Слід замітити, що для відповідного маскування квартири, ще заздалегідь була прописана і замешкала «переселенка» Антося Кулик — пані Анна¹¹⁹. Пані Анна жила разом з учителькою і виступа-

¹¹⁸ Редактор замінив слово «запізнання» на «запізнався».

¹¹⁹ Ідеться про зв'язкову Р. Шухевича Галину Дидик.

ла як домогосподиня: куховарила, плекала город, годувала корову, підсвинка — одним словом, господарила.

Для Командира постійна санітарна поміч вважалася більш як корисною і тому не зайве сказати, висловлюючись словами Командира: «то, що я ще сьогодні живий, мушу завдячувати пані Анні». Пані Анна насправду солідно опікувалася здоров'ям Командира.

Білогорська квартира являлась одинокою із всіх Командириових квартир за час більш[евицької] дійсності. Тим більше в 49-у році і при такому стані здоров'я.

Для кращого зображення життя і праці Командира погляньмо на сірі будні, які пропливали в нашій сім'ї, спільно пережиті хвилини радісні й невеселі.

Родина. Побіч рідної, властивої родини, доля навчила нас творити нову, підпільну родину, родину здорову тілом і духом.

Однією із таких родин являлася і наша родина з Командиром на чолі. Командир був батьком сім'ї в повному значенні цього слова. Байдужою не була найменша дрібничка. Першочерговим завданням було виховання і приготування учительки до підпільного режиму.

Присутність двох озброєних мужчин в домі радянської учительки викликали великий страх. Гані здавалося, що кожний найменший рух в хаті чують у Львові большевики. Та час зробив своє. Прикладом доброї поведінки, відповідних роз'яснень, в першу чергу Командира в недовгому часі Ганя включилася в склад нашої підпільної сім'ї, як одна із кращих конспіративних членів.

«Не знаю чи можна не любити такого чоловіка, як наш пан, а закохатися в ньому може найкраща жінка» — висловлювалася не раз Ганя. (Подібні вислови давали інші жінки)¹²⁰.

Зимові будні. Ось один з них:

Ранок зганяв нас о год. 7.30 і зразу кипіла різноманітна лише тиха робота. Дижурний прятав постіль і розпалював у печі. Одна із жінок отворювала вікно для провітрювання кімнат. Чолове вікно кімнати при світлі лампи було заступлене білою простинею, отже в часі провітрювання мужчини стояли по кутах, щоб не здемаскуватися. Пані вносила воду з долини, дижурний наставляв чай а відтак вмивалися. Командир вмивався перший. Воду поливали один одно-

¹²⁰ Редактор викреслив речення у дужках.

му на руки, так казалось практичніше. Завжди холодною водою, роздітий по пояс, розтирав тіло щіткою а також казав натирати собі плечі. (Іноді вряди-годи ходив перед вмиватися до другої кімнати на руханку — це залежало від стану здоров'я). По черзі вмивається вся решта сім'ї. Тепер спільна молитва, відтак пані наливає чай з молоком, дижурний вносив хліб і товщ і всі при одному столику в кухні снідають¹²¹.

Год[ина] 8.50. Ганя йде в школу на уроки. Дижурний прятає посуд, прибирає ліжка, підмітає кімнати, запрятує піч і на тому його ранішня робота скінчилася¹²².

В ранішніх годинах Командир слухав лекції англ[ійської] мови по радіо а також денник на німецькій та англійській мові. Багато часу присвячував вивченню радіотехніки з того предмету одну-дві лекції, щоденно, в ранішніх годинах, вділяв для мене. При радіотехніці заглядав до вищої математики і фізики. Якщо творилися якісь статті то рівно ж в годинах перед обідом.

На друге снідання з'їдав одно-два яблук.

За дві години перед обідом дижурний розпалював в печі і помагав пані готовити обід. (В печі палили вугіллям, яке пані привозила на санках із П'ятого парку). На обід завжди дві страви: на перше суп, борщ, капуста чи ін.; на друге м'ясо і при тому бараболя, каші, тісто і т. п. Для Командира м'ясо заказувалось¹²³ лікарем, тому на друге споживав молочні страви чи рибу. Після обіду клався на годину до ліжка.

В часі відсутності Гані, в кімнаті залишалося тільки одна особа, отже всі роботи були обмежені а як щось робилося то на «ципочках» — бо найменший стукіт, хід по кімнаті чутний був нашої сусідці здолу — Джалисі.

Ганя приходила з уроків годині около четвертої сполудня і заставляла нас спокійно сидячих за книжкою. По обідних годинах Командир читав твори радянських письменників, вивчав англ[ійські]

¹²¹ Редактор переробив це речення на два: «Потім спільна молитва. Після всього наливала чай з молоком, дижурний виносив хліб і товщ і всі при одному столику в кухні снідали».

¹²² Редактор переробив цей абзац так: «Ганя йшла в школу на уроки. Дижурний прятав посуд, прибирав ліжка, підмітав кімнати, запрятував піч і на тому його ранішня робота кінчалася».

¹²³ Редактор замінив слово «заказувалось» на «заборонялось».

слова, грав у шахи з підручни[ком], практикував що-небудь коло радіо тощо.

З присутністю Гані наука йшла в кут. Тепер розглядалися новості дня виключно з бабськими плітками. Безпека квартири являлася першим і основним завданням. З таких розмов звичайно зав'язувалися дискусії, які набирали іншої теми, переключалися на весело а вкінці Командир докинув чогось дотепного і так кінчався божий день.

Зі смерком заступали¹²⁴ вікно і дижурний світив світло. Відтак розпалював у печі і піддержував огонь. У вечірніх годинах Командир майже нічого не читав, хіба переглядував рад[янську] пресу, в більшості слухав радіо.

На вечерю пили чай, з'їдали пригріті лишки з обіду, спільно молилися і біля год[ини] 11.30 клялися спати. В кімнаті було тільки двоє ліжок: на одному спали жінки, на другому — Командир.

Бували дні монотонні. Однак велика частина їх залишалася пам'ятною. В кімнаті завжди панував життєрадісний настрій.

Вже саме положення дому веселе. В центрі села, біля школи, над кооперативою. Крізь вікна кімнат було видно широкий краєвид. Зокрема із вікна чоловічого.

Цілими хвилинами стояв Командир у вікні і приглядався рухам життя, природи. З багатьма людьми зазнайомився на віддаль, з плечей пізнавав урядників села, а найбільше любив школярів. Біля школи ставок. Кожної перерви вибігають діти совгатися, там є різні пригоди, забави. Командир бавиться разом з ними. Всякі їхні «подвиги» переживає разом з ними. Тут малий Толік (Джали синок) у великих батькових чоботях не може совгатися, він тільки здалека приглядається і плаче; а Галя боса вибігла, лиш в суконці, бо немає в чому — все це відбивалось на душі у Командира. Такі дні були щасливі для всіх.

Однак заглядала неміч до Командира. Спиналося серце, закружилось в голові — тоді западав на всіх сумний настрій. Тоді чомусь все було сумне. Ганя не могла пережити, як Командир лежав у ліжку.

«Я не хочу щоб пан був хорий» — каже¹²⁵ не раз Ганя — «а хто буде нам щось розказувати»?

І справді, Командир ніколи довго не лежав, як тільки не боліла голова, тоді вже був «здоровий».

¹²⁴ Редактор замінив слово «заступали» на «заслонювали».

¹²⁵ Редактор замінив слово «каже» на «казала».

У конспіративній квартирі в с. Білогориця. Зліва праворуч: Олекса Гасин, Галина Дидик, Роман Шухевич. 1949 р. (фото з фондів ГДА СБ України)

Проте й не можна було хорувати чи взглядно лягати на стало до ліжка. Як тільки забубонить замок в долішніх дверях — ми готіві ховатися. Для того був умовлений сигнал якого роду алярм: чи ховатися до «касетки» чи на стришок. Без алярмів не обходилося майже ніколи. Щоби швидко й тихо поводитися, ми послуговувалися для ходу капцями. На стришку не раз доводилося постояти з годину, тоді Командир викладав що-небудь з політзнання, ідеології і т. н.

Після різдвяних свят 1949 р. загостив до Командира к[оманди]р Лицар¹²⁶ — оба старі друзі.

Корисно було перебувати серед таких людей. Постійні дискусії на всякі теми, оповідання сміховинки. К[оманди]р Лицар був добрим майстром до жартів. Визначався знанням астрономії, тому наш Командир прозвав його Коперніком. З тим псевдо відійшов від нас к[оманди]р Лицар навічно.

¹²⁶ *Ідеться про керівника військової референтури Проводу ОУН Олександра Гасина.*

Одного дня вирішили оба командири піти до лікаря у Львів. Відповідно переодяглися, заклали за пояс два пістолети і два старих друзі почалися¹²⁷ у Львів.

8 лютого (?) 1949 року к[оманди]р Лицар повторив таку похідку сам. Та не пощастило старому революціонерові повернутися назад. Біля головної пошти, в перестрілці з МГБ-истами падає¹²⁸ трупом. Глибоко переживав смерть друга наш Командир¹²⁹.

У середніх місяцях 49-го року к[оманди]р Чупринка відбуває поїздку на одномісячний курорт в м. Одесу¹³⁰, частинно перебував на Криму.

Такі сюрпризи для большевиків Командир виправляв¹³¹ і попередніх років. Це значно впливало на здоров'я. Чорний, здорово опалений повертав Командир із далекої подорожі. Майже завжди відвідував рідну столицю — Київ¹³².

Минали дні. Життя плило нормально. Сили потроха залишали Командира. Навіть короткі марші казались не під силу. Ще перед зимою кілька разів обмінювався візитами з провідником Артемом (Горновим)¹³³, їх квартири були недалеко одна від одної, ще один більший марш до друзів з-за кордону, і на тім похідки кінчилися.

Зима, як і попередня, проминала на Білогорській квартирі. Все залишалося без змін. На гірше змінювалось здоров'я у Командира. Лікарські поради — купелі, застрижи — будь-як піддержували на силах, однак неміч зростала. Та праці було доволі. Безперервні зв'язки із СУЗемлями¹³⁴, висилки людей до Києва, Москви¹³⁵, зв'язки з деякими місцевими орг[анізаційними] клітинами, немало клопоту з радіоапаратами — це все спочивало на невимовно болючій голові Командира.

¹²⁷ Редактор замінив слово «почапали» на «пішли».

¹²⁸ Редактор замінив слово «пада» на «поляг».

¹²⁹ М. Заєць помилювся, насправді О. Гасин — 'Лицар' загинув біля головноштабту у Львові 31 січня 1949 р.

¹³⁰ Р. Шухевич та Г. Дидик удвох перебували в Одесі влітку в 1948 та 1949 рр.

¹³¹ Редактор замінив слово «виправляв» на «робив».

¹³² На сьогодні інших документальних підтверджень того, що Р. Шухевич відвідував Крим та Київ, немає.

¹³³ Ідеться про провідника Львівського крайового проводу ОУН у 1948–1950 рр. Осипа Дякова. Його кріївка розташовувалася приблизно в 15 км від Білогорці, у м. Зимній Воді в будинку Івана Лісного.

¹³⁴ Східними Українськими Землями.

¹³⁵ У 1949–1950 рр. у Києві побувала зв'язкова Р. Шухевича Г. Дидик. До Москви їздила зв'язкова Р. Шухевича Д. Гусяк.

Останні дні більш як жалюгідні. Високий тиск крові, болі голови, часті атаки серця... Це відбувалось періодично. Відчувалося, що К[оманди]р збирається від нас на той світ. В тому часі минулої зими вже обговорювалися плани праці в групі, перенесення або забезпечення баз, будови криївок і т. п.

«Мені б конечно зробити знімку в військовому однострою, в «бандерівці» та нас із тризубом» — говорив передостанніх днів К[оманди]р.

В перших днях місяця березня дещо покращало із здоров'ям, а може це тільки нам здавалось. Проте в ліжку не хотів лежати. Ходив по кімнаті сумний, на силу відповідав Гані чимось дотепним. «Буду вмирати, Нусю»¹³⁶ — не раз каже. Майже щодня пані ходила до зустрічей із від'їжджаючими на СУЗ. Не повернула із поїздки кур'єрка Чорна¹³⁷. Не було її й на запасну¹³⁸. Запанувала загадкова атмосфера.

— «Чому не бриєтесь, друже Провідник?» — питаю.

— «Не буду, сину, бритись аж поки мені не покращає, поки не проясниться це все».

4-го березня вечером, відходячи по ділам, я попрощав дорогого мені Провідника і батька на вічно.

— «З Богом, Владку! Добре вив'язуйтесь з завдання» — це останні почуті мною слова Провідника.

Бушував на полі «марець». Іду одинцем і мурликаю пісню:

Загриміли сальви кулеметні —
То УПА гуляла.
Гей, гей! Піде слава
Про Чупринку генерала.

Тої ж ночі над світанком сумна вістка громом вразила мою душу.

Вранці 5 березня 1950 року в боротьбі з больш[евицькими] наїзниками покінчив своє кипуче життя дорогий наш Командир.

Слава Україні!

Героям слава!

¹³⁶ Ідеться про Дарію Гусяк, особисту зв'язкову Р. Шухевича.

¹³⁷ Ідеться про Дарію Гусяк, особисту зв'язкову Р. Шухевича; була заарештована МГБ 3 березня 1950 р. у м. Львові.

¹³⁸ Мабуть, ідеться про заздалегідь домовлену запасну зустріч. Такі домовленості практикували учасники ОУН.

Р. С.

Перших три зими большевицької дійсності пров[ідник] Шухевич перебував у Львові. На кожній квартирі будував собі сам криївку — одиночку¹³⁹.

На одній із таких квартир доводилось мені бути. Спосіб життя в місті рішучо відмінний від села. У поведінці потрібно виявляти велику майстерність обережності і конспірації.

Нпр.: квартира в «Дзядзя». Пров[ідник] Шухевич сусідує з «Дзядзем» через стіну. В стіні великий прохід дверей, заступлений диваном. «Дзядзьо» небезпечний тип. Проте Провідник слухав радіо, брав собі сам обід і т. ін., в той час коли господині Провідника не було дома.

На тім кінчаю, друзі, моє оповідання.

Як проживу довше, напишу більше.

Слава Україні!

Героям слава!

Листопад 1951 року.

Влодко

ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 398. — Т. 12. — Арк. 137—163.
Оригінал. Рукопис.

¹³⁹ Імовірно, М. Заєць має на увазі конспіративні квартири Р. Шухевича у Семена Лозинського на вул. Сулимирського, 4 та в Олени Яремко — 'Гайдамачки' на вул. Кривій. Детальніше див.: Дашкевич Я., Кук В., Бойко В., Посівнич М. Про генерала Тараса Чупринку (Романа Шухевича). — Львів, 2006. — С. 19.

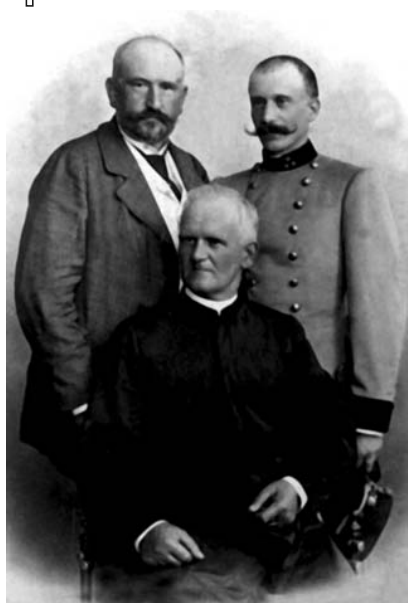
ПЕТРО АРСЕНИЧ

РІД ШУХЕВИЧІВ В ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНІЙ СПАДЩИНІ УКРАЇНИ ТА ДІАСПОРИ

Шухевичі й посвоячені з ними родини Кисілевських, Левицьких, Рожанківських, Старосольських та інші від другої половини ХІХ до початку ХХІ ст. яскраво проявились на тлі культурно-громадського, наукового і політичного життя українського суспільства в Європі (Україна, Польща, Румунія, Англія), Америці (США, Канада) й Австралії. Що ж це за родина — Шухевичі, чим ми завдячуємо їй?

Рід Шухевичів походить із с. Розвадова, що неподалік від м. Миколаєва на Львівщині. Перша згадка про це село датується 1467 р. Тут жили селяни Шухи. Із зареєстрованих 1789 р. в Розвадові 146 господарів 11 назвалися Шухами. Серед них був Іван Шух (1710—1810), одружений з Марією Гутковською, від якої мав п'ятьох дітей, з них четверо — сини. Його син від першої дружини Гавриїл (1759 р. н.) закінчив Львівський університет і виїхав до Росії, мабуть у Петербург, і став називатися Шуховим. Можливо, відомий учений інженер-математик Володимир Григорович Шухов був онуком Гавриїла. Найстарший син від другої дружини Симеон (1765—1832) жив у Львові, працював при фінансовому уряді і називався Шуховським. Він мав маєток у Миколаєві над Дністром, куди згодом переїхав і де мешкав до смерті. Два його брати Ігнатій (1770—1830) та Іоан (1774 р. н.) залишилися на господарстві у Розвадові. Їхні родичі — селяни Шухи — і досі живуть у цьому селі.

Третій син Івана Шуха Євстахій (1778—1824) назвав себе Шухевичем. Він був священиком спочатку в рідному селі, а потім у с. Раківці. Педагог Роман Сколоздра встановив, що саме в Розвадові 12 серпня 1804 р. Євстахій одружився з 14-річною Марією, донькою Прокопія Леневи́ча, шляхтича за походженням. У подружжя було восьмеро дітей, з яких двоє, Юліан і Осип, стали священиками. Від них беруть свій початок дві родовідні гілки — Олієво-Королівська і Тишківська.

*Брати Шухевичі: сидить о. Зенон;
стоять Володимир та Ізидор*

Олієво-Королівська гілка походить від отця Юліана Шухевича (1809—1867), який з 1836 р. був священиком у с. Саджаві, парохом у с. Грабівці коло с. Богородчан та с. Олієво-Королівці (1841—1867), одружився з Марією Величковською (1821 — 1880, с. Олієво-Королівка), дочкою о. Івана Величкового. В отця Юліана і Марії було тринадцятеро дітей, з яких двоє померли малолітніми.

Найстарша їхня дочка Юліана Шухевич (1836, с. Саджава — 1866, с. Білі Ослави) одружилася 6 березня 1853 р. в Олієво-Королівці зі священиком Титом Бурачинським, родом із с. Криворівні, чия сестра Марія Бурачинська була одружена з письменником Яковом Головацьким.

Найстарший син о. Юліана Теофіл (1850, с. Олієво-Королівка — 1918) був парохом у с. Молодятині Коломийського р-ну.

Син Теофіла Павло (1880 — 1954, США) був суддею, потім прокурором у Кракові. 1945 р. емігрував до США. Його дружина Ірина Величковська (1885, с. Вишнів на Рогатинщині — 1979, США), дочка о. Теодора і Ольги Шухевичів, була маляром-портретистом та іконописцем.

Дочка Теофіла Емілія (1889 — 1910, м. Коломия) 1907 р. вийшла заміж за о. Костянтина Балицького (1880, с. Спас, тепер Коломийського р-ну — 1936, с. Молодятин). Отець Балицький підтримував дружні стосунки з видатною українською письменницею Ольгою Кобилянською, яка в 1929—1932 рр. приїжджала до них у гості в Молодятин.

Наймолодша дочка Балицького Любомира має двох синів, з яких один, Степан, одружений з Ольгою Буртняк-Бабій — відомою письменницею, організатором і генеральним директором першого

народного телебачення Прикарпаття «Галичина», заслуженим журналістом України, головним редактором письменницького журналу «Перевал».

Донька о. Юліана Зузанна Шухевич-Кисілевська (1855, с. Олієво-Королівка — 1927, с. Жаб'є-Ільці) вийшла заміж за вчителя Теофіла Кисілевського, який 43 роки працював у Жаб'ї-Ільцях. У його домівці гостювали туристи з Наддніпрянської України, і серед них — В. Дорошенко з Полтавщини, тоді ще студент Московського університету, а згодом відомий літературознавець і громадський діяч (07.08.1904), лікар В. Кобринський (14.08.1904), письменник Антін Крушельницький з дружиною і дітьми (влітку 1904—1906, 1911—1912 рр.), адвокат М. Міхновський із Харкова (27.07.1907), художник Ф. Красицький із Києва (29.07.1907), композитор В. Безкоровайний (28.07.1908), мовознавець І. Панькевич (23.06.1909), письменниця О. Кисілевська з сином Володимиром (12.08.1910). Також його відвідували Українські січові стрільці Осип Левицький та Лев Камінський (01.03.1915), музикознавець і фольклорист Осип Роздольський (20.07.1927 та 05.08.1928), Петро Франко (22.08.1929), редактор «Народної волі» (США) Я. Чиж (28.08.1929), В. Кисілевський з Канади (22.07.1940) та багато інших. Внучки Т. Кисілевського Зеновія та Ліда Гоянюки брали активну участь у національно-визвольній боротьбі, були активними членами ОУН, в'язнями німецьких та сталінських концтаборів.

Осип Шухевич (1816, с. Раковець Городенківського повіту — 1870, с. Тишківці) — український греко-католицький священник, письменник і перекладач — започаткував Тишківську родовідну лінію Шухевичів.

У Осипа й Анни з Кульчицьких (1822—1867) було дванадцятьоро дітей. Серед них Зенон (1842—1931) — парох у с. Тишківцях (1870—1931), радник єпископської консисторії, віце-декан Городенківщини, інспектор шкіл Городенківського повіту, громадсько-культурний діяч. До його оселі з'їжджалася родина, тут гостювали Іван Франко, Михайло Грушевський та інші відомі люди.

У Зенона була дочка-одиначка Ольга (1869—1940), вона займалася культурною та освітньою діяльністю, організовувала вистави, зокрема постановку дитячої опери М. Лисенка «Коза-дереза» (1892).

Брат Зенона Євген (1847—1924) був священником у с. Серафинцях Городенківського повіту (1872—1880), с. Березові

Вижнім (1880—1881), с. Красові (1881—1901) та с. Підберізцях коло Львова (1901—1924). Його дочка Євгенія (1875 — 1970, с. Терпилівка, тепер Підволочиського р-ну Тернопільської обл.) стала дружиною письменника, етнографа і священника в Терпилівці Володимира Герасимовича (псевдоніми і криптоніми: в.г., г-ч, в., Василь Трохимович, Кирик, Шпирка; 1870, м. Золочів, тепер Львівської обл. — 1940, с. Терпилівка, тепер Підволочиського р-ну Тернопільської обл.). Син Євгена Степан (1877 — 1945, Амберг, Західна Німеччина) став відомим адвокатом, громадським і військовим діячем, був оборонцем українців у політичних процесах. У серпні 1914 р. — заступник голови бойової управи УСС у Львові, в 1914—1918 рр. — отаман УСС, у 1918—1919 — отаман УГА, в 1919 р. — комендант IV бригади УГА. Автор спогадів про визвольні змагання «Видиш, брате мій» та «Гіркий то сміх».

Брат Зенона і Євгена Володимир Осипович Шухевич (1849, с. Тишківці — 1915, Львів) — український педагог, етнограф, культурно-громадський діяч. У 1877 р. закінчив Львівський університет, з 1890 р. учительював у реальній школі. У Львові заснував і редагував дитячий журнал «Дзвінок» (1890—1895), з 1893 р. — педагогічний часопис «Учитель», у них він публікував твори українських письменників, педагогічні статті. Був головою українських товариств «Руська Бесіда» (1896—1904), «Львівський Боян» (1891—1903), Музичного товариства ім. М. Лисенка; дійсним членом Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові, членом головного відділу Товариства «Просвіта», дорадником галицького митрополита, а пізніше кардинала Сильвестра Сембратовича.

В. Шухевич разом із О. Барвінським, А. Вахнянином, Ю. Целевичем організували Християнсько-суспільну партію, чиім друкованим органом став часопис «Руслан». Крім педагогічної та культурно-громадської праці, В. Шухевич займався науковими студіями, зокрема вивчав етнографію Гуцульщини. Понад 20 років він збирав матеріали, організовував виставки і музеї, підтримував зв'язки з багатьма діячами української та інших слов'янських культур, приятелював з М. Лисенком. У його фундаментальній праці «Гуцульщина» (ч. 1—5; Львів, 1899, 1901, 1902, 1904, 1908) вперше детально описано матеріальну і духовну культуру гуцулів. Цю п'ятитомну монографію високо оцінили вітчизняні та зарубіжні вчені. Вона й зараз є настільною книгою тих, хто провадить етнографічні дослідження краю.

Родина Шухевичів (зліва праворуч): 1-й ряд – Юрій Старосольський, Роман Шухевич, Володимир Рожанківський; 2-й ряд – Йосипа Рожанківська, Ольга Бандрівська-Шухевич, Євгенія Шухевич з сином Юрієм, Герміна Шухевич з Ігорем Старосольським, Володимир Шухевич, Ірина Шухевич-Рожанківська з сином Стефаном, Ярослав Рожанківський; 3-й ряд – Тарас Шухевич, Йосип Шухевич, Володимир Старосольський, Дарія Шухевич-Старосольська з дочкою Уляною, Ірина Кормаши-Шухевич, Володимир Шухевич, Теодор Рожанківський

У Володимира і Герміни з Любовичів (1852—1936), організаторки українських жіночих товариств, голови спілки «Труд» та «Клубу русинок», було п'ятеро дітей, серед них Зенон-Осип (1879—1945) — суддя у містечку Краківці, а потім у Львові, батько генерала УПА Романа — 'Тараса Чупринки' — та дочка Дарія (1881—1941) — піаністка, музичний педагог, організаторка і перший голова «Кружка українських дівчат» у Львові, редактор жіночого журналу «Мета». У Дарії з Шухевичів і Володимира (1878—1942; доктор права, репресований) Старосольських було троє дітей: Юрій (працює в конгресовій бібліотеці у Вашингтоні), Володимир-Ігор (інженер-архітектор, був на засланні, повернувся до Львова), Леся (Уляна; була на засланні, виїхала до Польщі, жила у Познані, а потім до США).

Друга дочка Володимира Шухевича Ірина-Софія (1881—1934) була дружиною Теодора Рожанківського, старшини УСС, отамана УГА, радника суду у Львові. Їхній син Володимир (1906—1973) став відомим мистецтвознавцем. Наймолодший син Володимира і Герміни Тарас (1886—1991) був піаністом, професором Музичного інституту ім. М. Лисенка у Львові. Його дружина Ольга Бандрівська працювала доцентом Львівської консерваторії. У домі Шухевичів у Львові в грудні 1903 р. гостював Микола Лисенко, про якого Тарас написав спогади.

У Зенона-Осипа та Емілії зі Стоцьких (1883 — 30.06.1956, на засланні в Казахстані) було троє дітей: Роман (1907—1950); Юрій (1910—1941) — інженер-геодезист, абсолювент Музичного інституту ім. М. Лисенка, замордований енкаведистами 6 червня 1941 р. у Львові; Наталія (1922 р. н.), репресована 1940 р.

Роман Шухевич, син Зенона-Осипа, народився 30 червня 1907 р. у Львові. Від 1914 р. жив у Камінці Струмиловій, де його батько працював суддею, а за часів ЗУНР був повітовим комісаром. Роман, навчаючись у львівській Академічній гімназії, жив у бабусі Герміни Шухевич. Тоді там мешкали колишні «усусуси» Євген Коновалець і Степан Шах, які справили значний вплив на юнака. Тоді Роман належав до пластового полку ім. князя Лева, багато читав, займався спортом. Студент Львівського політехнічного інституту, Роман Шухевич вступив до Української Військової Організації і в її лавах у 1925—1929 рр. керував різними бойовими акціями проти польських окупантів. У 1929 р. він вступив до ОУН, де працював на посаді бойового референта в Крайовій екзекутиві. 1934 р. брав участь в організації замаху на польського міністра внутрішніх справ Броніслава Перацького. За це був засуджений на п'ять років і ув'язнений у концтаборі в Березі Картузькій, звідки вийшов по двох з половиною роках.

У 1938—1939 рр. Р. Шухевич брав участь в організації та входив до складу керівництва збройних сил Карпатської України — Карпатської Січі. У 1939—1940 рр. працював у Проводі ОУН референтом зв'язку з українськими землями в СРСР. Навесні 1941 р. взяв участь у II Великому зборі ОУН, згодом став крайовим провідником ОУН на Західних Українських Землях поза межами СРСР. Він організував Український легіон «Нахтігаль» і як його командир увійшов до Львова. У проголошеній 30 червня 1941 р. Українській Державі був віце-міністром військових справ. Від 1943 р. — голова Проводу ОУН

і Головний командир УПА. У липні 1944 р. Р. Шухевич узяв участь у I Великому зборі Української Головної Визвольної Ради (УГВР). На ньому його обрали Головою Генерального Секретаріату УГВР. На цих постах у 1944—1950 рр. Р. Шухевич під псевдами 'Т. Чупринка', 'Лозовський', 'Тур' керував визвольно-революційною боротьбою багатотисячної УПА та підпільної ОУН проти німецько-гітлерівських окупантів і сталінського тоталітарного режиму.

5 березня 1950 р. в с. Білогорші біля Львова на своїй підпільній квартирі генерал-хорунжий Роман Шухевич загинув смертю героя.

У Романа і Наталії з Березинських (13.03.1910, с. Лецівка, тепер Рожнятівського р-ну Івано-Франківської обл. — 28.02.2002, м. Львів) — дочки священика Романа, який мав парафію в с. Оглядіві на Львівщині, — було двоє дітей: Юрій (1933 р. н.) і Марія (1940 р. н.). Наталія Шухевич у 1945 р. була засуджена на 10 років ув'язнення та заслання. Після мордовської тюрми та новосибірського заслання 1956 р. повернулася в Україну, однак знову була вислана — в Караганду. Звільнена 1958 р., повернулася до Львова. Юрій Романович разом із сестрою Марією після арешту матері були відправлені в дитячий будинок у Донецьку. Юрко втік із нього, а коли 1948 р. повернувся, щоб визволити сестру, його заарештували. У тюрмі 1 грудня 1958 р. знову був засуджений.

У Володимирській тюрмі, а потім у таборах він пробув до 1968 р. Оскільки повертатись до України Юрію було заборонено, він поїхав до своєї тітки у Нальчик, де згодом одружився. Дружина Валентина народила йому сина й дочку.

*Степан Шухевич – сотник УГА,
відомий львівський адвокат*

*Володимир Шухевич з дружиною
Герміною. 1894 р.*

У 1970 р. під час відпустки їздив до матері у Львів, а по дорозі відвідав своїх знайомих. Спілкувався з людьми схожої з ним долі й переконань, написав проблемну статтю про визвольну боротьбу «Роздуми вголос», за яку був засуджений на 10 років тюрми особливого режиму і 15 років заслання. Юрій надсилав викривальні статті в ООН, у різні правозахисні організації. За це його повторно засудили у липні 1973 р. на 10 років, звинувативши в спробі передати на волю свої статті з національного питання. У тюрмі в Чистополі Татарської АРСР у 1981 р. він втратив зір. 7 січня 1982 р. йому зробили операцію на очі, але не вдало. Після закінчення терміну ув'язнення, 1983 р., його заслали до Сибіру, а потім відправили в інвалідний будинок у Томській області.

Після тюрем і заслання син Головного командира УПА повернувся в жовтні 1989 р. в рідне місто Львів, де взяв активну участь у громадсько-політичному житті, у духовному відродженні нації.

Зі славного роду Шухевичів найвидатнішою постаттю в національно-визвольних змаганнях був генерал-хорунжий УПА Роман Шухевич. Як уже згадувалося, за діяльність Романа Шухевича радянська влада переслідувала всю його родину. 26 червня 1941 р. у Львові був розстріляний його брат інженер Юрій, а раніше, 1940 р., репресована сестра Наталія. Мати Романа Євгенія Шухевич-Стоцька, дружина Наталія Березинська зі своєю матір'ю Осипою були відправлені на заслання, а його малолітні діти Юрій та Марійка — передані в дитячий будинок.

Чимало представників родини Шухевичів, рятуючись від переслідувань, опинилися на Заході. Так, син Євгенії Шухевич та Софрона Левицького, український письменник і журналіст Василь

Левицький (літературний псевдонім Софронів) з 1948 р. жив у Канаді і був довголітнім редактором тижневика «Новий шлях».

У США відзначилась як журналістка і письменниця Уляна Старосольська (1912 р. н.), внучка Володимира Шухевича, дочка української громадської діячки, видавця, редактора часописів для жінок Дарії Старосольської (1881—1941).

Син адвоката Миколи Шухевича Богдан (1925 р. н.) став відомим лікарем у Канаді. Син Ірини Шухевич і коменданта коша УСС, адвоката Теодора Рожанківського Ярослав (1909 р. н.) теж був відомим лікарем-анестезіологом у США.

Діти адвоката Степана Шухевича Іван (1918—1975) і Степанія (1924 р. н.) та внуки Марко Шухевич, син Івана (1947 р. н.), й Андрій Строкан, син Степанії, стали лікарями в Австралії.

Родини Шухевичів, Левицьких, Рожанківських, Старосольських у діаспорі брали і беруть активну участь в українському громадському житті. Вони є жертводавцями на науково-громадські цілі (НТШ, Український вільний університет, Український музей у Нью-Йорку) та на інші добродійні потреби українських громад.

Минуло вже 57 років від дня героїчної загибелі Романа Шухевича. Та його кров і кров інших героїв пролилася не марно. Вона живила національну свідомість наступних поколінь. На традиціях цієї боротьби виросло нове покоління борців-шістдесятників.

Проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р. та Помаранчева революція, в якій брали активну участь і представники роду Шухевичів, стали завершальним актом боротьби за її волю. У наші дні все частіше згадується в засобах масової інформації про славу родину Шухевичів. Ім'ям Головного командира УПА Романа Шухевича названі вулиці в різних містах України; проведено виставки «Родина Шухевичів»; встановлено пам'ятні знаки на його честь. У с. Білогоріччя з нагоди 50-річчя УПА відкрито пам'ятник Романові Шухевичу, а на будинку, де була його остання конспіративна квартира, встановлено меморіальну дошку з барельєфом ушлявленого героя і словами: «В цьому будинку 5 березня 1950 р. загинув смертю героя головний командир УПА генерал-хорунжий Роман Шухевич “Тарас Чупринка”. Героям слава». А 23 жовтня 2001 р. тут було урочисто відкрито Музей Головного командира УПА, для якого низку експонатів передав і автор цієї статті. У Львові, Івано-Франківську, Надвірній, Бурштині, Косові, Снятині відкриті музеї,

*Родина Шухевичів на з'їзді, що відбувався 10—12 липня 2005 р. в с. Тишківці
(фото з архіву М. Мацюка)*

присвячені національно-визвольній боротьбі. На батьківщині родини Шухевичів у с. Тишківцях теж створено музей, а у четверту річницю незалежності України для увіковічнення пам'яті Романа Шухевича відкрито йому пам'ятник (скульптор А. Басюк).

10—12 липня 2005 р. в Тишківцях відбулося вшанування роду Шухевичів під час Всесвітнього з'їзду його представників. На науковій конференції в доповідях учених зі Львова, Івано-Франківська та з діаспори висвітлювалася діяльність представників кількох поколінь роду. Гості відвідали місця в селі, пов'язані з родиною Шухевичів, оглянули музей, виставку, що її організували Івано-Франківський музей національно-визвольної боротьби та автор цих рядків.

2007 р. розгорнуто цілу програму відзначення 100-літнього ювілею Романа Шухевича, зокрема ряд західноукраїнських областей оголосили цей рік роком Головного командира УПА. Так Україна нарешті вшановує пам'ять славної родини Шухевичів, чию діяльність у радянський час замовчували.

ЮНАЦЬКІ ТА МОЛОДІ РОКИ РОМАНА ШУХЕВИЧА

Зі здобуттям незалежності України з'явилася можливість об'єктивно вивчати діяльність багатьох видатних учасників українського визвольного руху ХХ ст. Серед них одне з чільних місць займає Роман Шухевич (псевда: 'Шух', 'Дзвін', 'Щука', 'Степан', 'Туча', 'Чернець', 'Ратник', 'Роман Лозовський', 'Тур', 'Тарас Чупринка' та ін.) — видатний військовий і політичний діяч. Він відомий насамперед як Головний командир Української Повстанської Армії (УПА; 1944—1950), генерал-хорунжий (з 1946), член Українського Державного Правління (1941), Голова Бюра Проводу Організації Українських Націоналістів (ОУН; 1943—1950), Голова Генерального Секретаріату Української Головної Визвольної Ради (УГВР; 1944—1950), генеральний секретар військових справ (1944—1950). Р. Шухевич був відзначений найвищими нагородами УПА — Золотим хрестом бойової заслуги 1-го класу та Золотим хрестом заслуги, помертвено іменований Гетьманським пластуном-скобом.

Цікавість до особи Р. Шухевича в Україні весь час зростає, тим більше що 100-ліття від дня його народження цього року уперше відзначено на державному рівні. На сьогодні вийшло друком чимало наукових розвідок, статей та брошур, присвячених Р. Шухевичу¹. Також опубліковано низку спогадів і документів, що стосуються

¹ Напр., лише 2007 р. видано: Дашкевич Я. Р. Шухевичі // Дашкевич Р. Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури / 2-ге вид., виправл. й доповн. — Львів, 2007. — С. 735—747; Кузик С. Штаб-квартира Романа Шухевича у Княгиничах. — Коломия, 2007. — 192 с.; Матеріали Другої учнівської конференції до 100-річчя від дня народження Романа Шухевича «Роман Шухевич — національний герой України». — Княгиничі, 2007. — 38 с.; Посівнич М. Нескорений Командир. — Торонто—Львів, 2007. — 64 с.; Посівнич М. Роман Шухевич. — Київ, 2007. — 63 с.; Прус В. Роман Шухевич і Радехівщина. — Львів, 2007. — 56 с.; «Вітрами й сонцем Бог мій шлях намітив...» / Укл. О. Яворська, Ю. Гой. — Хмельницький, 2007. — 52 с. [про Р. Шухевича — с. 6—15]; Лицарі нескореного покоління. Життя як подвиг. — Сокаль, 2007. — 12 с.; Микольський Ю. Як упав головний командир УПА генерал-хорунжий Роман Шухевич — «Тарас Чупринка». Різні версії і найбільш ймовірна. (До 100-ліття від дня народження). — Львів, 2007. — 270 с.; Якимович Б. Роман Шухевич — стратег і тактик повстанської війни (до 100-річчя від дня народження Головного Командира УПА). — Львів, 2007. — 45 с.; Нескорений Роман Шухевич. 100 років / Упоряд. І. Войцехівська. — Чернівці, 2007. — 22 с.

його життя та діяльності². Багато уваги в них приділено його участі в УПА, ОУН та Українській Військовій Організації (УВО). Натомість деякі інші аспекти життя Р. Шухевича потребують глибшого вивчення та аналізу. Зокрема, недослідженою залишається його роль у створенні та розбудові спортивних і пластових гуртків у 20-х рр. XX ст., хоча саме завдяки Пласту Р. Шухевич зумів набутися великого досвіду, який використав згодом, опинившись у лавах націоналістичного підпілля.

Після загибелі Р. Шухевича неодноразово робилося спроби порушити цю тему. У 1951 р. в Мюнхені була створена редколегія у складі Євгена Врецьони, Ярослава Гайваса, Яра Гладкого, Богдана Кордюка та Володимира Янова, які мали зібрати всі матеріали, потрібні для написання книги про Р. Шухевича. Пластове видавництво «Молоде Життя», своєю чергою, мало взятися за збір коштів на видання³. Однак з цієї ініціативи нічого не вийшло. За часів незалежної України подібні починання також не увінчалися успіхом.

Сучасні дослідження Ігоря Андрухова⁴, Бориса Савчука⁵, Ярослава Луцького⁶, Олександра Сича⁷, Богдана Трофим'яка⁸ та ін. висвітлюють насамперед історію українських молодіжних

² Напр.: Кук В. *Генерал-хорунжий Роман Шухевич. Головний Командир Української Повстанської Армії*. — Львів, 2007. — 120 с.; *Літопис Української Повстанської Армії*. — Торонто—Львів, 2007. — Т. 45: *Генерал Роман Шухевич — «Тарас Чупринка» Головний Командир УПА*. — 576 с.; *Чайківський Б. Шахівниця мого життя. Спогади*. — Нью-Йорк, 2007. — 631 с.; *Роман Шухевич у документах радянських органів державної безпеки (1940–1950)*. — К., 2007. — Т. 1–2; *Літопис УПА. Нова серія*. — К.—Торонто, 2007. — Т. 10: *Життя і боротьба генерала «Тараса Чупринки» 1907–1950. Документи і матеріали*. — 832 с.

³ *Наш обов'язок супроти Шуха // Пластовий Шлях*. — Мюнхен, 1951. — Ч. 5. — С. 46–47.

⁴ Андрухів І. *Західноукраїнські молодіжні товариства «Сокіл», «Січ», «Пласт», «Луг»*. — Івано-Франківськ, 1992. — 80 с.; Андрухів І. *Українські молодіжні товариства Галичини: (Короткий історичний нарис)*. — Івано-Франківськ, 1995. — 72 с.

⁵ Савчук Б. *Український Пласт 1911–1939*. — Івано-Франківськ, 1996. — 272 с.

⁶ Луцький Я. *З історії туристично-краєзнавчої роботи в «Пласті» (1911–1930 рр.)*. — Івано-Франківськ, 1998. — 60 с.

⁷ Сич О. *Пласт: нарис витоків, історії, сьогодення*. — Івано-Франківськ, 1999. — 76 с.

⁸ Трофим'як Б. *Фізичне виховання і спортивний рух у Західній Україні (з початку 30-их років XIX ст. до 1939 р.): Навчальний посібник*. — К., 1997. — 424 с.; Трофим'як Б. *Гімнастично-спортивні організації у Національно-Визвольному русі Галичини (друга пол. XIX ст. — перша пол. XX ст.)*. — Тернопіль, 2001. — 694 с.; Трофим'як Б. *Фізичне виховання і спортивний рух у Західній Україні (з початку 30-их років XIX ст. до 1939 р.) // Визвольний Шлях*. — К., 1997. — Кн. 8. — С. 963–981.

товариств і організацій, а про участь у них Р. Шухевича згадують лише принагідно. Найповніше розглянути життя та діяльність самого Р. Шухевича вдалося Петру Мірчуку⁹ та учасникові українського визвольного руху Петру Дужому¹⁰. Крім цих досліджень опубліковано низку статей, у яких автори торкаються окремих фактів діяльності Р. Шухевича в пластових гуртках та куренях¹¹. Однак у більшості з них є багато неточностей та перекозів¹².

Мета цієї статті — висвітлити маловідомі сторінки діяльності Р. Шухевича в організації Пласт, простежити формування його як харизматичного лідера та провідного діяча українського визвольного руху. Хронологічно робота охоплює період 20-х — початку 30-х рр. XX ст.

Стаття написана на основі матеріалів пластових періодичних видань «Молоде Життя» та «Пластовий Шлях». Також ми почерпнули інформацію з організаційних видань товариства, спогадів сучасників Р. Шухевича: Степана Шаха, Богдана Кравціва, Лева Ярошевського, Яро Гладкого, Богдана Підгайного, Мирона Ганушевського, Антона Івахнюка, Олександра Тисовського, Северина Левицького, Петра Дужого, Степана Шухевича та Богдана Чайківського, архівних фондів Центрального державного історичного архіву (далі — ЦДІА) України у Львові (фонд 389 — «Верховна пластова команда, м. Львів»).

⁹ Мірчук П. Роман Шухевич (Ген. Тарас Чупринка). Командир армії безсмертних. — Нью-Йорк—Торонто—Лондон, 1970. — 269 с.; Праця перекладена і доповнена: Mirchuk P. Against the invaders. Taras Chuprynka. — Roman Shuhevych Commander-in-Chief of the UPA. — New York, 1997. — 162 p.

¹⁰ Дужий П. Генерал Тарас Чупринка (Нариси про Романа Шухевича — Головного Командира УПА). — Львів, 1997. — 64 с.; Дужий П. Роман Шухевич — політик, воїн, громадянин. — Львів, 1998. — 256 с.

¹¹ Круковський О. Архівні джерела про Степана Бандеру — пластуна // Воля і Батьківщина. — Львів, 1999. — Ч. 1 (14/30). — С. 78—79. У статті автор для порівняння наводить невеликий фрагмент з реєстраційної картки Р. Шухевича — члена 1-го пластового полку ім. П. Сагайдачного у Львові, де окреслено риси його характеру. Зауважимо, що О. Круковський допустився неточності, датувавши характеристику 1927 р., — тоді Р. Шухевич перебував у 10-му курені УУСП «Чорноморці». Насправді наведений фрагмент стосується 1921 р. (див. опубліковані в нашій статті документи № 4 та 7).

¹² Див., напр.: Олексій Б. Роман Шухевич — пластун із куреня «Чорноморці» // Роман Шухевич: постать на тлі доби Воюючої України / Упоряд. В. Штокало. — Тернопіль, 2005. — С. 87—94; Стецько Н. Гетьманський пластун-скоб Роман Шухевич // Роман Шухевич: постать на тлі доби Воюючої України. — С. 95—102; Чорний М. Шух // Цвіт України. — Тернопіль, 1991. — Квітень. — Ч. 1. — С. 8; Содоль П. Гетьманський Пластун Скоб Роман Шухевич // Цвіт України. — Тернопіль, 1992. — Ч. 9. — С. 4.

Роман Шухевич, 1908 р.

* * *

Народився Р. Шухевич 30 червня 1907 р. у Львові¹³. На виховання майбутнього провідника великий вплив мали його батьки та родина. Рід Шухевичів належить до давніх заслужених священничих родин. Він відіграв важливу роль у національно-культурному та політичному житті Галичини впродовж XIX—XX ст. З роду Шухевичів вийшла велика когорта видатних діячів, а саме: священників, учителів, науковців, юристів та військовиків. Багато членів родини мали музичний хист, який передався й Романові. Р. Шухевич дуже любив музику і сам грав на фортепіано. Його дружина згадувала: «Він був надзвичайно інтелігентний, культурний, строгий, але дуже добрий.

Його дуже любили всі хлопці. Він був вимогливий, але з серцем. Дуже гарно грав на фортепіано. Любив музику. Був жартівливий. Умів забавляти кожного з наших гостей-священників. Завжди знаходив тему для розмови. Був товариський, чутливий, надзвичайно сердечний. Серце в нього було дуже добре. Любив грати на фортепіано пісню “Ой ти, дівчино зарученая, чом ходиш засмученая?” Це була його улюблена пісня»¹⁴.

Батьки Р. Шухевича були людьми освіченими та активними в громадському житті. Батько Романа — Йосип Шухевич (1879—1948) — був юристом високого класу. Також він співав у львівському хорі

¹³ Це підтверджується багатьма архівними матеріалами, зокрема пластовими документами, а саме реєстраційними картками Р. Шухевича як члена 1-го пластового полку ім. П. Сагайдачного та 10-го куреня УУСП «Чорноморці» у Львові. Див.: Центральний державний історичний архів (далі — ЦДІА) України у Львові. — Ф. 389 («Верховна пластова команда, м. Львів»). — Оп. 1. — Спр. 315. — Арк. 103; Там само. — Спр. 858. — Арк. 31. Документи опубліковані в нашій статті під номерами 4 та 7.

¹⁴ Спогад поміщено в книжці: Кук В. Генерал-хорунжий Роман Шухевич. Головний Командир Української Повстанської Армії. — Львів, 2005. — С. 73.

«Боян», грав на фортепіано та інших музичних інструментах. Після закінчення Академічної гімназії у Львові та правничих студій у Львівському університеті Й. Шухевич став повітовим суддею в містечку Краківці (тепер Яворівського р-ну Львівської обл.)¹⁵. У 1914 р. його перевели до повітового суду в Кам'янці Струмиловій (тепер м. Кам'янка-Бузька, районний центр Львівської обл.), де й проживав з родиною під час Першої світової війни (1914—1918), в часи Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР) та польсько-української війни (1918—1919). За громадську діяльність у період існування ЗУНР Й. Шухевич був заарештований польською поліцією і перебував у львівській в'язниці «Бригідки» до грудня 1919 р. Після звільнення деякий час працював суддею в Кам'янці-Струмиловій, а згодом — у м. Радехові на Львівщині, але був передчасно звільнений з роботи польською владою. Як пенсіонер Й. Шухевич переїхав разом з родиною до Львова. В 1940-х рр. більшовики довгий час не чіпали батька Романа. Його тримали під пильним наглядом, сподіваючись вийти через нього на сина. Однак очікування більшовиків не виправдалися. Батька

Батьки Романа Шухевича
Йосиф та Євгенія

¹⁵ У наукових дослідженнях досить часто вказують хибні дату та місце народження Р. Шухевича, а саме 17 липня 1907 р., м. Краковець. Напр.: Янів В. Шухевич Роман // Енциклопедія українознавства. Словникова частина. — Львів, 2000. — Т. 10. — С. 3908; Литвин М., Науменко К. Збройні сили України першої половини ХХ ст. Генерали і адмірали. — Львів—Харків, 2007. — С. 215. Помилка, очевидно, перейшла зі спогадів сучасників Р. Шухевича (на користь цього припущення свідчать хоча б спогади відомого вчителів Академічної гімназії у Львові Степана Шаха, який знав не тільки Р. Шухевича, а й усю його родину. Див.: Шах С. Роман Шухевич — символ незламності (спомин) // Збірник на пошану генерала Романа Шухевича / Укл. Г. Васкович. — Мюнхен, 1990. — С. 130. Цікаво, що в російських виданнях початку ХХІ ст. фігурує правильна дата народження Р. Шухевича. Див., напр.: Залесский К. Кто был кто во Второй мировой войне. Союзники Германии. — Москва, 2003. — С. 431—433.

Шухевича винесли з хати на ношах зовсім хворого і відправили на заслання у Кемеровську область, де він помер 1948 р.

Мати Романа — Євгенія (дівооче прізвище Стоцька; 1883—1956) — походила з родини отця Стоцького, пароха с. Оглядів (тепер Радехівського р-ну Львівської обл.). Є. Шухевич шанувала українські традиції, виховуючи дітей (а їх у сім'ї було троє: Роман, Юрко та Наталка) у релігійному дусі. Померла на засланні в Казахстані 30 червня 1956 р.

Перших сім років життя Р. Шухевич провів у Краківці. У 1914 р. сім'я переїхала до Кам'янки-Струмилової, де Роман закінчив початкову школу. Цікаво про дитячі роки Р. Шухевича написав у спогадах вихованець Пласту, український письменник та діяч націоналістичного руху Богдан Кравців: «Ті, що пам'ятають його дитячі роки, розповідають про дитину з ясно-русявим кучерявим волоссям, великими блідо-голубими допитливими очима. Мовчазний, перебував часто в товаристві старших, уважно прислуховувався розмовам і завжди тривожив усіх своїм несподіваним: чому? Любив відвідувати театральні (аматорські) вистави і зчаста втручався в діалоги на сцені. П'яти-шестирічним хлопцем годинами пересиджував на стовпі водяної запори над ставом, приглядаючись бурхливій масі води, що переливалася з шумом униз. На всі заклики знайомих вертатися додому відповідав рішучим: «Не піду!»¹⁶. З 1917 до 1925 рр. Р. Шухевич навчався у філії Академічної гімназії у Львові. На той час він мешкав у своєї бабусі Герміни Шухевич на вул. Собіщини, 7 (тепер вул. Барвінських, бічна вул. О. Довбуша)¹⁷ у «гуцульській» кімнаті свого діда — професора Володимира Шухевича.

У гімназії Роман показав себе як зразковий учень. Його товариш по шкільній лаві Лев Ярошевський писав: «Був він щуплим, сухорлявим, зовсім незамітним хлопцем [...] Але в дуже короткому часі Роман своїми здібностями, своєю вдачею та своєю поведінкою звернув на себе увагу не лише нас, учнів, але й наших професорів [...] Він усім радо помагав, а робив це в такій субтильній (делікатній). —

¹⁶ Кравців Б. Роман Шухевич — пластун // *Молоде Життя*. — Мюнхен, 1953. — Ч. 2 (110). — С. 2–3.

¹⁷ Нові назви вулиць у статті подано за довідником Бориса Мельника: Мельник Б. *Довідник перейменувань вулиць і площ Львова XIII–XX століття*. — Львів, 2001. — 128 с.

А. С.) формі, щоб не показувати своєї вищості над другими або щоб когось другого не принизити. Він був скромним, але принциповим, працьовитим, дуже обов'язковим і на свій вік серйозним та притім веселою, погідною і лагідною вдачею, завжди приязно успокійленим (на-лаштованим. — А. С.) до своїх товаришів. Був дуже здібним учнем, зокрема в математиці та українській мові [...] До професорів відносився з пошаною. Виклади усіх професорів слухав уважно, стараючись зрозуміти та запам'ятати все, про що даний професор говорив на лекції [...] До слів кожного, з ким розмовляв, прислуховувався уважно. Відповідав після зосередженої надуми коротко, чітко, прямо, але чемно, приязно. Був дуже побожним. У церкві під час Богослужби був зосереджено зайнятий відправою. Ніхто ніколи не бачив, щоби він у церкві під час Богослужіння розмовляв з товаришами чи повадився невідповідно. Роман відзначався великим тактом та високою особистою культурою. Вже в 6-й класі Роман Шухевич став духовним провідником цілої гімназії»¹⁸. Риси характеру Романа, що їх відзначив автор спогадів, залишалися в нього до кінця життя. Про це свідчать усі, кому довелося познайомитися з Р. Шухевичем у різний час та за різних обставин.

30 жовтня 1918 р. Р. Шухевич, тоді учень другого класу Академічної гімназії, приїхав на три дні до батьків у Кам'янку-Струмилову. 2 листопада повернутися до Львова він уже не зміг, оскільки після Листопадового чину розпочалася польсько-українська війна. Перестали їздити поїзди на залізничній лінії Львів—Підзамче—Сапїжанка—Кам'янка—Радехів¹⁹. Тогочасні події мали великий вплив на одинадцятирічного Романа. Серед них — і «посвячення» його старшинами Української Галицької Армії (УГА) в лицарі: «А коли ми по вечері і по вичерпуючих розмовах встали, щоб попрощатись, то Ромко Шухевич стояв уже з моїм шоломом у руках і оглядав його з цікавістю. Я, пам'ятаючи на педагогічну вказівку староримського поета Деціма Ювеналіса, що “*Puero debetur reverentia*” (“хлопцеві [молоді] належить від старших ніжне почуття пошани”) — підійшов з усмішкою до нього і наклав Ромкові шолом на голову, а всі приявні ствердили, що “Ромко може вже

¹⁸ Ярошевський Л. Спогади про Т. Чупринку // *Авангард*. — Мюнхен, 1980. — Ч. 4 (153). — С. 163–164.

¹⁹ Шах С. Роман Шухевич — символ незламності (спомин). — С. 131.

бути українським стрільцем”. Одушевлений, став він переді мною “на позір” (на струнко. — А. С.) і засалютував, приклавши пальці до шолома. Тоді я додав побажання: “Ромку станьте боєвим лицарем України!” Його очі заблистіли, обличчя набрало поважного настрою і він відповів коротко: “Постараюсь бути гідним, пане поручнику!” Я мовчки стиснув йому по-дружньому руку, сотн[ик] Гнатевич поклепав його рукою неначе середньовічним лицарським мечем по рамені, а старенький о. шамбелян Гн. Цегельський зачитував прищій “лицарській церемонії” слова із староукраїнського лицарського епосу з XII віку, із “Слова о полку Ігоревім” про лицарсько-хороброго князя “Яр-Тура” Всеволода»²⁰.

Ще однією з пам’ятних подій для Р. Шухевича була одержана 1919 р. від С. Шаха великодня поштівка з вітанням для «стрільця і лицаря Ромка». В ті буремні часи вона виявилась єдиним поштовим подарунком, який Р. Шухевич переховував у своєму архіві як пам’ятку з часів польової пошти УГА²¹.

Після закінчення польсько-української війни Р. Шухевич поновив своє навчання. У вересні 1919 р. він знову замешкав у бабці Герміні у Львові, перейшовши навчатися до 3-го класу. В гімназії Р. Шухевичу вдалося ближче познайомитися з пластовою організацією. Діяльність Пласту так припала до душі Романові, що він вирішив стати пластуном. 12 листопада 1920 р. після відповідної заяви його прийняли до 1-го пластового полку імені гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного²². Р. Шухевич став членом 2-го гуртка «Крук». У цей час він активно займався кількома видами спорту: плаванням, футболом, бігом на різні дистанції, кошиківкою (баскетболом) та відбиванкою (волейболом). 12 березня 1921 р. Р. Шухевич склав пластову присягу, а вже 9 червня отримав третє пластове відзначення²³.

Про роль Пласту в справі виховання провідників українського народу на засадах християнської моралі і патріотичного світогляду один з відомих істориків, вихованець перших пластових гуртків і учасник національно-визвольних змагань першої половини

²⁰ Шах С. Роман Шухевич — символ незламності (спомин). — С. 143–144.

²¹ Там само. — С. 147.

²² ЦДІА України у Львові. — Ф. 389. — Оп. 1. — Спр. 315. — Арк. 103.

²³ Там само.

XX ст. Лев Шанковський говорив: «Але, коли вже хтось шукає джерел ідеології **ОУН** (виділено в тексті. — А. С.) не в притаманному для неї українському середовищі, не в творах Тараса Шевченка, Івана Франка чи Лесі Українки, не в організаціях українських, що випередили фашистські чи нацистські рухи XX сторіччя, як, наприклад, “Братство Тарасівців” (1891), або в ідеології “батька” українського націоналізму, Миколи Міхновського (1873—1924), то таки може здивувати факт, що, шукаючи за запозиченнями для ідеології **ОУН** у чужих джерелах, дехто чомусь, забуває, що майже всі лідери **ОУН-УПА** наших днів (Степан Охримович, Степан Ленкавський, Степан Бандера, Зенон Коссак, Володимир Янів, Богдан Кравців, Роман Шухевич, Олекса Гасин і багато інших) були **пластунами**. Вони краще знали ідеологію Баден-Пауелла й британського **скавтіngu**, ніж ідеологію фашистів і нацистів, і може в “пластових законах”, запозичених від ідеології британського **скавтіngu**, треба шукати джерела для “Декалогу”, що його уклав пластун Степан Ленкавський разом з додатком про “12 прикмет українського націоналіста”, або для “44 правил життя українського націоналіста”, що їх устійнив пластун Зенон Коссак...”²⁴.

Інший учасник націоналістичного підпілля Олександр Матла²⁵ вказує, що Р. Шухевич був унікальною особистістю і це значною мірою вплинуло на розвиток націоналістичного підпілля: «Факт, що Роман Шухевич був пластуном, добрим спортсменом, любителем музики, а рівночасно вірним членом УВО і ОУН свідчить про його всебічний талант. Тому не можна застосовувати цей приклад до всіх колишніх пластунів і спортсменів із такими висновками, як щодо Шухевича. Не кожен добрий пластун, спортсмен і музикант був рівночасно добрим членом підпільно-революційної організації, якщо він взагалі брав участь у підпільній діяльності»²⁶.

У ЦДІА України у Львові збереглась облікова картка Р. Шухевича, в якій керівництво пластового полку імені П. Конашевича-Сагайдачного дало високу оцінку його якостям, зокрема там

²⁴ Шанковський Л. Ініціативний комітет для створення Української Головної Визвольної Ради. (Документальний спогад учасника). — Нью-Йорк, 1985. — С. 35—37.

²⁵ Петро Терещук, ра, о. м., ОАМ — псевдоніми та криптоніми Олександра Матли. Див.: Матла О. Історичні нотатки. — Торонто, 1985. — С. 221—222.

²⁶ Терещук П. [Олександр Матла]. Причинки до ролі Р. Шухевича в УВО і ОУН // Визвольний шлях. — Лондон, 1970. — Жовтень. — Кн. 10 (271). — С. 1091.

записано: «[...] найліпший з гуртка. Честолюбивий. воевничий, енергичний»²⁷. Р. Шухевич виявив себе щонайкраще, невдовзі ставши провідником (керівником) гуртка. На той час він мав пластовий однострій, до якого входили такі елементи: капелюх, сорочка, пояс та палиця²⁸.

Імовірно, що саме з відновленням 1921 р. Пласту в філії Академічної гімназії і створенням там 7-го полку імені князя Льва слід пов'язувати перехід Р. Шухевича до куреня, який діяв у цьому навчальному закладі²⁹.

Навчаючись у гімназії Р. Шухевич брав активну участь у різних поїздках та мандрівках. Він був учасником пластового табору, в ході якого проведено пошуки і відновлено стрілецьких поховань на г. Маківці та встановлено над могилами смерековий хрест³⁰. Цей табір проходив 11—14 серпня 1921 р. за участі пластунів Львівського та Стрийського кошів (станції)³¹. Один із засновників Пласту доктор Олександр Тисовський*, який виступив організатором львівської групи учасників цього табору, пізніше згадував: «Пластуни відшукали пам'ятну боями Українських Січових Стрільців гору Маківку, позбирали розкинені кістки українських героїв, упорядкували їхні гроби і створили українському народові ціль прощі, ціль мандрівок непроглядних мас українського народу. Пластунки порядкували і прикрашали гроби наших героїв по кладовищах і всіми способами зберігали і утримували пам'ять

²⁷ ЦДІА України у Львові. — Ф. 389. — Оп. 1. — Спр. 315. — Арк. 103.

²⁸ Там само.

²⁹ Левицький С. Український Пластовий Улад в роках 1911—1945 у спогадах автора. (Причинки до історії Пласту). — Мюнхен, 1967. — С. 50—51; Ганушевський М. Роман Шухевич у моїх споминах // Ювілейна книга Української Академічної Гімназії у Львові. — Філадельфія—Мюнхен, 1978. — Кн. 2. — С. 451.

³⁰ Ю. Кр-ий [Богдан Підгайний]. Весільний марш Гіра (Спомин про Шухевича) // Визвольний шлях. — Лондон, 1970. — Березень — Кн. 3 (264). — 1970. — С. 355; Підгайний Б. Спогад про юні літа Романа Шухевича // Літопис Української Повстанської Армії. — Т. 45. — С. 109—110.

³¹ Б. О. [Богдан Окниш]. На Маківці. Вражіння з пластової прогульки 11-14. VII. 1921 // Молоде Життя. — Львів, 1921. — Грудень. — С. 5—7.

* Тисовський Олександр — 'Дрот' (09.08.1886—29.03.1968) — український громадський діяч. Народився в с. Бикові; педагог, один із організаторів Пласту, біолог, дійсний член НТШ (від 1927). Упродовж 1911—1939 рр. вчителював в Академічній гімназії у Львові. Професор Українського тасмного університету (1920—1924), Львівського університету (1939—1941) та вищих агрономічних курсів (1941—1943). Від 1944 р. перебував на еміграції у Відні. Там і помер.

тих, що протягом страдальної історії українського народу гинули за волю України»³².

Під керівництвом одного з викладачів гімназії С. Шаха Р. Шухевич з іншими учнями відвідав колишню княжу столицю м. Галич (тепер Івано-Франківської обл.). На запрошення доглядача митрополитичих володінь львівського адвоката Євгена Гвоздецького, чий син Богдан (його називали «Бобко») навчався в одному класі з Романом, вони побували у селах Крилосі та Залукві³³. Крім того, Роман мандрував винниківськими і жовківськими лісами, горбами Личакова, Знесіння та Клепарова, близькими до Львова населеними пунктами, такими як Білогорща, Зимна Вода, Скнулів та ін.³⁴. Чимало часу Р. Шухевич присвятив докладному ознайомленню з архітектурними пам'ятками, вулицями та музеями Львова. Він багато читав. За твердженням С. Шаха, Р. Шухевич захоплювався історичними повістями, серед яких найбільше йому до вподоби припав твір Миколи Гоголя «Тарас Бульба»³⁵.

Великий вплив на формування свідомості й характеру майбутнього Провідника мало знайомство і спілкування з легендарним полковником київських Січових стрільців Євгеном Коновальцем, який на початку 1921 р. поселився у родині Шухевичів, винайнявши кімнату в їхньому помешканні, і залишався там до 1922 р. Роман неодноразово розмовляв із полковником, прогулювався з ним по близькому «Кайзервальді» і завжди уважно дослухався до його слів. У цей час Є. Коновалець у своїй кімнаті часто зустрічався з бойовими друзями з часів визвольних змагань: сотником Михайлом Матчаком і сотником Ярославом Чижем (обоє були вихованцями довоєнного Пласту), а також поручником УГА Степаном Федаком. Там і зародилася таємна УВО, за наказом якої восени 1921 р. той-таки С. Федак здійснив замах у Львові на Юзефа Пілсудського — один із перших гучних протестів проти польської окупаційної влади в Галичині³⁶.

³² Тисовський О. З юних літ Українського Пластового Уладу // Пластовий Шлях. — 1954. — Ч. 7. — С. 46.

³³ Шах С. Роман Шухевич — символ незламності (спомин). — С. 159.

³⁴ Кравців Б. Людина і Вояк. В другу річницю смерті сл. п. Романа Шухевича-Чупринки // Збірник на пошану генерала Романа Шухевича. — С. 90.

³⁵ Шах С. Роман Шухевич — символ незламності (спомин). — С. 158.

³⁶ Там само. — С. 150, 151, 156, 161.

У той період Р. Шухевич намагався раціонально використувати весь свій вільний час. Показовими в цьому плані є спогади С. Шаха, який писав: «А що я з моїми учнями, де я був господарем кляси, що неділі по екзорті львівські музеї відвідував (в неділі вступ був безплатний), то Р. Шухевич долучався до своїх — на дві кляси нижчих товаришів, ходив з нами всюди і помагав при цьому мені вважати на моїх учнів — числом понад 40. Ми робили спільно також історичні прогулянки по Львові та в околиці Львова, зайшли навіть на Чортківську Скалу, що стала опісля його улюбленим місцем пластового таборування»³⁷.

У червні 1922 р. Р. Шухевич брав активну участь у підготовці та проведенні першого українського пластового збору — «джеремборі», — що відбувся з ініціативи д-ра Олександра Тисовського — «Дрота» в саду монастиря сестер Василіанок на вул. Потоцького, 95 (тепер вул. Генерала Чупринки). Тоді ж Р. Шухевич потоваришував з Євгеном Жарським, Богданом Кравцівим та Іваном Гриньохом, які входили до його пластової четвірки. Цікаво, що «український пластовий попис» (урочистості) ініціювався з нагоди 10-ліття створення організації і мав поєднуватись зі святковою академією, виставкою і зі спортивними змаганнями на площі «Сокола-Батька». Однак цей захід польська окупаційна влада заборонила, і в черговому числі пластового друкованого органу з'явилася замітка про зіпсоване свято³⁸.

З ініціативи Р. Шухевича та кількох членів його пластового полку 30 квітня 1922 р. створено спортивний гурток «Ясний Тризуб», який мав об'єднати всіх пластунів-спортівців львівського коша. З цього приводу Петро Мірчук писав: «Ставши членом “Пласту”, Роман Шухевич намагається надати тій скавтовій організації український виразно-національний характер. Тому й першому своєму гурткові, що його він zorganizував в 1922 році, надає він назву не якогось звіря, чи рослини, як це було звичаєм скавтових організацій, але — “Ясний Тризуб”. Бо, коли багатьом із його тодішніх товаришів-пластунів снилися пригоди лисів чи вовків, то пластуни Роман мріяв про велич Володимирового Тризуба»³⁹. Цікаво, що цього ж

³⁷ Шах С. Роман Шухевич — символ незламності (спомин). — С. 159.

³⁸ Молоде Життя. — Львів, 1922. — Квітень — Ч. 1 (4). — С. 7; Травень. — Ч. 2 (5). — С. 7; Червень-липень. — Ч. 3-4 (6-7). — С. 14-15.

³⁹ Мірчук П. Роман Шухевич (Ген. Тарас Чупринка). Командир армії безсмертних. — С. 19-20.

дня свою гру з м'ячевого змагу (футболу) пластовий гурток «Ясний Тризуб» програв з рахунком 1:3 на користь дружини «Theam» зі львівської Академічної гімназії, яка теж переважно складалась із пластунів. Невідомий автор під псевдонімом Ридимиллов (можливо, то був Р. Шухевич) у пластовому органі з цього приводу писав: «В пластовій дружині бачимо матеріал на добрих грачів. Пластуни грали безперечно “красно” та “обережно”, але ніяк не “сильно”, ані не “бистро”! Сподіваємося, що під вказівками старших пластунів поручників невдовзі побачимо Пластунів з кращими вислідами». І справді, гру-реванш уже було зіграно в нічню (2:2), а у грі з іншою гімназійною командою «Льотос» здобуто перемогу з рахунком 3:2. Ридимиллов закликав усіх пластунів інших пластових полків до створення дружин копаного м'яча. Він зазначав, що крім львівської існують ще футбольні дружини в Станіславові (тепер м. Івано-Франківськ) та Золочеві, які погодились узяти участь у «здвигових змаганнях» восени поточного року через організацію зустрічей усіх пластових дружин «о мистецтво галицького Пласту»⁴⁰. Як засвідчують документи ЦДІА України у Львові, гурток «Ясний Тризуб» фактично існував при 1-му пластовому полку імені П. Сагайдачно-го⁴¹. Слід відзначити, що діяльність у «Ясному Тризубі» Р. Шухевич поєднував з активною участю в гімназійному футбольному клубі «Русалка».

Мирон Ганушевський у спогадах описує, як Р. Шухевич залучив його до революційного підпілля під час згадуваного «джеремборі», що проходило в червні 1922 р.: «Професор (Олександр Тисовський. — А. С.) відійшов, а до мене підійшов молодий пластун, що вже мав капелюха й асистував Дротові; він тихо сказав:

— Я Шух, з Філії. Мусимо поговорити. Жди на мене біля виходу по святі. Нам треба ще багато вчитися, а телеграфіст нам придасться...

Коли він пішов, я сів до апарату, але остання подія не сходила мені з голови. Хто це той “Шух” і кому треба телеграфіста? Нарешті я дочекався кінця, встиг перейти линвовим мостом і біля виходу побачив “Шуха”. Навчений досвідом, засалютував трьома пальцями і

⁴⁰ *Молоде Життя*. — Львів, 1922. — Травень. — Ч. 2. (5). — С. 6, 7; Червень-липень. — Ч. 3-4 (6-7). — С. 13.

⁴¹ *ЦДІА України у Львові*. — Ф. 389. — Оп. 1. — Спр. 298. — Арк. 10.

сказав “СКОБ”. А він вискалив білі зуби від вуха до вуха в приємній усмішці, взяв мене під рамя і півголосом сказав:

— Я з 7-го полку імені князя Льва, називаюся Роман Шухевич. Про тебе знаю від Мадярка з твоєї кляси. Ходи зі мною, щоб ти знав, де я живу... Чи ти вже чув про УВО?

— Так! То Організація наших військових старшин, що й далі воюють з Польщею, але з підпілля...

— Добре, але ти знаєш, що старшини мусять мати своє військо, а ним повинні бути старші й молодші учні. Чи хочеш таким бути?

Я простягнув йому руку на знак згоди⁴².

У 1923 р. Р. Шухевич разом із товаришами створили спортивно-туристичний гурток «Тури». В ньому використовували пластовий однострій, але без відзнак, — щоб не чіплялася поліція. З вихованців української Академічної гімназії до гуртка «Тури» належали: Іван Бедрило, Володимир Булик, Михайло Добрянський, Ярослав Карпевич, Ярослав Климко, Теодор Ординець, Лев Підлісецький, Рак, Роман Зубик, Юрій Чайковський та Мирон Ганушевський, із філії — Р. Шухевич, Б. Підгайний і Юрій Шухевич, а з Торговельної школи — «вуйко» Сенчина⁴³. Всі вони були завзятими спортсменами.

1923 р. став для молодого Р. Шухевича роком визначних спортивних досягнень. У тогорічних «Запорізьких Іграх» він встановив український рекорд у бігу з перешкодами на 400 м, а також здобув перше місце у плаванні та бігу з перешкодами на 100 м. У змаганнях «штафет» (естафет) 4х100 м четвірка у складі Б. Підгайного, Магальяса, Грека і Р. Шухевича після запеклої боротьби зайняла друге місце⁴⁴. Тоді ж Роман побився об заклад, що до 40-го року життя перепливе протоку Ла-Манш. На жаль, йому не вдалося здійснити свого задуму.

Того ж 1923 р. 16-літній Р. Шухевич вступив у лави націоналістичного підпілля УВО, отримавши псевдо ‘Дзвін’⁴⁵. До організації його залучив близький співробітник Євгена Коновальця Петро Сайкевич — ‘Белюнь’ (1898—1985). Членами «трійки» УВО в гімназії, до якої належав ‘Дзвін’, були його пластовий побратим

⁴² Ганушевський М. Роман Шухевич у моїх споминах. — С. 451—452.

⁴³ Там само. — С. 452—453.

⁴⁴ О-як [Олег Лисяк]. Командир, революціонер, спортсмен // Визвольний шлях. — Лондон, 1970. — Березень. — Кн. 3. — С. 353.

⁴⁵ Чайківський Б. Шахівниця мого життя. — С. 55.

Б. Підгайний і шкільний товариш Євген Бирчак. Зв'язковим «трійки» був П. Сайкевич, який у той час працював у бойовому відділі УВО. Він прийняв у юнаків присягу на подвір'ї собору св. Юра⁴⁶. Про цю важливу мить у своєму житті Б. Підгайний згодом писав: «Як нині пам'ятаю, коли Петро викликав нас із вечерниць і повів до святого Юра. Там, перед замковою брамою Святого храму, клячали ми обидва. Роман і я, повторюючи за Петром присягу УВО, присягу, яка зобов'язує на все життя. Лише наші праві п'ястуки, з затисненими набоями та піднесеними двома пальцями, біліли на тлі темної брами святого храму...»⁴⁷.

В УВО Р. Шухевич швидко привернув до себе увагу організаційних зверхників. Через кілька місяців його скерували на спеціальний вишкіл у Карпати⁴⁸. Згодом у колі друзів Р. Шухевич, тоді вже Головний командир УПА, згадував, що ще гімназійним учнем він пройшов свій перший військовий вишкіл під керівництвом підстаршини УГА Миколи Дужого, з яким відтоді підтримував дружні стосунки⁴⁹.

Незабаром Р. Шухевич створив свою групу в УВО у складі п'яти осіб. М. Ганушевський з цього приводу писав у спогадах: «Я не раз заходив до нього (Р. Шухевича. — А. С.), пізнав ще трьох учнів, і ми ходили грати кічки на Вульці, де також училися різних таємниць та переходили під його проводом вишкіл “вояків”. Попри дисципліну чисто військового характеру він учив нас посуненої до крайніх меж осторожності, що в майбутньому мало нас хоронити від польської поліції, несподіваних арештів, особистих трусів. Треба було добре знати як поводитися під час переслухань на поліції та в суді. Ми мусіли добре знати Пластовий Закон і впоряд. Я вчився азбуки Морзе. Ми вміли писати шифровані грипси та були горді, що “служимо” в підпільному війську УВО. По кількох місяцях навчання “Шух” заприсягнув нашу чвірку як членів УВО біля печери у св. Юрі. Нам дрижали руки, які ми тримали на хресті й револьвері й повторяли за “Шухом” слова, що відбивалися від низького склепіння, де стояв

⁴⁶ Терещук П. [Олександр Матла]. Причинки до ролі Р. Шухевича в УВО і ОУН. — С. 1091, 1092.

⁴⁷ Ю. Кр-ий [Богдан Підгайний]. Весільний марш Гріга (Спомин про Шухевича). — С. 355.

⁴⁸ Ярошевський Л. Спогади про Т. Чупринку. — С. 164.

⁴⁹ Дужий П. Генерал Тарас Чупринка. — С. 8.

Фотографія зі студентської справи
Романа Шухевича, 1926 р.

на колінах різьблених в камені св. Антоній. Потім розходила-ся наша п'ятка в різні сторони, насторожена, обережна»⁵⁰.

Взимку 1923 р. на р. Західний Буг, що протікає через Кам'янку-Струмилову, Р. Шухевич, маючи на той час 15 з половиною років, урятував хлопця, який провалився під кригу. Після цього Роман півроку важко хворів (бронхітом або запаленням легенів) і лише навесні зміг повернутись на навчання до гімназії⁵¹.

У 1924 р. Р. Шухевич став активним членом таємної ідейно-політичної Організації вищих клас українських гімназій (ОВКУГ), яку створили учні старших класів львівських гімназій з осередками в низці

міст Галичини. Організація формально діяла на засадах самоврядування, але фактично перебувала під впливом УВО й була для неї свого роду вишколом кадрів. Основні завдання, які ставила перед собою ОВКУГ, були такими: підготовка учнів до навчання у Львівському таємному університеті, їхній ідеологічний та політичний вишкіл, залучення учнів до таємного відзначення національних свят і заборонених річниць, бойкот польських державних свят та різних «патріотичних» маніфестацій, на яких часто з'являлися димові завіси та українські національні символи (Тризуб, прапор тощо). Організація поширювала листівки, видавала нелегальний молодіжний журнал «Метеор», пропагувала серед молоді

⁵⁰ Ганушевський М. Роман Шухевич у моїх споминах. — С. 452.

⁵¹ Ю. Кр-ний [Богдан Підгайний]. В полонці // Літопис Української Повстанської Армії. — Т. 45. — С. 99–100; О-як [Олег Лисяк]. Командир, революціонер, спортсвець. — С. 353.

«Літературно-науковий вісник», її члени, за словами П. Мірчука, «вивчали самі й ширили серед всего українського студентства ідеї українського націоналізму, що їх оголосив у своїх писаннях Микола Міхновський, та проводили збірки серед українського громадянства на таємний Український Університет і на Бойовий Фонд»⁵². Серед найактивніших членів ОВКУТ були пластуни брати Роман та Юрій Шухевичі, Володимир Янів, Богдан Підгайний, Богдан Кордюк (Львів); Степан Бандера, Олекса Гасин, Дмитро Яців, Степан Новицький, Осип Карачевський (Стрий); Зенон Коссак, Дмитро Грицай, Володимир Кобільник (Дрогобич); Степан Ленкавський, Ярослав Карпинець, Григорій Салевич, Володимир Макух (Станіславів); Іван Шиманський (Тарнопіль); Омелян Грабець (Любачів); Василь Сидор (Сокаль) та ін.⁵³

У 1924 р. відбулась одна з найвдаліших мандрівок гуртка «Тури» в Карпатах. У ній взяв участь і Р. Шухевич. П'ятнадцять юнаків у п'ятницю вечірнім поїздом приїхали до с. Дори, де на приходстві біля залізничної станції зустрів їх М. Ганушевський. Його батьки знали майже всіх мандрівців із попередніх років, крім 'Шуха' і 'Куфи' (пластове псевдо Б. Підгайного). Після вечері, на якій було понад 30 осіб, пластуни провели «генеральну пробу» концерту, що мав відбутися наступного дня. Концерт «Турів» з новим репертуаром, який розпочався близько четвертої години, став великою несподіванкою в селі, — до гуртка входили музично обдаровані пластуни. Virізнявся серед них піаніст Р. Шухевич. Він виконав власну імпрорізацію «Моя Україна співає» та бойовий марш під назвою «Марш Турів». Після вдалого концерту гурток провів 13-денну мандрівку Карпатами⁵⁴.

Узимку 1924 р. Р. Шухевич виступив одним із засновників спортивного товариства «Карпатський Лещатарський Клуб»⁵⁵, чиею метою був розвиток лещатарства (лижного спорту). Цей клуб існує і сьогодні.

⁵² Мірчук П. Роман Шухевич (Ген. Тарас Чупринка). Командир армії безсмертних. — С. 20.

⁵³ Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів / За ред. С. Ленкавського. — Мюнхен—Лондон—Нью-Йорк, 1968. — Т. 1. — С. 56; Савчук Б. Український Пласт 1911—1939. — С. 196.

⁵⁴ Ганушевський М. Роман Шухевич у моїх споминах. — С. 453.

⁵⁵ О-як [Олег Лисяк] Командир, революціонер, спортсмен. — С. 352.

Склавши на «відмінно» гімназійну матуру (атестат зрілості) в філії Академічної гімназії у Львові, влітку 1925 р., 18-літній Р. Шухевич став студентом Політехнічного інституту в Данцігу* (вступні іспити у «Львівську Політехніку» він склав на «дуже добре», але з політичних причин його не зарахували; лише у вересні 1926 р., за сприяння батька, Роман перевівся на дорожньо-мостовий відділ цього інституту)⁵⁶.

Влітку 1925 р. відбулась чергова мандрівка «Турів» Карпатами (загалом упродовж 1923—1925 рр. було проведено три одномісячні мандрівки). Вона завершилась участю в Другій пластовій зустрічі, що проходила 2—6 серпня за участі 205 пластунів і пластунок та представників громадськості. Почалася вона на скелях Бубнища біля Болехова. Окрім сильної бурі та зливи вночі з 5 на 6 червня, яка більшість учасників зустрічі позбавила даху над головою, пластунам запам'ятався також геройський вчинок «Шуха» та його пластового побратима Івана Сенєва. Двоє пластунів по прямовисній стіні видряпались на верх найвищої скелі Вежа, зняли з неї австрійську чорно-жовту хоруговку, вивішену в часи Першої світової війни (1915), а натомість закріпили український національний прапор (пізніше поляки його збили скорострілами)⁵⁷. Після двох днів таборування всі учасники зустрічі під проводом Івана Чмоли вирушили в марш слідами стрілецьких боїв. Ось як ці події описав вихованець Станіславського Пласту Осип Бойчук: «Через верх Ключа, здовж річки Кам'янки до Сколя (Сколе — тепер районний центр Львівської обл. — А. С.), а звідти на гору Маківку — місце великого бою УСС (Українських Січових стрільців. — А. С.) з москалями, де упорядковано стрілецькі могили й відправлено торжественну панахиду. Похід здовж річки Кам'янки через Сколе до Головецька під Маківкою — був першим “парадним маршем” Пласту в пошану Січових Стрільців на місцях їхніх боїв. Поява великої кількості пластової молоді в Сколім викликала негайну реакцію польської преси, і вже наступного дня поліція намагалася не допустити до панахиди на Маківці. Сірий Лев та Іван Чмола, як провідники зустрічі, мали

* Тепер м. Гданськ у Польщі.

⁵⁶ Мірчук П. Роман Шухевич (Ген. Тарас Чупринка). Командир армії безсмертних. — С. 21–22.

⁵⁷ Ганушевський М. Роман Шухевич у моїх споминах. — С. 456.

поважні неприємності з поліцією»⁵⁸. Ця зустріч увійшла в історію через ще одну подію — на ній гурток пластуців із 5-го стрийського юнацького куреня, члени якого завершили сьомий гімназійний клас, вирішив утворити в Стрию старшопластунський курінь, котрий цього ж року був затверджений Верховною пластовою командою (ВПК) як 2-й курінь старших пластуців імені полковника Івана Богуна (з 1928 р. — «Загін Червона Калина»)⁵⁹. Відомо, що членами цього куреня були крайові провідники ОУН Степан Охримович та Степан Бандера, а також майбутній шеф Головного військового штабу УПА генерал Олекса Гасин.

Після здачі гімназійної матури Р. Шухевич отримав призначення до крайової бойової референтури УВО, де очолив один із бойових відділів⁶⁰. По завершенні літніх канікул Р. Шухевич разом із Б. Підгайним виїхав до Данціга студіювати в Політехніці машинну інженерію. Імовірно, там вони пройшли навчання у таємній старшинській школі УВО, про яку згадує Володимир Мартинець у своїй книжці «Від УВО до ОУН»: «В 1925 р. на наказ Начальної команди заложено в Гданську старшинську школу. Спочатку бувши старшини й студенти вчилися разом — 120 людей. З часом деякі відпали, і вишкіл відбуло наперед 50 людей, що не служили у війську, а потім 60 військових. Ця школа тривала півроку. Вправи робили ми в гданських лісах, при чому мали до розпорядження зброю. В школі викладав я, [Євген] В[ертипорох] (читав лекції про використання вибухових матеріалів. — А. С.) та ще кілька бувш[их] старшин»⁶¹.

Наступного року, влітку, старший пластун Р. Шухевич вступив до львівського 3-го куреня «Лісові Чорти», який влаштовував туристичні походи по Карпатах*. Ще одним із завдань куреня було допомагати полковнику київських Січових стрільців та скавт-майстру І. Чмолі організовувати обласний (крайовий) табір, який відбувався на г. Сокіл у Карпатах. У статуті куреня зазначалося:

⁵⁸ Бойчук О. Пластові зустрічі // *Іскри дружби. Одностівка ЮМПЗ*. — 1972. — Серпень. — С. 34–44.

⁵⁹ Падох Я. Стрийський Пласт. Нарис історії // *Стрийщина. Історико-мемуарний збірник*. — Нью-Йорк—Торонто—Париж—Сідней, 1990. — Т. I. — С. 447–449.

⁶⁰ Ярошевський Л. Спомини про Т. Чупринку // *Авангард*. — Мюнхен, 1980. — Ч. 4 (153). — С. 163–168.

⁶¹ Мартинець В. Українське підпілля від У. В. О. до О. У. Н. Спогади й матеріали до перед-історії та історії українського організованого націоналізму. — Б. м., 1949. — С. 61.

* У 1965 р. Р. Шухевича занесено до реєстру почесних членів куреня «Лісові Чорти».

Пластуни 3-го куреня «Лісові Чорти» у таборі на Соколі у Карпатах, літо 1926 р. Зліва праворуч: 1-й ряд — Андрій Охримович, Володимир Мурський, Юрій П'ясецький; 2-й ряд — Тарас Грушкевич, Юліан Воробкевич, Роман Шухевич, Ярмо Весоловський, Юрій Студинський, Богдан Стернюк, Юрій Цегельський, Марко Бачинський, Юрій Старосольський; 3-й ряд — Іван Зубенко, Петро П'ясецький, Мирослав Раковський, Роман Барановський, вгорі на деревах — невідомий, Степан Щуровський, Степан Коржинський, Роман Мацюрак, Богдан Кравців, Василь Кархут

«Цілею «Лісових» Ч[ортів]» є улаштування прогульок, рухомих і сталих пластових таборів та організування курсів і взірцевих таборів в цілі теоретичного і практичного вивчення прогульково-таборового знання»⁶².

У кінці липня — на початку серпня 1926 р. Р. Шухевич разом із 22 членами куреня «Лісові Чорти» взяв участь у першому обласному таборі на Соколі⁶³. Табір відбувався на ділянці землі, яку подарував пластунам митрополит Андрей Шептицький. Протягом цілої весни на місці табору зводили два курені, будинок для команди табору та кухню, однак завершити вчасно будівництво не вдалось, тому значну частину таборової програми займали будівельні роботи, включно зі створенням спортивного майданчика. Участь у та-

борі брали 120 юнаків із різних пластових осередків, переважно під проводом членів куреня «Лісові Чорти». Саме цього року зародився звичай ранкового купання пластунів у гірській річці Лімниці. Серед учасників табору був вихованець дрогобицького Пласту, майбутній

⁶² ЦДІА України у Львові. — Ф. 389. — Оп. 1. — Спр. 848. — Арк. 1.

⁶³ Там само. — Арк. 3 зв. — 5.

член львівського куреня старших пластунів «Чорноморці» та шеф Головного військового штабу УПА Дмитро Грицай, а також вихованець стрийського Пласту, майбутній член стрийського куреня старших пластунів «Червона Калина» й один із відомих командирів УПА Степан Новицький⁶⁴.

У спогадах невідомого автора зі Стрия наведено факт, що під час пластового табору на Соколі 1926 р.* Р. Шухевич здобув перше місце у фінальному забігу на 100 м, до якого було допущено трьох спортсменів: одного з Дрогобича, другого — зі Стрия, третього, Романа, — зі Львова. Суддею змагань був І. Чмола. Автор описав зовнішність та вдачу Р. Шухевича: «Трохи старший за мене, середнього росту, міцної будови, сонцем загорілий блондин був причиною моїх нервувань. Мої побоювання підсилювала якість суперника, що його з найбільшим напруженням оглядав загаль друзів уже у передбіговому змазї. Блискавичний вибіг, довгий еластичний крок, праця м'язів та ритм рухів тіла вказували на грізного супротивника. Надлюдське завзяття, безмежна впертість та витривалість, залізна воля перестерігали всіх, хтоб зважувався йому дорівнювати»⁶⁵.

Улітку 1926 р. тодішній бойовий референт Крайової команди УВО П. Сайкевич доручив «трійці» УВО на чолі з Р. Шухевичем перевезти і змагати́нувати транспорт зброї та амуніції, що зберігався в Карпатах на тодішньому польсько-чеському кордоні. Подолавши різні перешкоди, хлопці виконали це завдання і зголосилися у Львові в помешканні гімназійного вчителя Ярослава Гординського. Там П. Сайкевич повідомив членам «трійки», що вони мають виконати важливе бойове завдання. У зв'язку з тим отримали пістолети і набої до них, щоб навчитися влучно стріляти.

Цим бойовим завданням виявився замах на польського шкільного куратора Собінського, який проводив жорстоку антиукраїнську політику в галузі шкільництва. Крайова команда УВО первинно планувала ліквідувати не тільки куратора Собінського, а й декого

⁶⁴ Самітній Олень [Богдан Кравців]. Обласний пластовий табір на Соколі 1926 // *Молоде Життя*. — Львів, 1926. — Серпень-жовтень. — Ч. 7 (36). — С. 3–4; «Лісові Чорти», їх життя і буття. 1922–1945. Ювілейний історико-мемуарний збірник у їх шістдесятиліття. — Вашингтон–Нью-Йорк–Торонто, 1983. — С. 118–145.

* Щоправда, автор спогадів помилково вказує 1927 р.

⁶⁵ Н. Н. Мої зустрічі із Шухом у фіналі стометрового бігу — 1927 // *Молоде Життя*. — 1955. — Ч. 4.

з україножерів-інспекторів і директорів та провести бойкот утраквістичних (двомовних) шкіл. Члени Української соціал-радикальної партії, які одночасно були членами УВО — Михайло Матчак, Остап Коберський, О. Павлів та ін., — обстоювали погляд, що більша акція лише викличе масові репресії, а бойкот породить прірву між українським селом та містом. Вважалося, що українські селяни здатні піти на бойкот шкіл, натомість українська інтелігенція, скоріше за все, «скапітулює». Взявши до уваги ці аргументи, Крайова команда УВО затвердила тільки ліквідацію куратора Собінського⁶⁶.

Невдовзі Роману, що вже навчався у «Львівській Політехніці», та його «трійці» УВО доручила здійснити 19 жовтня 1926 р. замах. Р. Шухевич, маючи тоді 19 років, блискуче виконав завдання. Яскраво цю подію описав у своїх спогадах Б. Підгайний: «Надходить куратор з дружиною. Часу мало. Мене огортає страх, щоб не поранити жінки, або щоб не виконати атентату на когось іншого, бо я куратора ніколи не бачив, а показували його лише Романові. Кажу Романові, щоб добре придивився, чи це він... Переходимо скісно вулицю і швидко зближаємося до них. Обсервую уважно кожний рух Романа і бачу, як він нагло хитає головою і витягає пістоль. Витягаю свою... Вогонь... сухий тріск — і страшний крик вдови... Оглядаюся позад себе. На вулиці рух. Поліцей втратив голову і стоїть, як зачарований. Люди також...»⁶⁷. Як бачимо, Р. Шухевич поводився холоднокровно, усвідомлюючи, яке значення має цей захід для організації.

Поліції не вдалося викрити справжніх учасників замаху. Коли ж польський суд засудив за атентат зовсім непричетних до нього Івана Вербицького (до смертної кари, згодом вирок замінено на п'ятнадцять років ув'язнення) та Василя Атаманчука (до дванадцяти років «тяжкої тюрми», згодом вирок замінено на вісім років ув'язнення), Р. Шухевич та Б. Підгайний просили командування УВО дозволити їм зголоситися й зізнатись у вчиненому, щоб звільнити невинних⁶⁸. Однак Є. Коновалець на такий крок не пішов.

⁶⁶ Терещук П. [Олександр Матла]. Причинки до ролі Р. Шухевича в УВО і ОУН. — С. 1092.

⁶⁷ Ю. Кр-ий [Богдан Підгайний]. Атенат (Спомини про Романа Шухевича) // Визвольний шлях. — Лондон, 1970. — Березень. — Кн. 3. — С. 330.

⁶⁸ Шухевич С. Моє Життя. Спогади. — Лондон, 1991. — С. 359–372.

*Учасники театральної вистави 3-го куреня «Лісові Чорти».
Роман та Юрій Шухевичи у костюмах «паяців». Львів, 22 січня 1927 р.*

Крім пластових мандрівок і таборів Р. Шухевич включається також у мистецьке життя куреня «Лісові Чорти». 22 січня 1927 р. у Львові в залі товариства «Бесіда» він разом із братом Юієм узяв участь у першій театральній виставі «Лісових Чортів»⁶⁹. Цей захід належав до найкращих танцювально-розважальних ініціатив міжвоєнного Львова. Всього було задіяно 38 осіб. Збереглася світлина з цієї «костюмівки», на якій бачимо й Р. Шухевича⁷⁰.

Імовірно, 1927 р. Роман Шухевич із братом Юрком брали участь у таємному вишкільному таборі УВО в Карпатах, що проходив на північ від Ужгорода — на Юнацькій поляні імені Євгена Коновальця. Таборування тривало три тижні. Шатра та спорядження було позичено в закарпатських пластунів після закінчення їхнього табору. Також у ньому взяли участь П. Сайкевич — 'Бєлюнь', Забавський — 'Щасний', Б. Нижанківський, Осип Рудакевич та І. Н. Із західноукраїнських земель, окрім Шухевичів, були ще Долинський, Володимир і Євген Качмарські, Ординець та ін. Із Данціга — Б. Підгайний. Всього в роботі табору взяло участь понад 20 осіб. П. Сайкевич і О. Рудакевич

⁶⁹ ЦДІА України у Львові. — Ф. 389. — Оп. 1. — Спр. 849. — Арк. 10 зв. — 11 зв.

⁷⁰ Іван Р. Костюк. Костюмівки «Лісових Чортів» // «Лісові Чорти», їх життя і буття. 1922–1945. — С. 207–213.

Члени 10-го куреня УУСП «Чорноморці».

Зліва праворуч: 1-й ряд – невідомий, Яро Гладкий, Роман Шухевич; 2-й ряд – невідомий, Роман Рак, Антін Івахнюк, Євген Полотнюк, невідомий. 1929 р.

викладали різні дисципліни з теорії і практики, такі як «читання мап, орієнтацію, знання і користування легкою зброєю, стрільання»⁷¹.

Перебуваючи в Пласті, Р.Шухевич не забував і про свій улюблений водний спорт. Як згадував член куреня «Чорноморці» Антін Івахнюк: «Вже змалку Роман-Тарас любив воду і залюбки годинами просиджував над ставком у рідному Краківці, задивляючись у глибокій задумі, як бурхливі мутні води з гомінким плюскотом пробігали шлюзою вниз. Ходив у дитячим моряцьким одінні, що в старшопластунських роках стало, може, і висловом його зацікавлення водним пластуванням. Захопився українським морем і його вагою,

тим то й пристав як один з перших до гурту пластунів, що не тільки популяризували культ українського моря серед суспільства Західної України, але й дали у Пласті почин новій галузі пластування»⁷². На початку 1927 р. Р.Шухевич разом із однодумцями створив гурток «Чорноморці»⁷³, який згодом реорганізувався у 10-й курінь Уладу українських старших пластунів (УУСП) з аналогічною назвою⁷⁴.

⁷¹ Терещук П. [Олександр Матла]. Причинки до ролі Р. Шухевича в УВО і ОУН. — С. 1093.

⁷² Івахнюк А. Роман-Тарас Шухевич // Пластовий Шлях. — Мюнхен, 1951. — Ч. 5. — С. 37.

⁷³ Пластун Роман Шухевич // Молоде Життя. — Мюнхен, 1953. — Ч. 2 (110).

⁷⁴ Курінь «Чорноморці» за короткий час свого існування зумів налагодити успішну роботу. Станом на 15 січня 1929 р. він налічував 25 членів, з яких 7 учасників, 17 розвідників, 1 скоб. До керівництва куреня входили: Іван Сенів — курінний, Яро Гладкий — містокурінний, Ярослав Каревич — скарбник, Євген Полотнюк — писар. Детальніше див.: ЦДІА України у Львові. — Ф. 389. — Оп. 1. — Спр. 854. — Арк. 21.

Старший пластун Роман Шухевич (перший зліва) у мандрівці

З друзями-«чорноморцями» він долучився до розвитку української військово-морської традиції через організацію морського пластування та військових вишколів, проплив на човнах усіма великими ріками Західної України: Дністром, Західним Бугом, Серетом, Стирем і Збручем. Сильний наголос ставив Р. Шухевич на мандрівки не тільки територією Галичини, а й Волині, таким чином поширюючи пластові ідеї й там⁷⁵. У листопаді 1929 р. у складі «Чорноморців» він разом із пластунами Романом Раком, Анатолем Ярославичем, Петром Галібеєм та Євгеном Полотнюком створили спортову секцію⁷⁶.

Цікаво про напрями діяльності куреня писав у спогадах один із тодішніх пластових керівників Северин Левицький — «Сірий Лев»: «10-й курінь УУСП “Чорноморці” — під проводом студ[ента] техн[іки] Івана Сенева, організатори водного спорту і, зокрема, т[ак] зв[аних] “водних” таборів над Дністром. Як основну точку своєї програми курінь поставив плекання історичної, військово-морської традиції Чорного Моря. Водний спорт, водні табори були тільки похідними заняттями тієї основної цілі»⁷⁷.

Упродовж життя Р. Шухевич сумлінно та вчасно виконував усі пластові накази та настанови, ніколи не пропускав без

⁷⁵ ЦДІА України у Львові. — Ф. 389. — Оп. 1. — Спр. 855. — Арк. 17 зв., 20 — 20 зв.

⁷⁶ Там само. — Арк. 13 зв.

⁷⁷ Левицький С. Український Пластовий Улад в роках 1911–1945 у спогадах автора. — С. 46.

Члени 10-го куреня УУСП «Чорноморці» отримують кубки за перше місце в дружинному марші серед команд старших пластунів. Зліва праворуч: 1-й ряд — Яро Гладкий, Антін Сілецький, Антін Івахнюк, Юрій Шухевич; 2-й ряд — Роман Шухевич, Ярослав Карпевич, Петро Галібей. Львів, 29 травня 1930 р.

поважної причини спортивної руханки на площі «Сокола-Батька», дисципліновано брав участь у пластових заходах «Чорноморців», зокрема естафеті зі стрілецьких могил на г. Маківці до Львова (близько 150 км), у курінному марші з г. Лисоні до Львова (близько 105 км), на Янівське і Личаківське кладовища, у коляді на потреби товариства «Рідна Школа» та в багатьох інших пластових заходах⁷⁸.

Після заборони 26 вересня 1930 р. діяльності Пласту в Галичині — в рамках відомої під назвою «пацифікація» («умиротворення») каральної акції проти українського населення — члени 10-го куреня старших пластунів «Чорноморці» стали основою для підпільного пластування та ввійшли до складу керівного органу — Пластового центру. Р. Шухевич підтримував постійні контакти з пластунами

⁷⁸ ЦДІА України у Львові. — Ф. 389. — Оп. 1. — Спр. 855. — Арк. 17 зв., 19 зв., 22 зв.; Кравців Б. Людина і Вояк. В другу річницю смерті сл. п. Романа Шухевича-Чупринки // Збірник на пошану генерала Романа Шухевича. — С. 93.

Роман Шухевич — спортсмен

аж поки влітку 1934 р. його не заарештували та не ув'язнили в концентраційному таборі у Березі Картузькій.

У 1933 р. на чергових «Запорізьких Іграх» у Львові на площі товариства «Сокіл-Батько» Р. Шухевич очолив колону всіх спортсменів-учасників. Цього ж року він здобув перше місце серед пластунів-сеньйорів у лещетарських змаганнях на відомій підльвівській «Сагарі» неподалік від білогорського лісу⁷⁹.

Крім спорту, Р. Шухевич навчався музики, чудово грав на скрипці та фортепіано, оволодів мистецтвом бою різними видами холодної і вогнепальної зброї, чудово їздив верхи, літав на безмоторних літаках (планерах). Про фізичний гарт Р. Шухевича зберігся цікавий спогад Богдана Чайківського, який спільно з Романом 1937 р. створив рекламну фірму «Фама». Він написав: «Ходили ми на Спортову площу до “Сокола-Батька”, де вправлялися українські студенти, які належали до різних клубів. Брав мене також Роман до УССК (Український студентський спортивний клуб. — А. С.). Пригадую такий випадок. Була осінь, сіро, дощ, на площі — нікого. А на краю її стояла помпа. Роман розібрався й каже до мене: “Пішли під струю води!” Я кажу: “Не можу. Застуджуся, дістану

⁷⁹ О-як [Олег Лисяк]. Командир, революціонер, спортсмен. — С. 354.

катар”. Роман пішов під воду, вмився і знов каже: “Пішли! Не бійся, Богдане, холера тебе не візьме. А як має щось статися, то й так станеться”⁸⁰.

Так само успішно, як в Академічній гімназії, Р. Шухевич упродовж 1926—1934 рр. (із перервою) навчався у «Львівській Політехніці» на дорожньо-мостовому відділі; закінчив студії в червні 1934 р. з дипломом інженера. У студентські роки він брав активну участь у діяльності товариства українських техніків «Основа».

На початку 1930-х рр. Роман заочно навчався (на відмінно) у Вищому музичному інституті імені М. Лисенка у Львові. Гра на фортепіано була не просто частиною освіти Р. Шухевича: він при кожній нагоді полюбляв грати для товариства. «Я не стараюсь бути фаховим піаністом. Це було б і не можливим для мене: спокійно вправлятися на фортепіано, коли я знаю, що навколо діється з нашим народом», — згадувала його слова ‘Оксана’ — дівчина, яка в УВО забезпечувала алібі Р. Шухевича⁸¹.

Перерва у навчанні у «Львівській Політехніці» була зумовлена тим, що Роман у 1928—1929 рр. проходив військову службу в польській армії. Як успішного студента його відразу прийняли на навчання до польської школи підхорунжих (молодших офіцерів) у Володимирі-Волинському (тепер Волинська обл.). Однак закінчити військову школу Романові не вдалося. Запідозривши у зв’язках з УВО, його виключили, позбавили права на скорочену однорічну службу та призначили рядовим в артилерійській частині в одному з гарнізонів на Волині. Після військової служби Роман виїхав у Данціг на навчання, де водночас таємно проходив спеціальні курси для українських військових старшин, а відтак курс для штабних старшин, який завершив із відзнакою⁸².

У 1930 р., звільнившись зі служби в польській армії, Р. Шухевич одружився з дочкою священика с. Оглядів (тепер Радохівського р-ну Львівської обл.) Наталією Березинською. 28 березня 1933 р. в них народився син Юрій, а 16 жовтня 1940 р. — донька Марія⁸³.

⁸⁰ Чайківський Б. «Фам». Рекламна фірма Романа Шухевича. — Львів, 2005. — С. 17–18.

⁸¹ Оксана. Спомин Львов’янки // Визвольний шлях. — Лондон, 1970. — Березень. — Кн. 3 (264). — С. 331.

⁸² Ярошевський Л. Спомини про Т. Чупринку. — С. 163–168; Терещук П. [Олександр Матла]. Причинки до ролі Р. Шухевича в УВО і ОУН. — С. 1093.

⁸³ Посівнич М. Роман Шухевич. — С. 16.

Після створення 2 лютого 1929 р. у Відні Організації Українських Націоналістів Р. Шухевич став бойовим референтом Крайової екзекутиви ОУН (1930—1934). Завдяки Роману вдалося провести низку акцій, спрямованих проти антиукраїнської політики польської влади, зокрема: серію експропріаційних нападів на польські державні установи, які мали на меті залучити матеріальні засоби для ведення подальшої національно-визвольної боротьби⁸⁴; атентат 22 березня 1932 р. на комісара поліції Чеховського за знущання над українськими політв'язнями; екс 30 листопада 1932 р. на пошту в м. Городку, під час якого загинув Юрій Березинський, брат дружини Р. Шухевича; атентат на радянського консула у Львові на знак протесту проти штучного голоду в Радянській Україні (21 жовтня 1933 р. замах виконав бойовик ОУН Микола Лемик, убивши в консульстві спецуповноваженого НКВД Олексія Майлова); атентат на міністра внутрішніх справ Броніслава Перацького, організатора «пацифікації» (його виконав 15 червня 1934 р. в Варшаві бойовик ОУН Гриць Мацейко). У червні 1934 р. у зв'язку з убивством Б. Перацького поліція провела масові арешти серед членів ОУН. 18 червня арештовано Р. Шухевича і згодом, 6—7 липня, заслано до концентраційного табору в Березі Картузькій без достатніх доказів провини. У таборі Романа приписали до групи кочегарів, які взимку носили вугілля та розпалювали печі. Але й тут він очолив націоналістичну організацію самооборони. Один із таборових в'язнів

Роман Шухевич – піаніст

⁸⁴ Посівнич М. Роман Шухевич (30.VI.1907—5.III.1950) // Літопис Української Повстанської Армії. — Т. 45. — С. 10—11.

Володимир Макар так писав про ці події: «Найбільшу силу українським в'язням у Березі в їхній безупинній тихій боротьбі з таборовою адміністрацією давала наша групова організованість. Від перших днів перебування в таборі ми всі беззастережно визнали свій таємний провід, до якого входили: сл. п. Роман Шухевич, В. М. Янів, сл. п. Дмитро Грицай, інж. М. Кравців, Осип Тюшка і ін. Вони визначили провідників поодиноких кімнат, з якими були в постійному зв'язку, збираючи через них всі потрібні відомості та передаючи свої вказівки, чи доручення до виконання. Інституція власного авторитетного проводу української групи в'язнів у Березі збереглася до кінця, хоч люди в ній змінювалися»⁸⁵.

Цікавим є також спогад Олександра Матли про ув'язнення Р. Шухевича: «Коли в червні 1934 р. дехто з ув'язнених зупинився у своїх зізнаннях на Шухевичеві, його перевезли до Бригідок. Там він не заломився і нікого не зрадив. У Львівському процесі С. Бандери Романа Шухевича засуджено на 4 роки ув'язнення, зменшивши — у зв'язку з амністією — вирок наполовину. На процесі виявилось, що Шухевич мав зв'язки з підпільним Пластом, групою “Вогні” і “Молодою Громадою”, що гуртувала ветеранів українських армій. Це доказ, що Р. Шухевич мав великий авторитет і довір'я також і серед нечленів ОУН. Як ілюстрація пов'язань із нечленами ОУН хай послужить факт, що бомбу в друкарні Яськова, де друкувалась комуністична газета, підклав нечлен ОУН — колишня пластунок Марія Р., заміжня М.»⁸⁶.

У наступні роки Р. Шухевич цілком поринув у визвольну боротьбу. 1939 р. він разом із січовиками захищав молоду Карпатську Україну; 1941 р. брав активну участь у діяльності Дружин українських націоналістів; 1943 р. перейшов у підпілля, яке очолював аж до смерті⁸⁷. Сім років керівництва генерал-хорунжого ‘Тараса Чупринки’ найкраще довели, наскільки правильною була сама

⁸⁵ Макар В. *Берега Картузька: спомини* // Макар В. *Спомини та роздуми. Збір. тв.: У 4 т. — Торонто—К., 2001. — Т. 4: Берега Картузька. Роки неволі та боротьби.* — С. 112.

⁸⁶ Терещук П. [Олександр Матла]. *Причинки до ролі Р. Шухевича в УВО і ОУН.* — С. 1096–1097.

⁸⁷ Збереглися відомості про те, що Р. Шухевич, перебуваючи у підпіллі, при зустрічах з колишніми пластунами вітався лівою рукою з гаслом «СКОБ». Див.: Немилівський В. *Шух — Тур — пластун.* — Торонто, 1963. — С. 20.

Зліва праворуч: невідомий, Роман Шухевич, невідомий, Наталя Шухевич, Юрій Березинський, троє невідомих, Юрій Шухевич. 1930 р.

концепція провадження визвольної боротьби, опертої тільки на власні сили українського народу. Ціла структура визвольно-революційного фронту, створена в умовах важкого протистояння з могутнім ворогом, цілковито себе виправдала. Це стало найбільшим успіхом Головного командира, і цей успіх — найкращий та найтривкіший пам'ятник для нього.

У жовтні 1950 р. вся українська еміграція довідалася про трагічну подію: героїчну загибель уранці 5 березня в с. Білогорща коло Львова генерал-хорунжого Р. Шухевича — 'Тараса Чупринки', провідника збройного націоналістичного підпілля. 15 листопада 1950 р. Верховний отаман Українського Пласту Северин Левицький на внесення Головної пластової старшини іменував пластуна сеньйора Р. Шухевича Гетьманським пластуном-скобом, Пластуном-

сеньйором Керівництва та наділив його Пластовим золотим хрестом у боротьбі за батьківщину⁸⁸.

Підсумовуючи, варто сказати, що значну частину свого життя Р. Шухевич був активним членом Пласту. В цій організації він загартувався фізично та духовно, одержав добрі знання з картографії, що згодом, у час війни, мало особливу вагу.

Р. Шухевич — це взірць виконання одного з головних обов'язків кожного пластуна: «Бути вірним Богові та Україні!» — й однієї з десяти заповідей українського націоналіста: «Здобудеш Українську Державу або згинеш у боротьбі за Неї». Його життєвий шлях став прикладом для наступних поколінь українців в Україні та на еміграції. Сподіваємося, що видання цих матеріалів сприятиме подальшій популяризації постаті Р. Шухевича серед української молоді.

* * *

Нещодавно в ЦДІА України у Львові виявлено низку документів, що стосуються перебування Р. Шухевича в 20-х рр. XX ст. в організації Пласт. Матеріали зберігаються у фонді 389 («Верховна пластова команда, м. Львів»). Вони належать до періоду участі Р. Шухевича в 1-му курені імені П. Сагайдачного, 3-му курені УУСП «Лісові Чорти», 10-му курені УУСП «Чорноморці» у Львові. Серед архівних матеріалів на пильну увагу дослідників заслуговують документи № 4, 7, 19. Два перші — це пластові реєстраційні картки, які містять важливу інформацію про Р. Шухевича. На документі № 19 стоїть підпис Р. Шухевича, який датується 20 березня 1930 р. Всі документи є оригіналами.

Документи публікуються за сучасними правилами археографії зі збереженням лексичних, орфографічних і пунктуаційних особливостей. Розшифровані скорочення, криптоніми, ініціали, пропущені та невідчитані слова у тексті позначено квадратними дужками. Діалектизми та нерозбірливо написані слова пояснено в примітках. Матеріали, що публікуються, мають важливе наукове значення і є цінним історичним джерелом, яке розкриває роль Р. Шухевича у пластовому русі, показуючи передовсім його організаторські здібності.

⁸⁸ Немилівський В. Шух — Тур — пластун. — С. 7–8.

ДОКУМЕНТИ

№ 1

**Склад пластового гуртка «Крук»
1-го пластового полку імені П. Сагайдачного
у Львові перед вступом до нього
Романа Шухевича⁸⁹**

[1920 р.]

[Гурток] «Крук»
Говикович Роман
Галущинський Богдан
Швидкий Павло
Бирчак Євген
Форович Богдан
Чепів Іван
Германович Микола.

*ЦДІА України у Львові. — Ф. 389. — Оп. 1. — Спр. 315. — Арк. 1 зв.
Чорнило, олівець. Оригінал. Рукопис.*

№ 2

**Склад 1-го пластового полку
імені П. Сагайдачного у Львові
перед вступом до нього
Романа Шухевича⁹⁰**

[1920 р.]

ІІ сотня.
Команда
Сотник Цурковський Ярослав
Сотенний прокуратор — Білостоцький Тимотей
Сотенний писар: Охримович Андрій
І чета. четар: Колесса Микола
1 гур[ток] «Вуж» Пров[ідник]: Білостоцький Тимотей
2 гур[ток] «Крук» — Пров[ідник]: Говикович Роман
3 гур[ток] «Медвідь» — Пров[ідник]: Мриць Іван

⁸⁹ У документі всі слова, крім назви гуртка, написані олівцем.

⁹⁰ У документі прізвища осіб написані олівцем, усе решта — чорнилом.

4 гур[ток] «Чайка» — Пров[ідник]: Гумецький Зеновій

ІІ чета. четар: Семчишин Василь

1 гур[ток] «Голуб» Пров[ідник]: Семчишин Василь

2 гур[ток] «Кінь» — Пров[ідник]: Каричек Богдан

3 гур[ток] «Когут» — Пров[ідник]: Утриско Богдан

4 гур[ток] «Кіт» — Пров[ідник]: Шайон Володимир

ІІІ чета. четар: Утриско Олександр

1 гур[ток] «Ластівка» Пров[ідник]: Охримович Андрій

2 гур[ток] «Тур» — Пров[ідник]: Папроцький Іван

3 гур[ток] «Яструб» — Пров[ідник]: Магалаєс Євген.

ЦДІА України у Львові. — Ф. 389. — Оп. 1. — Спр. 315. — Арк. 15.
Чорнило, олівець. Оригінал. Рукопис.

№ 3

Склад пластового гуртка «Крук» 1-го пластового полку імені П. Сагайдачного у Львові⁹¹

[1921 р.]

ІІ⁹² сотня І чета 2 гурток

[Гурток] «Крук»

1) Говикович Роман Провідник⁹³

2) Підгайний Богдан⁹⁴ Прокуратор

⁹¹ У документі всі слова, крім двох перших рядків, написані олівцем. Два перші рядки — чорнилом.

⁹² Переправлено на «І».

⁹³ У документі три слова затерті.

⁹⁴ Підгайний Богдан ('Бик', 'Куфа'; 02.01.1906—01.09.1980). Громадський і політичний діяч, інженер-корабельник. 12 листопада 1920 р. прийнятий до Пласту. Належав до гуртка «Крук» 1-го куреня ім. П. Сагайдачного, туристичного гуртка «Тури», 10-го куреня УУСП «Чорноморці». Пластову присягу склав 26 лютого 1921 р. Активний член Організації вищих клас українських гімназій та УВО (з 1923). 19 жовтня 1926 р. разом з Р. Шухевичем у Львові виконав замах на польського шкільного куратора Я. Собінського. 1933 р. став референтом бойової референтури Крайової езекутиви ОУН. 14 червня 1934 р. заарештований і під впливом матеріалів організаційних збірок ОУН із так званого архіву Сеника підтвердив дані поліції. На Львівському процесі ОУН 25 травня — 27 червня 1936 р. засуджений до 15-річного ув'язнення. 1940 р. на доручення Р. Шухевича вступив у Дружини українських націоналістів (у курінь «Роланд»), 1943 — в дивізію «Галичина» (поручник, згодом сотник). Під час перебування частин дивізії в Югославії планував перейти з підрозділом в Україну. Інтернований англійськими військами у травні 1945 р. у збірному пункті Фельдкірхен над Дравою у південній провінції Австрії Каринтії. Старший у першому транспорті під час переміщення українських вояків до таборів в Італії, ад'ютант

- 3) Швидкий Павло писар⁹⁵
- 4) Прокопович Іван скарбник.
- 5) Шухевич Роман провідник.
- 6) Жук Михайло писар
- 7) Галущинський Богдан відпоручник
- 8) Чубатий Тарас відпоручник⁹⁶
- 9) Сенів Іван провідник⁹⁷

До цього гуртка належав ще Терлецький Григорій котрий згодою гуртка переніс ся до гуртка «Яструба».

*ЦДІА України у Львові. — Ф. 389. — Оп. 1. — Спр. 315. — Арк. 1.
Чорнило, олівець. Оригінал. Рукопис.*

№ 4

Реєстраційна картка члена 1-го пластового полку імені П. Сагайдачного у Львові Романа Шухевича

[1921 р.]

П. с[отня] І. ч[ета] 2 гурток
Шухевич Роман містопровідник⁹⁸
ур[оджений] 30. VI. 1907 Львів мешкає: Собіщина 7.

Поручений	Принятий	Присягав	Іспити			Почесні
Цурковський Баран	12.XI[1]920	12.III.1921	I	II	III	
			17/2[1]921			

Однострій: капелюх, сорочка, пояс, палиця⁹⁹

Відзначення: 9/VI 1921. III пл[астове] відзн[ачення];

Кари:

Опущені сходини:

у таборі в Белярії (комендант — полк. Михайло Крат). Після звільнення проживав у Німеччині. Член Проводу ЗЧ ОУН у 1940-х рр. та керівник референтури крайових зв'язків. Від 1954 р. — член Політради ОУН за кордоном. Від 1956 р. проживав у Канаді. Інженер, співвласник фірми в Торонто. Громадський діяч, активіст Братства Першої дивізії УНА. Співавтор збірника «Броди» (Мюнхен, 1951). Помер у Торонто, Канада.

⁹⁵ У документі три слова затерті.

⁹⁶ У документі три слова закреслені.

⁹⁷ У документі слово затерте.

⁹⁸ У документі слово закреслене, над ним простим олівцем написано: «провідник».

⁹⁹ У документі слова «капелюх, сорочка, пояс, палиця» написані простим олівцем.

Замітки: найліпший з гуртка. Честолюбивий. воєвничий¹⁰⁰, енергійний.

ЦДІА України у Львові. — Ф. 389. — Оп. 1. — Спр. 315. — Арк. 103.
Чорнило, олівець. Оригінал. Рукопис.

№ 5¹⁰¹

**Інформація про Романа Шухевича з книги
протоколів зборів членів 3-го куреня
УУСП «Лісові Чорти»**

[вересень 1926 р.]

Табор на Соколі

(На основі урядових звітів та записок Ген[ерального] Секр[етаря] Стану «Л[ісові] Ч[орти]»)

I. Підготовка. —

II. Верх[овний] Пластовий Зїзд поручив Верх[овній] П[ластовій] К[оманді] зорганізувати оден обласний пластовий табор, у яким взяли участь усі мужеські пластові куріні, через своїх представників. Зогляду на се, що ініціатива такого масового табору вийшла від нашого Люципера, милостиво нам пануючого Ярка I.¹⁰² Організацією табору занялася наша Фамілія.

На нараді «Лісових Чортів» із скавтмастером [Іваном] Чмолюю¹⁰³, дня 22 / XII. 1925 ухвалено:¹⁰⁴

¹⁰⁰ У документі слова «найліпший з гуртка. Честолюбивий. воєвничий» написані простим олівцем.

¹⁰¹ Документи № 5–6 — це інформація про Романа Шухевича з книги протоколів зборів членів 3-го куреня УУСП «Лісові Чорти» (27.03.1926– 22.01.1928). Документ № 5 у низі протоколів не датований. Запис зроблено між 6 червня та 2 жовтня 1926 р.

¹⁰² У документі псевдо обведене зеленим олівцем.

¹⁰³ Чмола Іван (пластове псевдо 'Чмоль'; 06.03.1892, с. Солотвин Богородчанського р-ну Івано-Франківської обл. — ?). Один із засновників організації Пласт, зв'язковий 17-го куреня ім. М. Драгоманова (м. Яворів), керівник вишківців на г. Сокол, засновник і курінний 1-го куреня УУСП ім. С. Тисовського, скавтмастер. Закінчив Перемишльську гімназію, студент філософського факультету Львівського університету, закінчив Краківський університет, магістр природничих наук. Перед Першою світовою війною — організатор січово-стрілецьких організацій у Галичині. Четар Українських Січових стрільців. Командир 2-ї сотні Галицько-буковинського куреня Січових стрільців, 2-ї сотні 1-го куреня Січових стрільців, 2-го пішого куреня 1-го полку Січових стрільців, начальник коша Січових стрільців. Полковник армії УНР, член Стрілецької ради. Член УВО, вчитель. Був у російському (1915–1917) та польському (1920–1922) полоні. У 1930–1932 рр. — політв'язень польських тюрем. Викладач Яворівської (1922–1930) та Дрогобицької (1932–1939) гімназій. 1939 р. заарештований НКВД. Знищений 27 червня 1941 р. в м. Дрогобичі Львівської обл. За іншою версією — вивезений на Схід.

¹⁰⁴ У документі речення відзначене червоним олівцем.

1) Місце на табор треба конечно здобути в дібрах митрополита [Андрея] Шептицького¹⁰⁵.

2) Постаратися дістати від заряду Митрополичих дібр. відповідну кількість матеріялу, на побудування бараку, або принайменше здобути дозвіл на відбудування шопи над потоком Свинним, а з другої сторони подбати про спровадження великих шатер (на 16. осіб) та повести акцію між курінями, на зібрання відповідних фондів на ту ціль.

3) Зорганізувати масовий табор, до котрого кождий курінь обовязаний бувби вислати щонайменше 1. гурток (7 пластунів)

4) В програму табору входивби інструкторський курс.

5) Відразу повести агітацію між курінями (при помочи преси та обіжників) для придбання фондів, харчів, приладдя, одностроїв — тощо. ...

О площу старався Пікусь Пясецький. Завдяки прихильности о. прел[ата] Войнаровського, старання увінчались успіхом — кращим чим ми сподівалися. В часі великодних ферій, скавтмастер Чмола — в товаристві дир[ектора] дібр. Митр[ополита] Зальца оглянули 3. пропоновані площі, з яких вибрано поляну коло скали і потоку Сокіл, найкращу бо, заслонену перед вітрами, суху — близько вузкаторової колійки та не заблизьку до Підлютого. (6 км — [...]¹⁰⁶ як вони нам вертаючим пізно до табору віддаля перед)

Адміністрація Митрополичих дібр винаймила 2. гектари тої площі на протяг 50 м. контрактом мав займитися містоголова ВПК Др. К. Панківський в порозумінню з економічним реф[ерентом]; контракт ще дотепер не зроблений — видно чекає на фахівця з по- між нашої Фамілії. —

Вже в часі табору винаймлено у господаря Сенича з Ясіня дорогу від тору колійки до табору на протяг 10 літ. —

Трудніше йшло діло з курінями. Проєктів з членами було 3. 1) Юрка Пясецького (довгі бараки з головним входом). 2) Михайла Пежанського (шестистінні комори).

3-тий накінець комбінувати з тих двох і зробити щось посередне. Кошта будови обчислено на 2000 зол[отих] (два куріні і кухня). Круглий матеріял одержано по довгих стараннях Піка Пясецького

¹⁰⁵ У документі речення підкреслене зеленим олівцем.

¹⁰⁶ Невідчитане слово.

лій — від заряду митр[ополичих] дібр даром — а також ста-
м того заряду одержано тесаний матеріял на кредит. Будову
нато в червні був там тов[ариш] Станько а опісля поїхав туди
рати за будовою наш Пікусь.

імо його усильних змагань в тому напрямі (підчеркую, бо зло-
оворили, що в напрямі поїдання подвійних, зміцнених порцій у
Струмінської в Підлютім — прим[ітка] Г. гекр¹⁰⁷) будова не була
готова, та в часі табору мусіли її ще закінчувати пластуни.

иготуванням табору спершу займався Ромко Мармаш (був
істолюципером) а від марта¹⁰⁸ Андрій Охримович (реф[ерент]
в ВПК) в порозумінням з Чмодем¹⁰⁹ і з Люципером. Вже в лю-
дано обіжник куріням про табор а в весняних числах Молодо-
ття поміщено ряд обіжників та агітаційних статей.

значено вкладку в сумі 15. зол[отих]. Платну в 3. ратах. 1. рату
тих] Призначено на будову, II. На закуплення інвентаря а III.
чі. (Осудіть отже потомні, як¹¹⁰ чи могли бути ситі і оправдай-
т ходження до п[ані] Струмінської на вижирки).

ім того одержано від кількох інституцій дари в готівці і харчах.
юф[есор] [Іван] Чмола уложив програму інструкторсько-
су, в якого склад ввійшли: впоряд, картографія, орієнтація,
ча служба, знакування, мірництво (се викладав наш Пік),
рна служба (Др. Макарушка наш великий симпатик), легка
ітка («шіспи» Волинець), піонірка і таборництво (Люципер),
зання викладав [Роман] Мацюрак. —

исутних в Таборі Лісових Чортів було 21. ось вони:

Люципер Ярмо І. (обозний)¹¹¹,

Студинський Юрко,

Пікусь Пясецький,

Охримович Андрій,

Мурський Володимир,

Охримович Степан¹¹²,

Кравців Богдан,

¹⁰⁷ документі.

¹⁰⁸ ня.

¹⁰⁹ йде про І. Чмолу.

¹¹⁰ ументі слово закреслене.

¹¹¹ ументі три слова обведені червоним олівцем.

¹¹² ументі всі прізвища та імена, починаючи від Охримовича Степана та закінчую-
ковським Мирославом, підкреслені зеленим олівцем.

- 8) Салик Степан,
- 9) Барановський Роман,
- 10) Мриц Іван,
- 11) Кархут Василь,
- 12) Зубенко Іван,
- 13) Юліян Воробкевич,
- 14) Грушкевич Тарас,
- 15) Бачинський Марко,
- 16) Стернюк Богдан,
- 17) Щуровський Степан (він був господарем),
- 18) Мацюрак Роман,
- 19) Цегельський Юрко,
- 20) Шухевич Роман,
- 21) Раковський Мирослав.

Прийнято в таборі двох нових, а саме: Масюка Володимира і Айхлера Мартіна. → з кінцем табору, а серед табору п'ятох: Барановського, Шухевича, Бачинського, Воробкевича та Грушкевича. Разом під час табору прийнято сімох.

*ЦДІА України у Львові. — Ф. 389. — Оп. 1. — Спр. 849. — Арк. 3 зв. — 5.
Чорнило, олівець. Оригінал. Рукопис.*

№ 6

Інформація про Романа Шухевича з книги протоколів зборів членів 3-го куреня УУСП «Лісові Чорти»

22 січня 1927 р.

22. / I. 1927. Костюмівка Лісових Чортів (в салях Бесіди)

Забава перша кляса. Вхід на салю ішов через пащу Лісового чорта виконаного з бібулки. Гардероби для фамілії під заголовком «пекло» в окремі кімнати Музика «джес» Клявна з Лювру.

(200 зол[отих])

Ось спис костюмів.

- 1) п. Оля Струмінська (ніч)
- 2) п. Глинянська Міка (мухомор)
- 3) п. Свистунівна Марійка (перрот)
- 4) Нуна Говикович (арлекін)
- 5) Голубовська Галя (дзвіночок, квітка)

- 6) Коржинська (весна)
 - 7) Стецьківна (турбан)
 - 8) Реня Савчаківна (вишенька)
 - 9) Дарка Гординська (циганка)
 - 10) Славка Садовська (египтянка)
 - 11) Пасіківна (покоївка)
 - 12) Нуна Доманик (чортик)
 - 13) Ньюна Гаврищак (sarorri rollmilch)
 - 14) Оріся Гаврищак (мефісто люципер)
 - 15) Люся Цегельська (квітарка)
 - 16) Маруся Федусевич (фуксія, квітка)
 - 17) Дарка Федаківна (доміно)
 - 18) Леся Федаківна (голендерка)
 - 19) Леся Старосольська (аскаро)
- мужеські:
- 20) Андрій Охримович (реклама)
 - 21) Вуна Роковський (авто)
 - 22) Р[оман] Барановський (індіянин)
 - 23) І[ван] Мриц і С. Коржинський (Пат і Паташок) артисти кіно-

ві коміки

- 24) Мусько Монцібович (австрійський офіцер)
- 25) Пік Пясецький (маршалок)
- 26) Ст[епан] Охримович (бойко)
- 27) Юрко Цегельський (батьр)
- 28) Азьо Кархут (І денді, ІІ стрій Каська)
- 29) Ст[епан] Щуровський (лікар)
- 30) Шухевич Ромко (паяц)
- 31) Шухевич [Юрій] јумог (паяц)
- 32) Яник Федак (батьр — блазен цирковий)
- 33) Ю. Старосольський (Бен Гур)
- 34) Шаньо Старосольський (Абу ель Крім)
- 35) Бирчак (блазен)
- 36) Турко Роман (проф[есор] Балаким)
- 37) Стасів (старий) (тенісовець)
- 38) Дзюник Грабовенський (Юзько Цюхрай)

Всіх 38. костюмів — решта в смоках і т. д.

Після забави обчислення виказали дефіцит, але наші гості добре забавилися — то все в порядку.

Поздоровлення і привіт на забаву прислали нам фаміліянти з Данцігу.

ЦДІА України у Львові. — Ф. 389. — Оп. 1. — Спр. 849. —
Арк. 10 зв. — 11 зв.
Чорнило. Оригінал. Рукопис.

№ 7

Реєстраційна картка члена 10-го куреня
УУСП «Чорноморці» Романа Шухевича¹¹³

[1929 р.]

ПЛАСТОВИЙ КУРІНЬ ІМ.....В.....

Число пор[ядкове] в кур[ені] (олівцем) Ч. п. в гуртку (олівцем)							
Ім'я й назвище Роман Шухевич ¹¹⁴							
Гурток				Пл[астове] ім'я:			
Діловодство (олівцем)							
Уроджений дня 30/VI. 1907 ¹¹⁵				Мешкає (олівцем) Косинерська 18 ¹¹⁶			
Принятий	Поручили	Присягав	ІСПИТИ				
			учасн.	розв.	скоб	гетьм. скоб	ВМІЛОСТИ
дн	(назвиська)						
Виказка		Відзнаки		Однострій (олівцем)			
(число, коли провір.) (олівцем)		(які має?)		(в якому стані) не має ¹¹⁷			
Відзначення: (дата й степень)							
Кари: (дата й степень)							
Неоправдано опущені сходи́ни, прогу́льки, тощо:							

ЦДІА України у Львові. — Ф. 389. — Оп. 1. — Спр. 858. —
Арк. 31—31 зв.
Чорнило. Оригінал. Машинопис, рукопис.

¹¹³ Картка завірена курінною печаткою, на якій містилася легенда: «“ЧОРНОМОРЦІ” 10. КУРІНЬ У. У. С. П. У ЛЬВОВІ». Детальніше див.: Сова А. Сфрагістичні пам'ятки 10-ого куреня УУСП «Чорноморці» // Знак. Вісник Українського геральдичного товариства. — Львів, 2007. — Вересень. — Ч. 42. — С. 2.

¹¹⁴ У документі два слова написані чорнилом.

¹¹⁵ У документі дата написана чорнилом.

¹¹⁶ У документі адреса написана олівцем. Косинерська — тепер І. Карпинця.

¹¹⁷ У документі два слова написані олівцем, слово «не» затерте.

31

„ЧОРНОМОРЦІ“
10. КУРІНЬ У. У. С. П.
пластовий курінь ім. у Львові. в:

Число пор. в кур. (олівцем)		Ч. п. в гуртку (олівцем)	
Імя й назвище <i>Роман Шухевич</i>			
Гурток		Пл. імя:	
Діловодство (олівцем)			
Уроджений дня <i>27.12.1907.</i>		Мешкає (олівцем) <i>Кисилівська, 18</i>	
Заняття: <i>студ. тис.</i>			
Приняття	Поручили	Присягав	І С П И Т И
			учасн. розв. скоб гетьм. скоб вмілости
дн	(назвиська)		
Виказка		Відзнаки	Однострій (олівцем)
(число, коли провір.) (о лівцем)	(які має?)	(в якому стані)	
* Відзначення: (дата й степень)			
Кари: (дата й степень)			
Неоправдано опущені сходи́ни, прегульки, тощо:			

Документ № 7

№ 8

Інформація про Романа Шухевича з книги
протоколів зборів членів 10-го куреня
УУСП «Чорноморці»¹¹⁸

6 жовтня 1928 р.

Сходини 6. X. 1928

1. Приняття нових членів.
2. Реєстр всіх членів.
3. Реферати Курія.
4. Видавництво.
5. Ліквідація І. Водного Пл[астового] Табору.

Ad. 1. До Курія прийнято отсих нових членів з тим, що вони відбудуть 6-ти місячну пробу.

- 1) Анатоль Яросевич — учасник
- 2) Чайківський Богдан¹¹⁹
- 3) Маркіян М. Андрухович
- 4) Кульчицький-Гут Роман
- 5) Михайло Ковальський
- 6) Росткович [Василь].

Ad. 2. Курінь числить всіх 20 членів, з того 8-ох, є стало у Львові, а прочі за границею, або на провінції або при війську.

¹¹⁸ Документи № 8—18 — це витяги про Романа Шухевича з книги протоколів зборів членів 10-го куреня УУСП «Чорноморці», які датуються 6 жовтня 1928 р. — 4 травня 1930 р. Р. Шухевич, згідно з книгою протоколів 10-го куреня УУСП «Чорноморці», був відсутній на зборах 12 разів: 21.11.1928, 28.11.1928, 16.01.1929, 20.01.1929, 30.01.1929, 17.02.1929, 06.10.1929, 24.11.1929, 01.12.1929, 09.01.1930, 09.03.1930, 13.04.1930. Див.: ЦДІА України у Львові. — Ф. 389. — Оп. 1. — Спр. 855. — Арк. 5 зв., 6 зв., 8 зв., 9 — 9 зв., 11, 15 — 15 зв., 18 зв., 21, 24.

¹¹⁹ Чайківський Богдан (22.06.1915, Ліден, Австрія). Закінчив гімназію 1933 р. в м. Сяноці на Лемківщині. Навчання продовжив у Вищій школі закордонної торгівлі у Львові, яку закінчив у грудні 1933 р. 1937 р. спільно з Р. Шухевичем створив рекламну фірму «Фама». Від листопада 1939 р. до червня 1941 р. працював у Львівському облторгвідділі. Від вересня до грудня 1941 р. сидів у тюрмі на вул. Лонцького у Львові. 1943 р. зголосився добровольцем до дивізії СС «Галичина», де пройшов підстаршинський вишкіл. У 1946 р. працював викладачем у Вищій торговельній школі в Інсбруку (Австрія). У 1947—1949 рр. працював в ІРО (Міжнародній організації біженців) в Австрії. 1952 р. разом з Миколою Лебедем та Юрієм Лопатинським організував у Нью-Йорку асоціацію «Пролог». У її управі працював фінансовим референтом понад 30 років. Зараз мешкає у США. Автор спогадів «“Фама”. Рекламна фірма Романа Шухевича» (Львів, 2005) та «Шахівниця мого життя. Спогади» (Нью-Йорк, 2007).

- 1) Сенів Іван¹²⁰ — курінний — арештований
- 2) Яро Гладкий — містокурінний, заступає курінного
- 3) Гела Степан — писар
- 4) Карпевич Ярослав — скарбник
- 5) Полотнюк Євген¹²¹
- 6) Рудакевич Осип при війську,
- 7) Качмарський Володимир при війську
- 8) Тарнавський МIRON
- 9) Долинський Лев в Парижі
- 10) Котович Зенон
- 11) Шухевич Роман
- 12) Підгайний Богдан в Данцігу
- 13) Хомин Михайло
- 14) Турко Роман
- 15) Чайківський Богдан — Познань
- 16) Ковальський Михайло
- 17) Андрухович Маріян
- 18) Кульчицький-Гут Роман
- 19) Яросевич Анатоль
- 20) Росткович Василь.

Ад. 3. Курінь одержав референтуру Волині і має організувати частини Водного Пласту. Крім цього члени Куріня мають допомогти м[і-сто]курінному, Ярові Гладкому (тепер курінному) привести доладу такі реферати: організації, діяльн[ості] і реєстрації.

Ад. 4. Реф[ерент] видавництва має зладити урбенси, до тих Курінів і Громадян, котрі не вирівнали довгів видавн[ичих].

¹²⁰ Іван Сенів (1905) став членом організації Пласт 1921 р. У 1925 р. прийнятий до УУСП, 1926 р. — до 10-го куреня УУСП «Чорноморці». Склавав три пластові іспити: 1921 р. — учасник, 1922 р. — розвідник, 1923 р. — скоб. Крім Пласту був членом організацій «Просвіта», «Рідна Школа», «Основа», «Бандурист», Товариства прихильників освіти, Лещетарського клубу, кооперативів «Пласт» та «Студентська самопоміч». 1930 р. за активну діяльність, зокрема за «взірцеву працю на становищі обозного в пластовім воднім таборі 1929 р.» нагороджений однією з найвищих пластових нагород — «свастикою заслуги». Детальніше див.: ЦДІА України у Львові. — Ф. 389. — Оп. 1. — Спр. 858. — Арк. 24 — 24 зв.; Там само. — Спр. 854. — Арк. 22, 61, 74.

¹²¹ Полотнюк Євген ('Ольгін', 'Ойген'; 08.03.1906, с. Білобожниця Чортківського р-ну Тернопільської обл. — 28.11.1943, с. Ворохта коло м. Яремча Івано-Франківської обл.). Належав до Пласту, зокрема був членом 11-го куреня ім. І. Мазепи (Станіславів), 10-го куреня УУСП «Чорноморці». За активну роботу нагороджений однією з найвищих пластових нагород — «свастикою заслуги». Організатор підпільного Пласту. Член ОУН. Розстріляний німцями за співпрацю з УПА.

Ад. 5. І. Водний Пл[астовий] Табор зліквідовано 20. VIII. ц[ього] р[оку].

Знаряддя лишилось у Вп. п. [Марії] Дворянинової крім, аптечки і бібліотечки. Команда Курія має помістити в «Ділі» і «Молодім Життю» подяку Вп. п. [Марії] Дворянинової, о. Гаванському, Вп. п. енат. Макуховій і прочим Громадянам за підмогу в уладженню Табору. Ком[анда] Курія має вислати до тих Громадян окремі подяки і внести прохання до В[ерховної] Пл[астової] К[оманди] о наділення Вп. п. [Марію] Дворянинову «Відзнакою вдячності» (свастика)¹²² за допомогу о організації і удержанню Табору.

Львів, дня 6 жовтня 1928.

Гела Степан
секретар.

ЦДІА України у Львові. — Ф. 389. — Оп. 1. — Спр. 855. — Арк. 1 — 3 зв.
Чорнило. Оригінал. Рукопис.

№ 9

Інформація про Романа Шухевича з книги протоколів зборів членів 10-го куреня УУСП «Чорноморці»

18 листопада 1928 р.

IV Сходини.

Сходини відбулися 18. XI. 1928 р. о год[ині] 9 у пластовій домівці.
Неприсутні: [Зенон] Котович, [Мирон] Тарнавський.

Програма:

1. Референтура Волині.
2. Справа «II водного табору».
3. Справи курінні (намічення плану праці).

¹²² «Свастика вдячності» — нагорода Верховної пластової команди (ВПК). Нею нагороджували осіб, які не були членами організації, але своєю працею та фінансовою допомогою зробили значний внесок у розвій Пласту. Нагорода підтверджувалася грамотою ВПК. У 1930 р. «свастику вдячності» отримав митрополит Андрей Шептицький. Детальніше про цю нагороду див.: Круковський О. До історії вживання свастики на західноукраїнських землях у першій половині XX ст. // Знак. Вісник Українського геральдичного товариства. — Львів, 1993. — Серпень. — Ч. 3. — С. 6–7; Сова А. Актуальні питання вивчення символіки українських молодіжних організацій Галичини кінця XIX — першої третини XX ст. // Український визвольний рух. — Львів, 2007. — Зб. 9. — С. 157–180.

4. Евентуалія.

Ад. 1. По отворенню сходин Яро [Гладкий] реферує справу Волині. Розділено референтуру поодиноких округів. Референтами є: 7 окр[уг] [Роман] Турко¹²³, 8 окр[уг] Дурбак, 9 [округ]¹²⁴. Референти поодиноких округів мають звернути увагу на звіт; чи дістають Молоде життя; які чинники впливають на поодинокі курені.

Ад. 2. Справи табору. Табор може бути, або на Дністрі. До табору можуть бути прийняті лише ті, що відбули: І. водний табор, табор на Соколі, табор у Пістині і інші інструкторські табори. Під табор треба вистаратися площу, придбати інструкторів і майно.

Ад. 3. Справа табору є тісно зв'язана зі справою організації куреня. Порішено здавати 3 пл[астові] ісп[ити] іспитами вмілости з правом інструкторства. Щоби придбати інструкторів курінь уряджуватиме курси. Курси відбуватимуться, що середі о год[ині] 8—9 (20—21). Крім того відбуватимуться сходини, (що неділі)¹²⁵ або прогулька що неділі о год[ині] 8.

За подинокі курси є відповідальними:

1. Ратівництво — Пижа¹²⁶ ([Ярослав] Карпевич).
2. Сигналізація — Вуйко¹²⁷.

¹²³ Пластове псевдо — 'Москаль'.

¹²⁴ У документі прізвища референта не зазначено.

¹²⁵ У документі слова в дужках закреслені.

¹²⁶ У документі слово закреслене.

¹²⁷ Івахнюк Антін ('Вуйко'; 25.01.1906—27.05.2001). Український громадський діяч. Народився у с. Сморгів на Івано-Франківщині. Навчаючись у Станіславській гімназії, 18 січня 1924 р. вступив у Пласт. 16 червня 1924 р. склав пластову присягу. У 1924—1927 рр. — провідник гуртка «Медвідь» 11-го пластового куреня Уладу українських пластунів-юнаків (УУПЮ) ім. І. Мазепи у Станіславі. 1927 р. проходив військову службу в польській армії. 23 жовтня 1927 р. прийнятий до 5-го куреня УУСП «Довбушівці» у Станіславі. 1928 р., після закінчення військової служби, став членом 10-го куреня УУСП «Чорноморці» у Львові; товаришував з Р. Шухевичем. 3 листопада по травень 1929 р. займав посаду субреферента секретаріату ВПК у Львові. У травні 1929 р. став секретарем УУПЮ. 1929 р. ввійшов до складу Кошової команди (пізніше — Окружної ради) у Львові, виконуючи функції референта діяльності. Склав три пластові іспити: 16.06.1924 — учасник, 14.06.1925 — розвідник, 22.11.1929 — скоб. За активну працю в Пласті відзначений «свастикою заслуги». У 1928—1930 рр. проживав у Львові, навчаючись на філософському факультеті Львівського університету. 1930 р. арештований за належність до таємного гуртка, відсидів півтора року в польській в'язниці. Вийшовши на волю, переїхав до Загребя в Югославії, де 1941 р. закінчив студії, одержавши диплом інженера-архітектора. 1941 р. в Югославії одружився з Надією Ружинською. У 1941—1948 рр. брав активну участь у громадському житті Хорватії. 1948 р. переїхав до Канади. Був станичним Пласту в Торонто, головою Пласту в Канаді, співзасновником газети «Гомін

3. Картографія Яро [Гладкий].
4. Плавання Шух.
5. Стр[ільба] — Ольгін.
6. Провідництво — Зоська.
7. Піонірка суха — Вуйко.
8. Піонірка мокра — [Іван] Сенів.
9. Слідження — Вуйко.
10. Руханка і легкоатлетика — Шух, Ольгін.

Фонди на табір. Курінь має 360 зл[отих]. Коляда на Рідну Школу. Видавництво: Переклади з англ[ійської] і нім[ецької] фонд таборовий ВПК.

Ad. 4. Справа псевдо. Порішено прийняти до куріня Петра Галібея.
Львів, дня 17. XII. 1928 р.

Є. Полотнюк
за секретаря.

м[істо]курінний

ЦДІА України у Львові. — Ф. 389. — Оп. 1. — Спр. 855. — Арк. 4—5.

Чорнило. Оригінал. Рукопис.

№ 10

Інформація про Романа Шухевича з книги протоколів зборів членів 10-го куреня УУСП «Чорноморці»

28 листопада 1928 р.

VII. Сходини.

Сходини відбулися дня 28. XI. 1928 р. о год[ині] 20 у пл[астовій] домівці.

Неприсутні: [Михайло] Хомин, [Мирон] Тарнавський, [Роман] Шухевич.

України», головою УТВР у Канаді, журналістом, членом редколегії Видавничого комітету «Літопису УПА», дійсним членом Хорватської академії наук з титулом академіка, членом НТШ, почесним членом Об'єднання колишніх вояків УПА США і Канади та інших організацій. У 1960-х рр. А. Івахнюк разом з дружиною подарували кафедрі україністики при Оттавському університеті 100 тис. доларів; частину майна — Канадському інституту українських студій (КІУС) при Едмонтонському університеті та заповіли цілий свій спадок кафедрі україністики при Оттавському університеті. 1972 р. в Оттаві закінчив славистику з дипломом магістра. Помер і похований у Торонто. Автор численних статей, інтерв'ю, доповідей, спогадів.

Яро [Гладкий] викладає картографію. При евентуаліях обговорюється справу шерму. Шух і Пика мають вишукати інструктора.
Львів, дня 18 грудня 1928.

Є. Полотнюк
за секретаря

м[істо]курінний

ЦДІА України у Львові. — Ф. 389. — Оп. 1. — Спр. 855. — Арк. 6 зв.
Чорнило. Оригінал. Рукопис.

№ 11

Інформація про Романа Шухевича з книги протоколів зборів членів 10-го куреня УУСП «Чорноморці»

13 жовтня 1929 р.

Сходини — 13. X. 1929 год[ина] 10-та [година] кошова домівка.

Неприявні: [Андрій] Адамчук, Процишин, [Мирон] Тарнавський.

Спізнилися: Шухевич Ю[рій]¹²⁸ 15' [хвилин] (неопр[авдано]).

Розділено функції:

1) [Антін] Івахнюк — референт організації для Водного Пласту.

2) референт преси — Процишин, йому до помочі зголосилися [Богдан] Ластовецький¹²⁹, [Андрій] Марченко, [Сергій] Костецький¹³⁰.

¹²⁸ Шухевич Юрій (1910 — 27.06.1941, Львів). Брат Р. Шухевича. Закінчив Академічну гімназію у Львові. Належав до Пласту, зокрема був членом 3-го куреня УУСП «Лісові Чорти» та 10-го куреня УУСП «Чорноморці». Після заборони організації 1930 р. — член підпільного Пласту. Спортсмен, співак-тенор. Заарештований більшовиками та закатований у тюрмі на вул. Лонцького.

¹²⁹ Пластове псевдо 'Катапуля'.

¹³⁰ Костецький Сергій (25.05.1910 — літо 1941, біля с. Славське Сколівського р-ну Львівської обл.). Належав до Пласту, зокрема був членом 11-го куреня ім. І. Мазепи (Станіславів), 10-го куреня УУСП «Чорноморці». Член підпільного Пласту і таємного Пластового центру. Активний член Союзу українських студентських організацій у Польщі. 20 березня 1939 р. арештований за націоналістичну діяльність. У 1939–1941 рр. співпрацював з Ріком Ярим і був кур'єром ОУН між Краковом і Львовом. У лютому–березні 1941 р. при спробі перейти кордон з Галичини у Закарпаття загинув у бою з більшовицькою заставою. За іншою версією, загинув 04.12.1940.

- 3) Економічний референт — [Володимир] Качмарський.
- 4) реф[ерентом] від човнів, моторівок тощо — [Анатоль] Яро-севич.

До праці в Село-Пласт зголосились — Адамчук, [Михайло] Хо-мин, Марченко. Пластова лікарня належить до [Ярослава] Карпе-вича¹³¹ — йому до помочі Хомин. —

Пекуча справа наразі є Придбання гроша. Качмарський має за-нятись улаштуванням Миколая. Йому до помочі: Марченко, Лас-товецький, Костецький, [Микола] Доберчак, [Роман] Рак, [Роман, Юрко] Шухевичі, Карпевич.

[Євген] Полотнюк реферує справу лещет¹³². — Дошки на леще-та можна буде купити за суму около 30 зол[отих], вязання около 15 зол[отих]. Якщо може, нехай від листопада складає гроші на лещета. —

Костецькому віддано справу «Юнацтво й Пласт».

Івахнюк писар.

ЦДІА України у Львові. — Ф. 389. — Оп. 1. — Спр. 855. —

Арк. 12 — 12 зв.

Чорнило. Оригінал. Рукопис.

№ 12

Інформація про Романа Шухевича з книги протоколів зборів членів 10-го куреня УУСП «Чорноморці»

10 листопада 1929 р.

19 пл[астовий] рік.

Ч. І. Сходини Куріня 10. XI. 1929 год[ина] 10-та [година] к[ошова] д[омівка].

1. Неприявні: — [Іван] Сенів, [Андрій] Адамчук, Мащак, Проци-шин, Коропецький.

2. До Яра [Гладкого] треба вислати письмо з жаданням прислати таборовий звіт та спитати Любрика, що є зі шатром 44 ПК (вислано 11. XI. 1929).

¹³¹ Пластове псевдо 'Пуриц'.

¹³² Лещета — лижі.

3. «Чорноморці» дістають домівку в салі Т. Шевченка на вул[иці] Супінського¹³³, за що пластуни [Антін] Сілецький і Жаркевич мають провадити аматорський гурток і при цьому [...] ¹³⁴ спів.

4. Утворено спортовий кружок (секцію) в с[к]лад якої увійшли Рак Р[оман], Шухевич Р[оман], Ярославич [Анатоль], Галібеї [Петро]¹³⁵ і Полотнюк Є[вген].

5. Курінь зобов'язався віднести обіди в'язням.

6. Завтра т. є. 11. XI. після співу сходини редакційної секції.

7. Утворено лещетарський гурток із проводом Ольгена.

8. Письмом ч. 1 / 19 з дня 10. XI. звільнено з Куріня на власне прохання Андр[ія] Марченка¹³⁶.

Івахнюк Писар.

ЦДІА України у Львові. — Ф. 389. — Оп. 1. — Спр. 855. —

Арк. 13 зв. — 14.

Чорнило. Оригінал. Рукпис.

№ 13

Інформація про Романа Шухевича з книги протоколів зборів членів 10-го куреня УУСП «Чорноморці»

14 січня 1930 р.

Ч. 6. Сходини Куріня відбулись 14. I. 1930 год[ина] 15 в кош[овій] дом[івці].

¹³³ Тепер вулиця М. Коцюбинського.

¹³⁴ Невідчитане слово.

¹³⁵ Пластове псевдо 'Бей'.

¹³⁶ А. Марченко 29 жовтня 1929 р. у своєму листі до Команди 10-го куреня УУСП «Чорноморці» писав: «З огляду на те, що повстав Курінь Наддніпрянських Січових Стрільців, якого цілком буде передусім праця на Волині, я почувався і почувався до обов'язку працювати в йому. Дня 27. X. ц[ього] р[оку] на сходинах вищезазначеного куріня члени його виявили своє до мене довіря і обрали мене своїм курінним. Тому, що бути членом в двох куріннях не можливо, мені прийшлося вибирати між Чорноморцями і Волиняками. Обміркувавши, де я більше потрібен, мені пийшлося вибрати останніх, бо Чорноморці є зорганізованим курінем і моя відсутність там жадної шкоди не принесе, тоді як новому, слабому куріневі я міг-би принести певну користь. З огляду на це, прошу мене виписати з Куріня Чорноморці. При цьому зазначаю, що хочу бути надалі в братніх відносинах з «Чорноморцями» і хочу, щоби наші куріні були весь час під взаємними впливами і собі допомагали. Зістаюся надалі вашим товаришем і одностудцем. Скоб! Марченко Андрій. У Львові дня 29 жовтня 1929 року». Див.: ЦДІА України у Львові. — Ф. 389. — Оп. 1. — Спр. 854. — Арк. 44.

1. Неприявні: Рак Роман і Павло, [Андрій] Адамчук, Процишин, [Мирон] Тарнавський.

2. Звіт Сенів [Іван] із В[ерховного] П[ластового] Зізду. Ми ді-стали водний реферат — референтом — Сенів.

3. Пропозиція Шухевича Р[омана] зробити водну прогульку на Волинь — К[о]м[ан]да над тим заставляюється.

Івахнюк.

ЦДІА України у Львові. — Ф. 389. — Оп. 1. — Спр. 855. —

Арк. 17 — 17 зв.

Чорнило. Оригінал. Рукопис.

№ 14

Інформація про Романа Шухевича з книги протоколів зборів членів 10-го куреня УУСП «Чорноморці»

26 січня 1930 р.

Ч. 7.

Сходини Куріня 26. I. 1930 р. в кош[овій] домівці 10 год[ина].

1. Неприявні: Процишин, Рак П[авло], Ярославич [Анатоль] спізнився 20' [хвилин].

2. Курінь ходив щедрувати на «Рідну Школу» через 2 дні (18 і 19 / I). Защедровано 480 зол[отих]. Курінь дістав із сього 30% 138 зол[отих] як пл[астовий] заробіток.

3. Курінь брав участь у святі Йордану в числі — 14.

4. Тарнавський М[ирон] має зайнятися човнами (всякі Проспек-ти, книжки і т. д.) також водними лещетами. Тільки моторівками.

5. Курінний фотограф Тільки Ярославич.

6. [Богдан] Ластовецький — бі[б]льотека й часописи.

7. треба подбати про мандрівку, пл[астову] бібліотеку для Село-Пласту.

8. Справи таборів: склад булав:

1) К[о]м[ен]д[ан]т — [Іван] Сенів, обозний;

2) Яро [Гладкий];

3) писар — Вуйко (евент[уально]);

4) Провіянтовий — Ластовецький;

5) магазинер — Прокопович І[ван];

6) тех[нічний] реф[ерент] — Шухевич Р[оман];

7) лікар — Карпевич [Ярослав],

8) Ярославич Т[олько]

Кухня — [Петро] Галібей, слідження — Ольген, шатра Шухе-ч Ю[рій].

9. Справа однострою — Проект до місяця мають виготовити: [Ихайло] Хомин, Шух Юр[ій], Только, Сергій [Костецький].

10. Водний гурток у Львові має провадити [Микола] Ромах.

11. Курінний суд: Ластовецький, [Антін] Івахнюк, Карпевич, ступники Сергій, Только.

12. Зогляду на це, що за салю «Сокола-Батька» Курінь платить сячно 20 зол[отих] піднесено місячну вкладку зі 1. 80 на 2 зол[отих].

13. Рішенням Куріня прийнято на пробу Осипа Романіва, пл[ас-вого] розв[ідника] з 20 К[уреня] УУПЮ¹³⁷.

Івахнюк.

ЦДІА України у Львові. — Ф. 389. — Оп. 1. — Спр. 855. —

Арк. 17 зв.—18.

Чорнило. Оригінал. Рукопис.

№ 15

Інформація про Романа Шухевича з книги протоколів зборів членів 10-го куреня УУСП «Чорноморці»

23 лютого 1930 р.

Ч. 10. Сходина Куріня 23 / II 1930 р. в кош[овій] домівці, год[ина] 30.

1. Неприязні: [Ярослав] Карпевич (дижур на клініці, [Дмитро] [ицай]¹³⁸, [Андрій] Адамчук, [Володимир] Качмарський (хорий), [ирон] Тарнавський (спізнивсь 7 [хвилин] (опр[авдано]).

Хлопчачий 20-й курінь УУПЮ ім. гетьмана Пилипа Орлика перебував у Рогатині. Заснований 1912 р. при гімназії «Рідної Школи». Відновив діяльність після Першої світової війни у 1921–1922 рр.

Грицай Дмитро ('Палій', 'Перебийніс'; 01.04.1907, с. Великий Дорожів Дрогобицького р-ну Львівської обл. — 22.12.1945, Прага, Чехія). Належав до Пласту, зокрема був членом 18-го куреня ім. І. Франка (Дрогобич) та 10-го куреня УУСП «Чорноморці». 21 червня 1926 р. склав пластову присягу. 1928 р. прийнятий до УУСП, 4 жовтня 1929 р. — до 10-го куреня УУСП «Чорноморці». Склавав два пластові іспити: 04.06.1926 — учасник, 02.11.1926 — розвідник. У 1931–1939 рр. з перервами — військовий референт Крайової екзекутиви ОУН Західних Українських

4. приказ — хто виїздить зі Львова мусить зголосити помах
3. Курінь мав Гардеробу в «Основі» — прихід понад 120 зол[отих].

4. Справи табору:

- а) реф[ерент] знакування [Сергій] Костецький
- б) [референт] піонірки — а) [Володимир] Андрущак — столяр
ка, б) [Іван] Сенів — загальна
- в) [референт] історії — [Микола] Ромах
- г) [референт] географії — [Антін] Сілецький
- г) [референт] легкоатлетики — [Анатоль] Яросевич
- д) [референт] bon for — [Богдан] Ластовецький
- е) [референт] гігієна — [Михайло] Хомин
- з) [референт] Просвітної праці — Адамчук, [Михайло] Савру Сілецький.

За три тижні реф[ерен]ти мають подати скількись годин потрібних до вичерпання їхніх предметів.

5. Організацією відбиванки¹³⁹ та її провідником є Шух. Роман -

6. Вкладки до «Р[ідної] Ш[коли]» й «Просвіти» треба зложити до 10 / III.

7. Проба хору УУСП — середа 7-30 (19-30).

Сходини Старших членів:

8. Вичеркнено з Куріня Рака Павла за брак заінтересування Курінем.

9. Справа однострою для Водного Пласту. —

Івахнюк писа

ЦДІА України у Львові. — Ф. 389. — Оп. 1. — Спр. 855. .

Арк. 19 зв. — 2

Чорнило. Оригінал. Рукопи

Земель. Від 03.1940 — керівник повстанського штабу ОУН, у 1941—1942, 1944—1945 військовий референт Проводу ОУН, 01.1944—12.1945 — шеф Головного військового штабу УПА. Затриманий чеськими прикордонниками при спробі перейти кордон Німеччини. Героїчно загинув у чеській тюрмі. Генерал-хорунжий УПА (01.10.194). Помертньо іменований Лицарем Золотого хреста заслуги.

¹³⁹ Відбиванка — волейбол.

№ 16

Інформація про Романа Шухевича з книги
протоколів зборів членів 10-го куреня
УУСП «Чорноморці»

2 березня 1930 р.

Ч. 11. Сходини Курія 2 / III 1930 р. год[ина] 9-30 в кош[овій] до-
мівці.

На сходинах приявний К[о]м[ен]д[ан]т УУСП Янів Володимир.

1. Неприявні: [Андрій] Адамчук, спізниць Тарнавський М[и-
рон], [Дмитро] Грицай.

2. [...] ¹⁴⁰ УУСП в неділю 15 год[ина].

3. Прогулька на Волинь — реферує Шух Роман — дискусія.
Прогулька конечна і відбудеться. Сим займеться [Микола] Ромах.

4. К[о]м[ен]д[ан]т Янів висловлює свої замітки щодо відношен-
ня Чорноморців до інших Курінів, закидає Куріневі, що ставиться
обоятно — байдужно, а навіть ворожо до Лісових Чортів та до за-
ряджень чи то приказів чи то звязкового 10. «Нехай інші говорять,
як собі хочуть, ми собі нічого з того не робимо!»

Л[ісові] Чорти намагались звести — наладати з Чорноморцями
співжиття — та ті (Чор[номор]ці) лек ¹⁴¹ легко вважать Л[ісові] Ч[ор-
ти] заявляє дальше, що ми виявляємо недовіра до к[о]м[ен]данта й
інших, а тим самим до Л[ісових] Ч[ортів] —

Курінний реферує наше становище, наші трудні початки, як
нам Чорноморцям ВПК[о]м[ан]да та Л[ісові] Ч[орти] Підкладали
«колодки під ноги». Після заявлення Л[ісових] Ч[ортів] в Водному
Таборі про співжиття, вважали Ч[орномор]ці, що дійсно взаємовід-
носини наладнують, то на останньому В[ерховному] Зізді показа-
лись: 1) Ч[орномор]ці, що вони про нас думають та як до нас став-
ляться і т[ак]е п[одібне].

На сю тему йде гаряча дискусія! —

Івахнюк Антін.

ЦДІА України у Львові. — Ф. 389. — Оп. 1. — Спр. 855. — Арк. 20 — 20 зв.
Чорнило. Оригінал. Рукопис.

¹⁴⁰ Невідчитане слово.

¹⁴¹ У документі слово закреслене.

№ 17

Інформація про Романа Шухевича з книги
протоколів зборів членів 10-го куреня
УУСП «Чорноморці»

30 березня 1930 р.

Ч. 14. Сходини Куреня 30. III. [1]930 р. год[ина] 18 в кош[овій] домівці.

1. Неприсутні: [Михайло] Хомин, [Ярослав] Карпевич, (виїхав), [Антін] Івахнюк (виїх[ав]), [Володимир] Качмарський, [Мирон] Тарнавський, [Дмитро] Грицай (виїхав), [Антін] Сілецький, [Мирослав] Гаврилюк. — Новопринятий на пробу Возний. —

2. Рішено обіймати даром гардеробу та порядок на салі на «Хореографічним Вечорі» Тов[ариства] Охор[они] і Оп[іки] над мол[од-дю] в салі Лисенка. Добровільно зголосилося 14 люда.

3. Рішено купити мотор до моторівки¹⁴² о силі 18 HP ціна 3300 зл[отих]. Половина платна зараз, решта на в місячну сплату на векслі. Покриття коштів: доходи з різних імпрез (концерти, заба-ви, посвячення мот[орівки], табор). Човен під мотор будуємо самі. Пожичку на моторівку докладають [Свген] Полотнюк 30 зл[отих], [Петро] Галібей — 100 зл[отих], [Роман] Рак — 50 зл[отих]. Возний обіцяв заробити 100 зл[отих]. Комітет до уладження посвяч[ення] мот[орівки]: Ромко Шух¹⁴³ гол[ова], [Сергій] Костецький, Полотнюк, [Микола] Доберчак, [Анатоль] Яросевич, [Михайло] Харкевич¹⁴⁴, [Осип] Романів, [Іван] Сенів, [Богдан] Ластовецький, Рак.

4. Лисоня — Львів¹⁴⁵, біг штафетовий на Зелені Свята. Комітет до владження бігу: Галібей гол[ова], Яросевич, [Микола] Ромах, Юрко Шух[евич], голос дорадч[ий] Ойген.

5. Прочі справи¹⁴⁶. Ромах піднявся збудувати геліограф. В чет-вер 3. IV. [19]30 змагання в відбиванці зі СКУД-ом. З весною плаван-ня на «Сьвітізі».

Харкевич писар.

¹⁴² У документі слово підкреслене.

¹⁴³ У документі слово підкреслене.

¹⁴⁴ Пластове псевдо — 'Танка'.

¹⁴⁵ У документі слова підкреслені.

¹⁴⁶ У документі слова підкреслені.

ЦДІА України у Львові. — Ф. 389. — Оп. 1. — Спр. 855. —

Арк. 22 — 22 зв.

Чорнило. Оригінал. Рукопис.

№ 18

Інформація про Романа Шухевича з книги протоколів зборів членів 10-го куреня УУСП «Чорноморці»

6 квітня 1930 р.

Ч. 15. Сходини Курія 6. IV. [1]930 р. год[ина] 9-30 в кош[овій] до-
мівці.

1. Неприсутні: [Ярослав] Карпевич (виїх[ав]), [Антін] Івахнюк (виїх[ав]), [Дмитро] Грицай (виїх[ав]), [Осип] Романів, [Мирослав] Гаврилук, [Мирон] Тарнавський, [Володимир] Андрущак спізн[ив-ся] 15' [хвилин].

2. Відчитання «Приказу» О[кружної] П[ластової] К[оманди], в який входять:

- а) Щаднича каса в курени.
- б) Список світлихців в курени.
- в) [Спис] учасників «Стрічи» — Миколаїв 3—4 мая.
- г) «Свято — Весни».
- ґ) С¹⁴⁷ Пластовий день спортовий.
- д) Список членів граючих на яких небудь інструментах.

3. Виповнення «Приказу»:

- а) Щаднича каса в курени вже є.
- б) Світлихці: [Анатоль] Яросевич, [Володимир] Качмарський, Доберчак, та Юр[ій] Шухевич.
- в) «Стрічи — Миколаїв» 3—4 мая, ідуть: [Іван] Сенів, [Микола] Доберчак, [Євген] Полотнюк, [Степан] Гела, [Микола] Рома-х, [Антін] Сілецький, [Михайло] Саврук, [Петро] Галібей, Р[оман] Шухевич, Яросевич, [Михайло] Харкевич, [Сергій] Костецький, [Роман] Рак, [Богдан] Ластовецький, Возний. (Карпевич, Івахнюк).
- г) Поладнане
- ґ) [Поладнане]

¹⁴⁷ У документі літера закреслена.

- д) Грають: на фортеп'яні: Р[оман] Шухевич, Яросевич.
На скрипці: Костецький, Карпевич.
4. Комісія до пит[ань] П[ластового] ісп[иту]:
Полотнюк, Р[оман] Шухевич, Хомин та Костецький.
5. Сілецький зістав приділений до «Дністра», до відбирання складок на «Пластовий Дім».
6. Прочі справи: Проект ріжнародної пластової оркестри. Призначено на «Пластовий Дім» 50 зл[отих], на ту саму суму покликано хори: «Чорноморе» зі всіми Філіями, XI кур[інь] Поділь «Витрогони», та «Ті, що Греблі Рвуть». Справу Моторі[в]ки та Штафети мають окремі комісії.
- Табор від 3—31 липня інструкторський типу а і б. На тлі справ таборових виринув проект видання гумористичного письма, яке буде випускати Рак, назва: «Голос з під коца». На кінці порішено більше зайнятися морезнавством.

Харкевич писар.

ЦДІА України у Львові. — Ф. 389. — Оп. 1. — Спр. 855. — Арк. 22 зв. — 23.
Чорнило. Оригінал. Рукопис.

№ 19

**Заява Андрущака Володимира та
Саврука Михайла про прийняття їх до УПУ¹⁴⁸.**

20 березня 1930 р.

До

Головної Управи УУСП
У Львові

Підписані студенти прохають прийняти їх до Укр[аїнського] Пластового Уладу. В Пласті ще не були. Про Пласт знають дещо з оповідань пластунів і пластової літератури.

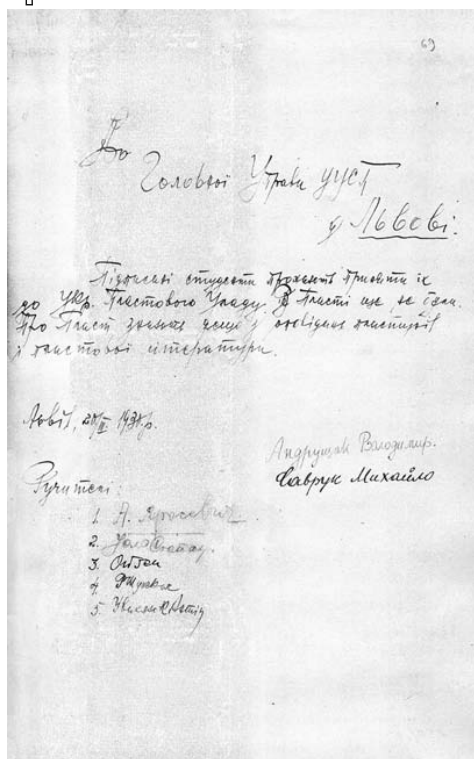
Львів, 20 / III. 1930 р.

Андрущак Володимир
Саврук Михайло

Ручителі:

1. А. Ярославич
2. Гела Степа)

¹⁴⁸ Документ склав писар 10-го куреня УУСП «Чорноморці» А. Івахнюк.

Фрагмент документа № 19

3. Ойген
4. Р. Шухевич¹⁴⁹
5. Івахнюк Антін.

До ч[астини] 29 / 19
Команда Курія при-
хильно
ставиться до прийняття
обох петентів¹⁵⁰
Скоб!

за [місце печатки]¹⁵¹
/Івахнюк кур[інний] пи-
сар/

ЦДІА України
у Львові. — Ф. 389. —
Оп. 1. — Спр. 854. —
Арк. 69 — 69 зв.
Чорнило. Оригінал.
Рукопис.

¹⁴⁹ Підпис Р. Шухевича.

¹⁵⁰ Претендентів.

¹⁵¹ Документ завірений курінною печаткою. Відбиток печатки чорнильний, круглий, діаметр 37 мм. У центрі печатки розміщено зображення емблеми куреня «Чорноморці» — лілеї з якорем. Легенда: «Х. КУРІНЬ У. У. С. П. ЧОРНОМОРЦІ». Детальніше див.: Сова А. Сфрагістичні пам'ятки 10-ого куреня УУСП «Чорноморці» // Знак. Вісник Українського геральдичного товариства. — Львів, 2007. — Вересень. — Ч. 42. — С. 2.

ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ РОМАНА ШУХЕВИЧА В УВО-ОУН У 1923—1938 РР.

Одним із найвизначніших діячів в українському визвольному русі ХХ ст. був генерал-хорунжий Української Повстанської Армії (УПА) Роман Шухевич — ‘Тарас Чупринка’, який протягом 1940-х рр. очолював боротьбу проти двох найбільших тоталітарних режимів — нацистського та радянського. Для Шухевича справою всього життя була розбудова війська та вишкіл повстанців. Стати блискучим командиром йому допомогли активна діяльність у Пласті, заняття спортом, служба у польській армії, навчання в німецькій військовій академії у Мюнхені, участь у ранзі поручника у формуванні Карпатської Січі, у ранзі сотника — в Дружинах українських націоналістів, у ранзі підполковника і потім генерала — в УПА.

Незважаючи на значущість постаті Романа Шухевича в історії, його діяльність досі не досліджена належним чином¹. Однією з причин цього є те, що величезний пласт документів та матеріалів, які містять факти з життя видатного діяча українського визвольного руху, недоступні. Абсолютна більшість цих матеріалів зберігається у спецфондах і сховищах різних відомчих архівів як таємні документи, що, по суті, продовжує політику окупаційних режимів, спрямовану на нейтралізацію пам’яті українського народу. Особливо ретельно радянські репресивні органи затидали і спотворювали дані, що стосувалися особи Романа Шухевича, й тому сучасним дослідникам доводиться мало не по крихтам збирати інформацію, щоб відтворити картину його життя і діяльності.

І все-таки, ґрунтовне вивчення та переосмислення минулого стало невід’ємною частиною перетворень, що відбуваються останнім часом в українському суспільстві. Так назріла потреба звернутися

¹ В українській історіографії досі ніхто, крім Петра Мірчука, детально не висвітлював його життя і діяльності: Мірчук П. Роман Шухевич (Ген. Тарас Чупринка). Командир армії безсмертних. — Нью-Йорк—Торонто—Лондон, 1970. — 269 с. (перекладена і доповнена: Mirchuk P. Against the Invaders: Taras Chuprynka-Roman Shukhevych, Commander-in-Chief of the UPA. — New York, 1997. — 162 p.).

до героїчного чину Романа Шухевича — символу незламності України, про якого ми, на превеликий жаль, знаємо зовсім мало, — нам досі невідомо, де лежить прах славного генерала.

Роман Шухевич, син Йосипа-Зиновія та Євгенії Стоцької, народився 30 червня 1907 р. у Львові, на теперішній вул. Довбуша, 2. При хрещенні 26 липня в Успенській церкві отримав друге ім'я Тарас. Він успадкував найкращі риси своїх родичів і галицької інтелігенції загалом: патріотизм, глибокий розум, високу культуру у ставленні до себе й оточення. Шухевичі належали до тих галицьких священичих родів, які протягом XIX ст. сприяли українському національному відродженню. З нього вийшла когорта політичних, культурно-громадських та військових діячів, що формували модерну українську націю та боролися за її незалежність і державність².

Родинні військово-патріотичні ідеали юнакові прищепили батько Йосип та дядько Степан, зміцнив їх полковник Євген Коновалець — Командант УВО, який у 1921—1922 рр. деякий час винаймав у Шухевичів кімнату. Гімназист Роман неодноразово розмовляв із полковником та дослухався до його слів, які мали великий вплив на формування світогляду й характеру майбутнього Провідника і Командира³.

У 1923 р. Роман Шухевич вступив у ряди Української Військової Організації (УВО). Про діяльність Шухевича в УВО Мирон Ганушевський у споминах написав таке: «[...] ми [...] училися різних таємниць та переходили під його проводом вишкіл “вояків”. Попри дисципліну чисто військового характеру він учив нас посуненої до крайніх меж осторожності, що в майбутньому мало нас хоронити від польської поліції, несподіваних арештів, особистих трусів (обшуків. — М. П.). Треба було добре знати, як поводитися під час переслухань на поліції та в суді. Ми мусіли добре знати пластовий закон і впоряд (статут. — М. П.). Я вчився азбуки Морзе. Ми вміли писати шифровані грипси та були горді, що “служимо” в підпільному війську УВО. По кількох місяцях навчання Шух заприсягнув

² Державний архів Львівської області (далі — ДАЛО). — Ф. 27 (Львівська політехніка). — Оп. 5. — Спр. 18001 (Особова справа студента Львівської політехніки Романа Шухевича). — Арк. 3.

³ Шах С. Роман Шухевич — символ незламності (спомин) // Збірник на пошану генерала Романа Шухевича / Укл. Г. Васькович. — Мюнхен, 1990. — С. 149—151.

нашу чвірку як членів УВО біля печери у св. Юрі. Нам дрижали руки, які ми тримали на хресті й револьвері, й повторяли за Шухом слова [...]

Ми відчували силу Організації, але на такі теми не говорили в клясах, і найближчі колеги не знали про нас, як і ми про них. Але якось відчувалося, хто “наш”, а таких було багато, дуже багато. Все, що ми робили з доручення УВО, як-от агітацію проти виборів, проти побору до війська та інше, було протестом проти безправної та насильної окупації Західної України польським військом.

Одного дня під час гутірки нашої п’ятки Роман сказав, що ми повинні гартуватися, щоб бути сильними й добрими спортсменами, мусимо вміти добре плавати і... добре стріляти. Тому доручив нам ходити на спортову площу “Сокола-Батька”, вправляти руханку [зарядку] й легкоатлетику»⁴.

Крайова команда УВО доручила йому здійснити замах на польського шкільного куратора у Львові Станіслава Собінського, який проводив жорстоку антиукраїнську політику в галузі шкільництва. 19 жовтня 1926 р. 19-річний Шухевич разом із Богданом Підгайним блискуче виконали поставлене перед ними завдання.

Свої військові уміння Р. Шухевич удосконалював на спеціальних курсах УВО за кордоном. У 1928—1929 рр. він відбував військово-ву службу в польській армії. Як студента його одразу ж направили на навчання до школи підхорунжих, але через політичну ненадійність звільнили, після чого він служив рядовим гарматником в артилерійській частині на Волині⁵.

2 лютого 1929 р. у Відні була створена Організація Українських Націоналістів. Бойовим референтом Крайової ексекутиви (КЕ) ОУН у 1930—1934 рр. був призначений Роман Шухевич — ‘Дзвін’. Члени ОУН суворо дотримувалися військової субординації, дисципліни та правил конспірації. Це давало змогу застосовувати найрізноманітніші методи боротьби проти польської окупаційної влади: масові політичні демонстрації, студентські протести, робітничі страйки, бойкот польських товарів, шкільні акції тощо. З моменту створення

⁴ Ганушевський М. Роман Шухевич у моїх споминах // Літопис Української Повстанської Армії. — Торонто—Львів, 2007. — Т. 45: Генерал Роман Шухевич — «Тарас Чупринка» Головний Командир УПА. — С. 68.

⁵ Там само. — С. 74—75.

ОУН бойова активність і вправність молодих націоналістів постійно зростали⁶.

Бойова діяльність ОУН базувалася на принципах, сформульованих 1929 р. й опублікованих у газеті «Сурма» для ознайомлення загалу. Зокрема, організація мала застосовувати революційний терор як засіб самооборони. Він був найстрашнішою зброєю в руках підпілля, його останнім і найвагомішим аргументом, коли всі інші були вже випробувані. Революційний терор ОУН має моральне виправдання як відповідь на насильство ворога і окупанта. Безперечно, це був не надто ефективний спосіб боротьби проти польської влади, але достатньо дієвий, коли йшлося про самозахист. Політичне значення революційного терору полягало в тому, що він створював атмосферу напруги й нестабільності, заважаючи чужинській владі утвердитися. Дії оунівців підривали авторитет і силу противника і підтримували дух непокори у поневоленого народу. Крім того, українські націоналісти використовували революційний терор і як засіб ідеологічного впливу: а) на власний народ, змушуючи його мислити політично; б) на окупантів, переконуючи їх у тому, що українці ведуть постійну боротьбу проти Польщі й не припинять її, доки не здобудуть самостійності; в) на світову громадськість, показуючи таким чином, що український народ є окремим суб'єктом і прагне своєї незалежності⁷.

У 1930 р. Шухевич був одним із керівників масових актів непокори — Саботажної акції, що охопила цілу Галичину. Приводом для її проведення став законопроект щодо колонізації українських земель, схвалений польським сеймом. Рішення провести Саботажну акцію було ухвалено в червні 1930 р. на засіданнях Проводу Українських Націоналістів (ПУНу). Дмитро Андрієвський згадував, як у розмові з ним Євген Коновалець про себе сказав, що «за саботажі його будуть, або прославляти, або проклинатимуть»⁸. Починаючи від середини липня 1930 р. по селах Галичини пройшла хвиля масових пожеж у господарствах польських поміщиків, колоністів

⁶ Мірчук П. *Нарис історії Організації Українських Націоналістів*. — Мюнхен—Лондон—Нью-Йорк, 1968. — С. 138—139.

⁷ Терор — як засіб самооборони // *Сурма*. — 1929. — № 16. — С. 7; Терор — як засіб агітації // *Сурма*. — 1929. — № 17-18. — С. 7.

⁸ Андрієвський Д. *Обставини 30-тих років і Провід Українських Націоналістів* // Євген Коновалець та його доба. — Мюнхен, 1974. — С. 655.

Роман Шухевич, Юрій Березинський, невідомий. 1930 р.

та осадників. У своїх споминах про ці події Мирон Ганушевський писав: «Голова Крайової Екзекутиви ОУН та Крайовий Командант УВО сотник Юліян Головінський накреслив плян широкої революційної акції масових саботажів. Доручив то перевести бойовому референтові Романові Шухевичеві, що розплянував це дуже дбайливо та в революційному темпі. По всій Галичині спалахнули пожеари, горіли скирти збіжжя й сіна та забудовань польських дідичів і колоністів, а до цього ще й демолювання поліційних станиць та домів шовіністичної організації “Стшельцув”»⁹. Загалом Саботажна акція охопила понад тридцять повітів Західної України. Польський уряд у паніці застосував тотальну пацифікацію, що посилювало революційні настрої українського селянства та сприяло поширенню ідей націоналізму. Активними масовими виступами ОУН заманіфестувала свою появу, зуміла піднести власний авторитет, а також розширити організаційний вплив на селянство та молодь. Що ж до Саботажної акції ОУН, то вона виявилася вдалою з погляду вибору

⁹ Ганушевський М. Роман Шухевич у моїх споминах. — С. 76.

засобів боротьби. Підпали були найкращим і найпридатнішим способом революціонізувати селянство. До того ж, такі дії не вимагали великих фінансових витрат і були безпечними для виконавців. Основним рушієм саботажної акції стали студенти та юнацтво ОУН, — вони, роз'їхавшись на канікули по селах Галичини, діставали своє бойове хрещення¹⁰.

Як бойовий референт КЕ ОУН Шухевич брав участь в організації низки заходів, спрямованих проти антиукраїнської політики польської влади, серед них:

1) серія експропріаційних нападів на польські державні установи, які проводили з метою залучити матеріальні засоби для ведення подальшої національно-визвольної боротьби. Так, 31 липня 1931 р. перемиська бойова п'ятірка ОУН вчинила успішний напад на поштову карету під Бірчею біля Перемишля¹¹. У той же день подібні напади відбулися під Печеніжином біля Коломиї¹² та в Бориславі — на філії Банку людowego (його вчинила дрогобицька бойова п'ятірка). 8 серпня згадана бойова п'ятірка виконала ще один експропріаційний напад — на пошту в Трускавці¹³;

2) атентат 22 березня 1932 р. на комісара поліції Чеховського за знущання над українськими політичними в'язнями та катування їх під час допитів. Про цей атентат, який виконав Юрій Березинський, брат дружини Р. Шухевича, Р. Шухевич написав спогад 1940 р. в газеті «Краківські Вісті» під заголовком «З життя бойовика»¹⁴;

3) екс 30 листопада 1932 р. на пошту в Городку, під час якого загинув Ю. Березинський. 24 грудня 1932 р. у Львові поляки стратили бойовиків ОУН Василя Біласа та Дмитра Данилишина, які брали участь в ексі. Референт пропаганди КЕ ОУН Степан Бандера — 'Баба' разом із Р. Шухевичем організував пропагандистську акцію: о 6 год., в момент повішання бойовиків, по всіх українських церквах Львова били дзвони. По всій Галичині згодом були проведені

¹⁰ Швагуляк М. Пацифікація. — Львів, 1993. — С. 10; Книш З. Дух, що тіло рве до бою. Юліан Головінський — Крайовий Комендант УВО. — Вінніпег, 1951. — С. 94–98.

¹¹ Хроніка. Напади і експропріації // Сурма. — 1931. — Серпень. — № 8. — С. 7.

¹² Мірчук П. Роман Шухевич у моїх споминах — С. 39; Хроніка. Напади, експропріації, атентати, саботажі // Сурма. — 1931. — Вересень. — № 9. — С. 8; Малащук Р. З книги мого життя. — Торонто, 1987. — Т. 1. — С. 66.

¹³ Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів. — С. 276.

¹⁴ Там само. — С. 291.

Служби Божі за упокій душ страчених бойовиків¹⁵. Після цього ПУН дав розпорядження КЕ ОУН збільшувати чисельність бойової референтури та проводити ретельніші військові вишколи серед своїх членів. За даними поліції, «після Городка до ОУН вступило дуже багато фанатиків із числа молоді»¹⁶;

4) атентат на радянського консула у Львові як протест проти голодомору в Україні, влаштованого більшовиками. 21 жовтня замах виконав бойовик ОУН Микола Лемик, убивши в консульстві спецуповноваженого НКВД для перевірки дипломатичних представництв Алексея Майлова¹⁷;

5) атентат на міністра внутрішніх справ Броніслава Перацького, організатора варварської пацифікації — масового нищення українських культурних і господарських закладів та прилюдного катування українського населення. Атентат виконав 15 червня 1934 р. у Варшаві бойовик ОУН Гриць Мацейко — 'Гонта'¹⁸.

Роман Шухевич — 'Дзвін' поряд з іншими діячами ОУН зі студентського середовища львівського Академічного дому (Степан Бандера — 'Лис', Степан Ленкавський, Ярослав Стецько — 'Карбович', Ярослав Старух, Дмитро Мирон — 'Орлик', Зенон Коссак, Михайло Колодзінський — 'М. Будзьяк', Іван Мітрінга — 'Сергій Орелюк' та ін.) долучився до розроблення тактики, яка оформилася в концепцію «перманентної революції». Згідно з нею, український народ в умовах жорстокої окупації зможе здобути собі свободу лише шляхом силового натиску на ворога. Тому ОУН повинна взяти на себе підготовку суспільства до всенародного повстання. Відтак ОУН організовує широку пропаганду ідей революції та безкомпромісної боротьби. Метою цієї пропаганди було виховати народ у дусі нестримного бажання здолати свого ворога¹⁹.

Р. Шухевич брав активну участь у дискусії щодо побудови та організації армії. В ОУН існували два діаметрально протилежні погляди. Згідно з першим, українська армія має формуватись як

¹⁵ ДАЛО. — Ф. 121. — Оп. 3. — Спр. 844. — Арк. 19, 75–78.

¹⁶ Там само. — Ф. 108. — Оп. 1. — Спр. 336. — Арк. 20.

¹⁷ Ю. Кр-ий [Підгайний Б.]. У Львові 1933 р. (Спомин про Романа Шухевича) // Літопис Української Повстанської Армії. — Т. 45. — С. 115–118.

¹⁸ Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів. — С. 337–348, 382–384.

¹⁹ Там само. — С. 138–139.

регулярна на еміграції; згідно з другим, національну армію потрібно творити на західноукраїнських землях, опираючись на власні сили. Цю думку обстоювали «крайовики» — Степан Бандера, Роман Шухевич, Іван Габрусевич, Зенон Коссак, Олекса Гасин, Дмитро Грицай, Василь Сидор та ін.²⁰ Також Шухевич займав активну позицію у внутрішній дискусії про зміст, форму й організацію подальшої національно-визвольної боротьби. Старші члени виступали за організаційний поділ: бойову діяльність має здійснювати УВО, а легальну ідеологічно-політичну — ОУН.

Ці складні обставини відобразив у споминах тодішній Крайовий провідник ОУН Степан Бандера: «Особливе значення в тому мала постава Романа Шухевича. Він, один з найвизначніших активних бойовиків, членів УВО, мав великий моральний вплив на ряди увіснів. Прихильники окремішності й паралелізму УВО-ОУН намагались приєднати на свій бік Романа Шухевича та висунути його як головного речника. Але в нього більше заважило розуміння потреби дальшого розвитку визвольного руху, ніж особисті приятельські взаємини. Він, український націоналіст з глибини власних переконань та за своєю лицарською вдачею, дивився далеко вперед і питання поточної діяльності розглядав в аспекті плянів на далеку мету. Роман Шухевич, бойовик УВО, вже тоді передбачав шляхи широкого розгорнення революційно-визвольного руху ОУН, яка мала статись і сталась дальшим вивершенням УВО, взявши в себе її саму і її традицію, боротьбу, надбання і кадри. Переломовий етап у розвитку революційно-визвольного руху на західноукраїнських землях закінчився добрим вислідом — повним організаційним, дійовим і ідейним уодностайненням УВО-ОУН. Головні ділянки до тогочасної діяльності УВО — бойові акції і військова виховно-вишкільна праця — стали референтурами ОУН. Це сталося в 1933 р. В Крайовій Екзекутиві ОУН на ЗУЗ (Західних Українських Землях. — М. П.) військовим референтом став сл. пам. Михайло Колодзінський, а після його виїзду за кордон — сл. пам. Дмитро

²⁰ ДАЛО. — Ф. 121 (Львівське воєводське управління поліції). — Оп. 3. — Спр. 1020 (Відомості про діяльність українських націоналістичних організацій УВО і ОУН). — Комунікат № 6: Діяльність Української Військової Організації (УВО), сучасної Організації Українських Націоналістів (ОУН). — Арк. 17; Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів. — С. 138–139, 296–297.

Грицай — ген. “Перебийніс”. Бойовим референтом був сл. пам. Роман Шухевич — “Дзвін”»²¹.

У червні 1934 р. у зв’язку з убивством Б. Перацького поліція провела масові арешти серед членів ОУН. 18 червня арештовано Романа Шухевича і згодом, 6—7 липня, заслано до концентраційного табору в Березі Картузькій — без достатніх доказів вини. Цей табір славився нелюдськими умовами життя в’язнів. Постійне знущання над арештованими, фізичне й моральне, стало системою і було доведене до цілеспрямованого садизму²². До концтабору в’язні 5 км ішли закутими в кайдани. Одразу ж вони проходили т. зв. «ремонт» — їх починали жорстоко катувати, щоб призвичаїти до умов перебування. Їх саджали в непристосовані камери, переповнені й вошиві. Кожен отримував табірний номер, який мав носити на плечах (великий) та на лівому рамені (маленький). Звертатися і зголошуватися в’язні мали тільки за номером, в іншому разі були биті. Їх щоденно піддавали так званому «вишколу» — били всіх підряд за будь-яке найменше відхилення від правил.

В’язні концтабору мали працювати 10 годин на день. Тяжка праця поряд із побиттям була засобом фізично-морального ламання. Крім того, щодня проводилася руханка, яка дуже виснажувала в’язнів, бо годували їх зовсім погано. По трьох тижнях перебування в концтаборі в’язні, за спогадами Володимира Макара, виглядали так: «За той час ми всі позаростали, як дикуни, на голодових пайках похудли, як горти, на праці і муштрі пообдиралися як жебраки, а на гарячому сонці осмалилися як цигани. Кожен з нас [...] впав дуже сильно на вазі, втрачаючи від 10 до 30 кілограмів». Праця в’язнів зводилася до осушування поліських боліт, будування доріг, корчування дерев, сільськогосподарських робіт, забезпечення функціонування табору тощо. В таких нелюдських умовах в’язні створили націоналістичну організацію самооборони, яку очолювали Роман Шухевич, Володимир Янів, Дмитро Грицай, Михайло Кравців. У них розвинулася міцна солідарність, що виявлялась у взаємній

²¹ Бандера С. Командир — Провідник (Слідами сл. пам. Романа Шухевича) // Літопис Української Повстанської Армії. — Т. 45. — С. 241 — 242.

²² ДАЛО. — Ф. 255 (Львівська кримінально-слідча тюрма). — Оп. 1. — Спр. 1532 (Особова справа арештованого Романа Шухевича). — Арк. 1—6; Макар В. Береза Картузька: спомини // Макар В. Спомини та роздуми. Збір. тв.: У 4 т. — Торонто—К., 2001. — Т. 4. — С. 26—27, 176.

охороні й допомозі в будь-якій ситуації. В'язні свій примусовий побут прагнули використати для освіти. Кожен із них був то учителем, то учнем. Так вони навчалися різних іноземних мов, основ математики, фізики, філософії тощо. В концтаборі перебували поляки, з якими було досягнуто певного нейтралітету, натомість із комуністами відбувалися постійні сутички та бійки. У таборі Шухевича приписали до групи кочегарів, які взимку носили вугілля та розпалювали печі²³.

19 січня 1935 р. Р. Шухевича відправлено на слідство до Львова, де він сидів у тюрмі «Бригідки» на вул. Городоцькій²⁴. На Львівському процесі над ОУН (25.05.—26.06.1936) йому інкримінували державну зраду та звинуватили у належності до КЕ ОУН. Адвокатом Р. Шухевича був його дядько Степан Шухевич. Члени ОУН, проти яких поліція не мала достатньо доказів, у тому числі Р. Шухевич, повинні були послідовно заперечувати свою причетність до організації. При цьому всі вони заявляли, що за переконаннями є українськими націоналістами. На запитання: «Що спонукало підсудного до того, що вступив до ОУН?», — Роман Шухевич, поміркувавши хвилинку, голосно і виразно сказав: «Це був наказ мого серця!» Його було засуджено на три роки ув'язнення з урахуванням слідчого арешту. На підставі проголошеної 1935 р. урядової амністії він вийшов на волю 27 січня 1937 р., пробувши півроку в концтаборі та два роки в тюрмі²⁵.

Вийшовши з тюрми, Р. Шухевич перебував під постійним наглядом поліції та був змушений шукати й застосовувати цілком нові методи підпільної діяльності. Він працював у рекламній фірмі «Фама», яку, власне, сам і організував у березні 1937 р. Вона мала виконувати подвійне завдання — політичне й фінансово-економічне. Ця фірма стала легальним прикриттям для діяльності ОУН, працювали в ній, переважно, члени ОУН — вчорашні політв'язні, яким дуже важко було влаштуватися на роботу. Тепер вони отримували легальний заробіток і могли успішно поєднувати працю у фірмі з організаційною діяльністю, — по всій Західній Україні були відкриті представництва «Фами». На вимогу більшості членства

²³ Макар В. Береза Картузька: спомини. — С. 39, 97.

²⁴ ДАЛО. — Ф. 255. — Оп. 1. — Спр. 1744. — Арк. 1.

²⁵ Шухевич С. *Моє життя*. Спомини. — С. 152; ДАЛО. — Ф. 255. — Оп. 1. — Спр. 1744. — Арк. 164—165.

Роман Шухевич мав очолити КЕ ОУН на ЗУЗ, але Провідник Лев Ребет — ‘Кіл’ не погодився передати свої обов’язки, щоб не розконспіровувати нового керівника²⁶.

Перша велика демонстрація у Львові на підтримку подій у Карпатській Україні відбулася 26 вересня 1938 р. З нагоди надання автономії Закарпаттю 11 жовтня у львівському соборі св. Юра відбулося богослужіння за Карпатську Україну. Після нього пройшла кількатисячна демонстрація, яку намагалася зупинити поліція, внаслідок чого зав’язалася бійка. На допомогу поліції прийшли польські студенти. Згодом вони вчинили погроми в приміщеннях українських громадських установ, організацій та кооператив²⁷.

У жовтні 1938 р. у Львові Шухевич провів декілька зустрічей з політиками й представниками господарських установ, переконуючи їх надати допомогу урядові Карпатської України та новоствореній Українській національній обороні. Він організував віче, в якому, окрім членів ОУН, брали участь члени інших політичних партій. Після віча пройшла велика маніфестація проти угорських зазіхань на Закарпаття. Подібні заходи відбулися майже по всіх містах Західної України. Таким чином Роман Шухевич започаткував морально-політичну мобілізацію всіх українців на західноукраїнських землях на підтримку Карпатської України. Щоб дати відсіч польським погромам, у Львові був створений Комітет самооборони, який очолив Роман Шухевич, Ярослав Гайвас став його заступником і координатором бойових груп, Сергій Костецький — зв’язковим, Іван Равлик керував розвідкою, Петро Долинський — підготовкою технічних засобів та вишколом кадрів. Основу бойових груп склали члени ОУН, а також робітники з товариств «Сила» та «Зоря». Для координування роботи й проведення нарад Комітету використовувалося приміщення Шухевичевої рекламної фірми «Фама». Першу велику атаку польського шумовиння та студентства на крамниці Маслосоюзу було відбито. Нападники дістали численні тілесні ушкодження. Щоб збільшити бойові групи Комітету самооборони, Шухевич і Гайвас провели успішні переговори про залучення членів таємного

²⁶ Чайківський Б. *Фама. Рекламна фірма Романа Шухевича.* — Львів, 2005. — С. 39–65; Бандера С. *Командир — Провідник.* — С. 243.

²⁷ Гайвас Я. *Воля ціни не має.* — Торонто, 1971. — С. 17–21; Мірчук П. *Напис історії Організації Українських Націоналістів.* — С. 564.

Пласту, «Сокола», «Лугу» та Фронту національної єдності. Активна відсіч погромам змусила польську сторону не вдаватися до таких дій. Своєю чергою бойові групи Комітету самооборони надалі поліпшували військову підготовку²⁸.

Щоб нейтралізувати керівництво націоналістичного руху, польська поліція 1—4 листопада 1938 р. заарештувала Шухевича, проте вже 24 грудня він перейшов у Карпатську Україну, де почався новий етап його діяльності як провідника й командира національно-визвольної боротьби²⁹.

Роман Шухевич, як і багато його ровесників, пережив утвердження польської окупаційної влади. Небажання й надалі терпіти такий стан речей привело його до лав УВО-ОУН. Доля поставила перед Шухевичем і тисячами інших вибір: жити рабом або боротися за свободу до останнього подиху. Вони обрали друге й повністю присвятили себе служінню ідеї Української Державності. Шухевич долучився до вироблення стратегії і тактики, форм і методів національно-визвольної боротьби. Протягом 25 років він був учасником і співорганізатором боротьби проти всіх окупантів України. Під його керівництвом виростали й протистояли ворогові революційна організація — ОУН та нескорена армія — УПА. Його участь в УВО, ОУН, УПА, УГВР стала запорукою розвитку цих структур та утвердження їхньої провідної ролі в боротьбі за українську державність. Життя й діяльність Романа Шухевича стали яскравим взірцем героїчного змагу за незалежність і мають послужити прикладом для прийдешніх поколінь українців.

²⁸ Гайвас Я. *Воля ціни не має.* — С. 23—31.

²⁹ ДАЛО. — Ф. 255. — Оп. 1. — Спр. 1. — Арк. 14; Чайківський Б. *Фама. Рекламна фірма Романа Шухевича.* — С. 66—67.

РОМАН ШУХЕВИЧ У КАРПАТСЬКІЙ УКРАЇНІ (1938—1939)

Період участі Романа Шухевича в закарпатських подіях, пов'язаних з утворенням автономної української одиниці в межах федеративної Чехословацької Республіки, а згодом і незалежної держави Карпатська Україна, належить до найменш досліджених періодів життя цього легендарного військово-політичного діяча, визначного лідера українського національно-визвольного руху середини ХХ ст. Увагу дослідників життя Р. Шухевича частіше привертав зрілий етап його діяльності — перебування на посаді Головного командира УПА, Голови Бюра Проводу ОУН та Голови Генерального Секретаріату УГВР. Традиційно в історичній літературі стосовно участі Р. Шухевича в подіях Карпатської України згадувалось лише, що він був членом штабу Карпатської Січі у ранзі поручика та відіграв велику роль у наданні допомоги молодій державі у 1938—1939 рр., хоча про участь інших визначних діячів ОУН: М. Колодзінського — 'Гузара', З. Коссака — 'Тарнавського' та О. Ольжича — 'Кандиби' — написано чимало. Його біографія у цей період висвітлювалась лише побіжно, без належного наукового аналізу та узагальнень. Опубліковані окремою книгою спогади про життя та діяльність Р. Шухевича¹, інша мемуарна література й окремі архівні документи дають змогу комплексно проаналізувати питання ролі Р. Шухевича у закарпатських подіях 1938—1939 рр. і таким чином почасти заповнити прогалину у вітчизняній історіографії. Зазначимо також, що чимало аспектів його діяльності в Карпатській Україні до сьогодні залишаються дискусійними, — це пояснюється об'єктивним браком достовірних джерел.

Надання крайової автономії Закарпаттю 9 жовтня та призначення прем'єр-міністром уряду Підкарпатської Русі А. Волошина 26 жовтня 1938 р. викликали великий ентузіазм серед українців західноукраїнських земель. На підтримку державницьких змагань закарпатських українців тут відбулася низка маніфестацій

¹ *Літопис Української Повстанської Армії. — Торонто—Львів, 2007. — Т. 45: Генерал Роман Шухевич — «Тарас Чупринка» Головний Командир УПА. — 576 с.*

та демонстрацій, організованих різними політичними силами. Ініціатором більшості з них виступила ОУН, яка висунула гасло незалежності краю, розглядаючи її як крок на шляху до соборної української держави. Особливо активно в цьому напрямі діяв Р. Шухевич, який у жовтні прибув до Львова. За його сприяння 11 жовтня 1938 р., після богослужіння на честь Карпатської України в соборі св. Юра у Львові, ОУН організувала велику маніфестацію та кількатисячну демонстраційну ходу до центру міста під гаслами, спрямованими проти Польщі та Угорщини. При цьому дійшло до сутичок з польською поліцією та студентами². У Львові Р. Шухевич зустрічався з провідними членами ОУН і з керівниками легальних українських партій та громадських установ з метою організувати всебічну допомогу Закарпаттю. Тут він провів віче в обороні автономних прав краю, на якому були представлені всі українські політичні сили Галичини. Після цього пройшла велика демонстрація українців проти угорських зазіхань на Закарпаття, під час якої відбулися напад на угорське консульство та кілька сутичок з польською поліцією³.

Так Р. Шухевич ініціював морально-політичну мобілізацію всіх українців на західноукраїнських землях в обороні національних прав Карпатської України. Одразу після маніфестацій та виступів через полько-чехословацький кордон на Закарпаття масово почали переходити ті, хто прагнув взяти участь у державному будівництві і влитися до лав Української національної оборони (УНО)*, а згодом і Карпатської Січі, — структур, сформованих оунівським керівництвом для захисту краю. Саме рядові члени ОУН відіграли головну роль в організації нелегальних переходів на Закарпаття молоді з Галичини та Волині. Тут створювали цілі групи, перед

² Кук В. *ОУН і Карпатська Україна* // Августин Волошин як державник, педагог і релігійний діяч. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції / Упоряд. В. Сергійчук. — К., 2004. — С. 75.

³ Химинець Ю. *Тернистий шлях до України*. — Ужгород, 1996. — С. 90.

* УНО — напіввійськова організація оборонного типу, створена з ініціативи закарпатських націоналістів, членів КЕ ОУН Закарпаття на загальному з'їзді Першої Української Центральної Народної Ради 3–4 вересня 1938 р. в м. Ужгороді. До її керівництва увійшли В. Івановчик, С. Росоха, І. Рогач, М. Аркас, Г. Стефанів, Клименко, В. Деха, Д. Климпуш. На з'їзді 9 листопада 1938 р. УНО була переформована в Організацію народної оборони Карпатська Січ на чолі з комендантом Д. Климпушем.

якими ставили завдання вербувати добровольців і допомагати їм перебиратися через Карпати. Організацією переходів активно займався також і Р. Шухевич. Саме він у цей час намагався взяти на себе відповідальну місію своєрідного посередника між Галичиною та Закарпаттям.

Я. Гайвас — ‘Камінь’ (‘Рудий’) згадував про випадок, який трапився наприкінці жовтня 1938 р., коли до нього як до організаційного референта у Крайовому проводі ОУН на Західних Українських Землях (ЗУЗ) прибула зв’язкова Є. Кулицька з Карпатської України, щоб передати важливу інформацію від Є. Врецьони — ‘Волянського’, який одним із перших перейшов на Закарпаття. При зустрічі вона заявила, що неодмінно повинна зустрітись із Р. Шухевичем і передати йому усі справи. Через зв’язкову керівництву організації стало відомо про величезні матеріально-технічні потреби Карпатської України та про нестачу кваліфікованих спеціалістів. Є. Врецьона вимагав, щоб хтось із керівних діячів ОУН поїхав у край та ознайомився з ситуацією, а також зустрівся з провідними політичними діячами Карпатської України, щоб, повернувшись у Галичину, вже на основі першоджерельної інформації вирішувати всі нагальні проблеми державного будівництва Закарпаття⁴. Розглядаючи це питання на своїй нараді, Крайова езекутива (КЕ) ОУН на ЗУЗ мала намір відіслати в Карпатську Україну Р. Шухевича як найбільш активного у цій справі. Проте той заявив, що наразі виїхати не може, оскільки має намір вирішити усі свої справи у Львові, а тоді зовсім переїхати на Закарпаття*. Тому було вирішено, що поїде Я. Гайвас⁵.

⁴ Гайвас Я. Воля ціни не має. — Торонто, 1971. — С. 33–35.

* Польська поліція помилково вважала, що на початку листопада 1938 р. Р. Шухевич разом з іншими членами ОУН уже перебрався до Карпатської України з метою вступити до відділів Карпатської Січі. Наприклад, 23 травня 1939 р. слідчий відділ і комендант повітової поліції у м. Львові було поінформовано, що на початку листопада 1938 р. територію Галичини покинуло 14 осіб, серед яких — відомі діячі ОУН: Осип Карачевський, Роман Шухевич, Роман Миревич, Володимир Щигельський, Євген Стахів, Осип Бойдунік, Іван Стебельський, Лев-Ярослав Зацний, Євген Врецьона, Осип Тюшка, Станіслав Левицький. Перші вісім осіб були позбавлені польського громадянства (Wysocki R. Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939. Geneza, struktura, program, ideologia. — Lublin, 2003. — S. 391). Це свідчить про чудові конспіраторські здібності Р. Шухевича.

⁵ Гайвас Я. Воля ціни не має. — С. 35.

На нашу думку, вибір був продиктований також і тією обставиною, що для ведення офіційних переговорів із представниками уряду Карпатської України та для вирішення організаційних питань на Закарпатті була потрібна особа, яка займала певний відповідальний пост у КЕ ОУН на ЗУЗ. Як відомо, у той час Р. Шухевич жодної посади в цьому керівному органі не займав.

Було вирішено, що за той час, поки Я. Гайвас здійснить поїздку на Закарпаття, Роман Шухевич перебере на себе всі справи, пов'язані з оборонною акцією проти польських шовіністичних студентських та військових організацій у Львові.

До кінця грудня 1938 р. Р. Шухевич активно займався справами Карпатської України в Галичині, намагаючись організувати допомогу краю. У цьому йому сприяли широкі ділові зв'язки з різними провідними громадськими, культурними та військовими діячами, економічними установами та підприємцями Галичини, набуті протягом 1937—1938 рр. під час роботи у власному рекламному агентстві «Фама». Наприкінці грудня 1938 р. він виїхав до Львова, щоб зацікавити «Молоду Громаду» (товариство ветеранів армій УГА, УНР та УСС, що діяло у 1925—1939 рр. у Західній Україні під проводом Ю. Шепаровича), членом якої він був, справою озброєння Карпатської Січі. Українські економічні установи у Львові заявили про готовність надати штабу Карпатської Січі значні кошти, яких могло б вистачити на озброєння 5—6 тис. вояків⁶. Окрім цього, Р. Шухевичу вдалося роздобути чимало легкої зброї, різні військові навчальні матеріали та підручники, нав'язати нові ділові контакти з великим колом громадян і заохотити їх допомогти Карпатській Україні, насамперед фінансово. Таким чином він зміг зібрати велику суму грошей⁷.

Потрібно зазначити, що Р. Шухевич діяв згідно з планом озброєння та укомплектування відділів Карпатської Січі, розробленим у листопаді 1938 р. її військовим штабом на чолі з М. Колодзінським — 'Гузаром'. Відповідно до нього, базою для створення збройних сил Карпатської України повинні були стати західноукраїнські землі, звідки нелегально мали прибувати колишні

⁶ Н. Н. Історія одного покоління // Літопис Української Повстанської Армії. — Т. 45. — С. 343.

⁷ Гайвас Я. Воля ціни не має. — С. 57.

старшини УГА, УСС, українці-старшини з польської армії та всі охочі рядові члени ОУН. Українські економічні установи на ЗУЗ повинні були надати значні кошти, доповнені масовими зборами серед українського населення та допомогою від української еміграції з-за кордону. Провід Українських Націоналістів (ПУН) мав подбати про закупівлю зброї за кордоном. Решту військових матеріалів передбачалося здобути у відповідний час через роззброєння чеських військових гарнізонів та захоплення всіх військових складів на території Закарпаття⁸.

Однак усі наміри були перекреслені заборону ПУНу реалізовувати план М. Колодзінського. На західноукраїнських землях після від'їзду Р. Шухевича Лев Ребет — 'Кіл' як провідник КЕ ОУН на ЗУЗ повідомив усім тим, з ким Р. Шухевич домовлявся, що ПУН вважає умовлену фінансову допомогу українських економічних установ зайвою з уваги на нову міжнародну ситуацію. Члени ОУН одержали сувору заборону переходити самовільно на Закарпаття без згоди своїх вищих організаційних провідників⁹.

Р. Шухевич у цей час займався в Галичині й завданнями розвідувального характеру. Зокрема, після поїздки Я. Гайваса на Закарпаття стало відомо, що Польща готує збройну інтервенцію в Карпатську Україну та здійснює диверсійно-терористичну операцію під кодовою назвою «Лом», інформацію про яку потрібно було перевірити. У цьому йому допоміг Р. Шухевич, котрий збирав розвідувальну інформацію на території Львова. Так, завдяки його активному пошукові та пильній розвідці вдалося дізнатись про особовий склад Львівського оперативного штабу на чолі з майором Домоном зі здійснення операції «Лом» на Закарпатті, а також про діяльність різних польських шовіністичних воєнізованих формувань, які вербували та вишколювали диверсантів для проведення терористичних нападів на території Карпатської України¹⁰. Отже, Р. Шухевич виявився також непоганим розвідником.

У грудні 1938 р. Я. Гайвас вирішив призначити Р. Шухевича головним у справах Карпатської України від КЕ ОУН. Було вирішено,

⁸ Мірчук П. *Нарис історії Організації Українських Націоналістів*. — Мюнхен—Лондон—Нью-Йорк, 1968. — Т. 1. — С. 554.

⁹ Там само.

¹⁰ Гайвас Я. *Воля ціни не має*. — С. 62.

Роман Шухевич. 1930-ті рр.

що в разі його відходу на Закарпаття заступити його має Петро Долинський¹¹. Аби вирішувати усі важливі справи та вести переговори у справі Карпатської України, Р. Шухевичу доводилося постійно від'їжджати в Галичину для консультацій з провідниками ОУН.

Щоб передати розвідувальну інформацію про розташування польських військ і баз диверсантів у Галичині та на кордоні з Чехословаччиною, а також перевезти усі зібрані гроші Головній команді Карпатської Січі, Я. Гайвас — 'Камінь' разом із І. Бутковським — 'Гуцулом' планували нелегально перейти польсько-чехословацький кордон у час католицького Різдва — 24 грудня 1938 р., сподіваючись на меншу пильність польської прикордонної охорони. Цей план був повністю погоджений із Р. Шухевичем. Однак 19 грудня у Львові Я. Гайваса заарештувала польська поліція¹².

Тому наприкінці грудня 1938 р. Р. Шухевич разом з І. Бутковським нелегально перейшов польсько-чехословацький кордон і

¹¹ Гайвас Я. Воля ціни не має. — С. 53, 61–62.

¹² Там само. — С. 63–64.

добрався до м. Хуста на православне Різдво 1939 р.¹³. За даними В. Кука, Р. Шухевич перейшов кордон в околиці м. Криниці разом із Юрієм Лопатинським — ‘Калиною’ й через Братиславу добрався до Хуста 7 січня 1939 р.¹⁴. Грошову допомогу в організації переїзду йому надав інж. Б. Чайківський, колега по роботі у рекламному агентстві «Фама», котрому Р. Шухевич і передав керування фірмою¹⁵.

Однією з суттєвих причин, які спонукали видатного члена ОУН нелегально перетнути польсько-чехословацький кордон, було те, що в тодішній ситуації його щохвилини могла заарештувати польська поліція. Очевидно, що на остаточне рішення про переїзд вплинув і арешт Я. Гайваса. Те, що за Романом пильно стежила польська поліція та органи дефензиви («двуйки»), підтверджує інформація від 9 лютого 1939 р., надана Міністерством внутрішніх справ Польщі Міністерству закордонних справ: «[...] з Польщі втекли члени ОУН, приховані під фальшивими чеськими паспортами на фіктивні українські прізвища, завербовані до Січі, активні її учасники, які виконують функції інструкторів вишколу команд відділень». У повідомленні зазначалося, що «всупереч твердженню чехословацької влади до Карпатської Січі були прийняті громадяни Польщі, які нелегальним шляхом перебрались на Підкарпатську Русь і розгорнули там діяльність з рамени ОУН». До таких були зараховані інженер Євген Врецьона, Роман Шухевич, Євген Гутович, Микола Андруськів, Олекса Шрамко, Юрко Рибівський, Юрко Романів та ін.¹⁶

Одразу по прибутті на Закарпаття Р. Шухевич активно включився в розбудову збройних сил молодої держави. У ранзі поручика під псевдом ‘Борис Щука’ він увійшов до складу Генерального штабу Карпатської Січі, що його очолював М. Колодзінський — ‘Гузар’, отримавши відповідальну посаду старшини для окремих доручень і ставши мобілізаційним референтом. До його обов’язків входило поповнення Січі військовими кадрами, організація фінансової

¹³ Посівнич М. Роман Шухевич (30.VI.1907 — 5.III.1950) // Літопис Української Повстанської Армії. — Т. 45. — С. 13.

¹⁴ Кук В. Роман Шухевич — Головний Командир УПА. — К., 1997. — С. 32–33.

¹⁵ Чайківський Б. «Фама». Рекламна фірма Романа Шухевича. — Львів, 2005. — С. 67.

¹⁶ Центральний державний історичний архів України у Львові. — Ф. 493 — Оп. 1 — Спр. 31. — Арк. 21 зв.

допомоги та підтримування контактів з Галичиною. Така важлива посада окрім знання військової справи вимагала також великої політичної активності, наявності широких ділових зв'язків, розроблення сміливих конструктивних планів, рішучості й оптимізму. У структурі командування військових підрозділів Карпатської Січі поручик 'Борис Шука' займав посаду чотаря.

Гострими проблемами, які стояли перед командуванням Організації народної оборони Карпатська Січ (ОНОКС), було здобуття зброї та боеприпасів, а також поповнення старшинськими кадрами необхідними для проведення належного військового вишколу. Р. Шухевич, на доручення шефа військового штабу ОНОКС М. Колодзінського, в січні—лютому 1939 р. часто їздив до Праги, Відня, Берліна, Львова, де зустрічався з представниками ПУНу, намагаючись заручитись їхньою підтримкою у справі здобуття зброї та налагодити фінансову допомогу від української заокеанської еміграції¹⁷. Однак члени ПУНу виявили абсолютну незацікавленість Закарпатській Україні і зайняли пасивну, вичікувальну позицію, не бажаючи діяти всупереч планам Німеччини, яка вирішила віддати край Угорщині. Тому будь-які конструктивні наміри Р. Шухевича наштовхувались на перепони через незрозумілу для більшості членів крайової організації та шкідливу, з погляду національної справи, політику Проводу ОУН.

На початку 1939 р. до Хуста прибув О. Ольжич як представник ПУНу в справі Карпатської України і передав М. Колодзінському, З. Коссаку і Р. Шухевичу «сувору догану за організаційну несубординацію», перехід без дозволу керівництва у Закарпаття та участь у розбудові його збройних сил¹⁸. Три згадані особи категорично відмовились виконати наказ, згідно з яким усі члени ОУН мали покинути Закарпаття. Зайнявши таку рішучу позицію, вони виступили проти лінії політики ПУНу.

Не звертаючи уваги на різні заборони та обмеження з боку закордонного керівництва ОУН, Р. Шухевич у січні—березні 1939 р. неодноразово переходив до Галичини, аби здобути зброю та отримати допомогу від різних фірм і економічних установ

¹⁷ Н. Н. Історія одного покоління. — С. 343.

¹⁸ Мірчук П. Революційний змаг за УССД (Хто такі «бандерівці», «мельниківці», «двійкарі»). — Нью-Йорк—Торонто—Лондон, 1985. — Т. 1. — С. 94.

Західної України. В середині лютого 1939 р. він перебрався через кордон до Львова, де мав розмову з головою Центросоюзу Ю. Шепаровичем. Той утаємничив у справу кількох чільних кооператорів: О. Луцького, Ю. Павликовського, І. Семянчука, М. Твордила і З. Пеленського, — які позитивно поставились до неї і запевнили у своїй допомозі. Вони обіцяли виділити гроші на закупівлю зброї для 15 тис. січовиків (кріси, автоматичні пістолі, легкі й важкі скоростріли, гранатомети, ручні гранати, протилетунські скоростріли і 2 гармати)¹⁹. Ця акція свідчить про визначні військово-організаційні якості Р. Шухевича, на яких наголошують майже всі свідки його діяльності в 1938—1939 рр. Проте реалізувати цей привабливий та, без сумніву, важливий проект завадила консервативна політика ПУНу, чие керівництво через зв'язкових заборонило Центросоюзу надавати будь-яку допомогу Карпатській Україні, пояснюючи це тим, що, мовляв, Закарпаття «усім необхідним вже забезпечене».

Що ж до побуту поручика 'Бориса Шуки' на Закарпатті, то його присутність 15 лютого 1939 р. на відкритті інструкторського курсу для жіночих відділів Карпатської Січі зафіксував закарпатський щоденник «Нова свобода». У повідомленні газети зазначалося, що від Головної команди ОНОКС збори провідниць Січі привітав чотар 'Щука', «який вказав на доцільність таких курсів». Окрім цього, «в гарному рефераті інструктор Тарнавський дав ідеологічні основи Січі»²⁰.

Р. Шухевич також брав участь у різних нарадах провідних членів ОУН на Закарпатті. За свідченнями М. Михайлевича, разом з О. Ольжичем, З. Коссаком — 'Тарнавським' і М. Колодзінським — 'Гузаром' він був присутній на зборах в «американському домі» у Хусті, де вирішувалось питання мистецького оформлення прапорів різних підрозділів Карпатської Січі, проведення маніфестацій, свят та всіляких урочистостей у Карпатській Україні²¹.

В останні дні перед нападом Угорщини поручик 'Борис Щука' робив усе від нього залежне, щоб підготувати збройні сили молодой

¹⁹ Гірняк Л. На стежках історичних подій. Карпатська Україна і наступні роки. Спогади і матеріали. — Нью-Йорк, 1979. — С. 75–76.

²⁰ Нова свобода. — 25 лютого, 1939. — С. 6.

²¹ Михайлевич М. Стрибками по часі // Непогасний огонь віри. Збірник на пошану полковника Андрія Мельника. — Париж, 1974. — С. 170.

Роман Шухевич. 1930-ті рр.

держави до відсічі окупанту. Для цього на початку березня 1939 р. він знову перейшов польсько-чехословацький кордон і вирушив до Львова, де мав отримати кошти від української еміграції на закупівлю зброї для Карпатської Січі. Але тут довідався, що гроші так і не прийшли, а колишні військові старшини УГА та УСС із товариства «Молода громада», які планували виїхати на Закарпаття, отримали заборону від ПУНу переходити кордон, бо, мовляв, «в новій ситуації збройна боротьба в обороні Карпатської України непотрібна і безвиглядна»²². Через те Р. Шухевич був змушений повернутись на Закарпаття ні з чим.

Хоч невеликі партії зброї та амуніції завдяки зусиллям окремих крайовиків-підпільників усупереч забороні ПУНу вдалося нелегально переправити з Польщі у Закарпаття, напередодні угорського нападу відділи Карпатської Січі були погано озброєні та не готові до тривалого опору регулярним військам.

У такій ситуації Р. Шухевич вдався до сміливої військово-політичної акції. 10 березня 1939 р. від начальника вартового відділу Карпатської Січі до військового штабу надійшла інформація про те, що двері до чеського складу зі зброєю та боеприпасами в Хусті залишились відкритими. Того ж дня в «Січовій Гостинниці» відбулась нарада старшин у такому складі: О. Ольжич, пор. Сулятицький, чот. Шухевич, чот. Врецьона, чот. Коссак, пор. Кульчицький і чот. Кріс, — під час якої було вирішено таємно викрасти певну кількість зброї та амуніції для озброєння відділів Хустського коша. Добровольцями здійснити план зголосились Р. Шухевич і

²² Мірчук П. *Револьюційний змаг за УССД*. — Т. 1 — С. 96.

Ю. Лопатинський — ‘Калина’, які, за висловом Л. Гірняка, «до таких акцій прямо вродилися». Щоб перевезти викрадене, заздалегідь були підготовлені одна вантажівка і три легковіки під керівництвом начальника автоколони Карпатської Січі Л. Криська — ‘Кріса’²³.

У ніч на 11 березня 1939 р. Роман Шухевич разом з Юрком Лопатинським з допомогою вартового відділу Січі непомітно для чеської охорони викрали близько 100 крісів і 40 пістолетів та 3 коробки з 25 тис. набоїв. Здобуту зброю було вивезено за 15 км від Хуста і видано січовикам на конспіративне зберігання²⁴.

Про викрадення зброї було одразу повідомлено головнокомандувачеві чеських військ на Закарпатті і водночас третьому міністрові в уряді А. Волошина — ген. Л. Прхалу, який через коменданта чеської жандармерії у м. Хусті полк. Ваку висунув вимогу А. Волошину повернути військове майно. Щоб не загострювати ситуації, прем’єр-міністр видав наказ директору української поліції сот. Ю. Білею протягом доби вирішити справу з поверненням зброї. У зв’язку з цим було зібрано чергову нараду старшин Карпатської Січі на чолі з О. Ольжичем, на якій вирішили виконати наказ прем’єра. Обом виконавцям акції наказали покинути місто з огляду на загрозу арешту чеською поліцією. Ю. Лопатинський був змушений негайно виїхати до Перечина, а Р. Шухевич — до Велико-го Бичкова, там вони перебували аж до моменту нападу угорських військ на Закарпаття^{25*}.

Тут варто розглянути питання про участь Романа Шухевича у змові проти уряду Карпатської України. До її підготовки були причетні члени Головної команди та військового штабу Карпатської Січі, здебільшого оунівці, незадоволені поміркованою політикою уряду А. Волошина, які вимагали більш рішучих дій. Серед її учасників у документах та спогадах безпосередніх свідків подій фігурують прізвища Р. Ярого — ‘Карпата’, С. Росохи, І. Рогача, І. Романа,

²³ Гірняк Л. *На стежках історичних подій*. — С. 107.

²⁴ Там само. — С. 108; М. Зінкевич-Гірняк. *На Закарпатській Україні (Спогад) // Літопис Української Повстанської Армії*. — Т. 45. — С. 218–220.

²⁵ Гірняк Л. *На стежках історичних подій*. — С. 109.

* За даними Ю. Химинця, кілька днів Р. Шухевич переховувався вдома у батьків поручика Карпатської Січі І. Кедюлича у Перечині (Химинець Ю. *Тернистий шлях до України*. — Ужгород, 1996. — С. 330). Однак незрозуміло, як він міг на момент нападу угорців так швидко дістатись до Великого Бичкова.

Є. Врецьони — ‘Волянського’, Є. Кульчицького — ‘Гута’, Ю. Лопатинського — ‘Калини’ та Г. Барабаша — ‘Чорного’. На нашу думку, до підготовки замаху на уряд Карпатської України не були причетні члени військового штабу ОНОКС, головні військовики і командувачі М. Колодзінський — ‘Гузар’, З. Косак — ‘Тарнавський’ і Р. Шухевич — ‘Борис Щука’. Про останнього зокрема згадував Севастіан Сабол — ‘Зореслав’, головний капелан Карпатської Січі, який часто відвідував таємні наради за участі оунівців-штабістів, де ухвалили рішення про зміщення уряду. Довідавшись про заплановану змову, він запідозрив у ній галичан, крайовиків ОУН, і сказав після засідання Головної команди Р. Шухевичу, який стояв у залі з групою старшин: «Панове, ми вдячні вам, галичанам, що прийшли допомогти нам будувати Карпатську Україну, бо в нас нема фахових військовиків, але ми не бажаємо собі, щоб ви зруйнували нам те, що ми протягом повних двадцяти років будували». Тоді Р. Шухевич, спантеличений такими словами, відказав: «Отче, ми також чули про якусь змову, але ми нічого спільного з тим не маємо»²⁶.

На жаль, на сьогодні ми не оперуємо достатньою кількістю документів, що стосуються планування державного перевороту проти уряду Карпатської України та участі в ньому членів ОУН. Але, очевидно, що наведений вище спогад про майбутнього Головного командира УПА підтверджує факт особистої непричетності Р. Шухевича до змови.

Тепер розгляньмо питання участі Р. Шухевича в обороні Карпатської України від угорських військ у період з 15 по 18 березня 1939 р. Після проголошення самостійності Карпатської України 15 березня 1939 р. новообраний міністр військових справ С. Ключурак «Наказом ч. 1» призначив полковника армії УНР Сергія Єфремова комендантом Національної оборони Карпатської України і створив Генеральний штаб Національної оборони на чолі з М. Колодзінським, до якого ввійшли 11 осіб, у тому числі й чот. Р. Шухевич — ‘Щука’²⁷.

Під час героїчної оборони січовиків він був приділений до частини штабу у Великому Бичкові, чиїм завданням було організувати

²⁶ Шандор В. *Спомини. Карпатська Україна 1938-1939 рр.* — Ужгород—Нью-Йорк, 1996. — Т. I. — С. 304.

²⁷ Штефан А. *Українське військо в Закарпатті // Вісті комбатанта.* — 1967. — Ч. I. — С. 45.

головний центр опору угорським окупантам на Гуцульщині. До нього також входили полк. С. Єфремов, пор. Г. Барабаш — ‘Чорний’ та чот. Кедровський. Через те, що більшість членів цього штабу (переважно колишні старшини армії УНР) виїхали в Румунію, так і не взявши участі в боях з мадярами, Р. Шухевич опинився фактично сам на сам із ворогом у вже зайнятому угорськими частинами селі. В цій ситуації він намагався зв’язатись із хустською групою Карпатської Січі, яка у складі старшин полк. Колодзінського, полк. Філоновича, сот. Тацинця, пор. Сулятицького, чот. Є. Врецьони — ‘Волянського’ і хор. І. Бутковського — ‘Гуцула’ організовано відступала у гори²⁸. Проте зробити цього йому не вдалося, через те що дві групи Карпатської Січі були майже повністю відрізані одна від одної угорськими військами, а населені пункти Рахів, Ясіня, Солотвино, Кваси та Великий Бичків 16 березня 1939 р. вже були зайняті угорськими терористами з групи «сobot-чобот». В. Щербій, який тоді також перебував у Великому Бичкові, свідчить, що він бачив поручика ‘Шуку’ в сільській школі, де вони отримали звістку про смерть М. Колодзінського — ‘Гузара’ та З. Коссака — ‘Тарнавського’²⁹.

Опинившись у такій безвихідній ситуації і не чекаючи на арешт та розстріл, Р. Шухевич вирішив перейти разом із січовими частинами до Румунії. При переході кордону його затримав терорист-єврей, що перебував на службі в угорців. Мадярон мав намір розстріляти молодого січовика, однак Р. Шухевич, уміло вдавши з себе єврея, звільнився і таємно перейшов через р. Тису до Румунії^{30*}. При цьому молодий поручик уміло уникнув полону та роззброєння

²⁸ Н. Н. Історія одного покоління. — С. 344.

²⁹ Щербій Й. Зенон Косак — Тарнавський поручик Карпатської Січі // Косак, Охримович, Тураш. — Літа визволення України, 1968. — С. 82.

³⁰ Н. Н. Історія одного покоління. — С. 75–76.

* Іншу версію стосовно участі Р. Шухевича в подіях 15–18 березня 1939 р. подає П. Мірчук. За його даними, поручик ‘Борис Шука’, виконуючи обов’язки зв’язкового Команди Січі, на довгий час затримався у Львові, чекаючи на гроші від української еміграції зі США та Канади, необхідні для закупівлі зброї, і не цілком уявляв, яка тим часом склалася міжнародна ситуація в регіоні. Тому, повертаючись на Закарпаття, він був затриманий угорською заставою. Але чудово володіючи німецькою мовою, він, вдавши перед угорцями німецького військового кореспондента, зумів вибратись із мадярського полону за кордон, див.: Мірчук П. Революційний змаг за УССД. (Хто такі «бандерівці», «мельниківці», «двійкарі»). — Т. 1. — С. 100. Однак ця версія не знаходить підтвердження в спогадах інших безпосередніх учасників подій, які однозначно засвідчують, що на момент початку угорської інвазії Р. Шухевич перебував на території Закарпаття.

з боку румунських прикордонників і передачі до рук угорської поліції, що сталося з більшістю інтернованих січовиків на території Румунії. Так, 19 березня 1939 р. румунська влада передала Угорщині 273 січовиків і 10 старшин, із яких 6 осіб були членами Генерального штабу³¹. Це свідчить про велику майстерність та конспіраторські здібності 'Бориса Шуки', який зумів непомітно для угорської та румунської поліції по організаційних зв'язках дістатись до Данціґа. На цьому діяльність Р. Шухевича в Карпатській Україні припинилась.

Підсумовуючи, можна зазначити, що участь Р. Шухевича в подіях у Карпатській Україні в 1938—1939 рр. — один із яскравих періодів у житті цього чільного діяча національно-визвольного руху середини ХХ ст. З моменту утворення українського автономного уряду на Закарпатті він активно включився в процес мобілізації людських, фінансових та військових ресурсів Західної України та еміграції на допомогу Карпатській Україні, виявивши при цьому неперевершені військово-організаторські здібності, політичний хист і навички талановитого конспіратора. Маючи прагматичне мислення, тверді соборницькі переконання, здатність реалістично оцінювати ситуацію, Р. Шухевич зміг усвідомити велику роль і не-оціненне значення Карпатської України для подальших національно-визвольних змагань українського народу до побудови самостійної Української держави. Тому він узяв на себе відповідальну місію головного посередника між Галичиною та Закарпаттям, увійшов до складу військового штабу Карпатської Січі та Генерального штабу Національної оборони Карпатської України. Усі його акції, спрямовані на допомогу молодій державі, відзначались глибокою конструктивністю, сміливістю та рішучістю, широким розмахом дії, наполегливістю в реалізації намічених планів. Однак здійсненню всіх задумів чудового військового організатора й активного політика завадила консервативна позиція ПУНУ, яка зводила нанівець усі заходи Р. Шухевича, заважала послідовній консолідації національно-визвольних сил західноукраїнських земель з метою надання широкої допомоги Карпатській Україні. Тож у подальших подіях Р. Шухевич став своєрідним речником опозиційно налаштованих до політики ПУНУ членів крайової організації, колишніх командирів

³¹ Ольжич О. Вояки — будівничі // *На зов Києва: Український націоналізм у II світовій війні. Збірник статей, спогадів і документів.* — К., 1993. — С. 57.

Карпатської Січі, які залишилися незадоволеними ставленням керівництва Проводу до подій на Закарпатті. Через об'єктивні перешкоди Р. Шухевич не зміг узяти повноцінної участі в оборонних боях Карпатської Січі проти угорських окупантів у трагічні березневі дні 1939 р. і разом з іншими січовиками перейшов на територію Румунії, звідки зумів утекти до Данціга.

На наше переконання, історично некоректно звинувачувати Романа Шухевича у невиконанні військового обов'язку, у непослідовності чи непрофесійній поведінці. Смерть ще однієї людини навряд чи змогла б урятувати долю Карпатської України, падіння якої слід визнати незворотним трагічним наслідком геополітичних змін 1938—1939 рр. у Центрально-Східній Європі. Втрата ж такого визначного лідера та військового професіонала, яким був Р. Шухевич у 1939 р., гадаємо, могла погано відбитись на подальшому розвитку українського національно-визвольного руху в 1940-х—1950-х рр.

ДІЯЛЬНІСТЬ РОМАНА ШУХЕВИЧА В УКРАЇНСЬКОМУ ЛЕГІОНІ (1941—1943)

«Роман був, як називали його націоналісти, 105-відсотковий. То була найвища оцінка тих, хто належав до ОУН. [...] Роман був дуже товариський, компанійський, приємний, викликав велику приязнь до себе. Я так йому вірив, що якби він посеред ночі сказав мені, що то світить не місяць, а сонце, повірив би йому беззастережно. Таке було велике довір'я до його особи»¹.

Такими незвичними теплими словами характеризували Романа Шухевича друзі, а вороги осипали його прокльонами. Шухевича любили і ненавиділи, але нікого його особа не залишала байдужим.

Навколо постаті лідера воюючої України виросли легенди, з'явилися міфи, частина тих легенд стосується безпосередньо періоду служби Романа Шухевича в Українському легіоні — Дружинах українських націоналістів (ДУН).

На жаль, документів щодо діяльності майбутнього Головного командира УПА в лавах Легіону збереглося небагато, а тому часто доводиться послуговуватися спогадами і свідченнями очевидців.

Як відомо, після окупації Карпатської України Роман Шухевич через Румунію та Югославію дістався до Австрії, де після зустрічі з членами Проводу ОУН отримав завдання займатися підтримкою зв'язку із Західною Україною через зв'язковий пункт у Гданську².

Практичну діяльність Р. Шухевича на цій конспіративній посаді перервала німецько-польська війна. Щойно стало можливим пересуватися територією окупованої гітлерівцями Польщі, Р. Шухевич перебрався до Кракова — центру українського національного життя в Генеральному Губернаторстві у 1939—1941 рр. Тоді ж, наприкінці осені 1939 р., до Кракова прибула родина Романа — дружина

¹ Чайківський Б. «Фама». Рекламна фірма Романа Шухевича. — Львів, 2005. — С. 86—87.

² Посівнич М. Роман Шухевич (1907-1950). Біографічний нарис // Визвольний шлях. — 2004. — Кн. 3 (672). — С. 51.

і син, з якими він мешкав спершу на вул. Урядничій, а згодом — на вул. Зеленій³.

У лютому 1940 р. майбутній генерал-хорунжий УПА ввійшов до складу новоствореного Революційного Проводу ОУН, обійнявши посаду Крайового провідника ОУН на українських етнічних землях у Генеральному Губернаторстві, водночас куруючи зв'язок з організаційним активом у підрадянській Україні.

Маючи добрий військовий вишкіл, закоханий у військову справу Роман Шухевич, звісно, не міг стояти осторонь підготовки військових кадрів ОУН на Закарпатті. Починаючи з 1941 р., він, поряд з організаційними, займається і вишкільними справами, відповідаючи у Головному військовому штабі ОУН за підготовку і військовий вишкіл провідних членів організації⁴.

Злам 1940/1941 рр. приніс кардинальні зміни в тогочасному світі. Після візиту в листопаді 1940 р. до Берліна В. Молотова, коли керівній верхівці Третього Райху стало очевидно, що більшовицькі вожді вправно обманули їх під час підписання пакту в серпні 1939 р. і Кремль відверто почав претендувати на території, які нацисти вважали своєю «сферою інтересів», Гітлер наприкінці року продиктував свою знамениту директиву № 21. Підготовка до війни з СРСР перейшла у завершальну стадію.

Підписання директиви зняло з німецьких військових кіл обов'язок дотримуватися договору про ненапад з Москвою і відкрило дорогу до пошуку контактів з представниками визвольних антибільшовицьких рухів, окупованих Росією народів.

На початку 1941 р. представники німецького Абверу та Верховне командування Вермахту (Oberkommando der Wehrmacht — ОКВ) вийшли на контакт із Революційним Проводом ОУН, пропонуючи здійснити військовий вишкіл обмеженої кількості українських військовиків. Розглядаючи таку пропозицію як можливість отримати добре підготовлене ядро майбутньої української армії, котра могла стихійно почати формуватись у разі війни Німеччини проти СРСР, Революційний Провід доручив вести переговори з представниками ОКВ Ріку Ярому, який довгий час був зв'язковим між ОУН і

³ Шухевич-Березинський Ю. *Мої зустрічі з батьком* // Роман Шухевич. Р. Лозовський — Тарас Чупринка — Тур. — К., 2005. — С. 62–63.

⁴ Посівнич М. *Роман Шухевич (1907–1950)*. — С. 51.

Роман Шухевич у лавах ДУН. 1941 р.

німецькими військовими колами⁵. Спочатку Р.Ярий провів зустрічі з офіцерами резерву ОКВ (Г.Кохом, Т.Герулісом, Т.Оберлендером). За свідченнями Р.Ільницького, ці переговори тривали до лютого 1941 р. і завершилися попередньою згодою німців на прийнятних умовах зайнятися підготовкою близько 700 українських добровольців⁶.

Досягнувши порозуміння з офіцерами резерву, Р.Ярий розпочав переговори безпосередньо з шефом сухопутних військ генералом В. фон Бравхічем, що займався бойовою підготовкою німецьких армій до війни з СРСР, а також із начальником Абверу — адміра-

лом В. Канарісом. На кінцевому етапі до переговорів, котрі проходили в Берліні, долучився і С. Бандера⁷. В результаті було досягнуто угоди про вишкіл 800 кандидатів на старшин, а 25 лютого 1941 р. В. Канаріс дав санкцію на створення Українського легіону.

Згадуючи про зустрічі з керівництвом німецької армії, С. Бандера підкреслював, що офіційної угоди між ОУН(б) та ОКВ укладено не було, однак українці передали своїм німецьким візаві письмовий перелік умов, на яких організація погоджувалася на співпрацю. «Головні передумови були такі: завданням відділу є боротися проти большевицької Москви за відновлення і захист Самостійної Соборної Української Держави. Цілий відділ є під наказом Проводу ОУН, зобов'язаний перед ним присягою. Про введення відділу у воєнні дії

⁵ Центральний державний архів громадських об'єднань України. — Ф. 263. — Спр. 49830. — Т. 1. — Арк. 36—38.

⁶ Ihnyskyj R. *Deutschland und die Ukraine 1934-1945*. — München, 1956. — V. 2. — S. 140.

⁷ Лебедь М. До зв'язків ОУН-Бандери з німецьким військом // *Свобода*. — Джерзі Сіті, 1966. — Ч. 3. — 11 черв.

вирішує Провід ОУН і тільки за його згодою відділ виконує дотичні накази. Відділ підлягає німецькій військовій владі в межах військового вишколу та військового побуту, в той час зобов'язується до того спеціальним приреченням, але не складає жодної німецької військової присяги. Відділ зберігає власний внутрішній порядок. Військова референтура Проводу ОУН надає військові ступені і встановлює командний склад у відділі ДУН»⁸.

Завдяки цим умовам Революційний Провід призначив своїх командирів до Українського легіону, в результаті чого у ДУН сформувалась доволі дивна для війська подвійна система підпорядкування: з одного боку бійці виконували накази німецьких офіцерів, коли йшлося про вишкіл або перебування на фронті, а з іншого — українських командирів, коли йшлося про політичні проблеми. Причому майбутнє показало, що розпорядження українських зверхників виконувалися беззастережно і всупереч німецьким.

Відібрані для служби в Легіоні бійці були поділені на дві групи — батальйон спеціального призначення «Нахтігаль» (північна група ДУН) та організація «Роланд» (південна група ДУН). Саме батальйону «Нахтігаль» судилося відіграти важливу історичну роль улітку 1941 р., тому не дивно, що власне в ньому опинився Роман Шухевич. На плечі майбутнього генерал-хорунжого УПА лягла відповідальність за долю українського військового відділу.

В українській мемуаристиці та науковій літературі існує усталена думка про те, що ДУН готували насамперед для того, аби в майбутньому розгорнути їх у повноцінну українську армію. І ця думка цілком справедлива та обґрунтована. Однак, на наше глибоке переконання, ДУН, особливо батальйон «Нахтігаль», дістали від керівництва організації ще одне надзвичайно важливе завдання, пов'язане якраз із забезпеченням проголошення 30 червня 1941 р. державотворчого Акту. Поки що не знайдено документів, котрі б підтвердили цю версію, але як гіпотеза, що базується на логіці подій, вона, гадаємо, має право на існування.

Відомо, що Р. Шухевич був учасником Краківського великого збору ОУН, котрий відбувався у вигляді серії нарад, на яких працювали надзвичайно важливі, фундаментальні рішення, що

⁸ Бандера С. Командир-провідник. (Слідами славної пам'яті Романа Шухевича) // Бандера С. Перспективи української революції. — К., 1999 — С. 293.

стали визначальними у діяльності організації в найближчі роки. Саме після II Великого збору з'явилися відомі інструкції стосовно діяльності ОУН в умовах війни та державного будівництва, після Збору почали інтенсивно формуватися похідні групи ОУН. Усю свою потугу, всю волю організація скерувала на надважливе, титанічне завдання, що було альфою і омегою діяльності ОУН — відновлення незалежності України. Отож вимальовується цілісна картина, сценарій відбудови втраченої держави, у якому вагому роль повинна була відіграти Північна група ДУН на чолі з Романом Шухевичем. На наш погляд, цей сценарій, в ідеалі, мав виглядати так: «Нахтігаль» разом із німецькими фронтовими частинами наближається до Львова, а у вирішальний момент випереджає їх і завдяки взаємодії з оунівськими повстанцями-бойовиками захоплює місто, встановлюючи в ньому військовий контроль. Якнайшвидше до Львова проникає спеціальна похідна група Ярослава Стецька, яка миттєво проводить збори політичних лідерів українського Львова й оголошує відновлення державності. Роман Шухевич стає міністром або заступником міністра оборони і починає формувати на базі Легіону українську армію.

Цей план було виконано максимально точно. «Нахтігаль» увійшов до Львова після серії оунівських повстань у місті, які змусили більшовиків поспіхом відступити, зовсім не обороняючи найбільшого населеного пункту в регіоні. Близько півночі 29 червня 1941 р., отримавши від оунівської розвідки підтвердження інформації про те, що більшовики покинули Львів, командування батальйону, за наполягання Романа Шухевича, вирішило самочинно зайняти місто тієї ж ночі. «Нахтігаль» захопив у Львові стратегічні об'єкти: електростанцію, вокзал, радіостанцію, ратушу, водонапірні вежі⁹. Відділи, в яких вояки добре знали місто, були відправлені до тюрем. Окремі відділи українського батальйону зайняли готель «Асторія», приміщення 2-ї німецької гімназії на Гетьманських Валах і школи по вул. Курковій¹⁰. Досить докладно описує свої враження від перших годин приходу до Львова вояк ДУН А. Феденишин: «Дня 30 червня 1941 р. в 3.30 год. вранці, з серцем, повним туги і радості,

⁹ Кальба М. *Дружини Українських Націоналістів*. — Детройт, 1992. — С. 36–37.

¹⁰ Трофимович В. *Історія військових формувань ОУН (1939–1942 рр.)*. — Львів, 1994. — С. 19.

я глянув у сторону Львова. Наш курінь під проводом сотника Шухевича в імлі чудового ранку просувався вперед. Була година 5.50 вранці. Перед нами Львів від сторони Клепарова. Входимо обережно на вулицю — крок мов говорить, що діється в наших серцях. Очі шукають ворога... Самі не певні, чи є ворог в місті чи його немає, але всміхаємося і бадьоро лунає пісня: “А ми тую червону калину”... і пробудився Львів... На ратуші замайоріли прапори, була година 6.35 30 червня 1941 р.»¹¹.

Фактично, Роман Шухевич із «Нахтігалем» зробив у Львові 1941 р. те саме, що українські офіцери Австро-Угорської армії в листопаді 1918 р. Місто було взято під український контроль. Поляки, які тоді складали більшість мешканців, були поставлені перед фактом: Львів опанували українці, і це унеможливило акції польського підпілля. Похідна група Ярослава Стецька отримала змогу протягом дня здійснити свою особливу місію — проголосити Акт відновлення Української Держави. Нацисти змушені були зважати на присутність у Львові озброєної української частини. Доки протягом тижня вояки Легіону залишалися в столиці Галичини, німецька окупаційна адміністрація не наважувалася на силову ліквідацію Українського Державного Правління (УДП) та арешт його провідників.

Таким чином Роман Шухевич зі своїми бойовими побратимами виконав основне завдання — забезпечив умови для проголошення історичного Акту. Однак деяких подій, які сталися у Львові, лідери ОУН, на наше переконання, не передбачили, тож Р. Шухевичу та Я. Стецькові довелося діяти «відповідно до обставин».

По-перше, Шухевич і Стецько не могли передбачити того, що, крім українського батальйону, зранку 30 червня до Львова ввійде перший батальйон полку «Бранденбург», а до полудня місто буде буквально «затоплене» масою німецьких військ. Присутність великої кількості німців, мабуть, змусила Я. Стецька дописати 3-й пункт самостійницької декларації (або оприлюднити домашню «заготовку»), у якому згадувалося про Гітлера та Німеччину. Про те, що це був резервний варіант, свідчать інструкції ОУН від травня 1941 р., де вміщений текст Акта «проголошення незалежності» без 3-го пункту. Відомо, що Ярослав Стецько у Львові (очевидно за

¹¹ Відновлення Української Держави в 1941 році. Нові документи та матеріали. — К., 2001. — С. 6–7.

порадами досвідчених колег-політиків) замінив слово «проголошення» на «відновлення». Можливо, тоді ж виникла ідея згадати в документі про Німеччину.

По-друге, Роман Шухевич не міг передбачити, що більшовики, втікаючи зі Львова, масово розстрілюватимуть в'язнів тюрем і що серед розстріляних виявиться його брат Юрій та родичі багатьох інших легіонерів. Українським воякам було дозволено розшукати і поховати останки родичів, і це допомогло німцям швидко опанувати ситуацію в місті. Німецьке командування надало українцям тижневу відпустку, пояснюючи своє рішення гуманними мотивами, а тим часом віддало наказ німецьким частинам зайняти стратегічні пункти Львова, усунувши звідти українських легіонерів. До 9 липня 1941 р. останні відділи ДУН покинули місто Лева, а вже через три дні голова українського уряду Ярослав Стецько був арештований.

Також поспішне усунення «Нахтігалью» зі Львова було потрібне гітлерівцям для того, щоб зупинити потік добровольців, які бажали долучитися до зародку українського війська, — адже звістка про українські добровольчі формування миттєво розлетілася краєм і навіть досягла Західної Європи, звідки українські робітники надсилали прохання зарахувати їх до легіонів, які борються «за звільнення Батьківщини»¹². Кадровий співробітник Абверу Оскар Райле у спогадах дуже влучно схарактеризував ситуацію, що склалася тоді навколо львівських подій: «В боях під Львовом і за нього українські солдати продемонстрували зразкову мужність та відвагу. Населення з неймовірною радістю зустрічало німецькі війська, які разом з ними ввійшли до міста. В той момент було б просто набрати декілька полків та дивізій серед 40-мільйонного народу України. Вони розділили би з німцями всі труднощі, якби їм дозволили самоуправління. Солдати “Нахтігалью” виявили в тюрмах Львова тисячі щойно розстріляних своїх співвітчизників. Коли про це стало відомо, в країні вибухнула жагуча ненависть до вбивць і надзвичайно багато українців виявило бажання піти добровольцями на війну проти Радянського Союзу»¹³.

¹² Центральний державний архів вищих органів влади та управління (далі — ЦДАВО) України. — Ф. 3959. — Оп. 2. — Спр. 45. — Арк. 23–24.

¹³ Райле О. *Тайная война. Секретные операции Абвера на Западе и Востоке (1921–1945)*. — Москва, 2002. — С. 165–166.

Тож, побоюючись розгортання Українського легіону в повноцінну українську армію, нацисти усунули відділ Р. Шухевича зі Львова.

Ще одним важливим моментом, на якому хотілося б зупинити увагу, є проблема репресій проти євреїв та польських інтелектуалів на початку липня 1941 р. у Львові. Надзвичайно часто радянська (російська), польська та єврейська літератури закидали (а подекуди роблять це й досі) бійцям Українського легіону погроми єврейських кварталів і розстріл польських професорів. І хоча сьогодні вже існують дослідження, що вказують на необґрунтованість цих закидів, хоча у зв'язку з ними проведено судові процеси тощо, — усе ж хотілося б згадати про Романа Шухевича в контексті цих звинувачень.

Деякі радянські публіцисти стверджували, що Р. Шухевич особисто цілими ночами проводив допити і віддавав на розстріл арештованих радянських функціонерів у Львові. Таке твердження виглядає безглуздом не лише з погляду логіки (чому військова частина, а саме нею був «Нахтігаль», мала проводити слідство і допити, якщо у Львові вже з 1 липня було німецьке СД, а також функціювала українська міліція?), але й з погляду психологічного стану самого Романа Шухевича. Як ми вже зазначали, він знайшов у Львові тіло свого замордованого брата Юрія, з яким був дуже близьким у дитинстві та в юності. Пережити подібне важко навіть людині з міцними нервами. Смерть брата, очевидно, сильно вплинула на Р. Шухевича, бо 30 червня він не прийшов на Національні Збори. Важко уявити, щоб чоловік, який, займаючись похоронами брата, пропустив історичну подію, що була кульмінацією всього його життя, у той же час займався переслуховуванням дрібних радянських функціонерів. Більш вірогідними видаються спогади підстаршини «Нахтігаль» М. Кальби; за його словами, перед тим як надати воюючим тижневу відпустку (1—7 липня 1941), Р. Шухевич суворо наказав: «Не виконувати жодних наказів німців чи інших частин, крім наказів наших командирів», а далі порадив: «Не беріть нічиєї крові на свої руки. Не допускайтеся жодних злочинів чи помсти на наших ворогах поляках чи жидах, бо це не наша справа займатися цим»¹⁴.

13 липня 1941 р. Роман Шухевич зі своїми вояками опинився на фронті перед «Лінією Сталіна» — на старому радянсько-польському

¹⁴ Кальба М. Роман Шухевич в ДУН: (Дружини Українських Націоналістів) // Українська ідея і чин. — 1998. — № 3. — С. 62.

кордоні. Німецьке військове командування відзначило відвагу, яку українці виявили в боях за укріплені позиції червоних у Браїлові та Вінниці. 20 липня, після закінчення боїв за Вінницю, український курінь відправили до містечка Юзвин (Некрасове) на двотижневий відпочинок. Скориставшись цією нагодою, Роман Шухевич налагодив контакти з похідними групами ОУН, і разом з ними вояки ДУН розпочали в районі активну державницьку роботу, створили органи місцевої адміністрації. Однак уже в 20-х числах липня Шухевич дізнався про арешти Бандери та Стецька, ліквідацію УДП і приєднання Галичини до Генерального Губернаторства. Усі солдати й офіцери були страшенно обурені та спантеличені подібними діями німців. Ober-лейтенант Герцнер записав тоді у своєму щоденнику: «Українці просто збентежені тим, що їхній боротьбі за свободу, щойно вона розпочалась, відразу покладено край»¹⁵. 30 липня до батальйону прибули сам шеф Абверу адм. В. Канаріс і начальник Абверу-2 генерал Е. фон Лагузен, які, щоправда, не привезли ніяких утішних звісток, а лише підтвердили інформацію про розчленування України та арешт лідерів ОУН(б). Поговоривши з командиром батальйону, вони того ж дня відбули до Берліна¹⁶.

У такій ситуації Роман Шухевич як керівник північної групи ДУН надіслав до ОКВ протест, у якому наголосив, що внаслідок «арешту нашого Уряду і Провідника Леґіон не може даліше перебувати під командуванням німецької армії»¹⁷. Цей крок з боку Шухевича був винятково відважним. За відмову продовжувати службу у воєнний час бійців Українського леґіону могли розстріляти. Очевидно, розправі завадив той факт, що «Нахтігаль» не складав німецької військової присяги і не був зобов'язаний виконувати ті накази, що суперечили політичній лінії ОУН.

Відповідь на протест Шухевича надійшла 13 серпня 1941 р. Згідно з нею, спецвідділ «Нахтігаль» отримав наказ пішим маршем передислокуватися до Жмеринки. На залізничній станції курінь роззброїли (тільки старшинам лишили особисту зброю), посадили до ешелонів і під охороною німецької жандармерії вивезли до Кракова.

¹⁵ Волков А., Славин С. Адмирал Канарис — «Железный» адмирал. — Москва—Смоленск, 1999. — С. 431.

¹⁶ Там само.

¹⁷ У лавах дружинників: спогади учасників / Упоряд. М. Кальба. — Денвер, 1982. — С. 36.

У столиці Генерального Губернаторства батальйон тиждень очікував вирішення своєї долі. Згодом стрільці помандрували до місця передвоєнної дислокації в Нойгаммері, куди прибули 27 серпня 1941 р.¹⁸ Відтак у тил відправили і південну групу ДУН — організацію «Роланд».

Протягом перших тижнів вересня 1941 р., через невизначений стан, відсутність зброї, продовольчих пайків, сигарет тощо, серед стрільців «Нахтігалю» утверджується думка про необхідність саморозпуску Легіону. Роман Шухевич зумів утримати ситуацію під контролем і переконати підлеглих, що потрібно триматися разом, не допустивши до дезертирства, яке гітлерівці могли використати як привід для переведення легіонерів у концтабори.

Лише наприкінці вересня 1941 р. німці повернули солдатам та офіцерам конфісковану раніше зброю. У куренях розпочались заняття з бойової підготовки. Командири обох частин Легіону (Шухевич і Побігущий) постійно підтримували контакт і спільними стараннями виробили меморандум до німецької влади, а також домоглися, щоб обидві українські частини звели до одного місця дислокації¹⁹. Після спільної наради 16 жовтня 1941 р. кожен вояк об'єднаного Українського легіону поставив свій підпис під зверненням до німецького командування й керівників Райху, яке відоме в історії під назвою «Меморандум Українського Легіону». Документ, чії основні тези сформулював Роман Шухевич, складався з 10 пунктів. В остаточному варіанті він мав такий вигляд: «1. Привернути проголошення самостійності України. 2. Негайно звільнити всіх арештованих наших політичних провідників ОУН і Степана Бандеру. 3. Негайно звільнити з ув'язнення членів Тимчасового Державного правління з Ярославом Стецьком на чолі. 4. Забезпечити негайно членів найближчої родини учасників Легіону і звільнити з ув'язнення їх близьких. 5. Реорганізований Легіон може бути вжитий до дальших воєнних дій тільки на українських теренах. 6. Команда Легіону і вишкільного його коша має бути українська. 7. Обов'язки і права командного складу будуть такі, як в німецькій армії. 8. Члени

¹⁸ Кальба М. Роман Шухевич в ДУН: (Дружини Українських Націоналістів). — С. 64; Бойцун Р. Легіон ДУН. (Дружин Українських Націоналістів) // Вісті комбатантів. — Торонто—Нью-Йорк, 1982. — № 5-6. — С. 48.

¹⁹ Патриляк І. Легіони Українських Націоналістів (1941–1942): історія виникнення та діяльності. — К., 1999. — С. 27.

Легіону зложили вже присягу на вірність Україні і тому не можуть присягати на вірність інших держав. 9. Реорганізований Легіон може підписати умови однорічної контрактної служби (до кінця 1942 року). 10. Контракт підписує кожен член індивідуально і кожен одержує копію тієї двосторонньої умови»²⁰.

Перша відповідь до штабу Українського легіону надійшла 18 жовтня 1941 р. У телефонограмі з Берліна повідомлялося, що «Меморандум» розглядається і думка командування буде з'ясована через декілька днів, а тим часом південна група («Роланд») дістала наказ передислокуватися з майном у Франкфурт-на-Одері для об'єднання з «Нахтігальем» і утворення нової організації.

21 жовтня обидва курені злилися в одну частину. Згідно з даними, які наводять українські офіцери, на той момент ДУН налічували 650 солдатів і старшин. У новій частині переформували всі відділення, взводи і роти так, щоб у кожному підрозділі була приблизно рівна кількість солдатів з «Роланду» і «Нахтігалью». Обов'язки командира українського формування лягли на плечі май. Є. Побігушного, його заступником і командиром першої сотні став Р. Шухевич²¹.

Спогади учасників Легіону свідчать: бійці «Нахтігалью» були дещо розчаровані тим, що Роман Шухевич не став командиром об'єднаного Легіону. Хорунжий «Роланду» Теодор Крочок так описував ці переживання в щоденнику: «“Нахтігальівці” дивуються й жалують, що сотник Шухевич не перейняв команди цілого Легіону, бо чейже був командиром першого в часі створеного Легіону і в характері командира також виявив незвичайні здібності й прикмети. Знов “роляндівці” твердять, що військо є військом і молодший ступенем завжди дає першенство старшому, а тому таке трактування справи з боку Шухевича говорить про те, що сотник є дійсно вояком високої ціни [...]»²². Справді, Роман Шухевич за місяць перебування на фронті довів своїми діями і своїм ставленням до підлеглих, що є вояком і командиром найвищого ґатунку, бо далеко не кожен підлеглий висловлює таку довіру і прихильність до свого командира на війні.

²⁰ Дружини Українських Націоналістів 1941–1942 рр. (Спогади комбатантів). — С. 55.

²¹ Там само. — С. 86.

²² Там само. — С. 57.

Тим часом з Берліна надійшла остаточна відповідь на «Меморандум». Привіз її 1 листопада 1941 р. офіцер Магдебурзької округи німецької поліції порядку в супроводі свого штабу. Усі арешти, проведені серед лідерів ОУН(б), було оголошено «кримінальними» (про хід слідства обіцяно інформувати штаб ДУН). Офіцер повідомив, що Легіон після закінчення підготовки поїде на Східний фронт (не вказуючи, однак, на яку ділянку фронту, — він покликався на військову таємницю). Другої присяги від українців не вимагали. Офіцер сказав, що нічого не знає про повернення українського уряду, а особисті прохання обіцяв вирішити позитивно²³.

Хоча вояки були розчаровані такою відповіддю німців, 25 листопада розпочалося укладення індивідуальних контрактів на один рік служби (від 1 грудня 1941 р. до 1 грудня 1942 р.). Лише 15 осіб відмовилися продовжити службу, внаслідок чого відразу були відправлені до «таборів праці».

У таких обставинах, коли в бійців могла зродитися зневіра і розчарування, Роман Шухевич разом з іншими українськими старшинами намагався якнайбільше часу присвячувати військовій підготовці бійців, щоб відвернути увагу легіонерів від тяжких політичних обставин, у яких доводилося жити і працювати.

Цікаво, що в цей період, коли Легіон перебував у Нойгаммері, а потім у Франкфурті, Р. Шухевич налагодив тісні контакти з підпіллям ОУН у Німеччині та Генеральному Губернаторстві. Як свідчив член Легіону Віктор Харків, він отримував від Шухевича відрядження для виконання організаційних доручень: він перевозив із Кракова окупаційні злоті (значна частина з яких була фальшивою) і нелегально реалізовував їх на території Німеччини²⁴. Отримані справжні райхсмарки використовувалися на потреби ОУН. Такі валютні махінації були надзвичайно ризикованою справою, за яку, в разі провалу, всім причетним до неї людям загрожував щонайменше концтабір.

Наприкінці лютого 1942 р. Український легіон одержав наказ виїхати до зони бойових дій. 19 березня 1942 р. перші групи українських солдатів завантажились у вагони й рушили в свою

²³ Дружини Українських Націоналістів 1941–1942 рр. (Спогади комбатантів). — С. 58.

²⁴ ЦДАВО України. — Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 57. — Арк. 18.

білоруську одісею, а основна маса військовиків була відправлена до Білорусі 22 березня. Маршрут Українського легіону проходив через Варшаву, Кельце, Грудзьонц, Барановичі до Мінська. Лише в дорозі солдати дізналися, що їдуть до Білорусі. 22 березня поїзд із першою групою українців приїхав до Мінська, де три доби чекав на прибуття основної групи бійців. Із білоруської столиці батальйон автомашинами перекинули в район р. Березини до м. Лепеля, розташованого на головній трасі Полоцьк—Вітебськ²⁵.

У Білорусі 201-й український батальйон не був сконцентрований в одному місці. Солдатів чотами й сотнями розсіювали по різних опорних пунктах (stürzpunkt). Наприклад, друга сотня сотника Бригідера служила в м. Боровках при штабі куреня, одночасно охороняючи великі склади амуніції та зброї, інші частини перебували в Лепелі, Бойчеково, Комені, Жарах, Воронежі (білоруське село коло р. Березини), Борисові, Велівщині, Боженковичах та інших дрібних поселеннях²⁶.

Після приїзду до Білорусі курінь отримав завдання: охороняти мости на річках Березині та Двіні. Для цього Легіон розташували на території уявного квадрата зі сторонами по 50 км. Відділам, що перебували в містечках (там головно квартирували чоти після боїв у лісах), було також доручено охороняти місцеву німецьку адміністрацію. Крім того, українці мали постійно прочісувати лісові масиви для виявлення й знешкодження партизанських баз і таборів. Кожна сотня Легіону охороняла відведений їй квадрат зі сторонами по 12 км, окрім 2-ї сотні, що завжди залишалася при штабі; 3-тя сотня поруч. Сидора була на півночі зони відповідальності українського батальйону, 1-ша сотня Шухевича — в центрі, 4-та поруч. Павлика — на півдні²⁷.

Тактика щоденного «прочісування» лісових масивів не давала потрібного результату, зате приносила болючі втрати і виснаження українському відділові. Переслідуючи партизанів на невідомій території, солдати натрапляли на ворожі засідки, підривалися на мінах або гинули в непролазних білоруських болотах.

²⁵ Бойцун Р. *Легіон ДУН. (Дружин Українських Націоналістів)*. — С. 49.

²⁶ Кальба М. *У 50-ліття Дружин Українських Націоналістів // Визвольний шлях*. — Лондон, 1991. — № 8. — С. 970–971.

²⁷ *Дружини Українських Націоналістів 1941–1942 рр.* — С. 83.

Намагаючись мінімізувати втрати серед українських бійців, Роман Шухевич, як людина великої особистої відваги, вступив у переговори з керівниками більшовицьких партизанів. Богдан Чайківський згадує, що «Роман пішов до війта місцевої громади й сказав йому: “Я хочу говорити з провідником комуністичного підпілля. Я не питаю, знаєш ти його чи ні. Я хочу з ним зустрітися — хай скаже, де і коли”. Вони зустрілися, і Шухевич йому сказав: “Ми не хочемо з вами воювати. Бо ми не зброд німецької застави. Але домовимося так: там де є наш відділ, ви не робите жодних саботажів, я не буду проти вас воювати й на додаток випущу всіх ваших з тюрми”. Відтоді на його території було спокійно, не було жодних історій»²⁸.

Зменшенню втрат серед українських вояків легіону сприяла також відмова Романа Шухевича і Євгена Побігушного брати участь у німецьких акціях стягнення продовольчого контингенту з білоруського населення.

Дбаючи про підлеглих, Шухевич залишався вимогливим командиром, який у зародку ліквідовував усілякі негативні явища — наприклад, уживання алкоголю на варті («щоб зігрітися»). Типовий випадок, пов'язаний із дисциплінарними вимогами Романа Шухевича згадує Антон Феденишин: «Хочеться згадати ще випадок, який притрапив нам у Білорусії. Попався нам склад советських військових одностроїв. Були серед них непогані штани, т. зв. “райтки”. Хлопцям вони сподобалися, і майже всі повбиралися у них “по-модному”. Одного разу Шухевич, переїжджаючи нашим селом, запримітив хлопців, прибраних “по-модному” (верх німецький, а низ — советський). Він зробив збірку, добре всіх об'їхав та прогнав муштрою, так, що після того ніхто вже штанів не вбирав — вибив хлопцям з голови “нову моду”»²⁹.

Невдала тактика німців у боях із партизанами, зверхнє ставлення їхніх командирів та невтішні вістки з України призвели до того, що українські добровольці фактично вийшли з підпорядкування німецьких офіцерів. Більша частина куреня самовільно перedisлокувалася в район Лепеля, де було споруджено укріплений

²⁸ Чайківський Б. «Фама». Рекламна фірма Романа Шухевича. — С. 77.

²⁹ Цит. за.: Кальба М. Ми присягали Україні. ДУН 1941–1943. — Львів, 1999. — С. 77.

пункт навколо місця постою відділу³⁰. На той час у батальйоні налічувалося 650 рядових вояків і 22 українські офіцери.

У спогадах і науковій літературі побутує думка про те, що в керівництва ОУН були плани нелегально перевести Легіон чи то на Чернігівщину, чи то на Волинь для ведення антинімецької партизанської боротьби. Очевидці подають різні версії подій: згідно зі свідченнями одних, наказ покинути німців не був виконаний через те, що його заблокував тодішній «урядуючий провідник» М. Лебедь, інші твердять, що причиною було запізнення наказу, ще інші — що небажання Романа Шухевича виконувати вказівки керівництва і його намагання зберегти біля себе легіонерів, які, мовляв, могли б йому придатись у «боротьбі за владу в ОУН» з М. Лебедем³¹. Ми переконані, що план не було виконано, оскільки він був нереалістичним. Вивести взимку через територію Білорусі, насичену радянськими партизанами та німецькими військами, майже 700 осіб, — без харчів, без точних карт маршруту, без розвідки тощо — було практично неможливо. І якщо Шухевич відкинув такий план, то, очевидно, як план, що означав марну втрату вишколених людей.

1 грудня 1942 р. минув термін річної угоди з німцями. Жоден український легіонер не підписав нового контракту. В результаті цього батальйон почали розформовувати. Перевезення в Україну тривало від 5 грудня 1942 р. до 14 січня 1943 р., людей висилали малими групами по 30—50 осіб. Старшини повинні були їхати останніми, але їхній від'їзд прискорили, їх відправили в передостанній групі 5 січня 1943 р.³² Усі 22 офіцери ДУН, здавши зброю, виїхали під німецьким конвоєм до Львова. Поїзд ішов через Бахмач і Київ на Львів³³.

У дорозі, перебуваючи на вокзалі Бахмача, група офіцерів з ініціативи Р. Шухевича відзначила Святвечір колядками і скромною вечерею. Вранці 8 січня 1943 р. офіцери Легіону в супроводі німецького поручника прибули до Львова.

Існує декілька версій того, як Шухевич вирвався з-під варти й уникнув арешту³⁴. Аналізуючи ці версії, можна припустити, що

³⁰ Дружини Українських Націоналістів 1941–1942 рр. — С. 82.

³¹ Motyka G. *Ukrainśka partyzantka 1942-1960*. — Warszawa, 2006. — S. 115.

³² Дружини Українських Націоналістів 1941–1942 рр. — С. 104.

³³ Кальба М. У 50-ліття Дружин Українських Націоналістів. — С. 973.

³⁴ Кальба М. Ми присягали Україні. ДУН 1941-1943. — С. 86–88.

події розгорталися так. Ще перебуваючи в Бахмачі, 6 січня 1943 р. Роман Шухевич отримав від одного з легіонерів грипс, переданий цьому вояку під час його відпустки у Львові. Скоріш за все, в документі містилась інформація про те, що ОУН знає про підготовку арешту Р. Шухевича у Львові, очевидно, з доносу німецького зв'язкового офіцера 201-го батальйону кап. Мохи. Під час переїзду Шухевич зав'язав знайомство з німецьким поручником, що конвоював групу старшин Легіону. Скоріш за все, цей офіцер не знав про майбутню долю Шухевича, а тому, мабуть, назвав йому своє прізвище і погодився погостювати в помешканні Шухевичів у Львові. Коли українські старшини разом зі своїм конвоїром прибули до Львова, Роман Шухевич під приводом, начебто має забігти до дружини й попередити її про прибуття гостя, відпросився в поручника-конвоїра і подався на вулицю до телефонного апарата. Мабуть, перевіряючи інформацію про небезпеку, він зателефонував до гестапо (про це говорить у своїх спогадах Богдан Чайківський) і, назвавшись прізвищем німецького поручника-конвоїра, повідомив про прибуття групи українських офіцерів з Легіону до Львова й отримав відповідь, що в гестапо про це знають і уже вислали по них охорону. Ситуація була очевидною, тож Роман Шухевич до конвоїра не повернувся.

Від того дня, від 8 січня 1943 р., й аж до дня своєї героїської загибелі 5 березня 1950 р., понад сім років, Роман Шухевич перебував у підпіллі. Згодом поряд із ним стали й інші старшини, підстаршини, стрільці Українського легіону.

Історичні обставини склалися так, що Легіон Шухевича не перетворився на зародок українського війська, але люди, які пліч-о-пліч із майбутнім Головним командиром УПА пройшли велику школу Дружин українських націоналістів, опинилися серед керівників українського повстання, яке палахкотіло на наших землях до кінця 1950-х рр.

ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ РОМАНА ШУХЕВИЧА У 1943—1944 РР.

Роман Йосипович Шухевич народився 30 червня 1907 р. у м. Львові. Патріотичне виховання юнак отримав в Академічній гімназії у Львові та молодіжній військово-спортивній організації Пласт.

Ще юнаком Р. Шухевич зрозумів, що за наявних умов здобути незалежність України можна лише силою зброї. Тому 1923 р. він вступив до Української Військової Організації та використовував найменшу нагоду, щоб здобути і практично удосконалити військові знання: пройшов загальний вишкіл у польському війську, взяв участь у створеній 1938 р. Карпатській Січі — збройних силах незалежної Карпатської України.

У 1940 р. Р. Шухевич підтримав виступ Степана Бандери проти керівництва Проводу Українських Націоналістів і увійшов до складу Революційного Проводу ОУН, який той створив. Після II Великого збору ОУН (квітень 1941) став крайовим провідником ОУН на Західно-Окраїнних Українських Землях. Пройшов військовий вишкіл у німецьких спецшколах. Напередодні німецько-радянської війни, у 1941 р., Р. Шухевича призначили одним із командирів Дружин українських націоналістів (ДУН). Коли після проголошення Акта 30 червня 1941 р. ОУН(б) створила у Львові Українське Державне Правління, сотник Р. Шухевич увійшов до його складу як другий заступник військового міністра. Восени 1941 р., після німецьких репресій проти ОУН(б) і розпуску всіх військових формацій, складених з українців, він разом з іншими старшинами ДУН перейшов на службу за контрактом до 201-го поліційного охоронного батальйону, котрий 1942 р. був перекинутий у Білорусь для боротьби з партизанами¹. У листопаді 1942 р. старшини цього батальйону відмовились поновлювати однорічний контракт із німцями. Після цього вони були відправлені до Львова й ув'язнені ґестапо. Однак у січні 1943 р. декому зі старшин вдалося втекти на

¹ Кентій А. *Українська повстанська армія в 1944—1945 рр.* — К., 1999. — С. 7—8.

Волинь. Серед утікачів був і Р. Шухевич². Отже, на початку 1943 р., рятуючись від переслідувань з боку німецьких карально-поліційних органів, Р. Шухевич перейшов на нелегальне становище. Тоді ж було заарештовано Дмитра Грицяя, і Р. Шухевич зайняв його місце у військовій референтурі Проводу ОУН.

Слід зазначити, що Р. Шухевич тоді стояв за перехід до широкомасштабної партизанської боротьби з німцями. Прихильники такої лінії домоглися скликання в лютому 1943 р. III Конференції ОУН(б). Засідання розпочалося з критики Миколи Лебеда, котрого звинувачували в нерозумінні суті пекучих проблем, штучному стримуванні збройного опору. Р. Шухевича, який висловлював такі думки, підтримали волинські командири. Дійшло навіть до того, що М. Лебедь демонстративно покинув залу засідань³.

Конференція ухвалила: «Для нового розвинення боротьби й для самооборони українських мас треба творити нові осередки організованої сили»⁴. Ключовим було рішення про перехід до широкомасштабної партизанської війни. Командиром повстанських відділів призначено одного з прихильників збройного опору проти німців на Волині Дмитра Клячківського — «Клима Савура»⁵.

На посаді військового референта Проводу ОУН(б) Р. Шухевич узяв активну участь у створенні УПА. Ефективна робота в цьому напрямі, оперта на набутий військовий досвід, висунула його на перше місце в Проводі ОУН. «Урядуючий» провідник М. Лебедь не міг конкурувати з енергійним військовим референтом, котрий разом зі своїми однодумцями прагнув якнайшвидше перевести «ідею в чин».

11—13 травня 1943 р. в Золочівському районі на Львівщині відбулась нарада Проводу ОУН(б). Р. Шухевич, Д. Маївський, З. Матла, М. Степаняк, М. Прокоп висловили недовіру М. Лебедю, якого звинувачували у зарозумілості, ігноруванні думок

² У роковини загибелі Романа Шухевича. Інтерв'ю з М. Лебедем // *Сучасність*. — 1998. — Ч. 3. — С. 101.

³ Киричук Ю. *Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40–50-х років ХХ ст.* — Львів, 2000. — С. 56.

⁴ *Літопис Української Повстанської Армії*. — Торонто, 1978. — Т. 1: Волинь і Полісся: німецька окупація. — Кн. 1: Початки УПА. Документи і матеріали. — С. 46.

⁵ Косик В. *Україна і Німеччина у другій світовій війні*. — Париж—Нью-Йорк—Львів, 1993. — С. 317–319.

членів Проводу. М. Лебедь змушений був подати у відставку⁶. На пропозицію М. Степаняка було створено Бюро Проводу, до якого входили три члени, що мали рівні голоси у розв'язанні найголовніших проблем⁷. Бюро обрали в такому складі: Голова — Р. Шухевич, члени — З. Матла і Д. Маївський. Обрання Р. Шухевича Головою Бюра Проводу ОУН особливо схвально сприйняли на Волині. Місцеві командири вважали нового лідера ОУН виразником своїх настроїв.

Навесні 1943 р. на Волині та Поліссі активно діяли не тільки повстанські загони бандерівців, але й бульбівців та мельниківців. Так, на початку квітня бульбівці силою у 300 осіб захопили районний центр м. Степань⁸. Німецькі гарнізони були змушені покинути Топоровицю, Людвипілля, Дорожну, Олики. У Крем'янці, Ковелі, Луцьку і Рівному проведено операції зі звільнення в'язнів із тюрем⁹. 28 березня 1500 німців оточили м. Людвипіль, де перебував повстанський відділ. Німці провели чотири атаки, але безрезультатно. Не переламав ходу подій і загін СС, який прибув на допомогу. Залишивши на полі бою 58 убитих бійців і 5 спалених автомашин, карателі відступили до Костополя¹⁰. У квітні повстанський рух перекинувся на Горохівщину, Володимирщину і Ковельщину¹¹. У районах Мізоч, Острів, Шумськ, Крем'янець, Верба було ліквідовано німецьку адміністрацію¹².

Наприкінці червня 1943 р. Р. Шухевич віддав наказ усім українським повстанським відділам підпорядкуватися Головному військовому штабу (ГВШ) УПА, який перебував під контролем ОУН(б). Керівником ГВШ було призначено досвідченого військового спеціаліста, колишнього полковника армії УНР Л. Ступницького — 'Гончаренка'¹³.

⁶ Мірчук П. Роман Шухевич. — Нью-Йорк—Торонто—Лондон. — 1970. — С. 173.

⁷ Дужий П. Людина виняткового гарту. Штрихи до політичного портрету Р. Шухевича // Шлях перемоги. — 1993. — 6 березня. — С. 2.

⁸ Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953. — К., 1994. — Т. 2. — С. 389.

⁹ Лебедь М. УПА. — Рим, 1946. — С. 59.

¹⁰ Демян Г. Проти нацистських окупантів // Військо України. — 1993. — № 10. — С. 104.

¹¹ Історія Українського війська. 1917–1995. — Львів, 1996. — С. 513.

¹² Лебедь М. УПА. — С. 59.

¹³ Шумук Д. За східним обрієм. — Париж—Балтимор. — 1974. — С. 61.

Наказ Р. Шухевича поклав початок боротьбі в українському повстанському середовищі за загальне лідерство. Переможцями вийшли бандерівці, які переважали кількісно. Щоб об'єднати всі націоналістичні загони, вони силоміць включили до своїх формувань підрозділи 'Бульби' та ОУН(м), прибравши для них єдину назву — Українська Повстанська Армія.

Боротьба за першість між бандерівцями та мельниківцями і бульбівцями знаходила відгук серед громадськості західноукраїнських земель. З цього приводу відомий письменник Улас Самчук у спогадах написав: «Деся там бандерівці напали на бульбівців і були жертви в людях. Трохи згодом, ті ж бандерівці напали на мельниківців і знов були жертви». Однак, на його думку, це протиборство було об'єктивно неминучим. Він вважав, що при наявності в українському визвольному русі багатьох «ідеологій» підпорядкування усіх збройних формацій єдиному командуванню не могло вирішитися демократичним шляхом — більшістю голосів. Залишалося «право сильніших»¹⁴.

Історик Ю. Киричук стверджував, що з історичної перспективи політика Проводу ОУН(б) стосовно підпорядкування мельниківських і бульбівських відділів своєму впливові виявилася правильною, хоч і не цілком погоджувався з її методами¹⁵. Бандерівцям вдалося створити централізовану і дисципліновану військову структуру. На нашу думку, концентрація усіх сил значно зміцнила повстанські ряди, а їхні бойові дії ставали чимраз цілеспрямованішими.

Наприкінці червня 1943 р. від німців було очищено велику територію трикутника Ковель—Рівне—Сарни¹⁶. Деякими районами УПА володіла неподільно. Так було, зокрема, у с. Колки над р. Стир, що на волинському Поліссі. Цю територію іменували «Колківською республікою». Іншою незалежною від німців територією були свинаринські ліси на південний схід від Володимира-Волинського. Цю місцевість у народі називали «Січ». Її контролював загін під командуванням П. Антонюка — 'Сосенка'¹⁷. У районах постоїв

¹⁴ Дзвін. — 1994. — № 8. — С. 76—78.

¹⁵ Киричук Ю. Нариси з історії українського національно-визвольного руху... — С. 71—72.

¹⁶ Гордієнко М. З волинських і поліських рейдів УПА. — Торонто, 1959. — С. 98.

¹⁷ Літопис Української Повстанської Армії. — Торонто—Львів, 1992. — Т. 23: Медична опіка в УПА. — С. 81—82.

відділів УПА німецькі комунікації зазнавали постійних ударів. Наприклад, сотня О. Яценка — ‘Волинця’ обстрілювала потяги з німцями і чинила диверсії на залізничній лінії Ковель—Шепетівка¹⁸. У липні—серпні 1943 р. у півці 1716 разів влаштовували саботажі на залізниці¹⁹.

У червні 1943 р. Провід ОУН(б) на чолі з Р. Шухевичем вирішив створити у Галичині Українську народну самооборону (УНС). Таку назву було прийнято, щоби збити німців з пантелику, — щоб бодай попервах вони не помічали зв’язку цієї структури з УПА²⁰. Командиром УНС призначили О. Луцького — ‘Андрієнка’. УНС почала розбудовувати власну організаційну мережу. Німецький чиновник констатував: «1943 року Галичина мала подвійне обличчя. Вдень правила, як і досі, німецька адміністрація. А вночі весь край — поза містами, немов островами — був охоплений Українською повстанською армією, по лісах вправи із стрільби та спорудження сховищ, на шляхах — транспортування боєприпасів, передислокація з’єднань, постійні контролі і патрулі, по селах — постої війська, яке годувала людність»²¹. 18 серпня 1943 р. відділ УНС вчинив перший збройний протинімецький виступ у Галичині — її бійці напали на охорону концтабору біля м. Скольного²².

З 21 по 25 серпня 1943 р. в с. Слобода Золота Козівського району Тернопільської області відбувся III Надзвичайний великий збір ОУН(б). У його роботі взяли участь Р. Шухевич, М. Степаняк, Й. Позичанюк, М. Арсенич, Я. Бусел, Р. Волошин, Р. Кравчук, В. Кук, М. Лебедь, Д. Маївський, В. Охримович, В. Сидор, Д. Ребет та ін. Збір затвердив Р. Шухевича Головою Бюра Проводу ОУН. Д. Маївського обрали другим членом Бюра, а замість заарештованого гестапівцями З. Матли третім членом став Р. Волошин²³.

Головну увагу III Надзвичайний великий збір (НВЗ) ОУН звернув на програмні партійні документи. Необхідність змін була

¹⁸ Шуляк О. *В ім’я правди*. — Львів, 1991. — С. 27.

¹⁹ Турченко Ф. *Новітня історія України. 1917–1945*. — К., 1994. — С. 315.

²⁰ *Літопис Української Повстанської Армії*. — Торонто, 1983. — Т. 6: *УПА в світлі німецьких документів*. — Кн. 1: 1942 — червень 1944. — С. 16.

²¹ Турченко Ф. *Новітня історія України. 1917–1945*. — С. 314.

²² Куп’як Д. *Спогади нерозстріляного*. — Львів, 1993. — С. 180.

²³ Прокоп М. Дмитро Маївський — визначний революціонер і політичний публіцист // *Сучасність*. — 1987. — Ч. 2. — С. 106.

зумовлена новими політичними реаліями. ОУН(б) перетворилася на масову політичну організацію. До визвольного руху було залучено десятки тисяч людей, погляди багатьох із них не збігалися з ідеями інтегрального націоналізму, і ці настрої потрібно було враховувати.

Збір підтвердив, що головна мета ОУН — створення Української Самостійної Держави. Її політичний режим мав бути демократичним, заснованим на соціальній справедливості. Земля мала стати власністю селян. Важку промисловість і транспорт планувалося націоналізувати. За робітниками визнавалося право брати участь в управлінні заводами і фабриками. Гарантувалося право на 8-годинний робочий день, справедливу оплату праці, вільний вибір професії, свободу профспілок, слова, думки, переконань; рівність у правах усіх громадян, у тому числі національних меншин.

ОУН(б) розгорнула роз'яснювальну роботу серед населення, щоби донести до нього зміст програмних документів, прийнятих на III НВЗ. По суті, це була програма революційно-демократичних перетворень. Вона здобула підтримку серед населення західних земель України. Чисельність збройних відділів УПА швидко зростала, вдосконалювалась її структура. Завдяки широкій та ефективній підпільній мережі ОУН(б) УПА розрослась у велику, добре зорганізовану партизанську армію, яка встановила контроль над значними територіями Полісся, Волині та Галичини. Саме наприкінці 1943 р. — у першій половині 1944 р. УПА досягла апогею своєї сили. Начальник оперативного відділу ГВШ УПА-«Північ» полковник Микола Омелюсік стверджував, що на кінець 1943 р. УПА на Волині мала найбільшу кількість людей зі зброєю. Натомість у Галичині повстанські підрозділи були найчисленнішими в середині 1944 р. За оцінками штабу, ефективна сила УПА на Волині в другій половині 1943 р. сягала 20 тис. озброєних людей²⁴. «В період максимальної мобілізації, — зазначає А. Камінський, — кадри УПА налічували близько 40 тис. осіб»²⁵. Звичайно, це не означає, що чисельність УПА була завжди сталою. Вона змінювалась залежно від обставин.

²⁴ *Літопис Української Повстанської Армії. — Торонто, 1978. — Т. 1. — Кн. 1. — С. 37.*

²⁵ *Камінський А. Боротьба і питання жертв УПА // Українська Повстанська Армія і національно-визвольна боротьба в Україні у 1940–1950 рр. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції 25–26 серпня 1992 р. — К., 1993. — С. 39.*

На той час у складі УПА вже були навчені та озброєні загони, здатні виконувати складні завдання.

Німецька адміністрація, стривожена активністю УПА, вирішила розбити її основні сили. Окремі військові операції переросли у великий серпневий наступ 1943 р. Проти повстанців було кинуто 10 тис. німецьких жандармів, 10 моторизованих батальйонів з артилерією, 50 танків, 27 літаків. У ході боїв і сутичок (у липні їх відбулося 35, у серпні — 24) було вбито й поранено 1237 вояків УПА. Німці втратили вбитими і пораненими понад 4 тис. солдатів та офіцерів²⁶.

Виконати поставлене завдання — розгромити УПА — гітлерівцям не вдалося. Боротьба тривала. 8—9 вересня 1943 р. відбувся великий бій під с. Радовичі на Волині. У ньому взяли участь 9 сотень УПА з українського боку, а з німецького — близько 1500 солдатів²⁷. Восени бойові дії перекинулися в Галичину. Великий бій відбувся 27 листопада в районі Чорного лісу під Станіславовом. Під час першого удару німці втратили понад 60 осіб убитими. Втрати УПА склали 4 вбитих і 11 поранених. Ще один бій розгорівся поблизу с. Недільна, де два полки атакували повстанський відділ. На полі бою нараховано 160 убитих німців²⁸. Загалом у липні—листопаді 1943 р. УПА провела 120 боїв, знищивши, за неповними даними, 4500 солдатів і офіцерів противника. Втрати повстанців склали 1600 бійців²⁹.

Наприкінці листопада 1943 р. в УПА відбулися організаційні зміни. Головним командиром армії було призначено Романа Шухевича, котрий взяв повстанський псевдонім ‘Тарас Чупринка’³⁰. Д. Клячківського було призначено командиром щойно створеної групи УПА-«Північ», яка діяла на Волині та Поліссі.

Організаційні зміни керівництво УПА пояснювало тим, що восени 1943 р. діяльність армії вийшла за межі Волині й Полісся. Її повинен був очолити лідер широкого політичного масштабу, яким був

²⁶ Киричук Ю. *Нариси з історії українського національно-визвольного руху...* — С. 65.

²⁷ *Літопис Української Повстанської Армії.* — Торонто, 1984. — Т. 5: Волинь і Полісся. — Кн. 3: Споми́ни учасників. — С. 118.

²⁸ *Безсмертя. Книга пам'яті України 1941–1945.* — К., 2000. — С. 307.

²⁹ Турченко Ф. *Новітня історія України. 1917–1945.* — С. 315.

³⁰ Содоль П. *Українська Повстанська Армія. 1943–1949. Довідник другий.* — Нью-Йорк, 1995. — С. 134; Омелюсік М. *УПА на Волині в 1943 р. // Літопис Української Повстанської Армії.* — Т. 1. — Кн. 1. — С. 27.

Р. Шухевич, людина надзвичайної відваги і мужності. Головним критерієм його ставлення до людей було те, як вони виконують покладені на них обов'язки. Він був вимогливий до членів Проводу, навіть до приятелів, і тому мав великий авторитет³¹. Призначення Р. Шухевича, Голови Бюра Проводу ОУН, Головним командиром УПА було цілком закономірним ще й з іншої причини. Адже в середовищі ОУН(б) і УПА це була найпомітніша постать. Р. Шухевич, тоді він мав 36 років, був старшим за своїх колег і однодумців, таких як С. Бандера, Я. Стецько, М. Лебець, В. Кук та ін. Він мав вищу освіту, більший військовий досвід.

Хоча Р. Шухевич зосередив у своїх руках усю повноту політичної і військової влади в ОУН і УПА, це зовсім не означало, що у керівних колах організації він мав беззастережну підтримку. Багато-хто мав амбіції. Проте головний командир УПА був людиною владною, сильного характеру, незламної волі. Один із зв'язкових проводу ОУН, В. Чижевський, говорив, що Р. Шухевич дуже вимогливий до підлеглих, мало зважає на думки колег, завжди вимагає від них точних і стислих відповідей на свої запитання.

Водночас інші стверджували, що Р. Шухевич прислухався до слів соратників, вміло узагальнював їхні міркування, формулював їх у вигляді загальних пропозицій. Поміж тим він був обережним у передчасних висновках, не поспішав наперед викладати власну думку³².

Звичайно, те, що Р. Шухевич одержав настільки великі повноваження, не всім були до вподоби. Ширилися чутки, ніби він — людина військова і тому в політиці орієнтується недостатньо. Кажали, що ОУН він сприймав як бойовий військовий загін, а не як політичну організацію. Також подекували, буцімто не високої думки про Р. Шухевича вождь ОУН С. Бандера.

У зв'язку з цим можна припустити, що С. Бандера, перебуваючи в ув'язненні в Німеччині й отримуючи інформацію про події в Україні, усвідомлював, що провідну роль у керівництві визвольного повстанського руху відіграє саме Р. Шухевич як головнокомандувач УПА. Такий стан речей не міг не викликати певних

³¹ Прокоп М. Роман Шухевич—Чупринка й ОУН-УПА в 1943—1944 рр. // *Сучасність*. — 1976. — Ч. 1. — С. 75.

³² Кентій А. Українська повстанська армія в 1944—1945 рр. — С. 9—10.

сумнівів у засновника Револьюційного Проводу ОУН щодо місця і ролі Р. Шухевича, їхніх подальших стосунків³³. Хай там як, але те, що Р. Шухевич зосередив у своїх руках політичну владу в ОУН і військову — в УПА, перетворило С. Бандеру радше на символічну постать³⁴.

Утім, попри всі плітки, є підстави характеризувати головного командира УПА як непересічну людину, талановитого організатора і керівника, як одного з найбільш популярних діячів ОУН і УПА. Особливо привабливою рисою характеру Р. Шухевича була відсутність у нього амбіцій, претензій грати роль вождя, що зближує його з засновником ОУН Є. Коновальцем.

Хоча, і це зрозуміло, Р. Шухевичу були притаманні, як і кожній людині, деякі слабкості. Можливо, його рішення та дії не завжди були зважені і непомильні. Але треба брати до уваги ті надзвичайно складні підпільні умови, в яких жив і працював Р. Шухевич, постійну втрату талановитих однодумців і соратників. Можна впевнено стверджувати, що саме завдяки волі й наполегливості Р. Шухевича повстанська боротьба ОУН і УПА протривала до середини 1950-х рр., хоч сам він пішов з життя раніше³⁵.

На початку 1944 р. за активної участі Р. Шухевича остаточно сформувалась організаційна структура ОУН та УПА. До складу Проводу ОУН входили: Р. Шухевич, Д. Маївський, Р. Волошин, М. Арсенич, Д. Грицай, М. Прокоп, Р. Кравчук, Д. Клячківський, В. Кук, Д. Ребет, О. Логун³⁶. УНС була перейменована в групу УПА-«Захід», на її чолі стояв В. Сидор — 'Шелест'. Тоді ж повністю сформувалась Головна Команда УПА. Повстанський штаб було розташовано біля м. Миколаєва, що на Львівщині. Загальна чисельність армії становила близько 30 тис. осіб³⁷.

У 1944 р., коли Червона армія вийшла на Правобережну Україну, протигітлицьких акцій з боку УПА поменшало. У цей час УПА готувалася до тривалої боротьби за визволення України від тоталітарного сталінського режиму.

³³ Кентій А. Українська повстанська армія в 1944–1945 рр. — С. 10.

³⁴ Коваль В. Під червоно-чорними прапорами // Вітчизна. — 1992. — № 9. — С. 80.

³⁵ Кентій А. Українська повстанська армія в 1944–1945 рр. — С. 11–12.

³⁶ Дужий П. Степан Бандера — символ нації. — Львів, 1997. — Ч. 2. — С. 248–249.

³⁷ Прокоп М. Роман Шухевич — Чупринка й ОУН-УПА в 1943–1944 рр. — С. 75.

Як політик і військовик, Р. Шухевич розумів, що боротьба зі сталінським тоталітаризмом буде дуже складною і тривалою. Тому було вирішено створити всеукраїнський провід під назвою Українська Головна Визвольна Рада (УГВР). На початку березня 1944 р. в містечку Жовкві на Львівщині відбулося засідання Проводу ОУН, на якому утворили підготовчу комісію та ініціативний комітет, що повинні були підготувати перший збір УГВР³⁸.

Біля с. Недільна Самбірського району Дрогобицької області 11—15 липня 1944 р. таємно відбувся установчий збір УГВР. У Раді були представлені різні політичні сили, які, проте, стояли на спільній платформі самостійності України. Учасники заслухали три доповіді: політичну — М. Прокопа, військову — Р. Шухевича, зовнішньополітичну — М. Лебеда. Після дискусії було ухвалено підсумкові документи: «Тимчасовий устрій УГВР», політичну «Платформу», декларацію принципів — «Універсал». УГВР оголосила, що головними ворогами ідеї української незалежності є російський та німецький імперіалізм. Рада урочисто обіцяла боротися за створення незалежної Української держави в етнічних межах українського народу. У самостійній державі Рада планувала реалізувати програму, яка передбачала свободу думки і релігії, розвиток національної освіти і культури, соціальну справедливість, рівність усіх перед законом, гарантовані права національних меншин, вільне підприємництво, вільну форму власності на землю в передбачених межах, націоналізацію промисловості та транспорту, передачу легкої промисловості кооперативам, свободу торгівлі, право на вибір професії³⁹.

Президентом УГВР було обрано наддніпрянця Кирила Осьмака. Р. Шухевич обійняв посаду Голови Генерального Секретаріату та генерального секретаря військових справ. Від літа 1944 р., коли Р. Шухевич очолив Генеральний Секретаріат УГВР, його авторитет в українському визвольному русі досяг апогею.

Роману Шухевичу не судилося жити в незалежній Українській державі. У 1944 р. він напевне це розумів. У виступі перед кінцем установчого збору УГВР він заявив: «Ми, всі воїки УПА і всі

³⁸ Ребет Д. До початків УГВР // Спогади, коментарі, рефлексії. — 1986. — Ч. 7—8. — С. 173.

³⁹ Українська Головна Визвольна Рада. Збірка документів за 1944—1950 рр. // Збірник на пошану генерала Р. Шухевича / Укл. Г. Васькович. — Мюнхен, 1990. — С. 277, 291.

підпільники, в тому і я, повністю свідомі, що раніше чи пізніше нам доведеться загинути в боротьбі з брутальною силою. Але, запевняю вас, ми не будемо боятися вмирати, бо, вмираючи, будемо свідомі того, що станемо добривом української землі. Ця наша рідна земля потребує ще багато добрива, щоб у майбутньому виросла на ній нова українська генерація, яка довершить те, що нам не суджено було завершити. Ми віримо глибоко в українське молоде покоління, що прийде після нас...»⁴⁰.

Як політик-державник Р. Шухевич обстоював демократичне суспільство, був беззастережним речником українського самостійництва і соборництва. Обійнявши всі найвищі посади в ОУН, УПА, УГВР, він зумів організувати тривалу ефективну повстанську і підпільну боротьбу проти нацистської та більшовицької окупації, залучити широкі верстви українського суспільства та різні політичні сили.

⁴⁰ *Здалека про близьке. — Львів, 1992. — С. 49.*

ДО ПОЧАТКІВ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ГОЛОВНОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ РАДИ

Перебіг подій, пов'язаних зі створенням Української Головної Визвольної Ради (УГВР), усталився вже досить давно. Хрестоматійним є факт, що найвище політичне представництво українського народу було створене на I Великому зборі 11—15 липня 1944 р. в Карпатах, у с. Сприня Самбірського району Львівської області. Створенню УГВР передувала робота скликаного в березні 1944 р. ініціативного комітету на чолі з Левом Шанковським¹.

Докладніше про основні питання створення і діяльності УГВР авторові доводилося доповідати на низці конференцій і круглих столів, присвячених 60-й річниці УГВР протягом 2004 р.²

Сьогодні, після введення в науковий обіг нових джерел, можливо розширити хронологічні рамки діяльності УГВР.

Потреба створити державно-політичний орган воюючої України існувала ще від часу ліквідації німцями 1941 р. Українського Державного Правління та арешту його керівників, зокрема прем'єр-міністра Ярослава Стецька. Уже в першій половині 1943 р. тодішній крайовий провідник Західних Українських Земель і член Проводу ОУН Михайло Степаняк провів консультації на цю тему з представниками провідних передвоєнних галицьких партій — УНДО (В. Мудрим, З. Пеленським) та УСРП (М. Стаховим, В. Лисим); а В. Охримович — із Президентом УНР в екзилі А. Лівіцьким. Як визнав М. Степаняк на допиті 30 серпня 1944 р., ці переговори

¹ Чупринка Т. До генези Української Головної Визвольної Ради // Бюро інформації Української Головної Визвольної Ради (УГВР). — 1948. — Вип. 4. 2. — С. 17—19; Гриньох І. УГВР // Сучасність. — 1974. — Ч. 7-8. — С. 69—78; Гриньох І. Слово з нагоди 40-річчя УГВР // Сучасність. — 1984. — Ч. 7-8. — С. 190—196; Прокоп М. Генеза, устрій і платформа УГВР // Сучасність. — 1978. — Ч. 7-8. — С. 137—150; Прокоп М. П'ятдесят років УГВР // Сучасність. — 1994. — № 10. — С. 49—58; Прокоп М. Як народжувалася програма і діяльність УГВР? // Сучасність. — 1986. — Ч. 7-8. — С. 200—211; Ребет Д. До початків УГВР (Спогади, коментарі, рефлексії) // Сучасність. — 1986. — Ч. 7-8. — С. 169—186; Шанковський Л. Ініціативний Комітет для створення Української Головної Визвольної Ради. — Нью-Йорк, 1985.

² Текст доповіді див.: Мороз В. Історія створення і діяльності Української Головної Визвольної Ради // Визвольний шлях. — 2004. — Кн. 7. — С. 88—106.

здійснювалися відповідно до рішення III Конференції ОУН від лютого 1943 р.³

Особливо актуальною справа стала з початком широкої боротьби Української Повстанської Армії (УПА) на Волині. В окремих районах почала діяти українська адміністрація. Повноваження «найвищої й одинокі-суверенної влади на звільнених землях України» взяла на себе Головна Команда УПА⁴. Командир УПА Дмитро Клячківський — ‘Клим Савур’ 1 вересня 1943 р. видав розпорядження: «Про встановлення цивільної адміністрації на терені України», в якому є, зокрема, такі твердження «Міста поділяються на: [...] г) міста, що підлягають безпосередньо Міністерству Внутрішніх Справ, чи Раді Міністрів», «Обласну управу і міську управу, що підлягає безпосередньо Міністерству Внутрішніх Справ чи Раді Міністрів, призначає Міністр Внутрішніх Справ чи Рада Міністрів»⁵. У наказі ч. 8 від 27 серпня 1943 р. зазначено, що право підвищувати до військових старшинських ступенів має «верховна влада, яка користується з прав видавання законів»⁶. Це свідчить як про потребу створити уряд, так і про те, що питання його структури і компетенції ще не вирішені.

І хоча I Великий збір УГВР відбувся в липні 1944 р., в документах УПА УГВР згадується значно раніше. Зокрема, наказ УПА-«Захід» ч. 1 від 20 січня 1944 р., за підписом її першого командира Олександра Луцького — ‘Беркута’ та його ад’ютанта Василя Чижевського — ‘Деміда’, починається так: «Згідно з рішенням Головної Визвольної Ради з дня 5.12.1943 р. терен дотеперішнього військового діяння УНС називається УПА-Захід. Крім нової назви УПА-Захід можна вживати і старої назви УНС»⁷.

У наказі Головного військового штабу (ГВШ) УПА ч. 2/43 від 18 грудня 1943 р., за підписом Головного командира УПА Романа Шухевича — ‘Тараса Чупринки’ та шефа штабу Олексі Гасина — ‘І. Чорноти’ сказано:

³ Літопис УПА. Нова серія. — Т. 9: Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. — Київ—Торонто, 2007. — С. 99—102.

⁴ Літопис УПА. Нова серія. — К.—Торонто, 1999. — Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля. 1943—1944. Документи і матеріали. — С. 4.

⁵ Там само. — С. 19—21.

⁶ Там само. — С. 11—12.

⁷ Галузевий державний архів Служби безпеки (далі — ГДА СБ) України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 62. — Арк. 94.

«З уваги на різні політичні і теренові умовини поодиноких країв, початкові формування Української Збройної Сили (УПА, УНС) пішли різними шляхами. Щоб усунути всі витворені за той час різниці та зуніфікувати і звести всі ці відділи до одної військової форми, наказую:

1. Військова залежність Української Збройної Сили.

Найвищим зверхником Української Збройної Сили є: Головна Визвольна Рада. Фактичним керівником усіх військових дій та чинностей є Головний Командир УПА. Його допоміжним тілом у керуванні цілостію військових справ на всіх теренах є Головний Військовий Штаб УПА. Головному К[оманди]рові УПА підпорядковані Красві Командири УПА»⁸.

Головна Визвольна Рада (ГВР) згадана теж в інструкції ГВШ ч. 3/11 «Військові ступні і функції» від 19 грудня 1943 р. Їй надано повноваження іменувати генералів і старших (штабових) старшин: майора, підполковника, полковника, генерал-хорунжого, генерал-поручника, генерал-полковника, генерала армії і маршала⁹.

У наказі ГВШ УПА ч. 2/44 від 26 січня 1944 р. за підписом Головного командира УПА Романа Шухевича — ‘Т. Чупринки’ та шефа ГВШ Дмитра Грицяя — ‘О. Перебийноса’, знову є покликання на рішення ГВР:

«Признається слідуючим старшинам і підстаршинам УПА такі старшинські степені:

А. Степень майора:

1. Ростислав Вишитий, з датою старшинства 8.7.1943 р. — іменування на основі рішення Головної Визвольної Ради з дня 22.1.1944 р.

2. Омелян Кримський, з датою старшинства 22.1.1944 р. — іменування на основі рішення Головної Визвольної Ради з дня 22.1.1944 р. [...]

Признається слідуючим старшинам, що полягли на Полі Слави такі старшинські степені:

1. Степень підполковника пор. Сом — на основі рішення Головної Визвольної Ради з дня 22.1.1944 р.»¹⁰.

⁸ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 60. — Арк. 217.

⁹ Там само. — Арк. 218.

¹⁰ Там само. — Арк. 223–225; Літопис Української Повстанської Армії. — Торонто, 1978. — Т. 1: Волинь і Полісся: німецька окупація. — Кн. 1. — С. 160–163.

В наступному наказі, ч. 3/44 від 27 січня 1944 р., який підписали ті ж особи, мовиться про компетенцію ГВР у справі надання нагород:

«З днем 27.1.1944 р. впроваджується в УПА слідує військові відзначення за бойові заслуги, працю для Українських Збройних Сил і за рани:

А. Відзначення бойової заслуги.

1. Військове відзначення першого степеня — Золотий Хрест бойової заслуги першої кляси. Це відзначення надає Головна Визвольна Рада на внесок Гол. К-ра УПА.

2. Військове відзначення другого степеня — Золотий Хрест бойової заслуги другої кляси. Це відзначення надає Головна Визвольна Рада на внесок Гол. К-ра УПА. [...]

Б. Хрест Заслуги.

За особливу працю для Українських Збройних Сил військові і цивільні особи можуть одержати військове відзначення — Хрест Заслуги відповідної кляси.

1. Золотий Хрест Заслуги. Це відзначення надає Головна Визвольна Рада на внесок Гол. К-ра УПА.

2. Срібний Хрест Заслуги. Це відзначення надає Головна Визвольна Рада на внесок Гол. К-ра УПА»¹¹.

Отже, в грудні 1943 р. і січні 1944 р. ми маємо не просто згадки про вищий керівний орган — Головну Визвольну Раду, — але й покликання на її рішення, датовані 5 грудня 1943 р. та 22 січня 1944 р. Всі ці рішення стосуються діяльності УПА, і тому у статті, присвяченій 60-річчю УГВР, я припускав, що в той час рішення від її імені ухвалювала Головна Команда УПА і вони мали тимчасовий характер (до створення Ради)¹².

Зараз можна стверджувати, що рішення ГВР не мали тимчасового характеру, а були обов'язковими до виконання і після створення УГВР 15 липня 1944 р. та не підтверджувалися наново. Принаймні це стосується згаданих вище рішень:

1) про перетворення УНС на УПА-«Захід»;

2) про компетенцію ГВР надавати військові ступені майора і вище та нагороджувати найвищими відзнаками (Золотими хрес-

¹¹ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 60. — Арк. 226–228; Літопис Української Повстанської Армії. — Т. 1. — Кн. 1. — С. 164–167.

¹² Мороз В. Історія створення і діяльності Української Головної Визвольної Ради // Визвольний шлях. — 2004. — Кн. 7. — С. 88–106.

тами бойової заслуги 1-го і 2-го класів, а також Золотим і Срібним хрестами заслуги);

3) про надання В. Сидору і Д. Клячківському ступеня майора, а В. Івахову — ступеня підполковника УПА*.

Відповідно, рішення ГВР з кінця 1943 — початку 1944 рр. визнавалися УГВР, а отже, визнавалася сама ГВР.

Ще одним фактом, який підтверджує легітимність рішень ГВР, а водночас вказує на спадкоємний зв'язок між нею та УГВР, є Наказ ГВШ УПА ч. 7/44 від 19 липня 1944 р. за підписом Р. Шухевича — 'Т. Чупринки' та Д. Грицяя — 'М. Д. Бученка'. У ньому стверджується:

«Головний Збір Головної Визвольної Ради (ГВР), що відбувся в днях від 11—15 липня 1944 р., прийняв для себе назву: Українська Головна Визвольна Рада (УГВР)»¹³.

Трохи світла на те, звідки взяли рішення Головної Визвольної Ради кінця 1943 — початку 1944 р., проливають протоколи допитів членів Проводу ОУН того часу Василя Охримовича та Олександра Луцького.

В. Охримович 27 грудня 1952 р. свідчив, що в грудні 1943 р. на вул. Сикстусській у Львові відбулася конференція Проводу ОУН за участі Романа Шухевича, Дмитра Маївського, Василя Кука, Дарії Ребет, Дмитра Грицяя, Михайла Степаняка, Олександра Луцького, Миколи Арсенича та Мирослава Прокопа. Першим питанням наради було переведення УНС в УПА. З цього питання виступив Роман Шухевич, він запропонував перейменувати УНС на УПА-«Захід». Усі з цим погодилися¹⁴.

Про це ж засідання Проводу ОУН свідчив Олександр Луцький на допиті 6 серпня 1945 р. Серед учасників наради він називає Р. Шухевича, Д. Маївського, М. Прокопа, Д. Ребет, В. Охримовича, В. Кука, Д. Грицяя, Миколу Лебеда і себе. Р. Шухевич доповів про діяльність УПА на Волині, визнав її такою, що себе повністю виправдала, і запропонував на базі УНС створити УПА в Галичині. Провід цю пропозицію підтримав¹⁵.

* Рішенням УГВР від 11 жовтня 1952 р. В. Івахову помилково надано ступінь майора.

¹³ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 60. — Арк. 232.

¹⁴ Там само. — Спр. 372. — Т. 16. — Арк. 300.

¹⁵ Літопис УПА. Нова серія. — Т. 9. — С. 351—352.

Дата і рішення цієї наради Проводу ОУН узгоджуються зі згаданим вище рішенням ГВР від 5 грудня 1943 р. про перетворення УНС на УПА-«Захід». Це мало б давати підстави для припущень, що від імені ГВР рішення ухвалював Провід ОУН.

Проте ні В. Охримович, ні О. Луцький не згадували, щоб на нараді Проводу ОУН у грудні 1943 р. йшлося про ГВР. Натомість на нараді Проводу ОУН у березні 1943 р. в с. Сороки біля Львова, за свідченнями В. Охримовича, штаб УПА запропонував створити широку загальну національно-політичну організацію, якій би підпорядковувалася повстанська армія. Конференція Проводу ОУН цю пропозицію схвалила і створила ініціативний комітет у складі Мирослава Прокопа, Омеляна Логуша, Дарії Ребет і Василя Охримовича¹⁶.

Саме про ініціативу УПА у створенні УГВР згодом писав Роман Шухевич — 'Тарас Чупринка' у статті «До генези Української Головної Визвольної Ради»:

«Масове поширення збройної боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу, що сталося внаслідок глибокого вкорінення серед якнайширших мас українського народу ідей українського визвольного-революційного руху; на виразно всенародний характер цієї боротьби; опанування УПАрмією значних територій Українських Земель; наближування до кінця війни між окупантами України — гітлерівською Німеччиною і большевицькою Москвою та, у зв'язку з цим, можливість заіснування догідної ситуації для української визвольної справи; значний ріст ваги української проблеми в результаті визвольної боротьби українського народу — всі ці моменти спонукали Головне Командування УПА заініціювати акцію в напрямі утворення загальнонаціонального, всеукраїнського політичного центру, який взяв би на себе найвище керівництво визвольною боротьбою за Українську Самостійну Державу та репрезентував би цю боротьбу назовні»¹⁷.

Інструктор старшинських шкіл УПА 'Ратник' у статті «Роля поодинокого повстанця і революціонера в цілості визвольних змагань української нації» (1946) датував рішення Головної Команди УПА про потребу створити УГВР 19 грудня 1943 р.¹⁸.

¹⁶ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 16. — Арк. 301–302.

¹⁷ Бюро інформації Української Головної Визвольної Ради (УГВР). — 1948. — Вип. 4. 2. — С. 13–14.

¹⁸ Ратник. Роля поодинокого повстанця й революціонера в цілості визвольних змагань української нації // До зброї. — 1952. — Вип. 15 (28). — С. 3.

Дати 5 і 19 грудня 1943 р. подає як початок нового етапу діяльності УПА один із її творців і керівників Василь Чижевський. У праці-спогаді, написаній на еміграції орієнтовно 1947 р., він свідчить:

«В зв'язку з поширенням УПА на всіх українських землях створюється центральний військовий осередок (штаб). Командування на всіх українських землях обняв Тур (Тарас Чупринка). До штабу входять Лицар, Перебийніс (після втечі з тюрми на Лонцького у вересні 1943) і ін. Цей штаб помалу переймає керівництво й контролює над усіма відділами УПА та працює над одноцілим організуванням, оформленням та одноцільним правильником для всіх військових частин УПА — ОУН. Це знайшло свій вислів у першому наказі ГВШ (головного військового штабу) 5 грудня 1943 р., яким закінчився I організаційний період УПА—УНС, а починається вже новий етап боротьби УПА»¹⁹.

І далі:

«У місяці грудні 1943-го (19 або 22) приходить момент завершення організації УПА, яким, можна сказати, закінчується I етап організації і праці УПА, а починається новий етап в історії УПА.

Цим переломовим моментом є уконститування Головного військового штабу УПА та його перша конференція, що відбулася в грудні 1943-го (19 — 22 або 24). В конференції взяли участь командувачі УПА зі всіх земель. Команду над цілістю УПА обняв Тарас Чупринка (Тур).

Шефом штабу став Лицар (пізніше замінив його Перебийніс). До складу штабу ввійшли: Перебийніс, Карпович, Шелест, Андрієнко, Клим Савур, командир УПА-Південь та ін.

На конференції ухвалено ряд рішень і постанов, якими закріплено організацію УПА та реорганізовано деякі ділянки. Ці рішення висловлені в наказі ГВШ ч. 1/43. Введено одноцілу організацію УПА для всіх українських земель. Знесена дотеперішня назва для повстанських відділів у Галичині УНС, а прийнята одна назва УПА.

УПА поділено на 3 групи:

1) УПА-Північ, яка обіймає терен Волинь і Полісся та північну Житомирщину по Дніпро. Командиром цієї групи далі остав Клим Савур.

¹⁹ Чижевський В. Організація військової праці ОУН. — С. 15.

2) УПА-Захід, що обіймає терен діяння цілу Галичину, Холмщину, Лемківщину, Буковину та Закарпатську Україну. Командиром цієї групи був Беркут (Андрієнко), а від лютого 1944 — Шелест (Конрад).

3) УПА-Південь з тереном діяння Вінницька, Кам'янець-Подільська, Дніпропетровська, Одеська, Херсонська і Миколаївська області та Бессарабія. Командиром її став провідник ОУН цих земель Леміш.

4) Заплянована була УПА-Схід, одначе поки що не введена»²⁰.

З огляду на викладене вище, слід вважати, що питання, пов'язані з ГВР, в кінці 1943 — на початку 1944 рр. вирішував Головний командир УПА Роман Шухевич — 'Тарас Чупринка'*. На це непрямому вказує те, що перші рішення ГВР пов'язані з формуванням УПА, і згодом саме Головна Команда УПА ініціювала створення УГВР.

Очевидним є також те, що рішення, яке в документах УПА назване рішенням ГВР від 5 грудня 1943 р., ухвалене не одноосібно, а колегіально, і зробив це Провід ОУН. Подібна практика існувала і після створення УГВР — у другій половині 1940-х — на початку 1950-х рр. Як згадує Василь Кук, оскільки членами УГВР в Україні були члени Проводу ОУН, то й рішення її ухвалювали на засіданнях Проводу. Це добре ілюструється листуванням членів Проводу ОУН на українських землях. У 1949 р. Василь Кук — 'Леміш' стосовно конфлікту між Закордонним представництвом УГВР і Закордонними Частинами ОУН писав до Осипа Дякова — 'Наума': «Це на землях ще до конфлікту не дійшло лише тому, що фактично всім керував тільки Провід ОУН, а УГВР практично не діяла, а всі формальні дії УГВР були акцентовані Проводом. Якби за кордоном члени ОУН, які перебувають в УГВР, були дисципліновані і, як члени, проводили в УГВР політику ОУН і слухалися одного організаційного проводу, то до конфлікту в таких формах, як зараз на еміграції, безумовно, не дійшло б»²¹. Однак інформації про те, що на нараді

²⁰ Чижевський В. Організація військової праці ОУН. — С. 28–29.

* Саме Головний командир, а не Головний військовий штаб, оскільки, за згаданим вище наказом ГВШ УПА ч. 2/43, «Фактичним керівником усіх військових дій та чинностей є Головний Командир УПА. Його допоміжним тілом у керуванні цілостію військових справ на всіх теренах є Головний Військовий Штаб УПА. Головному К[оманди]рові УПА підпорядковані Красві Командири УПА».

²¹ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 18. — Арк. 77.

Проводу ОУН 5 грудня 1943 р. йшла мова про ГВР, тут нема. Відповідне твердження з'являється в документах УПА.

Отож, спираючись на документи, свідчення і спогади, можна стверджувати:

1. В грудні 1943 р. і січні 1944 р. було визначено окремі завдання і засади діяльності ГВР, відповідно до яких ухвалено перші рішення.

2. Рішення ГВР кінця 1943 — початку 1944 рр. були чинними як до створення УГВР (11—15 липня 1944), так і після цього; УГВР у наказах ГВШ УПА фігурувала під назвою Головна Визвольна Рада.

3. Питання, пов'язані з ГВР, в кінці 1943 — на початку 1944 рр. вирішував Головний командир УПА Роман Шухевич — 'Тарас Чупринка'.

4. Формальне і фактичне існування УГВР слід датувати груднем 1943 — травнем 1954 рр.

Коротко про обґрунтування кінцевої дати діяльності УГВР. У першому розділі «Тимчасового устрою УГВР» (п. 12) стверджено: «УГВР перебуває на українських землях. За кордон може висилати своїх делегатів»²². Про це положення ширше йде мова у статті Голови Генерального Секретаріату УГВР Романа Шухевича: «Виходячи з того, що всяке народне Представництво доти являється справжнім виразником волі народу, доки воно діє серед народу і від нього не відривається, Великий Збір УГВР постановив, що місцем перебування УГВР є Українські Землі, а за кордон виїжджають тільки окремі члени УГВР з окремими дорученнями. Така постанова забезпечує УГВР перед перетворенням її в емігрантське представництво, як це було, нпр. з Урядом колишньої УНР та робить її у її політиці цілком незалежною від усяких сторонніх сил»²³. Спираючись на це, можна стверджувати, що діяльність УГВР припинилася з арештом 23 травня 1954 р. останнього її члена на українських землях, Голови Генерального Секретаріату Василя Кука. Зрештою, цей день слід вважати датою припинення централізова-

²² Літопис Української Повстанської Армії. — Торонто, 1980. — Т. 8: Українська Головна Визвольна Рада. Документи, офіційні публікації, матеріали. Кн. 1: 1944–1945. — С. 28.

²³ Чупринка Т. До генези Української Головної Визвольної Ради. — С. 19.

ної боротьби в Україні, для керування якою і була створена УГВР. Це не заперечує діяльності Закордонного представництва Української Головної Визвольної Ради чи окремих членів задля реалізації її програмних засад, але чітко визначає підстави цієї діяльності. Проте ні Закордонне представництво, ні т. зв. Середовище УГВР не мало підстав видавати себе за представника чи спадкоємця керівного органу національно-визвольної боротьби ОУН і УПА, а могло лише називатися реалізатором його завдань.

РОМАН ШУХЕВИЧ — КЕРІВНИК ВОЮЮЧОЇ УКРАЇНИ

У цій статті я розглядатиму постать Романа Шухевича як політичного і державного діяча, спираючись на документальні матеріали за його підписом та інші аналогічні прямі докази участі в тих чи тих заходах, наявні переважно в архівах Служби безпеки України. В другу чергу залучу деякі свідчення людей, що його знали.

Основна проблема полягає в тому, що прямих документальних матеріалів із часу, коли Р. Шухевич керував збройною боротьбою, був Провідником ОУН, Головним командиром УПА, Головою Генерального Секретаріату УГВР, не так уже й багато, а якщо точніше — то й зовсім мало. Написане про нього має, здебільшого, просвітницький або дуже загальний характер, це стосується навіть найновіших текстів¹. Пишучи про Р. Шухевича, кожен так чи інакше торкається основних етапів історії революції середини ХХ ст., адже постать Р. Шухевича невіддільна від її історії. Однак, прагнучи охопити головні віхи діяльності Р. Шухевича як керівника, його політичний внесок, автор, звичайно, мимоволі може дещо повторювати вслід за іншими дослідниками чи й за собою, а дещо оминати за браком часу і місця.

Моє завдання полягає в тому, щоб у доволі обмежених рамках статті з'ясувати, наскільки адекватними були дії Р. Шухевича в тих умовах, у яких опинився визвольний рух, чи слушними були його відповіді внутрішнім та зовнішнім викликам; показати, якими були його особисті рішення як керівника — на відміну від рішень колективних органів, що їх він очолював. Отож, я почну виклад від подій 1943 р., коли Р. Шухевич, власне, і став провідним діячем руху.

Як референт військової референтури Проводу (з березня 1943) Р. Шухевич брав участь у ІІІ Конференції ОУН(б), під час якої Михайло Степаняк, член Проводу ОУН, запропонував готуватися до збройного повстання проти німців у час наближення Червоної армії. Одним із засобів у цій підготовці мав стати військовий комітет, бо

¹ Див.: Мірчук П. Роман Шухевич (Ген. Тарас Чупринка) — командир армії безсмертних. — Нью-Йорк—Торонто—Лондон, 1970; Дужий П. Роман Шухевич — політик, воїн, громадянин. — Львів, 1998; Кук В. Генерал-хорунжий Роман Шухевич — Головний Командир УПА. — Львів, 2005.

військова референтура організації з таким обсягом роботи не впоралася б. Аналіз ситуації відображено в матеріалах конференції: «Стоїмо на становищі, що передумовою мобілізації всіх національних і політичних сил України для боротьби проти московсько-більшевицького імперіалізму та приєднання до неї зовнішньополітичних сил, а зокрема поневолених народів, являється боротьба українського народу проти німецького імперіалізму»². Було вирішено також створити всеукраїнське політичне представництво. Однак, на думку того ж таки М. Степаняка, Р. Шухевич обрав лінію Дмитра Клячківського — ‘Клима Савура’. У травні 1943 р., на засіданні Проводу, яким керував Р. Шухевич, М. Степаняк був призначений відповідальним від ОУН(СД) за переговори і мав увійти до складу керівного коаліційного представництва різних українських організацій³.

ОУН Р. Шухевич очолив у результаті тривалого засідання її Проводу 9—13 квітня 1943 р. З’явилися завдання, з якими чинний провідник ОУН Микола Лебедь — ‘Максим Рубан’ явно не міг упоратися, передовсім — це розгортання організованої збройної боротьби, чи, точніше, — вплив Проводу на цю боротьбу. Назріла потреба перейти до колегіального методу роботи у Проводі. Пролунали звинувачення, що керівники обласних проводів уже діють незалежно від Проводу. Нарешті Р. Шухевич звернувся до ‘Рубана’ з вимогою покинути приміщення, аби члени Проводу могли самостійно з’ясувати питання. Далі він заявив, що від своєї позиції «“Рубан” не відійде, діє він методами, що не враховують обстановку», а тому запропонував членам Проводу вирішити, якими шляхами можна розрядити кризу організації. Він же висловив думку, що М. Лебедя треба від організації усунути. Степаняк підтримав цю думку і запропонував обрати замість нього (як урядуючого провідника. — А. Р.) тричленне Бюро, а також розглянути питання про зміну програми, статуту, тактики ОУН на скликаній для цього конференції.

Учасник Проводу Василь Кук — ‘Леміш’ підтримав цю пропозицію Степаняка і запропонував увести до складу Бюро Романа Шухевича, Дмитра Маївського — ‘Тараса’ і Якова Бусла — ‘Дні-

² *Літопис Української Повстанської Армії. — Торонто—Львів, 1995—1996. — Т. 24: Ідея і Чин. Орган Проводу ОУН, 1942—1946. Передрук підпільного журналу. — С. 138.*

³ *Галузевий державний архів Служби безпеки (далі — ГДА СБ) України. — Спр. 372 — Т. 1. — Арк. 44*

прового', причому Шухевича — як першого серед рівних. Під час голосування ці кандидатури підтримали одностайно⁴.

Тоді ж було проголосовано за те, щоби зібрати конференцію ОУН, але потім, за згодою всіх присутніх, майбутній захід назвали III Надзвичайним великим збором (III НВЗ). На нього прибули делегати від УПА і від проводу ОУН на Південно-Східних Українських Землях, котрі були проти позиції М. Лебеда та виступали за зміни. Дипломатична діяльність серед керівництва організації, як відзначає М. Степаняк, також дала свої результати.

Р. Шухевич відкрив збір і запропонував обрати його головою 'Горбенка', заступника 'Клима Савура'. Сам же Шухевич брав активну участь у роботі збору⁵.

Щодо першого питання, яке розглядав збір, доповідав Мирослав Прокоп — 'Гармаш'. Він запропонував спрямувати всі сили на революцію в СРСР. У результаті дискусії було ухвалено рішення, яке підтримали Р. Шухевич, 'Горбенко', 'Галина' і 'Іванів':

- 1) негайно розгорнути роботу для поповнення УПА, добиватися її кількісного зростання коштом мобілізації населення;
- 2) створювати підпільні склади продуктів, одягу, зброї, але робити це так, щоб їх не змогла виявити Червона армія;
- 3) перечекати, поки фронт перейде на Захід, а відтак великими силами рушити на схід, — навіть за межі України, аж до Кавказу і Білорусії, закликаючи народи до повстання проти СРСР⁶.

Тоді ж до статуту ОУН було внесено пункт про те, що Бюро Проводу покликає інших членів Проводу, — це був явний відхід від вождівського принципу.

Р. Шухевич підтримав діяльність Дмитра Клячківського — 'Клима Савура' щодо організації УПА. Вони вважали УПА основним засобом боротьби за українську державу. Проти були тільки М. Лебедь і М. Степаняк. Лебедь закидав УПА антипольські дії та наполягав, що основний засіб боротьби — це не військова, а політична організація.

Стосовно Степана Бандери було ухвалено рішення, «яке відкривало дорогу Бандері до керівництва організацією з моменту виникнення

⁴ ГДА СБ України. — Спр. 372 — Т. I. — Арк. 45.

⁵ Там само. — Арк. 54.

⁶ Там само. — Арк. 53.

Роман Шухевич. 1940-ві рр.

можливості керувати організацією»⁷. Тож перед дослідником постає питання: які риси допомогли саме Шухевичу обійняти пост керівника? У кожному разі, узявши кермо в свої руки, Р. Шухевич почав долати кризу, яка існувала в ОУН на той час.

Уже в травні 1943 р. 'Тур' направив Олександра Луцького для перевірки Проводу ОУН на Північно-Західних Українських Землях та інспектування загонів УПА. Попри критичні зауваження останнього, загалом створення УПА він вважав корисним. Щоправда спроба призначити на посаду керівника штабу УПА на Волині Василя Сидора як представника Проводу (і Шухевича) успіху не мала⁸.

У такому разі логічним було би створити відділи УПА в Галичині і тим самим вплинути на 'Клима Савура'. Однак 'Тур', зважаючи на відмінність умов Галичини та Волині, вичікував належного приводу. Ним, як можна зрозуміти, став прихід загонів Сидора Ковпака в Карпати. З кінця липня 1943 р., згідно з розпорядженням 'Тура', в Галичині, насамперед у Карпатах, взялися за формування загонів Української народної самооборони (УНС)⁹.

У жовтні того ж року на засіданні Проводу ОУН(СД) Р. Шухевич позитивно оцінив діяльність ОУН за останніх півроку, вказавши на вирішальний вплив, який мала організація від Дніпра до Карпат, тоді як інші політичні угруповання втратили залишки свого впливу¹⁰.

⁷ ГДА СБ України. — Спр. 372 — Т. 1. — Арк. 57.

⁸ Літопис УПА. Нова серія. — К.—Торонто, 2007. — Т. 9. — С. 335.

⁹ Там само. — С. 336.

¹⁰ Там само. — С. 349.

Того ж місяця УНС поширилася по всьому краю. На грудень вона діяла по всій Галичині. Це, на мою думку, дало змогу Р. Шухевичу в листопаді 1943 р. стати Головним командиром УПА. Але перед тим він як Голова Бюра Проводу здійснив інспекційну поїздку на Волинь, яка теж, мабуть, вплинула на це рішення. Р. Шухевич поїздкою був задоволений, як і рівнем організації УПА там — він був вищий, ніж у Галичині — та особою самого 'Клима Савура'. Він же вказував на те, що про діяльність УПА стало відомо і східним українцям. На засіданні Проводу ОУН у грудні 1943 р. Р. Шухевич запропонував перетворити УНС у Галичині на УПА-«Захід»¹¹. Так Д. Клячківський став командиром УПА-«Північ», хоч інших частин УПА до грудня офіційно ще не існувало. Чому ж Р. Шухевич перебрав на себе керівництво УПА — чи тому, що до того був керівником військової референтури Проводу, чи тому, що волів зосередити владу у своїх руках як провідник ОУН? Гадаю, на це питання, яке чомусь не піднімалося в дослідженнях, слід відповідати так: значення мали обидва фактори; а можливо, важило й те, що він був альтернативою в протистоянні Т. Боровця і Д. Клячківського. Головна ж відповідь, як на мене: він був людиною, яка найбільше надавалася до цього серед усіх помітних постатей визвольного руху, а кандидатури людей, що не належали до руху, ОУН навряд чи могла б сприймати серйозно. У середовищі ОУН(СД) Р. Шухевич був найбільш підготовленим до цієї ролі: він тривалий час займався військовою справою, мав досвід участі в бойових діях як офіцер і навіть на практиці дізнався, що таке партизанська боротьба.

З іншого боку, наявність трьох Генеральних воєнних округ УПА згодом, поряд з існуванням Головного військового штабу (ГВШ), давала можливість розосередити амбіційних і здібних керівників на важливих ділянках дуже відповідальної роботи, де в кожного її було більш ніж достатньо. На відзначення первинності УПА на Волині і Поліссі перші старшинські ступені Головний командир УПА надав воякам УПА-«Північ» у червні 1944 р.

Р. Шухевич також узяв участь у I Конференції поневолених народів Сходу Європи й Азії 21—22 листопада 1943 р., але не виступав і не втручався безпосередньо у дискусії¹². Тобто на кінець 1943 р. Р. Шухевич загалом опанував ситуацію в ОУН і УПА.

¹¹ *Літопис УПА. Нова серія.* — Т. 9. — С. 351.

¹² *Дужий П. Роман Шухевич — політик, воїн, громадянин.* — С. 67.

Серед перших наказів Шухевича як Головного командира був наказ про розмежування повноважень і обов'язків військових одиниць, що входили в УПА. Цим наказом від 18 грудня 1943 р. від імені ГВШ УПА вказувалося, що «Найвищим зверхником Української Збройної Сили є: Головна Визвольна Рада. Фактичним керівником усіх збройних дій та чинностей є Головний Командир УПА. Його головним допоміжним тілом у керуванні військовими справами на всіх теренах є Головний військовий штаб УПА»¹³. Не зрозуміло, що іменувалося «Головною Визвольною Радою». Далі в наказі розмежовувалися повноваження штабів і командирів нижчого рівня. Разом з тим, у наказі чітко вказувалося, що командири УПА і теренових відділів не мають брати на себе політичної влади в терені (як це, фактично, було з УПА на Волині). Наказ обмежував дії командирів тільки військовою стороною справи.

Унормовувалися також покарання за злочини і порушення у війську. Мова йшла про військові і козацькі суди. Наказ зобов'язував також дотримуватися загальної військової термінології у поточному вжитку і під час друку військових статутів, до того ж їх друку вимагав апробації ГВШ.

Наступний наказ ГВШ від 24 грудня 1943 р. був тактичною інструкцією стосовно ставлення до ворожих сил, які перебували в Україні і насувалися на неї. За цим наказом, проти німців УПА мала вести тільки оборонні дії, заощаджуючи сили. Але відділи могли вступати в бій, якщо йшлося про захист цивільного населення під час пацифікаційних акцій. У такому разі наказувалося нападати тільки на великі відділи, які провадять пацифікації, чи щоб покарати за них.

Проте заборона зачіпних акцій не стосувалася більшовицької партизанки — слід було «знищити, викурити її з наших теренів». З іншого боку, наказ забороняв бойові дії проти Червоної армії навіть для здобуття зброї. «На початку, у т.зв. студійному періоді — наше відношення до большевицького запілля — нормуватиметься їхнім відношенням до нас»¹⁴. З цього ж наказу дізнаємося, як планувалося діяти у разі натиску на визвольний рух — «поводитися як у німецькій дійсності».

¹³ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 60. — Арк. 218.

¹⁴ Там само. — Арк. 219.

Р. Шухевич як політик і майбутній державний діяч самостійної України вважав за необхідне зблизити обидві ОУН на базі всенародної збройної боротьби в рядах УПА. Це було підставою його порозуміння з Олегом Ольжичем, який тоді керував ОУН(м) в Україні. Але через арешт, а потім і знищення О. Ольжича ця ідея не реалізувалася¹⁵.

Тим часом тривала організація командування УПА і її підрозділів. Перший організаційний наказ ГВШ за підписом 'Т. Чупринки' й шефа ГВШ Дмитра Гриця — 'Перебийноса' від 23 січня 1944 р. подавав структуру військових штабів. Вони мали складатися з шести відділів: розвідного, тилового, організаційно-персонального, вишкільного і виховного. При командирі міг існувати і спецвідділ інспекторів. Додаток до наказу докладно розписував обов'язки штабу і його шефа¹⁶. На думку Петра Мірчука, від весни 1943 р. фактично керували УПА, а згодом — і формально, три особи: Головний командир УПА 'Тарас Чупринка', командир запілля Ростислав Волошин — 'Павленко' і начальник політвиховного відділу Йосип Позичанюк — 'Шаблюк-Шугай'¹⁷. 'Тарас Чупринка' змусив-таки Михайла Арсенича, шефа СБ, в червні того ж року не тільки змінити підпорядкування клітин СБ по вертикалі, а й поставити їх у підлеглість до теренових провідників ОУН. На січень 1944 р. формується й УПА-«Південь». Під прямим керівництвом

Роман Шухевич на Конференції поневолених народів у с. Будераж (Рівненщина). 1943 р.

¹⁵ Дужий П. Роман Шухевич — політик, воїн, громадянин. — С. 59.

¹⁶ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 60 — Арк. 220—222.

¹⁷ Мірчук П. Українська Повстанська армія. 1942–1952. Документи і матеріали. — Львів, 1991. — С. 210.

Р. Шухевича організовується також збройна боротьба українців і формуються відділи УПА в Закерзонні.

Наскільки можна зрозуміти, керівництво ОУН мало різні думки про набір у дивізію СС «Галичина»¹⁸. Проте використати її військовиків при слушній нагоді, як виглядає, не відмовлявся і оргреферент Крайового проводу ОУН на Західних Українських Землях (ЗУЗ). В інструкції від 20 лютого 1944 р. він вказував: у разі можливого роззброєння чи вивезення дивізії СС «Галичина» поза межі України всі частини треба долучити до УНС¹⁹. У червні 1944 р. відбулася зустріч між представником УПА Р. Шухевичем і представником військової управи дивізії Іваном Рудницьким. Вони домовилися, що відділи УПА не будуть діяти в місці дислокації дивізії, а при зустрічі допомагатимуть одне одному. Але при цьому було суворо заборонено агітувати військовиків переходити з одного формування до іншого²⁰. Себто Шухевич не полишав надії використати добре вишколених солдатів дивізії, що стояла тоді в районі м. Бродів, на користь української справи.

Від червня 1944 р. наказом ч. 5/44 в УПА запроваджується «Тимчасова інструкція по виховній роботі УПА»²¹. Отже, йшлося про те, щоб перетворити УПА на збройну силу, котра якомога більше нагадувала б регулярну армію.

Діяльну участь Р. Шухевич брав в організації та проведенні Великого збору УГВР. Там він виступив із доповіддю про УПА. Він говорив про неї як про збройну силу народу, утворення загальнонаціональне: «УПА і ОУН не борються за державу про себе, а вирішують загальнонаціональні завдання». Стосовно дивізії СС «Галичина» він висловився так: «Ми декларативно були проти, але не потрібно мішати її творенню [...] ОУН дуже революціонізувала в порівнянні з 30-ми роками. Новими шляхами пішла. Організація УПА теж може йти новими шляхами»²². Шухевич вважав, що, порівняно з поляками, вояки УПА не деморалізувались. Він же відповів на

¹⁸ Див.: Русначенко А. Народ збурений. Національно-визвольний рух в Україні і національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії в 1940–50-х роках. — К., 2002. — С. 121–125.

¹⁹ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 28. — Арк. 83.

²⁰ Киричук Ю. Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40–50-х років ХХ століття. — Львів, 2000. — С. 113.

²¹ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 60. — Арк. 230.

²² ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 3. — Арк. 46.

запитання одного з делегатів збору 'Вавренича', що УПА не може діяти тепер фронтовими методами проти німців і більшовиків, бо це привело б до розколу України на Схід і Захід, але не привело б її до самостійності. Можливі два варіанти: перемагає СРСР або хтось інший. Перемога СРСР означатиме, що до УПА прийдуть і вояки дивізії, і колишні червоноармійці²³. «Совіти будуть карати не за УПА, а за націоналістичні прагнення. За це доведеться платити чи гинути спокійно, чи будемо боронитися. Справа ця нелегка, але іншого виходу нема», — підсумував Шухевич. Він відзначив, що відтік інтелігенції за кордон має негативні наслідки для суспільства, але водночас визнав загрозу, яка висіла над ними. Тому Шухевич схилявся до думки, що їм краще емігрувати, якщо вони не здатні до боротьби. Також він наголосив, що потрібно поширювати боротьбу на Схід: «Якщо ми пропадемо на Сході в рейдах, залишимо Схід для нового відродження. Український народ не пропаде, український народ використає це в черговій кон'юктурі виграти справу України»²⁴.

Звертаючись до учасників Великого збору, Р. Шухевич, який виступав на ньому під псевдом 'Петро Лозовський', сказав, що УПА має владу моральну і фактичну, але її треба оформити у владу суверенну, без узурпації. Це і було завданням збору.

'Лозовський' підтримав дії УПА на Волині і зауважив, що в Галичині польські підпільні організації не діяли проти німців, але діяли проти українців, готуючи зміну влади. Він вважав, що поляки мали намір обманути українців. На його думку, з квітня 1944 р., коли польський уряд почав співпрацю з СРСР, у північній Тернопільщині, Збаражчині, де УПА не діяла, поляки пішли на провокації проти українців. Тільки тоді повстанське командування розпорядилося виселяти поляків, якщо вони не переселяться самі. Він зауважив, що іншого способу зайняти вигідні позиції немає (порівняно з 1919 р. і періодом українсько-польської війни)²⁵.

На противагу принципу вождівства, про який любили говорити в той час, Шухевич не намагався сам очолити УГВР, на посаду Президента УГВР не було висунуто нікого з відомих діячів ОУН, навіть самого Степана Бандеру, а це означало, що пост не вважали за

²³ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 3. — Арк. 47.

²⁴ Там само.

²⁵ Там само. — Арк. 72.

Роман Шухевич та Осип Дяків –
‘Горновий’

суто партійний чи церемоніальний. Обрання Кирила Осьмака Президентом УГВР засвідчувало як далекоглядність керівництва руху, так і спробу об'єднати цим рішенням усю Україну. Я вже писав, що не вбачаю в постаті К. Осьмака, члена Центральної Ради, церемоніальну фігуру. Він, як і Р. Шухевич, цілком свідомо залишався в Україні і зовсім не скидався на людину, якою можна було б маніпулювати. Волею випадку він потрапив до рук ворога. Тільки тоді на Р. Шухевича лягли обов'язки голови виконавчого органу УГВР — Генерального Секретаріату — і, цілком логічно, генерального секретаря з військових справ. Історичне значення цього збору полягало в тому, що на ньому ОУН у роки Другої світової війни «зуміла приєднати до себе якнай-

більше активних політичних елементів з колишніх розгромлених партій та безпартійних на єдиній платформі боротьби за Українську самостійну соборну державу»²⁶. В УГВР Шухевич міг знайти порозуміння з представниками інтелігенції, зокрема творчої, адже сам походив з інтелігентної родини, володів іноземними мовами, знався на музиці як випускник консерваторії, був глибоко релігійною людиною.

Після збору група діячів була виряджена на Захід як Закордонне представництво (ЗП) УГВР, серед них Микола Лебедь, Мирослав Прокоп, Дарія Ребет та інші особи. «Як політичний провідник, — писав М. Прокоп, — Шухевич мав особливе почуття відповідальності за взяті на себе зобов'язання. Він мав моральну поставу, яку перефразовуючи І. Франка можна назвати почуттям собачого обов'язку

²⁶ Дашкевич Я. Роман Шухевич та його місце в історії України. Дослідницькі проблеми // Дашкевич Я. Постаті: нариси діячів історії, політики, культури. — Львів, 2006. — С. 526.

у відношенні до власного народу. І 1944 року, і пізніше він відкинув можливість свого відходу на еміграцію. Для цього Шухевич признавав інших»²⁷.

Цікавими є також погляди, що їх Р. Шухевич висловив на нараді Проводу ОУН у листопаді 1944 р. Зокрема, під час розгляду внутрішньополітичного становища 'Тур' зауважив, що, звичайно, в ході революції необхідно панувати над масами. «Одначе треба собі сказати як панувати над масами, щоб їх не втратити. Згідний, щоб маси вести до прямої акції, щоб панувати над ними, а це питання — як. Тому при киданні народу до боротьби з державою треба уважати, щоб виходило. Бо коли в 1943 році на північно-західних землях повстали маси проти німців успішно, то ми мали довір'я. Коли б були повели на Рівне, Сарни і т. д., хоч це пряма революційна дія, то ми були б програли і маси напевно були б відвернулися від нас»²⁸. Тому треба давати масам завдання, провадив далі 'Тур', які можна виконати. Тоді ж, на зборі, виникла суперечка між 'Туром' і Василем Куком — 'Ле' щодо низки питань. Зокрема, 'Тур' не підтримував 'Лемеша' в тому, що від поодиноких сутичок з окупантами в Галичині слід одразу перейти до творення УПА, як це відбулось на Волині. Він був поміркованим і щодо перспектив роботи на Сході України, — на відміну від Якова Бусла — 'Талини', який казав: «Коли захочуть большевики знищити нас на Заході, то воскреснемо на Сході». Не бачив він, щоб вирівнювались умови між Східними Українськими Землями і ЗУЗ та вважав, що такий стан мав зберігатися ще деякий час²⁹. У наступні роки 'Турові' самому довелося побувати у Східній Україні і змінити свої уявлення про тамтешніх українців.

Паралельно з УГВР на Волині була утворена Народно-визвольна революційна організація (НВРО). Її програма не відходила, по суті, від програмових вимог, ухвалених III НВЗ, але мала на меті охопити не тільки український рух, а й антиімперіалістичні рухи інших народів СРСР, Балтики, Балкан. Одна з причин утворення НВРО, поряд із відірваністю Волині й Полісся на час переходу фронту від Проводу ОУН, — це прагнення прибрати іншу назву організації. Про зміну назви йшлося ще на III НВЗ.

²⁷ Прокоп М. *Напередодні незалежної України*. — Нью-Йорк—Париж—Сідней—Торонто—Львів, 1993. — С. 537.

²⁸ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 13. — Арк. 144—145.

²⁹ Там само. — Арк. 147.

Про результати, мотиви утворення НВРО мовилося на засіданні Проводу в листопаді (або жовтні) 1944 р. 'Тур' і Д. Маївський — 'Зруб' були проти її утворення. Шухевич вважав, що, звісно, у боротьбі зі сталінською системою «треба кидати вистарчаючі кличі», але «коли говоримо, що Сталін відбіг від здобутків Жовтня, то чи не хочемо ми цим самим сказати, що йдемо до них?!»³⁰.

'Тур' вказав на те, що навряд чи щось зміниться на Сході від зміни назви організації, бо вже зроблено немало, а особливих наслідків нема. «Уважає, що справа НВРО є експериментом, у який вірить що поведеться, а я не хотів би міняти організацію на експериментальну. З другої сторони, я свідомий, що на сході під фірмою ОУН, роботи розгортати не можна, а також, що мусимо в тім напрямі підготувати»³¹. Не заперечуючи в принципі проти зміни назви організації, Шухевич дипломатично сказав, що треба до цього «поробити приготування», а справу НВРО потрактувати не як заміну ОУН, а як певний тактичний хід і як спробу, що лише може себе виправдати.

Документ засідання Проводу стосовно НВРО показує, що у Проводі під началом Р. Шухевича були можливими дискусії, існували різні погляди.

На зиму 1944 р. УПА-«Захід» мусила перейти від регулярних форм боротьби до партизансько-диверсійних. Відділи, що оперували в певних районах, підпорядковувалися відповідним провідникам ОУН³². Наказ про такі дії видав Василь Сидор — 'Шелест', командир УПА-«Захід», 25 грудня 1944 р. Від літа 1945 р. від дій великими силами змушені були відмовитися і в УПА-«Північ» через значні втрати під час здебільшого вимушених боїв з військами, в т. ч. й НКВД. Це означало, що розгорнути регулярної армії повстанцям не вдасться. Я не забуваю про зустрічі з німцями о. Івана Гриньоха і певні домовленості, але не став би перебільшувати їхню вагу, як і значення допомоги від Вермахту зброєю. На такі тактичні союзи йшов, як відомо і Йосип Броз Тіто. В кінці 1944 р. в Україну, за підтримки Абверу, прийшла група Юрія Лопатинського, Шухевич зустрівся з нею. Йому вручили 5 млн. крб., які він узяв, сказавши однак, що карта Німеччини бита і тому він відмовляється від німецької допомоги. Але, за спогадами

³⁰ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 13. — Арк. 152.

³¹ Там само. — Арк. 159–160.

³² Государственный архив Российской Федерации. — Ф. 9401. — Оп. 2. — Д. 92. — Л. 58–67.

Ю. Лопатинського, Шухевич дуже цікавився, чи має С. Бандера можливість налагодити зв'язки із західними союзниками³³.

На засіданні Проводу ОУН у першій декаді лютого 1945 р. неподалик Бережан розглядалося питання щодо дальшої розбудови та укріплення організаційної сітки підпілля, усунення з нього нестійких елементів. На цій нараді було домовлено, що Р. Шухевич виїде на зустріч зі С. Бандерою та іншими членами Проводу ОУН за кордон у супроводі ще когось із членів Проводу в Україні, — аби вирішити організаційні питання. Наскільки мені відомо, на цьому наполягали провідні члени ОУН за кордоном. Проте влітку плани змінилися: за кордон поїхали член Бюра Проводу ОУН Д. Маївський і шеф ГВШ УПА Д. Грицай³⁴. Як наслідок, у Бюрі Проводу на кінець 1945 р. залишився тільки його голова, на якого впала вся відповідальність за керування визвольним рухом. Тому-то від кінця жовтня 1945 р. накази Головної Команди УПА виходять за підписом тільки Головного командира УПА, хоча самої посади шефа ГВШ ліквідовано не було (ним став Олекса Гасин).

Від лютого 1945 р. в «Інструкції до виконання ОУН» намітилась чітка лінія дій силами не більше чоти, а навіть роями, ліквідовувалися вищі командні посади, — звільнених осіб слід було призначати до конкретної бойової чи виховної роботи. І головне: інструкція вказувала на зміщення акценту з переважно бойових дій на переважно військово-пропагандистські³⁵.

Наскільки можна зрозуміти, в серпні 1945 р. це ж питання чи не під таким самим кутом зору розглядалося на нараді в рогатинських лісах за участі Р. Шухевича. Було вирішено скасувати підрозділи УПА, які діяли на рівні групи—куреня, і підпорядкувати відділи територіальним проводам ОУН³⁶. І це вже було, почасти, відповіддю на запитання: що робити після закінчення війни в Європі. Офіційна ж відповідь містилася в «Декларації проводу Організації Українських Націоналістів з приводу закінчення світової війни в Європі»

³³ Киричук Ю. *Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40–50-х років ХХ століття*. — С. 130.

³⁴ Дужий П. *Степан Бандера — символ нації*. — Львів, 1997. — Ч. 2. — С. 307.

³⁵ Кентій А. *Українська Повстанська Армія в 1944–1945 рр.* — К., 1999. — С. 167.

³⁶ Веденєєв Д., Биструхін Г. «Повстанська розвідка діє точно й відважно...» *Документальна спадщина підрозділів спеціального призначення ОУН та УПА. 1940–1950-ті роки*. — К., 2006. — С. 126.

від травня 1945 р. Документ виразно наближається до деяких ідей НВРО, ставлячи перед поневоленими народами завдання «на прикладі України і других народів розгортати боротьбу з ненависними сталінськими паразитами в ім'я самооборони народу і проведення всесоюзної протисталінської революції». Резонно вказувалася, що «До фронту поневолених народів СРСР долучається новий фронт загрожених народів середньої і південної Європи останньо “визволенних” Червоною Армією з-під німецької окупації». Тут передбачалося, що блок тих народів внаслідок «революційних дій спричинить розвал союзної тюрми народів». Так воно й сталося, але майже півсотні літ по тому. Перед українським рухом залишалося завдання «вести далі збройну визвольну боротьбу в обороні народу перед фізичним і моральним знищенням» — тобто без такої оборони дії імперії могли б призвести до ще більших жертв серед населення³⁷. Аналіз міжнародного становища, який подавала «Декларація», містив висновок про неминучість зіткнення між СРСР і Англією, котрі вже, начебто, готувалися до війни.

У самій ОУН 1 серпня 1945 р. запроваджується «Правильник судівництва в ОУН». Цей документ — ще одне свідчення того, що організація прагнула до самоочищення. Власне, з ліквідацією Військово-польової жандармерії суди ОУН залишалися чи не єдиним органом правосуддя в підпіллі. Не знаю, яка роль у введенні цього документа належить ‘Турові’, але без нього він, звісно, не з’явився би.

Історики стверджують, що автором листа-інструкції «Надрайонним провідникам до виконання» від 12 листопада 1945 р. є сам Р. Шухевич. Це дуже докладний документ. Він був достатньо критичним до стану речей, який тоді існував у самій ОУН. Його автор вказував, що «нашим головним і святим обов’язком — виховати новий тип революціонера — провідника який в цілому відповідав би всім вимогам хвилі і завдань»³⁸. Відтак автор документа конкретно пояснює, як має будуватись організація, як слід готувати і виховувати нових членів. Далі автор аналізує і вказує на те, що слід робити в УПА, Службі безпеки, у зв’язках, масах. Автор документа дуже різко висловлюється про появу в селах комсомолу, дизертирство в

³⁷ ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів боротьби 1929-1955 рр. (Збірка документів). — Б. м., 1955. — С. 140.

³⁸ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Арк. 127.

УПА. Він вказує: не можемо допустити, «щоб в боротьбі брав участь тільки революційний актив, бо тоді маса лишиться без провідного активу (елементу) і вона не буде здібна докінчити боротьби». Подальші інструкції виявляли жорстке неприйняття советизації шкільної і старшої молоді. Передбачалося ширити працю в містах, навіть терором перешкоджати закріпленню нової влади по селах. Особливу роботу треба було вести з людьми зі Сходу, які з'явилися у містах. Безкомпромісно слід було боротися з агентурою в церкві.

Тут маємо чи не найдокладнішу з відомих інструкцію з боротьби, яка засвідчує дуже добру обізнаність її автора зі станом речей на всіх українських теренах. З іншого боку, як на мене, тут уже помітне ширше розуміння Сходу. Треба сказати, що невеликі відділи УПА рейдували в 1945—1947 рр., а подекуди й пізніше, у Центральній Україні. Інформація звідти, хоч і поволі, доходила до керівництва руху.

Ще один рік боротьби в умовах «великої блокади» змусив керівництво ОУН на конференції Проводу ОУН у червні 1946 р. в с. Бишки Козівського району Тернопільської області почати демобілізацію відділів УПА і перейти до підпільної боротьби разом з ОУН. Повстанська боротьба у формі військових відділів тривала тільки в Карпатах. Правда, наказ цей доходив із запізненням, тож про демобілізацію можна говорити приблизно від 1947 р.; тривала вона до 1949 р. В Закерзонні УПА діяла до середини 1947 р., оскільки там були специфічні умови.

Досить болісною темою для керівництва воюючої України залишалось імовірне зіткнення СРСР із його союзниками у світовій війні. Спочатку, наприкінці Другої світової війни та одразу після неї, на такий конфлікт покладали великі надії. Потім ці надії то спалахували, то згасали. Розчарувала, без сумніву, Потсдамська конференція, але надихнули промова Вінстона Черчилля у Фултоні та початок Корейської війни. Як ми тепер знаємо, сторони дійсно готувалися до війни, яка так і не вибухнула.

У червні 1947 р. відбулася нарада Проводу ОУН, у якій взяли участь Роман Шухевич, Василь Сидор, Петро Кравчук. На засіданні йшлося про план дій організації на випадок Третьої світової війни. Головними військово-політичними завданнями ОУН і УПА за такого розвитку подій були: «1) охорона етнічних кордонів України; 2) контроль суспільно-політичної ситуації на східноукраїнських

Підроблений документ, яким користувався Роман Шухевич

землях; 3) створення сприятливих для ОУН, УПА обставин на всій території України»³⁹. Війни тоді очікували на 1948 р. Щоправда США зі своїми союзниками могли б негативно поставитися до українського визвольного руху і навіть зажадати його роззброєння. В такому випадку пропонувалося здати не більше 10% зброї. У разі прямого нападу союзників на українські землі пропонувалося організувати партизанські дії проти них. Тобто, ставлення до будь-яких союзників залежало від їхнього ставлення до самостійності України.

На випадок початку світової війни були підготовлені документи від імені УГВР і ОУН. Гадаю, що Р. Шухевич був ознайомлений із ними бодай як із проектами. Цими документами були:

- Звернення «А» УГВР;
- Звернення Проводу ОУН «Український народе!»;

³⁹ Онишко Л. Катерина Зарицька в українському національно-визвольному русі (30-40 рр. XX ст.). — Рукопис. — Арк. 118. Я вдячний п. Л. Онишко за можливість прочитати і використати цю частину її твору.

в) Звернення «Б» УГВР і Генерального Секретаріату⁴⁰.

У них містяться короткий огляд програмових засад української революції і заклики до різних верств народу на її підтримку в час нової світової війни, а також короткі вказівки щодо самоорганізації влади.

Однак, на думку Євгена Місила, Провід ОУН і Головна Команда УПА не дали ради у Закерзонні в час операції «Вісла» — УПА запізно вступила в боротьбу з Військом польським і не зуміла зберегти свій особовий склад⁴¹. Дії польської влади виявилися несподіванкою для тамтешніх керівників руху і для Проводу. Це пов'язано було, на мою думку, й з тим, що умови в Польщі і в УРСР таки різнилися. Власне, це означає, що керівництво збройного руху припускалося помилок, і вони, мабуть, були неминучими.

Пильну увагу керівництво воюючої України звертало на колгоспи, зокрема як на структури влади на селі. На червневій нараді Проводу ОУН 1947 р., про яку вже згадувалося, Р. Шухевич зауважив, що влада в підрадянській Україні підвищила норми хлібопостач, а через посуху 1946 р. це спровокувало новий голод. Тому він дав пропагандивним осередкам конкретні вказівки для роботи з населенням східних областей. Так, слід було підготувати звернення від імені УГВР, яке б роз'яснювало, що УПА бореться не проти Москви і російського народу, а проти московського імперіалізму⁴². Зауважу, що саме боротьба УПА і збройного підпілля не допустили до організації колгоспів у Західній Україні, тобто посприяли зменшенню числа жертв голоду 1946—1947 рр. серед населення Великої України, яке знаходило порятунком на Заході.

‘Тарас Чупринка’ як Головний командир УПА також чітко відповів деяким українським політикам в еміграції, які піддавали сумніву «право Української Головної Визвольної Ради (УГВР) репрезентувати Українську Повстанчу Армію», заперечували роль ОУН в організації УПА⁴³. Треба мати на увазі, що ці сумніви не розвіялися

⁴⁰ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 4. — Арк. 109.

⁴¹ У своїх засадах УПА не мала вписаної капітуляції // Вісник Закерзоння. — 2002. — № 7-8-9. — С. 74–75.

⁴² Онишко Л. Катерина Зарицька в українському національно-визвольному русі... — Арк. 120.

⁴³ Див.: Заява Головного командування Української Повстанчої Армії // Літопис Української Повстанської Армії. — Т. 9. — С. 375–377.

і після приходу на Захід відділів УПА із Закерзоння. З цього приводу Р. Шухевичу, вже як Голові Генерального Секретаріату УГВР, довелося давати роз'яснення і українцям в Україні, і українцям-емігрантам. Він назвав відхід відділів УПА на Захід плановим рейдом, а не капітуляцією перед ворогом чи еміграцією. Міжнародні інституції, дорікнув він, не здобулися ні на один голос протесту проти злочинів більшовиків в Україні — світ не бачив порушень людських прав у СРСР, хоч той входив до комісії з прав людини ООН⁴⁴. У цій же заяві Р. Шухевич нагадав про демократичні принципи майбутньої української держави, які ґрунтуються на традиціях визвольно-революційного руху, що спирається на високі ідеї, та впливають із самого факту існування демократичних УГВР і ОУН. Згадуючи вкотре, що ОУН на українських землях перебуває під керівництвом С. Бандери, він непрямо зобов'язав частину керівництва і членів Закардонних Частин (ЗЧ) ОУН дотримуватися демократичних засад, вироблених воюючою Україною, а водночас визнав за Бандерою формальне керівництво організацією. Зважаючи на відкритий характер обох документів, це був рішучий політичний хід.

Тим часом, між середовищем ЗЧ ОУН і висланими на Захід представниками ЗП УГВР дійшло мало не до розколу. Справа полягала в тому, що члени ОУН, які не пережили разом з організацією подій, що відбувалися на рідних землях у часі німецько-радянської війни і після неї, не прийняли змін в ідеології, зокрема відходу від провідницького принципу, розвитку соціально-економічної частини програми, принципу демократії. Щоб уникнути непорозумінь, Провід ОУН в Україні на чолі з Шухевичем прагнув вирішувати ці питання та інформувати С. Бандеру і членство за кордоном. Провести Великий збір ОУН, як пропонував С. Бандера, було неможливо та недоцільно, про що С. Бандері було повідомлено. Саме з цією метою пішли на Захід член Бюро Проводу Д. Маївський і член Проводу Д. Грицай. Непрямі свідчення в документах говорять, що, мабуть, з України на Захід потрапила інформація про кооптування двох членів Бюро Проводу в 1946 р. Ними стали Степан Бандера і Ярослав Стецько⁴⁵. В Україні знали про суперечки, зокрема і про входження ЗЧ ОУН до Української Національної Ради (УНР),

⁴⁴ Заява Головного командування... — С. 386.

⁴⁵ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 4. — Арк. 150.

але, напевно, вважали, що еміграція розплутає ситуацію самостійно, хоч кожна зі сторін зверталася до керівництва ОУН для підтвердження власної позиції. Моральна зверхність Проводу ОУН в Україні була поза сумнівом. У відповідь на ці домагання Провід передав у еміграцію документ величезної емоційної сили: «Звернення воюючої України до всієї української еміграції». В цьому дуже добре складеному документі вказувалося: «Воююча Україна насамперед вимагає, щоб українська еміграція гідно й відповідно репрезентувала свій народ і його визвольну боротьбу перед зовнішнім світом», «була палким носієм ідей, за здійснення яких бореться український народ». Не можна допускати в цій ситуації, провадили далі автори звернення, а серед них і 'Лозовський', «роздори і партійну гризню. Нині всі партійні розходження мусять уступити, мусять бути підпорядковані одній меті — справі визволення українського народу. Розподіл нині може йти не по лінії тих чи інших партій, а по лінії патріотів і зрадників українського народу»⁴⁶. Але й це звернення не дало жаданих наслідків...

Про те, що питання розколу, який назрів в ОУН за кордоном, обговорювали в Проводі за участі Р. Шухевича, говориться уже в червні 1950 р. в листі О. Дякова — 'Горнового' «До друзів». Провід вважав, що до розколу могло б і не дійти, якби була добра воля обох сторін, але у справі «верх взяли пристрасті і групові амбіції»⁴⁷.

Роман Шухевич. 1940-ві рр.

⁴⁶ Див.: Літопис Української Повстанської Армії. — Торонто, 1984. — Т. 10: Українська Головна Визвольна Рада. Документи, офіційні публікації, матеріали. — Кн. 3: 1949-1952. — С. 21-33.

⁴⁷ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 4. — Арк. 154.

Я вже писав про зміст цього листа в своїй монографії «Народ збурений», тому тут лише зауважу, що Провід висловив повне довір'я до всіх відряджених до ЗП УГВР і виступив проти їхнього виключення з ОУН. Провід дуже критично поставився до УНР, але не відкинув можливості взаємин із нею; підтвердив програмові підстави розвитку ОУН в Україні. Особливо наголошувалося: «Провід Земель вважає за конечне визначити демократію як основу внутрі-політичного ладу в Укр.державі. Демократію ми повинні приймати без дискусій». Ці та інші програмові засади Провід ухвалив на своїй нараді в серпні 1949 р. Крім того, в листі відкрито мовилося, що обговорюється зміна назви організації. Було підтверджено і те, що «в питаннях внутрішнього устрою Організації ми на Землях дотримуємося усталеного практикою від III Збору внутрішнього демократизму в головному проводі і колегіальності при вирішальному голосі Провідника на всіх нижчих щаблях». З листа довідуємося, що у Проводі, яким керував Р. Шухевич, рішення ухвалювали звичайною більшістю, а між нарадами члени Проводу висловлювали свою думку листовно; коли ж треба було діяти негайно — рішення ухвалював сам Шухевич, а опісля подавав своє рішення Проводу на затвердження⁴⁸. Можна додати, що Шухевич не раз зустрічався з членами Проводу, а подеколи перебував із ними в одних бункерах⁴⁹.

Серпнева конференція Проводу ОУН, про яку мова йшла вище, мабуть, була останньою, в котрій брав участь Р. Шухевич. На ній обговорювали такі питання:

- а) міжнародне становище;
- б) становище в СРСР;
- в) становище в УРСР, зокрема колективізацію в Західній Україні та форми боротьби сколективізованого селянства;
- г) деякі питання програми ОУН;
- ґ) різні актуальні внутрішньоорганізаційні питання;
- д) різні актуальні проблеми визвольної протибільшовицької боротьби підпілля та українського народу в цілому⁵⁰.

Деякі з рішень зібрання Проводу увійшли в спеціальну інструкцію Проводу. У ній, зокрема, стверджувалося, що сторони не готові

⁴⁸ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 4. — Арк. 156.

⁴⁹ Там само. — Ф. 68. — Спр. 140. — Т. 2. — Арк. 14–15.

⁵⁰ Там само. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 13. — Арк. 1.

до війни. В цих умовах було вирішено «Забезпечити морально-політичне панування Організації. Звести бойові дії до мінімуму конечного для такого панування»⁵¹. Пропаганді треба було боротися за зближення між західними і східними українцями, особливо серед молоді, творити короткі брошури, доступні для широких мас.

За рік до смерті генерал-хорунжого Р. Шухевича британське Міністерство закордонних справ розглядало документ, який дістав назву «План генерала Тараса Чупринки». Ним передбачалося поділити СРСР на 4 окремі регіони: 1. Сибір, 2. Кавказ, 3. Туркестан, 4. Скандинавсько-Чорноморський Союз. До складу останнього утворення мали ввійти Україна, а також вільна Карелія, Прибалтійські держави, Білорусія, Казакія та Ідель — Урал⁵².

Відомо, що за Р. Шухевича були підготовлені і плани «Олег», «Дажбог», «Орлик» щодо залучення східних українців до підпілля. Шухевич дбав про майбутнє організації та руху опору загалом.

Підбиваючи короткі підсумки, маю сказати, що Р. Шухевич не випадково став керівником воюючої України. Він мав певний досвід боротьби, риси, які дали йому завоювати авторитет у середовищі сподвижників. Він не був обмеженим та фанатичним, умів розвивати себе та свої ідеї, сприймати нове в ідеології та практиці. Його дії як керівника, загалом, відповідали вимогам і викликам часу, хоч працювати доводилося в умовах двох тоталітарних режимів, з яких один вийшов переможцем у світовій війні — річ нечувана у світовій історії. Саме за його керівництва УПА досягла найбільшого впливу на українську і східноєвропейську дійсність, саме під його орудою ОУН пройшла шлях розвитку від партійної структури до всеукраїнської, всенародної організації, здатної вести революційну визвольну боротьбу за Українську Соборну Самостійну Державу проти імперій, прагнула перетворити СРСР і Східну Європу на співдружність самостійних держав. Значення Р. Шухевича як керівника чи не всіх структур національно-визвольного руху переоцінити неможливо.

⁵¹ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 13. — Арк. 3.

⁵² *Anglo-American Perspectives on the Ukrainian Questions, 1938-1941/ Ed. Be L. Y. Luciuk, B. S. Kordan. — Kingston, Vestal, 1987. — Р. 22. Документ цитує і Я. Дашкевич у статті, згаданій вище.*

ЖІНКИ В ЖИТТІ РОМАНА ШУХЕВИЧА, ГОЛОВНОГО КОМАНДИРА УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ

Висловлюємо надію, що наше дослідження зацікавить як застосованою методологією (у роботі ми використали гендерний та психологічний підходи), так і своїм змістом. Традиційно історіографія представляє Романа Шухевича як символ, як героя, який не має права на особисте життя. У цій статті ми намагаємося розширити уявлення про нього як про чоловіка, коханого, батька. Ми спробуємо реконструювати повсякденне життя жінок-повстанок у колі командира. Насамперед, шукатимемо відповіді на доволі прості запитання: що так сильно приваблює жінок у чоловікові-командирі? та звідки у жіноцтва береться такий потяг до влади? Відповіді нам дає, передовсім, феміністичний дискурс. У ньому йдеться про активну соціальну інтегрованість чоловіка, котрий може досягнути в житті набагато більше, ніж жінка, для якої віддавна існують суспільні табу, що стають перепоною на шляху до самостійності. Власне чоловік створює таку мораль та систему соціальних відносин, згідно з якою жінка не може бути йому рівною. Жінки, так само як і чоловіки, прагнуть посісти гідне місце в житті, інколи вони це роблять через чоловіків чи завдяки їм.

Отже, в цій розвідці ми покажемо, як чоловіча влада та авторитет вели за собою жінок. А також спробуємо з'ясувати, як здібній жінці-підпільниці уявлялася керівна роль у мікро-відносинах.

Найвідомішим і найавторитетнішим серед повстанців був, безперечно, командир (провідник, зверхник) Роман Шухевич — 'Тарас Чупринка'. Жінки, як і чоловіки, бачили в ньому месію, посланця, який мав урятувати країну від небуття. Проте водночас у ньому бачили чоловіка з усіма притаманними цій статі фізіологічними ознаками.

У чоловічому колективі, об'єднаному духом братерства, спілкування відбувається активно і природньо. А як же поводитьсь в такому товаристві жінка? Чи наважується вона озвучувати свої думки у розмовах з провідником, наскільки легко це їй вдається, чи можна

говорити про повстанську рівність чоловіка-зверхника і жінки-підлеглої? Гадаємо, ні — і справа не тільки в ієрархії військових звань. Жінка, трактуючи себе як «менш досвідчену» в політиці та воєнних справах, перебирає ті обов'язки, які вважає «більш своїми», — зокрема готування їжі. Так чинила, наприклад, Дарія Гусяк, зв'язкова Р. Шухевича; натомість Катерина Зарицька, провідниця жіночої сітки Організації Українських Націоналістів (ОУН), з великою охотою брала участь у дискусіях, а ось готувала не надто добре.

Д. Гусяк згадує, що одного разу застала «зворушливу» картину: сиділи на стільцях один проти одного Роман Шухевич та Олекса Гасин, у руках тримали по картоплині і ножикові, а перед ними стояло відро з картоплею, яку вони намірялися почистити до обіду. Працювали мляво, тому що вся увага була зосереджена на дуже жвавій розмові. Жінка вирішила допомогти чоловікам та врятувати обід, тож звільнила їх від цієї роботи.

Ольга Ільків — 'Марічка', яка також виконувала обов'язки зв'язкової Р. Шухевича, зазначає, що серед жінок у конспіративному помешканні в с. Княгиничі найбільш діяльною була Катерина Зарицька — 'Маня', — авторитетна, впевнена в собі, схильна командувати. Через такі риси характеру між нею та матір'ю п. Ольги, яка «не любила команди», назрівав конфлікт. Зрештою, ситуацію розрядив Командир².

Роман Шухевич і Катерина Зарицька часто жартували та дискутували на різні теми. Генерал 'Чупринка' ставився до неї дуже шанобливо. Вони були знайомі ще з юних літ: обоє вихованці молодіжної організації Пласт, а згодом — активісти ОУН. Ольга Ільків зізнається, що не багато запам'ятала з тих розмов, — стриманість, почуття такту, маленька донечка, за якою потрібно було доглядати, не давали їй втрутитись у бесіду³. К. Зарицьку О. Ільків називає дружиною життя жінок у підпіллі.

Однак повернімося до функціонування конспіративної квартири в с. Княгиничі. Цікаво описує О. Ільків, як жінки «змагались» одна з одною у приготуванні страв: «Я була не дуже досвідчена

¹ Гусяк О. Роман Шухевич — людина особлива // Роман Шухевич на тлі доби Воюючої України / Упоряд. В. Штокало. — Тернопіль, 2005. — С. 29.

² Ільків О. Роман Шухевич у моєму житті // Роман Шухевич на тлі доби Воюючої України. — С. 216–217.

³ Ільків О. Роман Шухевич у моєму житті. — С. 228.

Дарія Гусяк

господиня [...] У ті часи Катруня, як і я, не мала потрібного досвіду, але під впливом амбіції вирішила показати верх мистецтва, тож не раз викликала мене на суперництво [...]. Маня приготувала яринову зупу з молододі шпагової квасольки трохи сирувата вийшла. На другий день старалася вже я, щоби у зупі було докладно все зварене. Катрусина зупа була недозварена, а моя переварена»⁴.

Із цього уривка ми довідуємося, що жінки-повстанки у часи боротьби не мали потрібних куховарських навичок. Чим слід пояснювати таку ситуацію — впливом ліберального (він же прагматичний) фемінізму чи націоналізму?

На початковому етапі розвитку жіночого руху (зокрема у слов'янському просторі) існував тісний зв'язок між ідеологією жіночої емансипації та ідеологією національного визволення. Завдяки цьому між жінками та чоловіками формувалися «союзницькі» відносини, а суспільно-статеві суперечності ніби послаблювалися, відходили на дальній план⁵.

Отже, коли йдеться про Західну Україну, не можна розглядати фемінізм поза націоналізмом і навпаки. Ольга Ільків назвала одну зі своїх статей-спогадів «Провідник Роман Шухевич і жінки». У ній авторка ділиться думками щодо ролі жінки у партизанській боротьбі. Вона згадує слова свого провідника 'Смоли', який 1942 р. призначив її на місце провідниці жіночої підпільної сітки м. Львова: «Тепер ви, жінки, мусите повністю заступити нас, мужчин, в організаційній і практичній роботі, бо ми, мужчини, у ситуації, яка

⁴ Ільків О. Роман Шухевич у моєму житті. — С. 229.

⁵ Маланчук-Рибак О. Ідеологія та суспільна практика жіночого руху на західноукраїнських землях ХІХ — першої третини ХХ ст.: типологія та європейський культурно-історичний контекст: Монографія. — Чернівці, 2006. — С. 212–213.

⁶ Ільків О. Провідник Роман Шухевич і жінки // Роман Шухевич на тлі доби Воюючої України. — С. 247.

наближається, будемо втягнені у безпосередню збройну боротьбу»⁶. Гадаємо, він мав рацію. Зауважимо лише, що ці види військової діяльності ніколи не існували окремо один від одного, і жінки були залучені до них обох. Сама ж О. Ільків розмірковує над особливостями перебування жінок на війні. На її погляд, головним стимулом і найбільшою підтримкою для жінки в умовах боротьби була довіра того, хто відповідав за всіх — Романа Шухевича; він розумів трагізм і героїзм жіночої долі⁷. Жінкам було нелегко уже через те, що службовці радянських органів держбезпеки мали спеціальну інструкцію — як упізнати бандерівку: у неї спідниця коротша, ніж у сільських дівчат, інша зачіска, вона охайна. Тож під час облави дівчата вдягалися відразливо, мазали сажею руки та обличчя⁸.

Ольга Ільків зауважує, що Р. Шухевич «почував себе спокійно без бойової охорони, у товаристві жінок»⁹. Ми вважаємо це природним, адже жінка — найкращий конспіратор: чоловік у жіночому товаристві викликає менші підозри, аніж у суто чоловічому. Крім того, в очах жінки чоловік завжди прагне виглядати якнайкраще, а тому мобілізується вся його відвага.

Провідник був чоловіком, хоч і не звичайним — не кожен досягнув таких висот, як він — генерал-хорунжий Української Повстанської Армії (УПА), член Українського Державного Правління у 1941 р., Головний командир УПА у 1943—1950 рр., Голова Бюро Проводу ОУН, Голова Генерального Секретаріату Української Головної Визвольної Ради (УГВР) і генеральний секретар військових справ у 1944—1950 рр.¹⁰. Йому було притаманне звичне для чоловіків сприйняття жінки як естетично-еротичного об'єкта. Проте він умів розгледіти й інші якості. У жінці він спочатку бачив зовнішність, а потім — інтелект. Ось як висловився Р. Шухевич про Дарію Ребет (єдину жінку, обрану до складу Проводу ОУН): «Ми, молоді хлопці, любили пожартувати на тему наших подруг з ОУН, дивилися на зовнішність, на гарні ноги. Так ми зустріли Дарію Ребет. Але коли ми почули, як вона виступає, здивувалися її розуму і тоді

⁷ Ільків О. *Провідник Роман Шухевич і жінки*. — С. 248.

⁸ Там само.

⁹ Там само.

¹⁰ Кук В. *Генерал-хорунжий Роман Шухевич. Головний Командир Української Повстанської Армії*. — Львів, 2005. — С. 3.

Катерина Зарицька

вже не сміли дивитися на неї інакше як з глибокою пошаною»¹¹.

Роман Шухевич виступав і як літературний критик Богдани Світлик — 'Марії Дмитренко'. За словами О. Ільків, він реагував на кожне слово, голосно обговорював написане та захоплювався вдалим сценами¹². Згодом він оцінював і поетичну збірку самої п. Ольги — «Зі щитом чи на щиті». Стимулом до її створення стала важка звістка про смерть чоловіка підпільниці — Володимира Лика. Ще перед тим Ольга Ільків розповіла мешканцям квартири у Княгиничах, що ворожка їй

напророчила два таланти, один з яких вона вже виявила і розвинула, а інший — не встигне. Жінка розтлумачила це так: перший талант — літературний, другий — музичний. На слова, що п. Ольга «щось проявила» і в майбутньому «щось сотворе», Провідник усміхнувся та жартома додав: «Ще одну Дзвінку», — тобто ще одну дитину. Жінці довелося мовчки проковтнути гіркий, зрештою, пророчий жарт. «У мене ще дійсно у грудні 1947 р. появилвся на світ син...»¹³. Як бачимо, Р. Шухевич оцінив устремління соратниці різко й не дуже тактовно.

Громадська діячка Ольга Кузьмович, пишучи про Р. Шухевича, говорить про нього просто — як про людину, не створюючи панегіриків на його честь¹⁴. Вона згадує, що знала 'Шуха' ще з дитячих

¹¹ Ільків О. Провідник Роман Шухевич і жінки. — С. 249.

¹² Ільків О. Роман Шухевич як літературний критик // Роман Шухевич на тлі доби Воюючої України. — С. 241.

¹³ Ільків О. Роман Шухевич як літературний критик. — С. 245.

¹⁴ Кузьмович О. Коли герой ще не був героєм // Роман Шухевич на тлі доби Воюючої України. — Тернопіль: Ідея і Чин, 2005. — С. 179–182.

років як приятеля наймолодших сестер своєї матері, тоді вона з великим захватом «дивилася на Романа (як, до речі, усі дівчата), особливо на площі “Сокола-Батька”, де він постійно перебував як знаменитий бігун і стрибун»¹⁵.

Навіть коли дівчинка Оля виросла і здобула посаду секретарки ОУН, Роман не сприймав її серйозно, багато з нею не розмовляв і окрім звичного привітання «Сервус, мала!» лише давав накази¹⁶.

Як ми пересвідчилися, Роман Шухевич мав популярність серед дівчат, ще не здобувши своїх високих звань. Тоді їх цікавила спортивна слава хлопця, який 1923 р. на змаганнях у Львові встановив рекорд у бігу з перешкодами на 400 м та у плаванні на 100 м¹⁷. Жінки бачили в ньому риси лідера, що розвинулися згодом. Їх захоплювала зовсім не зовнішність, яка була «середньостатистичною»: «Був він щуплим, сухорлявим, зовсім незамітним [...] Але в дуже короткому часі Роман своїми здібностями, своєю вдачею [...] звернув на себе увагу [...]»¹⁸. Дівчат, наче магніт, притягував ореол влади над молодим Шухевичем, і опиняючись у колі цього світла, вони відчували розкіш слави. Бути симпатичною в очах такого хлопця — це не мало.

Наталя Березинська-Шухевич — дружина Головного командира УПА — не залишила після себе мемуарів, тому про неї знаємо насамперед зі спогадів колишньої учасниці УПА Ірини Козак¹⁹ та товариша Романа Шухевича — Богдана Чайківського²⁰, які подекуди наводять суперечливу інформацію.

Деякі риси характеру Наталі Шухевич дають змогу говорити про неї як про жінку сильної вдачі: на допитах вона поводитися твердо, ніхто з підпілля не постраждав через її свідчення.

Під час війни подружжю Шухевичів випадали тільки рідкісні зустрічі, тож доводилося оберегати почуття на відстані. Вони були чимось схожі одне на одного, і коли опинялися разом, не могли не пишатися собою: поряд з Романом була справжня витончена леді,

¹⁵ Кузьмович О. Коли герой ще не був героєм. — С. 179—182.

¹⁶ Там само. — С. 181.

¹⁷ Кук В. Генерал-хорунжий Роман Шухевич. — С. 12.

¹⁸ Там само. — С. 7.

¹⁹ Козак І. Наталя Шухевич // Роман Шухевич на тлі доби Воюючої України. — С. 150—159.

²⁰ Чайківський Б. «Фам». Рекламна фірма Романа Шухевича. — Львів, 2005. — 104 с.

а поряд з Наталею — сильний, визнаний борець за державну самостійність. Вони мали найбільш поціновувані якості: він — славу, вона — красу.

У житті Головного командира Р. Шухевича були й інші жінки, однак саме Наталя стала дружиною Романа, народила його сина Юрія та доньку Марію.

Наталя Шухевич (з дому Березинська) була донькою священика. В ті часи діти духовенства, учні гімназій і студенти університетів були тими представниками української інтелігенції, що прагнули покращити життя на селі. Переймалася цією справою і Наталка разом із своєю сестрою Дарією та братом Юрієм. До них приїжджали друзі, серед яких — Роман Шухевич і його брат Юрко.

1913 р. родина Березинських переїхала в с. Оглядів (тепер Радехівського р-ну Львівської обл.). Тут Наталя закінчила початкову школу і вступила до гімназії сс. Василянок; пізніше навчалась у Львові. Закінчивши студії, жила з батьками та допомагала їм. Родини Березинських і Шухевичів дружили. У 1930 р. відбулося весілля Наталії та Романа, а 1931 р. у молодят народилася донечка Марта, яка, на жаль, невдовзі померла. Це був нелегкий період у їхньому подружньому житті. Смерть єдиного брата стала другою великою втратою, яку пережила Наталя Шухевич. На той час вона залишалась у батьків, а її чоловік часто відлучався у справах²¹.

Наталя Шухевич та її батьки перебували під постійним наглядом польської поліції. Через свою підпільну діяльність, додержуючись вимог конспірації, Роман Шухевич міг лише зрідка навідуватися до Оглядова (щоправда, Б. Чайківський стверджує протилежне). У червні 1934 р. поліція арештувала Романа Шухевича і заслала його до табору в Березі Картузькій. Причина арешту — вбивство міністра Броніслава Перацького, хоча доказів участі Р. Шухевича в цій акції не було²². Для дружини Наталі і сина Юрка, який народився 28 березня 1933 р., тоді залишалися тільки відвідини чоловіка і батька в тюрмі. Про один такий візит Юрій Шухевич написав: «Перше, що запам'яталося, то було побачення з батьком у в'язниці на Бригідках. Пам'ятаю, як ми з мамою зайшли до кімнати побачень... з протилежних дверей увійшов батько. Батько був у сірому

²¹ Козак І. *Наталя Шухевич*. — С. 150–151.

²² Там само. — С. 152.

вбранні, усміхнений. Батько обняв маму хотів взяти мене на руки, але я чомусь настрашився поліціанта...»²³.

Р. Шухевич вийшов на волю в січні 1937 р., але й після звільнення не могло бути мови про «нормальне» сімейне життя. Наприкінці 1938 р. він разом зі своїм приятелем Юрієм Лопатинським нелегально перейшов на Закарпаття і долучився до боротьби за самостійність Карпатської України. Його дружина і син знову залишилися в батьків п. Наталі в Оглядіві.

Після окупації Карпатської України угорськими військами, Р. Шухевич перейшов через Румунію і Югославію до Австрії і, згідно з наказом Проводу ОУН, переїхав до Данціґа (нині — Гданськ), де підтримував конспіративний пункт зв'язку із краєм. Невдовзі сюди ж приїхали Наталя Шухевич із сином Юрком. Тоді вперше Наталя і Роман змогли, принаймні деякий час, пожити родинним життям. Удруге така нагода випала їм після капітуляції Польщі, на той час вони перебували у Кракові.

Донька Шухевичів, Марія Шухевич-Трильовська, наводить таку інформацію про свою матір: «Підчас радянської окупації Галичини, в 1939 р. Наталка з сином Юрком нелегально переходить кордон і приїздить до Кракова, де на той час був її чоловік. Тут, в Кракові в 1940 р. у Наталії народилася донька Марія. Власне цих два роки в Кракові родина жила разом, це було найдовше їх спільне життя»²⁴. Марія народилася 16 жовтня 1940 р.

У липні 1941 р. п. Наталя переїхала до Львова і тут жила з двома дітьми й мамою до 1944 р. (її батько о. Роман Березинський тоді уже помер). Навесні 1941 р. був зорганізований Український легіон, що його очолив Роман Шухевич, — і знову до 1943 р. Наталя Шухевич мала лише дві короткі зустрічі зі своїм чоловіком. А від січня 1943 р. її чоловік перейшов у підпілля. У лютому цього року німці арештували п. Наталю і вимагали від неї, щоб вона повідомила чоловікові про свій арешт і про те, де саме її утримують. Однак вона рішуче відмовилася робити це. У квітні німці звільнили п. Наталю. Від того часу вона могла бачитися зі своїм чоловіком дуже рідко, і ті зустрічі були строго законспіровані²⁵.

²³ Козак І. Наталя Шухевич. — С. 152.

²⁴ Там само. — С. 153.

²⁵ Там само. — С. 153.

Наталя Шухевич

У 1944 р., після створення УГВР, п. Наталя і її діти мали відійти на Захід разом із тими членами Проводу ОУН, Президії УГВР та іншими учасниками визвольного руху, які були вислані Проводом ОУН за кордон. Проте вона відмовилася покинути чоловіка і рідну землю та зважилася залишитися з дітьми й матір'ю в умовах радянської окупації. Перед арештом вона переховувалася в с. Биличі Старосамбірського району, у греко-католицького священика о. Мицака. Биличі розташовувалися за декілька кілометрів від м. Старого Самбора. Ірина Козак згадує: «Ми, тобто зв'язкова генерала “Тараса Чупринки”, Марійка і я, приїхали до Самбора в день, коли був ярмарок [...]». Наталя Шухевич

жила дуже законспіровано, і до неї не можна було дістатися через підпільні зв'язки. Ми прийшли, щоб передати інформації і потрібну допомогу та перевірити умови і безпеку, в яких жила родина Керівника Визвольного Руху. У тому часі було вже заплановано, що п. Наталя з родиною перейде жити в інший терен як переселенка з Польщі. Наша зустріч була радісна, навіть весела і повна оптимізму. До Старого Самбора супроводжував нас Юрко, який хотів якнайбільше знати про свого батька. Маруся була тоді ще маленька дівчинка з кучерявим волоссям і чарівним усміхом»²⁶. По якомусь часі зв'язкові довідалися, що більшовики арештували о. Мицака з родиною і всіх, хто жив у нього, тобто його родичів — так казали люди.

Наталю Шухевич, її дітей і матір було заарештовано 17 липня 1945 р. і відправлено у Дрогобицьку тюрму. Юркові було тоді 12 років, а Маруся мала неповних 5 років. Дітей вивезли до дитячого

²⁶ Козак І. Наталя Шухевич. — С. 154.

будинку в Чорнобилі, пізніше — до Сталіно (нині — Донецьк), звідки Юрко втік. Матір Наталі привезли до Львова, в тюрму на вул. Лонцького, де вона померла. Маруся Шухевич-Трильовська пише так: «А Наталія Шухевич два довгі роки без суду поневірялася по радянських тюрмах — то у Львові, то в Києві. Пережила кілька підступних провокацій, метою яких було заманити Романа Шухевича на визволення дружини. Піддавалася фізичним тортурам, а найтяжчим була повна відсутність інформації про долю дітей»²⁷.

8 вересня 1947 р. особливою нарадою при Міністерстві державної безпеки СРСР Наталя Шухевич була засуджена за статтями 54-1 «а» і 54-11 Кримінального кодексу УРСР на 10 років позбавлення волі з конфіскацією майна²⁸.

Протягом усього ув'язнення п. Наталя не переставала наполягати на тому, щоб їй надали інформацію про місце перебування дітей, але завжди одержувала відмову. Правда, з часом, від новоприбулих дівчат, вона довідалася, що Юрко також ув'язнений, однак з'ясувати, де саме, їй не вдалося. Про долю доньки взагалі ніхто нічого не знав. Це виснажувало матір більше, ніж тюремний побут і фізичні знущання. Аж перед самим звільненням 4 серпня 1955 р. після тривалого голодування вона домоглася, щоб їй дали адреси дітей. «Вона боялася, зокрема, за Марусю, бо її забрали малою дитиною і могли “перевиховати”»²⁹.

Після звільнення Наталю Шухевич вивезли в Новосибірську область на заслання. Тоді ж звільнили Юрка, і він приїхав до матері. Сім'я вирішила повернутися до Львова, але тут їх не прописали і знову позбавили волі³⁰.

Тільки влітку 1957 р. п. Наталя знову побачила свою доньку Марусю, яка приїхала до матері на побачення до Чернігівської тюрми. Невдовзі після цього Наталю Шухевич відправили в Караганду, де вона мала надалі відбувати своє ув'язнення. За амністією, яка дозволяла звільняти жінок, котрі мають неповнолітніх дітей, п. Наталя звільнили, і вона знову повернулася до Львова³¹.

²⁷ Козак І. Наталя Шухевич. — С. 155.

²⁸ Там само. — С. 156.

²⁹ Там само.

³⁰ Там само. — С. 157.

³¹ Там само.

Спогади Б. Чайківського, який разом із Р. Шухевичем керував рекламною фірмою «Фама», дуже цікаві тим, що у них ми чи не вперше зустрічаємо Романа Шухевича — чоловіка, який любить жінок і залюбки фліртує з ними: «Роман був дуже товариський, веселий. Мав багато приятелів і приятельок. А ще дуже любили його дівчата. І він ними не погорджував...»³². Слід зазначити, що Б. Чайківський згадує і про ніжні почуття Шухевича до дружини; з іншими жінками, за словами оповідача, його пов'язували тільки легкі жарти та флірт. Дівчата, натомість, допомагали в підпільній, політичній і бізнесовій праці: «Ми мали добре поставлену розвідку. Ми старалися ближче заізнатися з дівчатами в телефонних центрах, і вони допомагали нам»³³.

Якось Богданові та Роману треба було принести малярам «Фами» «якісь модельки», тобто еротичні фотознімки моделей, для цього вони відвідали крамницю на вул. Коперніка, де був відділ іноземної літератури. Там працювала, за словами Б. Чайківського, «жидівочка, років під тридцять, брюнетка, дуже гарна. Ми з нею жартували». Ця жінка збрала різні французькі журнали «без сорочинки, а другі — в сорочинці», тобто там були зображені дівчата цілком роздягнуті або у чомусь дуже пікантному. Молодший за Романа на вісім років Богдан, який з цікавістю запитав продавчиню, чому ті знімки, на яких моделі одягнені, коштують дорожче. Вона, звернувшись до Романа, назвала Богдана «шмаркачем». Їй довелося пояснити молодикові усі нюанси чоловічого сприйняття подібних фото: «Коли в сорочинці, то лишається багато для уяви, а без сорочинки — то вже нічого не лишається для уяви»³⁴.

Богдан Чайківський описав Наталю Шухевич як жінку дуже вродливу, що мала гарні груди та ноги. У зв'язку з цим буде доречним процитувати розмову, що відбулася під час прогулянки молодих людей вулицями Львова: «Одного разу йшли ми втрьох — Роман, Наталка і я — вулицею. А на зустріч нам якась жінка. Я кажу на жарти, що подивись, які в неї гарні груди. А Наталка на те: “В жінки важні не груди, а ноги”. Я їй: “Та де там! Груди важніші!” А Роман сміється: “Богдане! Скажи їй так, як вона просить: що має

³² Чайківський Б. «Фама». Рекламна фірма Романа Шухевича. — С. 31.

³³ Там само. — С. 46.

³⁴ Там само. — С. 54.

гарні ноги»³⁵. Вельми цікавий епізод — він дає відчутти, що Роман та Богдан були просто хлопцями, які не могли не зачепити поглядом вродливої жінки, та й Наталка продемонструвала суто жіночу поведінку, напологши на своєму розумінні краси як справжній знавець чоловічих смаків. Можливо, вона й сама здогадувалася, що має гарненькі ніжки, тож і виступила на захист саме цієї принади.

Богдан Чайківський не пропускає нагоди розповісти про деякі «парубочі» пригоди: «У Зимній Воді ми часто заходили до двох сестер, які нас радо приймали, частували смачною овочевою зупою». І от коли вже сестри проводжали молодиків, Богдан почув настрашений голос тієї дівчини, що була з Романом: «Пане інженере! Ви жонаті?!» Згодом Роман пояснив другові: «Вона така спритна баба. Коли тримала мене за руку, то так і мацала той перстень, що я маю. А коли побачила, що то не перстень, а обручка, то їй страшно заболіло серце, що я жонатий»³⁶.

Завдяки таким згадкам товаришів вдається поглянути на Романа Шухевича як на людину, вдається наблизити його до реального життя, позбавити обов'язку бути лише ідолом.

Як провідник Роман Шухевич отримував подвійну увагу з боку жінок. Вони кохали його та й він, вочевидь, відповідав їм взаємністю. Звання, військова форма затьмарювали жінкам голови.

Чи знала Наталія про те, що вона, ймовірно, — не єдина в чоловіка, залишається тільки здогадуватися. Проте думати про інших жінок їй, безперечно, доводилося, — бодай через ту кількість дівчат, які оточували Шухевича ще в юнацькі роки. Наталія не фігурує у якихось неоднозначних згадках, її особистість залишається у тіні чоловіка.

Еротична доля жінки забороняє їй мати позашлюбні сексуальні стосунки. Проте чоловік, тісно пов'язаний зі світом як працівник і громадянин, може мати випадкові зв'язки і до одруження, і після нього. Жінка ж, на яку суспільство дивиться як на продовжувачку роду, повинна бути абсолютно чистою.

Наука, що має назву «психологія статі», стверджує: соціальне і психологічне благополуччя чоловіка та жінки залежить зовсім не від того, наскільки він або вона відповідають абстрактному

³⁵ Чайківський Б. «Фама». Рекламна фірма Романа Шухевича. — С. 31–32.

³⁶ Там само. — С. 33.

нормативу, а від того, наскільки фізіологічні та поведінкові властивості особистості збігаються з її самосвідомістю та системою цінностей, і від того, чи пощастить йому або їй знайти пару, яка потребує людини саме такого типу, та утворити щасливий шлюб. Отже, не тільки жінка повинна відповідати чоловікові, але й чоловік привертає увагу жінки передовсім тими рисами, які важать для неї. Жінці не менш важливо, ніж чоловікові, мати славу та авторитет. Через суспільні закони вона, зазвичай, не може досягти такої влади, як чоловік, тому шукає і переймає її у чоловіка. Мабуть, зайве говорити, що чоловіки та жінки однаково прагнуть самоствердитися, не змарнувати життя, — але ми звикли керуватися подвійною мораллю щодо статей. Усім відомо, що для жінки дуже важливо народити дитину, але для чоловіка поява сина чи доньки також має неабияке значення; від чоловіка ж чекають, окрім «другорядної участі у народженні дитини», ще й суспільних досягнень, — заслугами перед суспільством компенсується «меншовартість» у справі продовження роду. Однак насправді це лише зорганізована за певними правилами гра ролей, які переплітаються та навзаєм замінюються.

РОМАН ШУХЕВИЧ У СПОГАДАХ СУЧАСНИКІВ

Незважаючи на значущість постаті Романа Шухевича в історії, його діяльність ще й досі не досліджена належним чином. Однією з причин цього є те, що величезний пласт документів та матеріалів, пов'язаних з подіями першої половини ХХ ст., довго залишався недоступним¹.

Кількість праць, присвячених 'Тарасові Чупринці', останнім часом збільшується, поступово зростає мемуарний доробок. У зв'язку з цим необхідно систематизувати та конкретизувати деякі основні моменти, від висвітлення яких залежить формування образу Головного командира УПА не лише як політика, військовика, але й як людини². Глибше пізнання Шухевича-особистості допоможе ліпше зрозуміти окремі аспекти тодішньої національно-визвольної боротьби.

Про Р. Шухевича як людину дізнаємося насамперед зі спогадів бойових товаришів, друзів, знайомих генерал-хорунжого, з історичних джерел, що висвітлюють буремні події того часу, а також із наукових публікацій³. Спогади про Романа Шухевича з'являлись у різних журналах, зокрема у «Визвольному шляху» (суспільно-політичний і науково-літературний місячник, який видавала «Українська Видавнича Спілка» у Лондоні, тепер виходить у Києві) та «Сучасності» (місячник літератури, мистецтва, суспільного життя, що раніше виходив у Мюнхені, тепер — у Києві), а також окремими книжками — в Нью-Йорку, Торонто, Парижі, Києві, Львові, Тернополі. Лише до 45-го тому «Літопису Української Повстанської Армії», який побачив світ у 2007 р., ввійшло 46 споминів про генерала⁴.

Біографічний матеріал у мемуарах, зазвичай, позначений суб'єктивізмом і взагалі — «прив'язаний» до долі автора. Це робить

¹ Прокоп М. Роман Шухевич-Чупринка й ОУН-УПА в 1943-1944 рр. // *Сучасність*. — 1976. — Ч. 1. — С. 75.

² *Літопис Української Повстанської Армії*. — Торонто—Львів, 2006. — Т. 45: Генерал Роман Шухевич — «Тарас Чупринка» Головний командир УПА. — С. 27.

³ Дашкевич Я. Роман Шухевич та його місце в історії України ХХ ст. Дослідницькі проблеми // *Роман Шухевич: постать на тлі доби Воюючої України* / Упоряд. В. Штокало. — Тернопіль, 2005. — С. 11.

⁴ *Літопис Української Повстанської Армії*. — Т. 45. — 539 с.

спогади цінним джерелом біографічних досліджень, допомагає довідатися про світогляд людини, про її характер, взаємини з оточенням. Слід брати до уваги, що, здебільшого, мемуарист прагне давати оцінку відтворюваним подіям і наведеним фактам з позицій, на яких стояв тоді, коли вони відбувалися. Сказане стосується й мемуарів про Р. Шухевича⁵.

Визначальною рисою таких творів є те, що автор описує насамперед події, у яких сам брав участь, пише про близьке і цікаве для себе. Інші важливі ознаки — поетичність, ідеалізація, а подекуди — надмірна критичність у зображенні. До цього типу літератури належать опубліковані у діаспорних періодичних виданнях нариси⁶.

Цінним та широко використовуваним джерелом для біографічних досліджень, унікальністю якого, втім, нині погано усвідомлюють, є некрологи. Першу загальну характеристику Р. Шухевича як людини знаходимо саме в повідомленні УПА-УГВР-ОУН про загибель Головного командира УПА: «Політична й життєва принциповість, безмежна особиста відвага, рухливість, жива й весела вдача, простота в щоденному житті та поведінці, “тверда рука” й разом з цим батьківська дбайливість про інших — ось характерні риси характеру сл. п. генерала Шухевича — Чупринки, що ними Він скрізь і завжди завойовував собі симпатії, створював життєрадісний, бадьорий настрій, закликав на безстрашну, безкомпромісну і тверду боротьбу з ворогами України»⁷. Низка подібних творів-некрологів містять мемуарний елемент: наприклад, нарис В. Лаби «Славний син свого роду й рідного народу» та стаття М. Лебеда «В пам’ять Голови Генерального Секретаріату УГВР»⁸.

Однаке глибоких мемуарних праць з історії визвольної боротьби немає, та й, зрештою, не могло бути. В умовах суворой конспірації не розголошували інформації про особисті зустрічі, контакти. Тож

⁵ Сулима О. *Історіографія про Романа Шухевича* (за фондами науково-довідкової бібліотеки Державного архіву Тернопільської області) // *Роман Шухевич: постать на тлі доби Воюючої України*. — С. 170–175.

⁶ Там само. — С. 174.

⁷ *Літопис Української Повстанської Армії*. — Т. 45. — С. 286.

⁸ Лаба В. *Славний син свого роду й рідного народу. Пам’яті пок. Командуючого генерала УПА Романа Шухевича* // *Літопис Української Повстанської Армії*. — Т. 45. — С. 66–67; Лебедь М. *В пам’ять Голови генерального Секретаріату УГВР* // *До зброї! — 1950*. — Листопад. — Ч. 8 (21). — С. 5–6; Турко Р. *Роман Шухевич, якого я знав* // *Вісник ОЧОСУ*. — Ч. 9. — 1988. — С. 25–28.

мусимо покладатись на скупі згадки та окремі фрази і робити певні висновки⁹. Оскільки ім'я генерала 'Тараса Чупринки' пов'язане з УПА, то цілком природно, що висвітлення постаті Р. Шухевича, його життя, політичної діяльності тісно перепліталось з тематикою визвольної боротьби¹⁰.

Пропонована стаття зачіпає проблему: як сприймали та оцінювали особистість Р. Шухевича його сучасники. Розглядаючи споми-ни про нього, слід пам'ятати, що йдеться про людину великої істо-ричної ваги, тож при змалюванні її образу значну роль відігравали і загальні соціально-політичні обставини, й індивідуальні погляди авторів, які особисто були знайомі з генералом¹¹.

Зі спогадів про дитинство і юність Романа Шухевича можна зробити висновки, що виховувався він на патріотичних та гума-ністичних традиціях свого роду. Мати Р. Шухевича, Євгенія, була віруючою жінкою — в релігійному дусі вона виховувала й сина. Одразу зазначимо, що в своєму житті Р. Шухевич великою мірою керувався саме морально-релігійними принципами¹².

Навчаючись у львівській Академічній гімназії, Р. Шухевич мешкав у бабусі Герміні Шухевич, де познайомився з офіцером УГА С. Шахом, який згодом написав цікаві спогади про цей час. Із них ми дізнаємося, що хударлявого Романа вельми цікавили роз-мови військовиків про військові операції, зброю. За словами С. Ша-ха, Роман був мовчазний, часто перебував у товаристві старших, уважно прислуховувався до розмов і завжди тривожив усіх неспо-діваним «чому?». Також він любив відвідувати театральні (аматор-ські) вистави¹³.

На формування особистості і світогляду Р. Шухевича великий вплив мали родинні традиції, а також тогочасна міжвоєнна дійс-ність. Як згадували пізніше його товариші по навчанню, неділями Р. Шухевич із друзями часто відвідували львівські музеї, особливо

⁹ Кравців Б. Людина і вояк // Збірник на пошану ген. Романа Шухевича. — Мюнхен—Лондон, 1990. — С. 93–95.

¹⁰ Сулима О. Історіографія про Романа Шухевича... — С. 173.

¹¹ Там само. — С. 174.

¹² Н. Н. Історія одного покоління // Визвольний шлях. — 1970. — Березень. — Кн. 3 (264). — С. 317; Шах С. Роман Шухевич — символ незалежності // Шлях перемоги. — 1965. — 17 жовт. — Ч. 47; 5 груд. — Ч. 48.

¹³ Шах С. Роман Шухевич — символ незалежності. — Ч. 47–48.

захоплюючись історією та образотворчими мистецтвами. Він брав участь в історичних проходах вулицями Львова та його околицями, зокрема до Чортової Скелі, що стала місцем пластового таборування. У багатьох споминах описано випадок, коли взимку 1923 р. на р. Західний Буг, що протікає через Кам'янку Струмилову, Р. Шухевич урятував життя підліткові, який провалився під кригу. Після цього Р. Шухевич важко перехворів бронхітом. Про його відвагу свідчить те, що під час 2-ї Обласної пластової зустрічі 2—6 серпня 1925 р. на скелях Довбуша коло с. Бубнище в Карпатах на важкодоступній прямовисній скелі Вежа Роман Шухевич та Іван Сенів закріпили український синьо-жовтий прапор на місці вивішеного ще в часи Першої світової війни австрійського¹⁴.

Друзі Р. Шухевича з Пласту згадували, що він сумлінно і вчасно виконував усі пластові накази та настанови, ніколи не пропускав без поважної причини ранкової спортивної руханки на площі «Сокола-Батька»¹⁵.

До жінок Роман Шухевич завжди ставився з повагою, як справжній джентльмен. Можна сказати, що він був спартанцем душею і тілом. Одна з його тодішніх знайомих Оксана згадувала: «Мені дуже імпував цей серйозний і енергійний хлопець, що вмів також дотепно пожартувати»¹⁶.

Професор Р. Шухевича в Академічній гімназії у Львові В. Лаба згадував про його сильну віру в Бога, називаючи Романа «зразковим практикуючим християнином»¹⁷. Л. Ярошевський писав: «Він був скромним, але принциповим, працьовитим, дуже обов'язковим і на свій вік серйозним, та притому веселої, погідної і нагідної вдачі, завжди приязно успокійлений до своїх товаришів»¹⁸. Він же вказував, що Роман був уважний до викладів, на запитання відповідав

¹⁴ Підгайний Б. Спогад про юні літа Романа Шухевича // *Вісті Комбатанта*. — Торонто—Нью-Йорк. — 1975. — № 2 (76). — С. 31—38; Янів В. Шухевич-Чупринка — символ і людина // *Визвольний шлях*. — Лондон, 1955. — Березень. — Кн. 3. — С. 303.

¹⁵ Ярошевський Л. Спомини про Тараса Чупринку // *Літопис Української Повстанської Армії*. — Т. 45. — С. 88—89.

¹⁶ Оксана. Спомин львов'янки // *Визвольний шлях*. — 1970. — Березень. — Кн. 3 (264). — С. 331—334; Кр-ний Ю. [Богдан Підгайний]. Весільний марш Іріга. Спомин про Романа Шухевича // *Український самостійник*. — 1951. — Березень — Ч. 29. — С. 3.

¹⁷ Лаба В. Славний син свого роду. — С. 66—67.

¹⁸ Ярошевський Л. Спомини про Тараса Чупринку. — С. 88—89.

коротко, чітко, прямо, але чемно і приязно. Гімназійна молодь часто влаштовувала свята, в яких він брав активну участь¹⁹.

В. Янів писав, що Роман Шухевич був «завжди ввічливо усміхнений модерно вдягнений, спокійний у ході, пильний у студіях». Він так окреслює юнацький характер Р. Шухевича: «спокійний, завжди зрівноважений, вдумливий, енергійний, доступний, товариський, захоплений спортовець, але притім веселої вдачі»²⁰.

Богдан Чайківський у спогадах про пізніший період життя Р. Шухевича показує його як веселу, товариську людину, котра була душею будь-якої компанії. В пам'яті сучасника залишилися глибока ерудиція та музичний талант майбутнього провідника національно-визвольних змагань на українських землях²¹.

У мемуарах «Історія одного покоління» невідомий автор так описує діяльність Р. Шухевича у Закарпатській Україні: «Всі, хто мали щастя пережити карпатську епопею, ніколи не забудуть сміливих планів чотаря Шуки, його рішучості та оптимізму. Скільки разів його веселі завваги та його самопевність рятували критичне положення!»²².

М. Кальбі — одному з соратників Р. Шухевича в Дружинах українських націоналістів — він запам'ятався надзвичайно релігійною, сентиментальною та музично обдарованою людиною. М. Кальба розповідає, що часто після занять до Провідника заходили старшини і не раз були свідками, як він, утомлений, кладучись спати, ставав на коліна та молився²³. За його ж словами, Р. Шухевич був прямим і відвертим. Невисокий ростом, він, проте, не ставав на п'єдестал, щоб видаватися вищим духовно або фізично поміж своїх стрільців. Р. Шухевич був вільним від комплексів і легко налагоджував контакти з людьми. Ніколи не любив похвал, відзначень. Ніколи не летів за почеснями. Віддав керівництво куренем Є. Побігущому як більш досвідченому військовику, хоча міг сам зайняти краще становище²⁴.

¹⁹ Ярошевський Л. *Спомини про Тараса Чупринку*. — С. 88–89.

²⁰ Янів В. *Шухевич-Чупринка — символ і людина*. — С. 304.

²¹ Дзира І. *Успішний бізнесмен Роман Шухевич* // <http://www.lviv.proua.com>.

²² Н. Н. *Історія одного покоління*. — С. 317; Стефан А. *Зустріч з пор. Б. Шукою в Хусті* // *Америка*. — 1970. — 6 трав.

²³ Кальба М. *Роман Шухевич як провідник, командир, людина* // *Літопис Української Повстанської Армії*. — Т. 45. — С. 351–356.

²⁴ *Там само*. — С. 354.

Варто відзначити, що й інші тогочасні військовики змальовують Р. Шухевича людиною неамбітною, далекою від прагнення до влади заради влади. Майор Є. Побігущий характеризував Р. Шухевича як людину винятково скромну, готову працювати в ім'я національно-визвольної справи на будь-якій посаді. Водночас, дізнаємося, що у стосунках з підлеглими він був демократичним, поділяв з ними труднощі фронтового життя. Коли було потрібно, відвідував найвіддаленіші пости у лісах; як простий вояк, тягнув із болота застряглу машину; під час бою перев'язував та допомагав транспортувати поранених²⁵.

Сучасники Р. Шухевича згадують, що він «був з природи людиною веселої вдачі, твердо обстоював свої погляди, але не відмовлявся їх ревізувати у зустрічі з переконливими аргументами»²⁶. Всі вони відзначали такі риси його характеру, як висока ідейність, пильність, точний і холодний розрахунок, а також уміння налагоджувати стосунки з оточенням²⁷.

Спогади, які стосуються періоду 1943—1950 рр. розповідають лише про окремі епізоди, що пов'язано з потребами підпільної конспірації.

Про зустріч із командиром розповів колишній вояк УПА 'Смерека', даючи нам немовби останню фотографію Шухевича — 'Чупринки': «В густих корчах чекає на нас група людей, між ними — Провідник. Большевицька шинеля накинена на плечі, піріжок (пільотка) насунений на чоло, а з-під нього — грізні на перший погляд очі. Але тільки на перший погляд, бо коли придивитись, то вони добрі, лагідні і дуже веселі»²⁸. І далі: «Поволі перестаю слухати і дивлюся на Провідника. При денному світлі бачу, як дуже він змінився за останній час. Схуд, постарів, стомився. Колір його волосся, що так добре скривав сиві волоски, не спроможний вже їх сховати. Їх забагато вже з'явилося...»²⁹. Свої нетривалі, але яскраві зустрічі

²⁵ Рен Є. Спогади про генерала Романа Шухевича // *Визвольний шлях*. — 1970. — Березень. — Кн. 3. — С. 342.

²⁶ Роман Шухевич: постать на тлі доби Воюючої України. — С. 159.

²⁷ Кравців Б. Людина і вояк // *Збірник на пошану ген. Романа Шухевича*. — Мюнхен—Лондон, 1990. — С. 93—95.

²⁸ Смерека. Зустріч з командиром // *Визвольний шлях*. — 1970. — Березень. — Кн. 3 (264). — С. 350—352.

²⁹ Смерека. Зустріч з командиром. — С. 352.

з батьком тепло і з любов'ю описав у споминах Ю. Шухевич-Березинський³⁰.

П. Дужий згадував: незважаючи на те, що Р. Шухевич у структурах ОУН і УПА посідав найвищі становища, у спілкуванні з людьми він був завжди врівноважений, коректний, відвертий. Також Головний командир був стриманою людиною — ніколи не підвищував голосу, хоча інколи, як військовикові, йому годилося б давати інструкції та пояснення, а передовсім накази, більш акцентовано. Підлеглі-упівці в бойових умовах зверталися до Шухевича словами «друже командир», а оунівці — «друже провідник». Але в різних випадках, і за бойових, і не бойових обставин, усі бачили в ньому передовсім зверхника, а отже громадянина з незвичайно високим авторитетом³¹.

Р. Шухевич був дуже товариський, не любив непристойних жартів і оповідок, а про аматорів таких історій говорив, що їм «гниє мозок». Був скромний і вдумливий та незвичайно дисциплінований і серйозний у важливих справах.

О. Логущ, згадуючи про зустріч із Р. Шухевичем на Конференції поневолених народів 21—22 листопада 1943 р., писав: «Не виділявся нічим зі свого оточення. Але око ніким не розпізаного Командира не поминуло нічого, що варте уваги. В чудесному настрої Командир ділився спостереженнями і враженнями з дороги, розказував живо і дотепно багато цікавих подробиць». І далі: «В його живій пам'яті не тільки збереглися назви сіл, місцевостей, псевдо старшин і організаторів районів, а й відразу склалась правильна оцінка вперше зустрінутих окремих людей [...] Він нав'язував принагідні розмови з вояками і старшинами і зручно, непомітно наводив балачки на політичні теми. І тут, подібно, як в інших ситуаціях, його висока культура, товариська виробленість та вроджений дар співжити з людьми створювали відразу атмосферу вояцької щирости»³².

Коли в хаті, де перебували вояки, знаходилось піаніно, Р. Шухевич міг заграти якусь популярну народну чи стрілецьку пісню.

³⁰ Шухевич-Березинський Ю. *Мої зустрічі з батьком* // *Літопис Української Повстанської Армії*. — Т. 45. — С. 234—236.

³¹ Дужий П. *Деякі риси характеру Романа Шухевича. До 44-х роковин трагічної загибелі Головнокомандувача УПА* // *Шлях перемоги*. — 1994. — 5 берез. — Ч. 10 (2082). — С. 3.

³² Логущ О. *Командир Чупринка на Конференції поневолених народів (уривки зі спогадів)* // *Визвольний шлях*. — 1970. — Березень. — Кн. 3 (264). — С. 347—350.

До речі, у співавторстві з Ю. Лопатинським він створив одну з улюблених маршових пісень Українського легіону «Маршируйте добровольці». Любив співати, жартувати, а також загадувати стрільцям дитячі загадки. Одним словом, у товаристві «Тараса Чупринки» всі почували себе вільно, невимушено і легко³³.

Зрозуміло, така товарииськість та людяність Р. Шухевича впливали на психологічну атмосферу, в якій співпрацювали та спілкувались учасники визвольного руху³⁴.

Про перебування «Тараса Чупринки» у підпільно-конспіративній «хаті» в с. Княгинині написав у споминах Л. Полюга. Він так змалював образ Головного командира УПА: «Красивий, горда постава, відкрите, приємне обличчя, обрамлене хвилястим руським волоссям». Запамяталася йому любов Романа Шухевича до дітей: «Він узяв маленьку Дзвінку на руки, поцілував її, і я побачив, з якою теплотою і любов'ю ставиться наш командир до дитини». Даючи моральну оцінку Р. Шухевичу, Л. Полюга зазначає: «Провідник своєю поведінкою, своїм ставленням до нас завжди подавав приклад культурної, тактовної людини. Жодної роботи не соромився»³⁵.

Колишні зв'язкові генерала зазначають, що той виявляв до учасниць визвольних змагань особливу повагу, розуміння та довіру.

О. Ільків згадує, як Р. Шухевич розповідав про свою молодість: «Ми, молоді хлопці, любили пожартувати на тему наших подруг з ОУН, дивилися на зовнішність, на гарні ноги. Так ми зустріли Дарію Ребет. Але коли ми почули, як вона виступає, здивувалися її розуму, і тоді вже не сміли дивитися на неї інакше, як з глибокою пошаною»³⁶.

Р. Шухевич цікавився творчими здібностями жінок і підтримував їх. «Роксоляна» зауважує: «Як прискіпливо, з увагою й радістю перечитував провідник Шухевич оповідання Богдани Світлик (літературний псевдонім «Марія Дмитренко»), реагував на кожне слово»³⁷.

³³ Логущ О. Командир Чупринка на Конференції поневолених народів... — С. 348.

³⁴ Кук В. Головний командир УПА генерал-хорунжий Роман Шухевич // *Літопис Української Повстанської Армії*. — Т. 45. — С. 470–480.

³⁵ Полюга Л. *Шляхами спогадів 1944–1956 рр.* — Львів—К., 2003. — С. 168.

³⁶ Ільків О. Роман Шухевич в моєму житті // *Літопис Української Повстанської Армії*. — Т. 45. — С. 432.

³⁷ Там само. — С. 433.

І. Козак запам'ятала Р. Шухевича як приємного співрозмовника, котрий умів слухати і співпереживати³⁸.

Прикметною рисою характеру 'Тараса Чупринки' було те, що він вимогливо ставився до виконання обов'язків, але водночас цінував людське життя й легковажно не наражав своїх підлеглих на небезпеки, навіть якщо від цього залежала доля його власної сім'ї.

Спогади зв'язкової Г. Дидик про останній період життя генерала цікаві щодо його особистісної характеристики. З них випливає, що в цей час Командирові був притаманний деякий фаталізм. Г. Дидик розповідає, як під час другої поїздки в Одесу 1949 р. Р. Шухевич, купаючись у морі, загубив медальйончик із зображенням Божої Матері, він сказав тоді: «Я згубив, уже не знайду. Це значить, що я скоро загину». Цікаво, однак, що Ю. Шухевич бачив цей медальйон на грудях у загиблого батька, коли проходило упізнання тіла, про це він написав у спогадах³⁹. Крім того, в останній період підпільної діяльності Р. Шухевич мав деякі проблеми зі спілкуванням: «З людьми треба було говорити про звичайні побутові справи, про якісь дрібниці, а йому це було важко. Хоч провідник був дуже веселий, мав почуття гумору, що йому в житті дуже помагало»⁴⁰. Г. Дидик згадує Р. Шухевича як досить рішучу і водночас доброзичливу людину, відзначає його широку ерудицію, добре знання німецької мови, прагнення самотужки вивчити англійську. Про його велику любов до своїх дітей свідчить епізод, який стався після невдалої спроби визволити їх із дитбудинку: «Провідник був сам. Я побачила сльози в його очах. То був лише момент якоїсь депресії. Але поза тим він тримався добре. Провідник усе був душею товариства. Він і гарно співав. Один раз ми були у Львові у людей, в яких було фортепіано. Тоді, здається він останній раз в житті загравав. Пам'ятаю, грав тоді Гріга. Але то були рідкісні хвилини»⁴¹.

О. Гусак зазначає, що навіть з короткої розмови з генералом можна було зрозуміти, що це високоосвічена людина. Вона ж згадує, що Провідник ніколи не погоджувався на крапці умови життя в

³⁸ Козак І. З політичного і людського профілю генерала Тараса Чупринки // *Літопис Української Повстанської Армії*. — Т. 45. — С. 362.

³⁹ Шухевич-Березинський Ю. *Мої зустрічі з батьком*. — С. 234–236.

⁴⁰ Дидик Г. *Спомини* // *Жовтень*. — 1992. — № 9-10.

⁴¹ Там само.

підпіллі: харчувався, спав, одягався, як і всі інші. Не носив жодних відзнак, але і він сам, і його оточення завжди дбали про чистоту та охайність. Тонко відчував і сприймав гумор, любив пожартувати і поспівати. Був музикальний, мав абсолютний слух⁴².

Цікаво розповідає про Р. Шухевича В. Кук: «Такий як усі, і трохи не такий — виділявся своєю силою волі, сконцентрованістю думки, цілеспрямованою енергією»⁴³. Він же відзначає толерантність Р. Шухевича, вказуючи, що хоч той був глибоко віруючим, але не показував цього і однаково ставився до всіх церков, а також до невіруючих.

Щоб бути в курсі світової політики, Р. Шухевич регулярно прослуховував закордонні радіопередачі. Він постійно поглиблював свої знання, зокрема, уважно читав марксистську літературу⁴⁴.

Водночас, як згадує В. Кук, Р. Шухевич сам суворо дотримувався у всьому військового порядку й дисципліни, не терпів незібраності. Того ж вимагав і від інших. Генерал не любив пустослів'я, а цінував у людях діловитість та бойову мужність⁴⁵.

Зі спогадів сучасників перед нами постає образ високоморальної, релігійної, освіченої і вихованої людини. Саме так описують вони 'Тараса Чупринку'. Беручи до уваги значення Р. Шухевича в історії визвольного руху, можна стверджувати, що це була складна і багатогранна особистість.

Підсумовуючи, слід зазначити, що мемуарна література може стати суттєвим доповненням до джерельної бази для всебічного дослідження біографії Романа Шухевича.

⁴² Гусяк О. Роман Шухевич — людина особлива // *Літопис Української Повстанської Армії*. — Т. 45. — С. 435–437.

⁴³ Кук В. Головний командир УПА генерал-хорунжий Роман Шухевич. — С. 475.

⁴⁴ Там само. — С. 476–477.

⁴⁵ Там само. — С. 470–480; Галаса В. Пам'яті великого воїна і політичного діяча Романа Шухевича // *Літопис Української Повстанської Армії*. — Т. 45. — С. 463–464; Галаса В. Штрихи до портрета Романа Шухевича-Тараса Чупринки // *Визвольний шлях*. — 2000. — Кн. 3. — С. 47–49.

ПОСТАТЬ РОМАНА ШУХЕВИЧА В ОПОВІДНОМУ ФОЛЬКЛОРІ ЯВОРІВЩИНИ

Оскільки ця стаття є фольклористичною, для читачів-істориків спочатку варто коротко з'ясувати два питання. Перше — відмінність предмету дослідження в історії та фольклористиці при одному об'єкті (у нашому випадку об'єктом наукового вивчення є особа Романа Шухевича). І друге — проблема інтегральної співпраці між дослідниками історії та фольклору.

Для істориків Р. Шухевич — реально-історична постать, чий образ складається на основі фактів, конкретних подій, документів, правдивих свідчень, точних дат, чисел. При цьому одне з важливих завдань — відділити достовірні факти від неточних, помилкових та сфальсифікованих. Тим часом фольклористи досліджують образ цієї особи в усній народній творчості. При цьому розглядається як логічно-смилова, так і психологічна інтерпретація постаті Р. Шухевича у народному середовищі. Специфіка відображення й оцінювання дійсності у фольклорі, серед іншого, полягає в органічному поєднанні міфологічного світосприйняття, яке у фантастичних образах творить ілюзорну дійсність, зі світосприйняттям історичним, що у своїй суті є більш аналітичним і критичним, заснованим на виразнішому розмежуванні реального та уявного¹.

Зазвичай вважають, що міфологічне мислення притаманне лише архаїчному, казковому пластові усної народної творчості, проте, як слушно зазначає польський учений Діонізіуш Чубала, світ усе ще не відвернувся від магічно-міфологічного мислення й світосприйняття. Міфологізм у дещо модифікованій формі й сьогодні присутній у масовій народній культурі, зокрема й у повстанському фольклорі, впливаючи при цьому на людські погляди та мотивуючи вчинки².

¹ Ширше див.: Луцько Є. *Дорога до свого національного «я»*. Кілька думок про народний епос — замість вступу // *Народний епос. Українська література: програмні тексти, ілюстрації, пояснення, завдання, тести* / Автор-упоряд. Є. Луцько. — Сер. «Усе для школи», 10 клас. — Вип. 12. — К., 2002. — С. 4.

² Чубала Д. *В сторону нової епіки* // *Усна епіка: етнічні традиції та виконавство: Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої пам'яті Ф. Колесси та А. Лорда*. — К., 1997. — Ч. 2. — С. 140.

Тож закономірно, що фольклорна біографія Р. Шухевича має дві складові частини: історичні факти й поетичний вимисел. І власне вимисел, як явище духовної культури нації, є більш значимим і цікавим предметом дослідження фольклористів. Важливо простежити, яким чином і якою мірою постать Р. Шухевича активізувала творчу уяву народних мас, які суспільно-політичні та моральні цінності генерувалися в процесі її художнього осмислення, яке місце відвів народ цьому героєві у скарбниці власної поетичної пам'яті.

Що ж до взаємодії між дослідниками історії й фольклору, то вона й далі залишається проблематичною. Ще й сьогодні історики часто схильні розглядати фольклор передовсім як додаткову фактологічну базу історичного характеру й недооцінювати явища поетичної фантазії. Тим часом саме вони, як вказує знаний дослідник історико-героїчного епосу Василь Сокіл, виражені знаками з глибокою семантикою, допомагають, після їхнього «розшифрування», осмислити народний погляд на суттєві закономірності історичного процесу³. Отож, без цих явищ неможливо адекватно окреслити роль і місце окремих осіб у цьому процесі. Недаремно ж бо авторитетний історик Ярослав Дашкевич наголошує, що у зв'язку з вивченням життя і діяльності такої видатної постаті в історії України, як генерал Р. Шухевич, виникає низка запитань, відповіді на які можна дати, лише зрозумівши ставлення до нього широкого кола і прихильників, і ворогів⁴. Звісна річ, найбільш відповідно думка народу виражена саме в його уснопоетичному слові.

Про національно-визвольні змагання під проводом ОУН та УПА в народному середовищі виник надзвичайно великий масив усної словесності. За твердженням найбільш авторитетного у цій ділянці дослідника Григорія Дем'яна, існує мільйон самих лише зразків оповідного фольклору⁵. Якщо пісенні тексти значною мірою і зібрані, і вивчені, то повстанській прозі все ще приділяється явно недостатньо уваги.

³ Сокіл В. *Українські історико-героїчні перекази: структурно-семантичний та поетичний аспекти*. — Львів, 2003. — С. 6.

⁴ Дашкевич Я. *Роман Шухевич та його місце в історії України ХХ ст. Дослідницькі проблеми* // Дашкевич Я. *Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури*. — Львів, 2006. — С. 522.

⁵ Дем'ян Г. *Українські повстанські пісні 1940 — 2000 років (історико-фольклористичне дослідження)*. — Львів, 2003. — С. 3.

Що стосується оповідних творів про Р. Шухевича (зауважимо, що не включаємо сюди спогадів як літературно-публіцистичного явища), то спеціально цим питанням займався, фактично, лише Г. Дем'ян. З-під його пера з'явилася змістовна стаття «Український народ про генерала Романа Шухевича-“Тараса Чупринку”»⁶, у якій поряд із кількома піснями подано низку народних оповідань та переказів про цю особу. Водночас окремі зразки фольклорної прози, в яких ширше чи вужче йдеться про Головного командира УПА, знаходимо у виданнях Г. Дем'яна «Генерал УПА Олекса Гасин-“Лицар”»⁷, «Степан Бандера і його родина в народних піснях, переказах, спогадах»⁸. Для науки вони цікаві тим, що показують взаємини Р. Шухевича з іншими визначними постатями визвольної боротьби.

У пропонованій статті ми розглядаємо прозові фольклорні тексти про Р. Шухевича — ‘Тараса Чупринку’, які впродовж останніх п'ятнадцяти років нам вдалося зафіксувати на Яворівщині в ході роботи над ширшим проектом польових досліджень «Яворівщина у повстанській боротьбі. Розповіді учасників та очевидців». За підсумками цього проекту вже з'явився друком перший том матеріалів⁹.

Яворівщина, з одного боку, — це типова місцевість Західної України, де так само, як і в інших частинах Галичини й Волині, вирувала визвольна боротьба. З іншого боку, Яворівщина усвідомлює себе краєм, де народився і провів дитинство Р. Шухевич, і ця обставина позначається на фольклорному осмисленні постаті Головного командира і кількісно, і якісно.

Отже, до цього часу ми записали вісім оригінальних зразків прози (сюди не включаємо творів похідних, які ще не оформились в автономні сюжетні тексти, а побутують лише як згадки, повідомлення). Як на сучасний стан усної народної словесності, така поважна кількість записів на такій малій території красномовно свідчить про значущість постаті Р. Шухевича в ідейно-політичному світогляді широких мас, а також про її художній потенціал.

⁶ Дем'ян Г. *Український народ про генерала Романа Шухевича-«Тараса Чупринку» // Визвольний шлях*. — 1998. — Кн. 3 (600). — С. 259–271; Кн. 4 (601). — С. 391–400.

⁷ Див.: Дем'ян Г. *Генерал УПА Олекса Гасин-«Лицар»*. — Львів, 2003. — С. 372–230.

⁸ Див.: Дем'ян Г. *Степан Бандера та його родина в народних піснях, переказах та спогадах*. — Львів, 2006.

⁹ *Яворівщина у повстанській боротьбі. Розповіді учасників та очевидців / Запис. і упоряд. Є. Луньо*. — Львів, 2005. — Т. 1: *Неконечне Перше. Наконечне Друге*.

Маємо підстави вважати, що нам відомі не всі твори про Головного командира УПА, які побутують і побутовали на Яворівщині, оскільки наші польові дослідження не були вичерпними. Крім того, чимало учасників та очевидців збройної боротьби — основних творців і носіїв фольклору про Р. Шухевича — відійшли в інший світ ще до того, як ми розпочали свою працю.

Зазначимо також, що в загальноукраїнському масштабі побутує досить багато текстів народної прози, які все ще не стали об'єктом наукового дослідження. Збирати ці матеріали — справа нелегка, бо не всі вони лежать на поверхні, частина їхніх носіїв і через поважний вік, і через послаблену пам'ять стали носіями пасивними, проте наполегливою працею ще можна досягнути плідних результатів. Отож, це завдання для фольклористів усе ще є актуальним і перспективним.

Основна частина фольклорної прози про Р. Шухевича, яку ми зібрали, належить до жанру народного оповідання історичного характеру. За визначенням — це образні розповіді про важливі й цікаві події порівняно недавнього часу, учасником або очевидцем яких був сам оповідач. Отже, наші респонденти, як вони стверджують, особисто бачили чи контактували з Головним командиром УПА. Тому їхні розповіді ведуться від першої особи, є досить колоритними, емоційними, багатими на деталі, що має підтверджувати достовірність сказаного. Трапляються також і перекази про Р. Шухевича. Більшість із них є похідними від згаданих народних оповідань і побутують паралельно з ними. Їхні носії переказують розповіді своїх знайомих, сусідів, родичів — представників старшого покоління, додаючи також інформацію про цих людей. Основний текст у них дещо стягується, сюжет модифікується, скорочується.

Прикметно, що аналізовані народні оповідання та перекази мають і деякі жанрові ознаки історично-героїчної легенди. Це, зокрема, часткова або повна відмова від конкретно-історичного часу, а в деяких випадках — місця (наприклад, не зазначається, звідки прибув і куди далі подався Р. Шухевич), інших деталей, огортання героя ореолом таємничості, його героїзація та ідеалізація.

І нарешті, побутують так звані урбаністичні, або модерні, легенди про Р. Шухевича, до яких належать оповіді-повідомлення, оповіді-сенсації, оповіді-чутки.

Отже, перед нами цікаве й оригінальне явище сучасної усної словесності: та сама історична постать досить інтенсивно осмислюється

одночасно в усіх жанрах неказкової прози. Це, знову ж таки, яскраво свідчить про її неабияку ідейно-політичну значимість і художній потенціал.

Твори, що їх тут розглядаємо, відзначаються різноманітністю мотивів. Найпоширеніший серед них — «Шухевича переправляють по зв'язку»¹⁰. Подібним до нього є мотив «Шухевича кілька разів переправляють за кордон»¹¹. Інші мотиви: «Шухевич надихає упівців перед бойовим рейдом»¹², «Шухевич проводить нараду з підпільниками»¹³, «Підпільниця доставляє Шухевичеві таємну пошту»¹⁴, «Дядько був особистим радистом Шухевича»¹⁵. Опосередковано стосуються Головного командира УПА мотиви: «Зв'язковий переносить пакет від самого Шухевича»¹⁶, «Дівчина сиділа в одній камері разом з дружиною Шухевича»¹⁷.

Аналіз усіх цих мотивів показує, що вони за своєю суттю реалістичні, життєподібні, в жодному з них не знаходимо якихось фантастичних елементів. Усі представлені в текстах події є типовими для часів підпільної боротьби — у таких ситуаціях опинялися сотні тисяч людей, які боролися за національну державність; на місці тих, хто бачили і спілкувалися з Р. Шухевичем, міг бути, буквально, кожен. Отож, правда художня тут узгоджується з правдою історичною, і це підсилює вірогідність розповіді, а також спонукає сприймати Р. Шухевича саме як народного героя — зрозумілого і близького в ідейно-світоглядному та художньо-поетичному плані. Зазначимо, що народність — це основна і найпотужніша щодо виражальних можливостей категорія фольклору.

¹⁰ Зап. Є. Луцьо 05.07.2005 р. в с. Чорнокунці Яворівського р-ну Львівської обл. від Савки Михайла, 1929 р. н., 7 кл. — Домашній архів Є. Луця.

¹¹ Зап. Є. Луцьо 30.07.2001 р. у м. Львові від Василька Григорія, 1920 р. н., 7 кл. — Домашній архів Є. Луця.

¹² Зап. Є. Луцьо 16.05.2003 р. в м. Яворові від Лопачака Богдана, 1923 р. н., 10 кл. — Домашній архів Є. Луця.

¹³ Зап. Є. Луцьо 10.03.1995 р. в с. Залужжя Яворівського р-ну Львівської обл. від Манько Ганни, 1934 р. н., 7 кл. — Домашній архів Є. Луця.

¹⁴ Бик Марія «Одні гинули, а інші на їхнє місце приходили» // Яворівщина у повстанській боротьбі. — Т. 1 — С. 483–484.

¹⁵ Зап. Є. Луцьо 14.05.2006 р. в с. Чернилява Яворівського р-ну Львівської обл. від Ключа Василя 1932 р. н., осв. вища. — Домашній архів Є. Луця.

¹⁶ Зап. Є. Луцьо 14.06.2001 р. в с. Бунів Яворівського р-ну Львівської обл. від Хомина Степана 1928 р. н., 7 кл. Проживає у Львові. — Домашній архів Є. Луця.

¹⁷ Зап. Є. Луцьо 23.08.2006 р. в с. Краковець Яворівського р-ну Львівської обл. від Гаврилечко Марії, 1926 р. н., 7 кл. — Домашній архів Є. Луця.

Історична основа кожної розповіді зокрема може бути дуже близькою до її сюжету. Проте важко припустити, що всі події, про які йдеться в оповіданнях, насправді відбулися на Яворівщині і що тут немає поетичної фікції. Однак без документальних підтверджень чи спростувань не можна нічого стверджувати категорично, — наші ж висновки ґрунтуються передовсім на логічних міркуваннях.

У п'яти текстах мовиться, що Р. Шухевич за час від початку німецької окупації Галичини і до своєї загибелі побував на Яворівщині понад десять разів (вісім плюс кілька). З огляду на те, що Яворівщина — досить невелика частина всієї воюючої України, доволі сумнівно, щоб Головний командир УПА з'являвся тут так часто. Зрештою, навряд чи було доцільно людині, яка займає настільки високу посаду, постійно переміщатися, переходити кордони, наражаючи себе на неабияку небезпеку.

Отже, прив'язування Р. Шухевича до Яворівщини є, радше, звичайним поетичним моделюванням. Цікаво було би з'ясувати його природу та ідейно-художнє значення.

Світло на проблему проливає ретельний аналіз виникнення творів. Зазвичай народне оповідання з'являється невдовзі після події, що лягає в його основу. У нашому ж випадку між такою подією та появою самостійного фольклорного твору минає кілька десятиліть, — про це свідчать і самі тексти, і примітки та коментарі респондентів.

Три із зафіксованих зразків виникли аж тоді, коли їхні творці побачили портрет героя. Респондентка Марія Бик, до прикладу, вказує: «І вже пізніше, за України, як я побачила портрет Шухевича, то я його впізнала, тоді то був ніхто інший, іно він. Ті самі очі, той сам ніс». У тексті Ганни Манько зазначено: «Я на нього дивилася, мужчина був то років може сорок п'ять — сорок. Коли я тепер дивлюся на знімку Шухевича — мені все здається, що то він». Оповідач Б. Лопачак, гостюючи 1988 р. в брата у Бельгії, побачив книжку про Р. Шухевича: «Я іно подивився на портрет — я зразу впізнав, що то Роман Шухевич тоді перед нами виступав». Три інші зразки остаточно оформились у фольклорні тексти також лише на початку 1990-х рр. — після проголошення української державності. Один з оповідачів у примітці зазначив з цього приводу: «Перше я про то нікому навіть не згадував, бо то були такі часи, іно аж тепер вже стало можна розказувати».

Портрет (фото чи репродукція малюнка) як художня деталь у тексті виконує кілька функцій. Найперше, він — ідентифікатор особи генерала УПА. По-друге, це той знак, який говорить нам про політичне звільнення українців. Аналізовані народні розповіді про Р. Шухевича становлять яскравий приклад того, як політична свобода, що її основною запорукою є державність, сприяє духовному розкріпаченню та зростанню і окремої людини, і усїєї нації, як вона створює умови і надає імпульс до творчості, до мистецької самореалізації.

Саме лише проголошення незалежності 1991 р. негайно спричинило відродження повстанської тематики в українському фольклорі. Зразки, про які ведемо мову в цій статті, — це лише невеличка частина багатожанрового масиву новотворів. Тому-бо дослідник повстанського пісенного фольклору Г. Дем'ян окреслив часові рамки повстанського фольклору 1940-ми—2000-ми рр., зазначивши, що нові його зразки, без сумніву, з'являтимуться й далі¹⁸. Примітно, що часову дистанцію фіксують самі тексти недавно посталих зразків. Наприклад, у зачині однієї пісні співається:

Це було так давно, півстоліття назад,
Як ще хлопці по лісі ходили.
(«Це було так давно, півстоліття назад»)¹⁹.

Наскільки нам відомо, подібного явища не було ані в українському фольклорі попередніх епох, ані в фольклорі інших народів. Крім політичної свободи, на нього вплинув іще один вагомий фактор. Пережите народом у часи збройної боротьби під проводом ОУН та УПА залишило в його свідомості надзвичайно глибокі враження, міцно закарбувалося в психоемоційному коді. Ні час, ні тим більше радянська пропаганда з її численними методами й засобами промивання мізків та репресивними заходами влади не змогли викоринити цих вражень, — вони надійно зберігалися в народній пам'яті, і щойно з'явилася слушна нагода, знайшли художнє вираження.

Представлений у цій статті матеріал показує, що пам'ять українського народу, особливо її поетична складова, широко відкрита

¹⁸ Дем'ян Г. *Українські повстанські пісні 1940 – 2000 років (історико-фольклористичне дослідження)*. — Львів, 2003. — С. 7.

¹⁹ Зап. Є. Луцьо 16.11.1993 р. в с. Залужжя Яворівського р-ну Львівської обл. від самодіяльного художнього колективу «Відродження». — Домашній архів Є. Луця.

для тих найвищих гуманних цінностей, які зосереджені в ідеології націоналізму.

Говорячи про виникнення аналізованих творів, не можна оминути увагою ще одну цікаву річ. Як зазначили у своїх текстах оповідачі Михайло Савка і Григорій Василько, про те, що вони контактували з самим Р. Шухевичем, сказали їм їхні зверхники. Звісно, тереновий кур'єр чи місцевий провідник не міг знати, що спілкується з 'Тарасом Чупринкою', — навіть Михайло Засць — 'Зенко', який став особистим охоронцем Головного командира УПА ще навесні 1945 р., довідався, кого охороняє, лише влітку 1949 р.²⁰ Отже, перед нами — приклад творення живої легенди. В умовах збройної боротьби, коли, з одного боку, потрібно було вести постійну ідеологічно-пропагандивну роботу, а з іншого — дотримуватися вимог суворої конспірації, виникало об'єктивне підґрунтя для поетичного вимислу. У ході польових досліджень ми також зафіксували факти, коли підлеглим говорили, що в особі невідомого командира чи провідника вищого рангу вони спілкувалися зі Степаном Бандерою, і пізніше це спричинилося до появи фольклорного твору. Наприклад, у с. Чернилява на Яворівщині побутує переказ про місцеву жительку, яка була зв'язковою самого Степана Бандери²¹.

Описане явище засвідчує, що повстанці дуже добре розуміли вагу художнього слова в ідейно-політичному протистоянні та відчували динаміку фольклоротворчих процесів, тож могли успішно скеровувати їх у потрібне ідейно-тематичне русло.

Не забуваймо, однак, що народна проза про Головного командира УПА побутувала й до проголошення незалежності України. Те, що фольклористи зі зрозумілих причин не могли її ані записувати, ані публікувати, не означає, що таких творів не було. Навпаки, логіка підказує, що їх мало бути настільки багато, щоб витворилася ціла традиція. Адже, за законами усної народної словесності, немає жодного твору, який з'явився би на голому місці. Аналізовані тексти виразно підтверджують це.

У частині творів постаті Романа Шухевича як художньому образу формально приділено мінімум уваги: кілька скупих речень, а

²⁰ Ішук О., Ніколаєва Н. *Доля та спогади охоронця Романа Шухевича — Михайла Зайця-«Зенка»*. — К., 2007. — С. 12.

²¹ Зап. Є. Луньо 09.10.2005 р. в с. Чернилява Яворівського р-ну Львівської обл. від Лелик Любомири, 1944 р. н., осв. вища. — *Домашній архів Є. Луни*.

то й слів. На перший погляд навіть може виникнути думка про його нерозкритість, про поетичну недовершеність, слабкість. Насправді ж причина тут зовсім інша, глибша. Річ, як це не дивно, власне в потужній ідейно-поетичній опрацьованості образу Головного командира УПА в українському фольклорі.

Головним завданням оповідачів, як це випливає зі змісту творів, було констатувати, що вони спілкувалися з самим Романом Шухевичем, а також переконати слухачів (та й самих себе) у достовірності цього. А роблять вони (і в їхніх особах увесь народ) це тому, що сприймають його як свого героя, як ідеал та взірєць для наслідування.

У традиційних героїчних оповіданнях і переказах народ зазвичай моделює, «розбудовує» своїх героїв, змальовуючи їхні дії та вчинки, описуючи зовнішність і душевний стан, оспівуючи, поетизуючи, ідеалізуючи. У нашому ж випадку постать Р. Шухевича ні для оповідачів, ні для слухачів такої конкретизації не потребує. У народній поетичній свідомості він — безсумнівний герой. Це, своєю чергою, доводить, що постать Р. Шухевича вже віддавна стала об'єктом поетичного змалювання й осмислення. Образ Головного командира УПА, завдяки героїчним діям його як історичної особи, став героїко-романтичним символом усієї національно-визвольної боротьби. Ім'я Романа Шухевича — «Тараса Чупринки» є вираженням цього символу. Тут ми бачимо вияв у новочасному фольклорі архаїчних міфопоетичних традицій, коли ім'я здобуває магичну силу.

Поетичний символ завдяки своїй абстрактній природі є «легким» та «динамічним», тому він міцніше вкорінюється у фольклорну пам'ять і, як слушно наголошує дослідниця К. Фролова, творить там глибинне асоціативне поле, емоційно-образний каркас ментальності народу²². Водночас символ, володіючи потужним творчим потенціалом, вибудовує навколо себе обширне поетичне поле. У цьому полі абстракція символу за принципом асоціацій знову може розкодовуватись у конкретні образи.

Тож, образ-символ Р. Шухевича у самих текстах присутній лише у вигляді імені, але «за кадром» тексту розташовуються широкі та яскраві картини його героїзму. Тому-то народ у своїй оповідній творчості використовує найменшу нагоду бодай за посередництвом

²² Фролова К. Естетичний аспект фольклорної пам'яті // *Фольклор і говори Наддніпрянщини. Збірник наукових праць*. — Дніпропетровськ, 1997. — С. 10.

художнього вимислу причаститися до Р.Шухевича: хтось його тільки бачив, хтось чув, хтось переводив по зв'язку чи ніс від нього пакет, у когось він перебував у хаті. І цього достатньо. Ім'я-символ, через асоціації, оживляє у свідомості та підсвідомості реципієнта всю ідейно-художню значимість образу Головного командира, благотворно впливаючи на цього реципієнта: наповнює його високими ідеалами, кличе продовжувати розпочате минулими поколіннями відродження української держави.

Поряд із творами, у яких Р.Шухевич виступає як образ-символ, маємо також тексти, де його постать змальована об'ємно — у традиційному дусі. Насамперед це стосується мотиву «Шухевича переправляють по-зв'язку». В інших зразках також яскраво виведено окремі риси його характеру.

Генерал Шухевич неодмінно постає перед нами як головний військовий провідник нації, шанований і безмежно авторитетний серед повстанців і серед широких мас. Фольклорна інтерпретація надає його образів типових рис і ознак українського народного героя, послуговуючись при цьому характерними для епічної традиції художніми прийомами й засобами.

Народність образу Р.Шухевича-героя, досягається тим, що він найчастіше з'являється серед повстанців і взагалі простих людей у відповідальний час: момент перед вирішальним боєм, у мить гострої небезпеки, у хвилину, коли потрібно зробити доленосне організаційне рішення, — і він має надихнути військо перед битвою, перебрати керування боєм, спонукати до перемоги, вивести зі скрути, підтримати морально й духовно тощо. І сама поява Головного командира серед рядових повстанців, і виконувані ним функції є типовими для народного героїчного епосу, і не лише українського, — вони мають джерела в архетипі вождя, який завжди разом зі своїм військом, разом з народом, бо ж у минулому військо і народ були практично тотожні.

Ця риса образу Р.Шухевича генетично пов'язана з тими далекими часами, коли військові вожді йшли в бій на чолі дружини (за свідченнями літописців, уже козацькі полководці не кидалися на ворога в перших лавах, хоча народна традиція змальовує їх у гущі битви, — наприклад, в історичних піснях «Чи не той то хміль», «Гей не дивуйтеся, добрі люди», «Ой Морозе, Морозенку, ти славний козаче», «Ой з-за гори високої»). Ще виразніше це бачимо на прикладі

поетизації та героїзації Степана Бандери. Знаємо, що в силу історичних обставин С. Бандера взагалі не брав безпосередньої участі в УПА, тим не менше у народних піснях він формує армію, наводить лад у війську, командує фронтом, веде у бій, розмовляє з повстанцями по телефону²³.

У мотиві «Шухевича переправляють по зв'язку», згідно з усталеною фольклорною вимогою змальовувати народного героя у єдності з народом, військом, він представлений разом зі своїм почотом — охороною з дванадцяти осіб. Цілком імовірно, що саме такою була кількість охоронців Головного командира УПА, але у творі художньому це число сприймається в контексті уснопоетичної традиції.

У казках число дванадцять було магічним: дванадцять братів, дванадцять розбійників. У переказах про опришків часто фігурує мотив дванадцяти товаришів у ватазі²⁴. Це число віддавна мало сакральне значення. Воно було найуживанішим у давній міфопоетичній культурі. У нашому творі число не лише інформує, воно діє на нього і на психоемоційному рівні реципієнта, спонукає сприймати текст саме як художній (тобто вищої культурної значимості), з притаманною йому поетизацією, героїзацією, ідеалізацією.

Ще одна цікава і значуща деталь: Р. Шухевич одягнений контрастно щодо свого почоту. Повстанці мають добротне вбрання, гарну зброю — це в особливий спосіб естетизує їх, героїзує, викликає повагу й захоплення. Водночас Головний командир убраний у простий, навіть поганий, неестетичний одяг. Ця деталь виконує кілька художніх функцій. З одного боку, вирізняє його серед решти, з іншого — героїзує та ідеалізує військового зверхника, який матеріальне ставить нижче від духовного: йому шкода приділяти увагу одягові, оскільки всі його помисли зосереджені навколо найвищих ідеалів, навколо боротьби за державу. Таке явище також традиційне для фольклору. Скажімо, козак-Голота має діряву, травною पोшиту і вітром підбиту шапку-бирку, а одягнений у:

Три семерязі лихії:
Одна недобра, друга негожа,

²³ Див.: Луньо Є. *Яворівщина про Степана Бандеру. Провідник ОУН у пісенному фольклорі // Народознавчі зошити*, 1999. — № 1 (25).

²⁴ Сокіл В. *Українські історико-героїчні перекази: структурно-семантичний та поетичний аспекти*. — Львів, 2003. — С. 206.

А третя й на хлів не згожа.
(«Козак Голота»)²⁵.

Ще одна функція одягу ‘Тараса Чупринки’ має вже сучасну мотивацію — конспіративну. Якщо б підпільники потрапили ворогові до рук, погане вбрання відвернуло б увагу від Головного командира.

Зовнішній вигляд Романа Шухевича у згаданому мотиві на диво збігається з його описом у спогадах охоронця Головного командира Михайла Зайця — ‘Зенка’²⁶. Так само збігаються з наведеними у фольклорних текстах реальні вимоги ‘Чупринки’ щодо одягу та зброї стрільців²⁷. Промовисто характеризує образ Р. Шухевича і його ставлення до їжі. Почувши, що йому та його охоронцям готують вечерю, він категорично заявляє: «Ніяких, — каже, — маслів, салів мені ту не давати. Зупи з часником і по кусочку хліба і ми поїхали». Цей епізод доводить скромність і невибагливість, демократичність побуту військового ватажка.

Про те, що саме так повівся б Р. Шухевич — історична особа, свідчить реальний факт із його біографії, про який згадує Петро Дужий. Якось він і ще кілька високих посадовців разом із Головним командиром перебували у розташуванні сотні «Леви». Коли на сніданок їм подали білий хліб з маслом і каву з молоком, ‘Чупринка’ дав команду віднести ці порції хворим стрільцям, а гостям подати звичайні стрілецькі пайки²⁸.

В аналізованих творах Головного командира УПА досить часто називають на повстанське псевдо ‘Тарасом Чупринкою’ та на військове звання — генералом. У фольклорі слово «генерал» завдяки особі Р. Шухевича набуває досить багатой образності. Окрім звичайної називної функції воно несе на собі велике ідейно-сміслову навантаження. Щоби краще це зрозуміти, слід коротко простежити його генезу.

Знаємо, що в українській історії значне місце займає збройна національно-визвольна боротьба. Від козацьких часів в українській

²⁵ Думи. Історико-героїчний цикл / Упоряд. та примітки О. Дея. Вступне слово М. Стельмаха — К., 1992. — С. 15.

²⁶ Іщук О., Ніколаєва Н. Доля та спогади охоронця Романа Шухевича — Михайла Зайця-«Зенка». — С. 16, 19–20.

²⁷ Там само. — С. 19.

²⁸ Дужий П. Деякі риси характеру Романа Шухевича // Літопис Української Повстанської Армії. — Торонто—Львів, 2007. — Т. 45: Генерал Роман Шухевич — «Тарас Чупринка» Головний Командир УПА. — С. 349.

успішній словесності існує культ військової сили, а образ оборонця рідної землі поділяється на простого вояка-козака і на військового керівника — отамана. З часом обидва образи змінювалися. Зокрема, на початку ХХ ст. козак трансформувався у січового стрільця, а в середині століття — у повстанця (упівця, партизана). Отаман же став сотенним. У кінці 1930-х рр. у тематичному циклі пісень про загибель Євгена Коновальця поширюється слово «полковник»²⁹.

Далі командний склад війська у фольклорі поділяється на середній (сотенний) і вищий (генерал, його уособленням стала постать 'Чупринки'). Це іншомовне слово якщо зрідка і вживалось у жовнірських та солдатських піснях, то лише з негативним значенням. У повстанському фольклорі воно змінило своє ідейно-тематичне наповнення на позитивне, зокрема завдяки образу народного улюбленця — генерала Р. Шухевича. Примітно, що слово «генерал» стало основним означником для Командира УПА. Його часто бачимо у піснях-новотворах 1990-х рр. Наприклад, в одному творі з Яворівщини співається:

Пішла слава цілим світом,
Як УПА їх воювала,
Гей —гей! Слава про Бандеру,
Про Бандеру і Чупринку-генерала.
(«Українські хоробрі повстанці»)³⁰.

В іншій пісні з цього ж періоду, також складеній на Яворівщині, про 'Тараса Чупринку' сказано:

Це був славний, відважний
Повстанський генерал,
Що землю нашу рідну
Від зайдів визволяв.
(«Хоч я малий вкраїнець»)³¹.

Водночас слово «генерал» асоціюється у народній уяві з сучасною, потужною армією.

Не може не впасти у вічі, як у мотиві «Шухевича переправляють по зв'язку» описано зброю. Формально їй присвячено лише кілька

²⁹ Луцьо Є. Народні пісні про Євгена Коновальця // «Муза і меч»: національний рух у фольклорних та літературних джерелах. Збірник наукових праць. — Львів, 2005. — С. 221.

³⁰ Зап. Є. Луцьо 07.10.1990 р. в с. Старий Яр Яворівського р-ну Львівської обл. від Мухи Івана, 1934 р. н., осв. сер. спец. — Домашній архів Є. Луцьо.

³¹ Дем'ян Г. Українські повстанські пісні 1940 — 2000 років. — С. 283.

слів (перелік із короткими ремарками про якість і надійність): «А озброєні були: автомати мали, сильні автомати, і гранати, і пістолети: всьо мали». Проте у цьому описі важливішою за інформативну є експресивна функція. На слух відчувається неабияке захоплення оповідача зброєю, розуміння її вирішальної ваги у розв'язанні тих суспільно-політичних завдань, які перед українською нацією поставила історія у XX ст. Крилаті слова С. Бандери, сказані на польському судилищі: «Нас розсудить залізо і кров», — були зрозумілі й народові.

В українському традиційному епосі зброя є постійним об'єктом поетизації. В одній із повстанських пісень її цінність виражається через міфопоетичне уособлення найрідніших людей:

Наган — брат мій, а кріс — батько,
Граната — це мати.
(«А я бідний сиротина»)³².

Подібних прикладів можна навести чимало. Якщо у козацькі часи зброя була коштовна, то у стрілецькій й повстанській — надійна.

У нашому тексті зброя виконує також вагому символічну роль — генерує культ борців-героїв. Вона творить культ рідної армії як організованої і масової форми боротьби. Цей культ, органічно пов'язаний з образом Р. Шухевича, представляє його як генерала, за яким стоїть загартована у постійних боях армія. Прикметно, що при цьому генерал 'Тарас Чупринка' є і талановитим керівником найвищого рангу, і відважним польовим командиром. Зазначимо, що це аж ніяк не поетичний вимисел, хоча й дуже на нього схоже, це правдиве відображення чи не єдиного у світовій історії XX ст. прикладу, коли головнокомандувач армії іде в бій і гине зі зброєю в руках.

Міфопоетичний за формою і реалістичний за суттю образ генерала 'Чупринки' відігравав особливо важливу роль у часи непримирного ідеологічного протистояння. З одного боку, масована ворожа пропаганда стверджувала, що повстанці — це бандити, тобто що вони не численні і не керовані жодною політичною ідеєю, їх не зобов'язують жодні морально-етичні засади, жоден кодекс честі. Водночас, з огляду на тактику повстанської боротьби, народ не міг бачити великих армійських з'єднань, оскільки повстанці оперували

³² Зап. Є. Луцького 17.05.1994 р. в с. Старий Яр Яворівського р-ну Львівської обл. від Мухи Івана, 1934 р. н., осв. сер. спец. — Домашній архів Є. Луцького.

передовсім малими мобільними відділами. Натомість постать Р. Шухевича в художній спосіб стверджувала наявність справжньої армії. Таким чином українці ставили себе в один ряд із тогочасними державами-лідерами, які, маючи могутні збройні сили, виступали гравцями на політичній карті світу.

В українській епічній традиції рідна сторона, з одного боку, виступає органічним тлом, на якому змальовується народний герой, з іншого — через міфопоетичну кореляцію — визначає його вчинки, моделює його моральний і духовний статус. Саме тому в народних творах 'Тарас Чупринка' так часто з'являється саме на Яворівщині, зокрема у містечку свого дитинства Краківці; діє там, навіть проживає — без жодного конкретно-історичного мотивування і пояснення. Вмотивовує і удостоверює перебування генерала в цій місцевості вкорінений у підсвідомість кожного міфопоетичний культ рідної оселі. За народними мірками, це — свідчення високих духовних якостей Р. Шухевича, бо ж якщо він пам'ятає і шанує малу батьківщину, то так само вірно любить і турбується про всю Україну.

Водночас рідна сторона, рідна хата й поріг надають сили Р. Шухевичеві, зміцнюють його дух і волю. Ця потужна міфологема формується архетипами батька-матері, роду, дому, рідної землі, з якої людина виходить і в яку має повернутися, щоб у майбутньому воскреснути духом та ідеєю. Чужа земля не дає воскреснути, тому-то народ так хотів похоронити Євгена Коновальця на Батьківщині, прорив землю прийняти тіло вождя³³.

Разом з тим, постать 'Тараса Чупринки' ділиться своєю героїчною аурою з рідним краєм, благотворно впливає на його мешканців. У магічний спосіб, навіть через найменші контакти, він глорифікує цю місцевість, передає її жителям свої духовні цінності й суспільно-політичні ідеї.

У мотиві «Дівчина сиділа в одній камері разом з дружиною Р. Шухевича» маємо змогу спостерігати цікаве явище ідейно-поетичного самовираження оповідачки через змалювання своїх стосунків з дружиною Головного командира УПА. Своєю чергою характеристика Наталії Шухевич проектується крізь образ її чоловіка. Вона достойна свого мужа, тримається гідно терпеливо зносить усі тюремні

³³ Луньо Є. *Поетизація і героїзація Євгена Коновальця у народних піснях* // *Український визвольний рух. — Львів, 2006. — Зб. 8. — С. 150.*

труднощі й знущання, демонструючи при цьому твердість характеру та стійкість духу. Асоціативно у свідомості реципієнта виникає образ Р. Шухевича — хорошого сім'янина, який настільки любить Україну, що пожертвував заради неї своїм сімейним щастям.

Підсумовуючи, зазначимо, що в оповідному фольклорі Яворівщини постать Р. Шухевича виведена в образі народного героя, який одночасно уособлює і військового керівника та організатора, і польового командира, що завжди готовий іти разом з повстанцями в бій. Це ідеал воїна — досконалого фізично, морально та духовно.

Генерал 'Тарас Чупринка' прославляє епоху, героїзує свідомість людей, наповнює їхні серця почуттям гордості за свою історію. Художній образ Р. Шухевича — це також і поетичний символ, з якого нація черпає найвищі духовні цінності й фізичні сили для праці й боротьби за майбуття, за право жити на своїй землі й бути щасливою.

УПА на чолі зі своїм Командиром пішла у нерівний бій та героїчно полягла на полі слави, проте народ в усній творчості зображує її воїнів як ідейних і духовних переможців, що своєю кривавою жертвою перейшли у безсмертя і стали взірцем та ідеалом для прийдешніх поколінь.

ДОДАТОК

Шухевича переправляють по зв'язку

Одного разу мені навіть прийшлося вести кіньми самого 'Чупринку'. Я вже так точно не можу сказати, коли то було, я вже старий троха, голова вже троха так не робит, як колись я молодий був. То було десь в сорок або семім, або восьмім році, точно не скажу. Приїхали сюда дванайцять чоловік, всі озброєні були. Приїхали кіньми на саньох, то взимі було. З Ліснович чи з Добростан, звідтам з тих селів. Їх привіз, якийсь такий був партизан 'Корінь', таку мав кличку. Він з ними приїхав, і ще приїхав такий, він був Зеник, а його брат Гринцьо називався, той Гринцьо, може, ще де жис у Львові. Зеник був з Ліснович, а 'Корінь' — я не знаю, чи з Добростан, чи з Білої Гори, звідтам був, з тих селів.

Вони ту приїхали і мене ту зловили. І говорить до мене той 'Корінь', кур'єром він був: «Треба добрі коні і довгі сани, бо нас є дванайцять хлопів». Всі вони були взброєні, розумієте, такі гарно вбрані,

куртки мали такі. Хто мав куртку з матерії, а хто мав таку з шкіри, чи, як то ся називає, з дермантину. Мали гідні чоботи, райтки: всьо мали, такі файні шапки мали. А озброєні були: автомати мали, сильні автомати, і гранати, і пістолети: всьо мали. Іно 'Чупринка' був в такій куфайці обтріпаній і таку шапку мав нездалу, вушанку-шапку. То був 'Чупринка'.

Но і каже до мене той 'Корінь': «Слухай, треба добрі коні». Я кажу: «Во ту є кінь і ту є кінь». Знаєте, бо коней я не мав своїх. І ми забрали ті коні і ті сани в тих господарів. Була в Карачея, там де Міхоцький тепер є, він мав кобилу файну, таку рижу, а другий зараз в сусіді, там тепер живе така баба бідна, вона си купила тую хату, писався Близняк, то мав таку сиву кобилу, а чорний хребет мала. Коні були здорові, тих дві кобили. Сани були ше від одного сусіда, там теж вже нікого нема.

І тоди той 'Корінь' до мене говорить — він мене знав, я його — каже: «Слухай, Місько, треба шось повечеряти». Перекусити хотіли, бо вони приїхали здалека. Я кажу: «То добре, зараз будем ту шось шукали і шось перекусим». А 'Чупринка' зі заду стояв, той генерал. Я його вже тепер знаю, а тоди я його не знав, звідки я знав, шо то за йден: «Ніяких, — каже, — маслів, салів мені ту не давати. Зупи з часником і по кусочку хліба, і ми поїхали». Во так сказав 'Чупринка'.

Я не знав, шо то 'Чупринка', а потім 'Корінь' гадає: «Ти знаєш, хто то є? То є крайовий провідник», — каже. До мене той 'Корінь' так сказав, бо я був зв'язковим. Я знав там точки і так далі, і так далі. «То є Крайовий провідник, то є генерал 'Чупринка'. «Ніяких, — каже, — мені ту не треба курей, салів, маслів — зупи з часником і хліба по кусочку».

Ми виїхали з нашого села, во з Чорнокунець, вночі (бо вдень хто партизанів возив), та й поїхали. І я від ліса їду далеко, а він каже до мене: «А чо ти так далеко їдеш від ліса?». Я кажу: «Слухайте, — а там гарнізон стояв, москалі, я кажу, — там може бути застава, нас би ту шарнули і всьо». А він каже до мене: «Жоби ти нас, друже, не завіз де на заставу». Я говорю: «Слухайте, ви маєте автомати, гранати, пістолети, а я маю бич, — бич я мав коні поганяти, — де я вас повезу?»

Завіз я їх на точку, на Дернаки, а там вже друга фіра і всьо. Я ся вертаю, а вони поїхали далі. 'Чупринка' поїхав там, де йому треба. Я не знаю де, мені ніхто не казав. Та поїхали далі, гет, як на Селиска їхати. Я ся повернув назад.

Як я ся вернув, я не пам'ятаю, не знаю. То страшне було: вночі, взимі. Але, правда, коні добрії, я бичем махнув і поїхав. Во таке було. Ще я там кажу: «Слухайте, може я би ту переночував, де я теперка поїду?» — «А ту, — каже — зара має бути облава, москалі маюť ту прийти і тебе ту хапнут, і що буде дальше?» І я тоді вночі поїхав, але я знав добре дорогу, поїхав і приїхав додом.

*Записав Є. Луньо 05.07.2005 р. в с. Чорнокунці Яворівського р-ну
Львівської обл. від Савки Михайла, 1929 р. н., 7 кл. —
Домашній архів Є. Луня.*

Шухевича кілька разів переправляють за кордон

З провідником 'Інгулом' ми зустрічалися вже рідше. Мали ми з ним зустрічі на Наконечному, — як Наконечне Перше, є там такі ліси. Одного разу був там 'Інгул', 'Клим' і нас чотирнайцять: 'Троян' і його боївка, і був ще один незнаний чоловік якийсь. І тут на Наконечному облава. Дивимося — вроді вони будуть іти на ті ліси, на нас. І тут наші хлопці так трохи замішалися. А той незнаний так ся дивит і каже: «Панікери». Відійшли ми трошки і думаємо, куди відступати, як вони підут. А 'Прут': «Нікуди не відступаємо, поки все на місці». А я підійшов, питаю: «Друже провідник, хто то є?» А він каже: «Друже 'Чубчик', ви дуже цікавитесь». Кажу: «Я бачу, що то людина якась не така проста». Він мені говорить: «Так як мені здається, між нами, що то є 'Чупринка'». А може, він добре знав, але не хотів точно сказати. Кажу: «Я сам точно не знаю».

То ми того чоловіка три рази так переправляли. Нам давали його звідтам, з Краківця, а ми його переправляли сюда на Яворів і передавали його далі. Чи він ішов на Львів, чи в якісь інші сторони, не знаю.

Одного разу знов переправляли звідси, то вже за границю він ішов. То всьо по зв'язку ішло, і то дуже строго було і дуже секретно. То могло бути десь так в сорок четвертому восени.

Високий, такий стрункий, як я дивлюся тепер на лице його на фото, ми часто їздиво в Білогорщ, то точно він був, 'Чупринка'. Був вбраний всьо по-цивільному, навіть не мав автомата, тільки пістоль, і то скрито, не навидоку, бо не раз в село його давали. Був такий акуратний. Побув він в нас тільки через день, і всьо, ввечері ми його переправили.

А та облава на нас тоді так і не йшла. Постріляли вони там де попало, походили і вернулися. Ми потім сміялися. Каже провідник, а він був досить-таки бойовий теж, теж такий високий, гарний: «Більше такого не робіть, таких речей». Ми кажемо: «Та ми не панікували, ми тільки між собою радилися, куда відступати». «А, то видно», — каже, тай сміялися.

Записав Є. Луньо 30.07.2001 р. у Львові від Василька Григорія, 1920 р. н., 7 кл. — Домашній архів Є. Луня.

Шухевич надихає упівців перед бойовим рейдом

Це було десь в половині грудня, нас зібрали і перед нами виступив Роман Шухевич. Казали, що провід. Але що то є Шухевич — ніхто про нього не знав. Казав нам: «Хлопці, ви ідете в пропагандистські рейди, в села ідете, в райони. — Звертається до нас, — щоб ви дотримувалися дисципліни і себе належно поводити». О в такім змісті з нами говорили, патріотично перед нами виступали.

Я дуже багато бачив провідників, але ніхто не знав, що це за особи. Але тільки подивитися на людину часом — відразу видно, що то є людина з великої букви. І по мові, і по поведінці видно. Шухевич не був у військовому, він був вбраний по-цивільному, в сірому плащі, був підперезаний і тут збоку мав пістоль. Були там ще і інші провідники.

У вісімдесят восьмому році я поїхав в Бельгію до брата. В нього була велика бібліотека, він газети складав мені цілий рік, «Шлях перемоги». Я дивлюся, книжка про Шухевича. Я іно подивився на портрет, я зразу впізнав, що то Роман Шухевич тоді перед нами виступав.

Записав Є. Луньо 16.05.2003 р. в м. Яворові Львівської обл. від Лопачака Богдана, 1923 р. н., 10 кл. — Домашній архів Є. Луня.

Шухевич проводить нараду з підпільниками

Одного разу, коли мій брат ще працював у Львові, приїжджає він додому, і говорить він до батька і матері: «Можливо, ви би тої ночі не ночували в хаті, а десь в коморі або в стодолі». То якраз було літо, мама і тато погодилися. Пішли вони спати до стодоли, і брат мій молодший з ними, бо він ще був замалий до тої всьої справи. Тато питає Михайла: «А що то має бути?» «Повинні в мене бути люди», — каже той. «Чому якраз в нас?» — «А тому, що приїде поїздом одинайцята година вночі величний представник, і тут треба

поставити стежу. Від станції до нас недалеко, і не треба буде великої стежі, не треба буде багато людей.

То вже був такий час, що фронт до нас зближався, що москалі підходять.

Я з батьком не йшла спати до стодоли, а лишилася в хаті, лежала собі на п'єцу й буду спати. Кажу до Михайла: «Знаєш що, я лишуюся тут в хаті». Він каже: «Та будь вже, та не йди там вже нігде». Я доки спала, доти спала, хатні двері відкриваються, і починають входити до хати чоловіки. Оден, за хвилину другий, третій; і йдуть, і йдуть, і йдуть. А я по тому сіла собі — та чого я буду спати, буду ся дивити, хто приходить, хто відходить. Вони приходять, жартують, сміються, кажуть: «Дівку маємо на п'єцу. О дивися, яка дівка сидить на п'єцу». Я мала тоді якихось десять років.

Ті, що приходили, — то були керівники зо всіх сіл, може, то старичні, може й кушові. Декого з них я знала, крім тих з нашого села, були ще з Яжева; Шопський Степан, Коновал. Шопського я знала дуже добре, бо кожного дня до нас приїздив своїм ровером.

Сидять вони, жартують, співають. Коли прийшов поїзд, може, минуло з п'ятнайцять хвилин — я сиджу, так собі уважно на то всьо споглядаю — в хаті всіх їх було, може, сорок, а може навіть і більше, повна хата, ні зброї при собі не мали, ні мундирів на собі не мали, бо то було ще за німців. І тута приходить до хати якийсь оден військовий мужчина, і вони всі як сиділи — так всі і стали на струнко і віддали йому честь. Він сказав: «Вільно», і всі посідали.

Я на нього дивилася, мужчина був той років може 45—40. Коли я тепер дивлюся на знимку Шухевича, мені все здається, що то він. Приніс той чоловік з собою якийсь такий пакунок, якби чемоданчик. І ще з ним було два охоронці спереду, два ззаду, всі озборені, але вбрані по-цивільному. Поставив він ту скриньку на лавці коло себе.

Мав той чоловік промову. Я собі запам'ятала тільки слова, що більшовики вже близько. Нам треба збиратися в сотні і йти в ліси, бо потому нас не впускають. А більше я нічого не пам'ятаю. Тоді він кожного сільського провідника викликає і питає: «Скільки ти зі свого сел можеш дати людей?» Оден каже: а тільки а тільки, ну там п'ять чи десять. «А ти скільки? Може би більше?» Наполягав трохи на них. «Я не можу, що я буду брати ненадійних людей, я не можу», — казав там оден. Питався він мого брата: «Скільки можеш дати людей?» — «Не більше п'ять». Тоді він брав зі своєї скриньки так як би повістки

і вручав їм. Котрий зі свого села обіцяв дати п'ять чоловік — давав йому п'ять повісток, котрий десять — тому десять.

Ті повістки він роздав, потім ще з ними мав промову. Поїзд о третій годині ночі мав відправлятися назад до Львова, він зі своїми охоронцями зібрався й пішов до поїзда. Його лице запам'ятала я добре і коли тепер ознайомилася з партизанами / [знимками] Шухевича, то я все ж таки думаю, що то тоді був не хто інший, а тільки він. Вже тоді фронт сюда приближався, і вони організовувалися йти в ліси.

*Записав Є. Луцьо 10.03.1995 р. в с. Залужжя Яворівського р-ну
Львівської обл. від Манько Ганни, 1934 р. н., 7 кл. —
Домашній архів Є. Луцьо.*

Підпільниця доставляє Шухевичеві таємну пошту

Коли я ходила до Краківця на курси, то вже тоді носила різні штафети, «Степовий» мені доручав. Одного разу він напхав мені повну канку паперів, дає мені і говорить: «Ту канку занеси в Краківці до того дому, де є поліція. Там буде оден чоловік в бронзовому убрані на тебе чекати, даш ту канку йому». Я кажу: «Добре.» Іду я з тою канкою, зайшла вже туди, як кінчається Вілька, там називають Лися гора — йой, німці. Боже! Я так стала, трошка спинилася, не знаю, що маю робити. Таж то є ціла канка паперів і всі друковані на машинці. Як я їм попаду в руки, то не знаю, що зі мною зроблять, а за ті папери, то й других можуть поарештувати. Німців тих було досить багато, вони трохи ходили по лісі, декотрі сиділи, бо їм худобу наші партизани позабирали. А щось двох німців стояло на гостинці. Я не буду ся вертала, бо можуть щось запідозрити, йду далі. І якось так Бог дав, що німці мене не спинили і не перевіряли, я легенько попри них перейшла і зайшла щасливо до Краківця.

Зайшла на поліцію, а той чоловік вже на мене чекав, каже: «То Ви мені маєте передати ту канку». Взяв її і подякував мені. Потім він ще кілька раз приходив до нас додому до «Степового». Я його дуже добре запам'ятала — такий був сухорлявий бльондин і все ходив в тім бронзовім убрані. І вже пізніше, за України, як я побачила портрет Шухевича, то я його впізнала, тоді то був ніхто інакший, іно він: ті самі очі, той сам ніс.

Бик Марія «Одні гинули, а інші на їхнє місце приходили» // Яворівщина у повстанській боротьбі. Розповіді учасників та

*очевидців / Записав і упорядкував Євген Луньо. — Т. 1: Наконечне
Перше. Наконечне Друге. — Львів, 2005. — С. 483—484.*

Зв'язковий переносить пакет від самого Шухевича

Одного разу каже до мене 'Сірко': «Треба скоро дістатися до Бунова, чим скоріше». А я молодий, що то мені — через лісок, тай вже в Бунові. А зв'язкова хата була на Волі в Пасласів. Я не знаю, як старий Паслась називався, дочка його Параня була зв'язкова, а син Микола тоді ще був малий, ще були дочки Наталя і Олена.

Прийшов я до них, Параня взяла штафету: «Ти тут зачекай, — каже до мене, — я піду, розкажу і зараз вернуся.» Зачекав я кілька хвилин, а тоді кажу собі — піду перекушу додому. При собі маю той свій старий наган. Мені привіз його зі Львова Костик Микола, такий був в нашому селі, він дуже багато нам помагав, привозив зброю, привозив всьо.

Ще я не дійшов до хати, Параня вже біжить: «Давай скоро, — каже, — бо чим скоріше треба назад.» Я тільки попив квасного молока — і зразу напопереки і туди. То є з вісім кілометрів.

Прибігаю туди, а їх нема, пішли на Заріччя, є там таке село. Кажуть мені зачекати тут, а на Заріччя послали зв'язкову, що називалася Ірина, а псевдо мала 'Ластівка'. А в мене псевдо було 'Лозовий'. Його мені дали на Висівці в Шубалихи. Там був 'Тичина' і був 'Жук', називався Іван, загинув в сорок восьмому році, був Бандери двоюрідним братом, але писався не Бандера, а якось інакше, я знав, але вже забув. Росту був високого, поза метр вісімдесят. Там я приймав присягу, і тоді дали мені то псевдо. То було скоріше, в сорок шестому році.

Мені кажуть: «А ви тут троха відпочиньте.» Я дійсно був захеканий. Там якраз зварили бульбу, дали мені їсти.

Нема, прибігає перше зв'язкова 'Ластівка', а вже пізніше, то прийшов і 'Сірко'. Вона принесла мені від Шухевича пакет, від генерала Шухевича пакет. Той пакет через кого-небудь не йшов, в будь-які руки його не давали. Що то від самого Шухевича, потім сказав мені 'Сірко', говорить до мене: «Осторожно, важай, бо то від генерала Шухевича. І нікому нічого». І той пакет я заніс до Бунова.

*Записав Є. Луньо 14.06.2001 р. в с. Бунів Яворівського р-ну
Львівської обл. від Хомина Степана 1928 р. н., 7 кл.
Проживає у Львові. — Домашній архів Є. Луня.*

ТАРАС РЕМАРЧУК

ЕВОЛЮЦІЯ ПОГЛЯДІВ РОМАНА ШУХЕВИЧА НА ПОВОЄННУ БОРотьБУ УКРАЇНСЬКОГО ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ

На історію розвитку та розмах українського національно-визвольного руху 40-х—50-х рр. XX ст. чи не найпомітніший вплив справив Роман Шухевич ('Тарас Чупринка', 'Щука', 'Тур'), який у вказаний період був керівником Організації Українських Націоналістів (бандерівців) — ОУН(б) — на українських землях, Головним командиром Української Повстанської Армії (УПА) та Головою Генерального Секретаріату й генеральним секретарем військових справ Української Головної Визвольної Ради (УГВР).

Із наближенням сотих роковин від дня народження Романа Шухевича усе актуальнішими стають дослідження, присвячені життю та діяльності видатного сина України, надто що досі монографій про цю особу написано не так уже й багато.

Мета цієї статті — дослідити еволюцію поглядів Р. Шухевича на форми та методи визвольної боротьби проти комуністичного режиму у післявоєнний період та прослідкувати її вплив на тактику діяльності ОУН і УПА.

У другій половині 1943 — на початку 1944 рр., коли стало точно відомо, що Німеччина війну програє і на західноукраїнські землі повернеться радянська влада, в середовищі керівництва ОУН та УПА розглядали можливі варіанти розвитку подій. Під час нарад, зборів, конференцій звучали думки як про складання зброї перед комуністичною владою, легалізацію руху, так і про широкомасштабну боротьбу з більшовицьким режимом. Однак прихильників другого варіанту було набагато більше, що й визначило подальші кроки українського визвольного руху.

Наприкінці жовтня 1943 р. поблизу с. Мелна на Львівщині відбулася нарада керівництва УПА, обласних провідників та військових референтів ОУН(б). Очолювали її член Бюра Проводу ОУН Дмитро

Маївський – ‘Тарас’ і шеф Головного військового штабу УПА Дмитро Грицай – ‘Перебийніс’. Присутній на нараді Роман Шухевич – ‘Тур’ виступив з головною директивною доповіддю. У ній він проаналізував міжнародну ситуацію, наголосив на програвшій для Німеччини розв’язці війни, а оскільки збройного конфлікту між західними державами та Радянським Союзом ближчими роками не намічалось, – закликав «приготуватись до затяжної збройної та підпільної боротьби проти нової большевицької окупації» та створювати в перехідний період упівські відділи у лісистих та гірських місцевостях¹. УПА, на думку Р. Шухевича, була потрібна з кількох причин: 1) для оборони українського населення від німецьких, радянських та польських військ; 2) щоб залучити до неї якомога більше молоді, особливо тієї, яка перебувала на нелегальному становищі; 3) оскільки український народ у Другій світовій війні повинен був виступати самостійно і змагатися за власну державну незалежність; 4) щоб при можливій зміні ситуації у світі на початку нової війни стати ядром майбутньої української армії². Тобто у баченні майбутньої боротьби Р. Шухевич поєднав партизанські дії відділів УПА з діяльністю розгалуженої та добре законспірованої підпільної мережі.

Остаточне рішення щодо збройної протидії відновленню радянської влади керівництво ОУН та УПА ухвалило на розширеній раді командування групи УПА-«Північ» за участі делегатів від Проводу ОУН 18 січня 1944 р. в с. Батьківці Мізоцького району на Волині³.

Як стверджує П. Мірчук, стосовно нового окупанта Р. Шухевич обрав таку ж тактику боротьби, як і проти німців. Тобто уникати збройних зіткнень відділів УПА з регулярними частинами Червоної армії, а спрямувати удар проти загороджувальних загонів та військ НКВД⁴.

Позицію ‘Т. Чупринки’ щодо майбутнього ОУН та УПА після закінчення Другої світової війни відображає також стенограма Великого збору УГВР, що проходив 11–14 липня 1944 р. поблизу с. Сприня на Львівщині. Зокрема, Р. Шухевич зазначив, що тільки

¹ Галаса В. *Наше життя і боротьба. Спогади.* – Львів, 2005. – С. 44.

² Там само – С. 44–45.

³ Макаруч С. *Радянські методи розправи з бандерівцями (1944–1950 рр.)* // *Галичина. Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис.* – 2001. – № 5–6. – С. 354.

⁴ Mirchuk P. *Against the invaders. Taras Chuprynka – Roman Shukhevyich. Commander-in-Chief of the UPA.* – New York, 1977. – P. 90.

орієнтація на власні сили у боротьбі проти окупантів України дасть визвольному рухові максимум користі. Тому, стверджував він: «[...] або будемо гинути спокійно, або боронитися [...] Майбутня боротьба є справою не легкою, але не має іншого виходу»⁵.

У стенограмі зафіксовано відповідь Р. Шухевича на пропозицію емігрувати всім чільним керівникам українського визвольного руху. Зокрема, він наголошував на непевності такого варіанту. Виїхати за кордон, на його думку, повинні були лише ті діячі, які перебували під явною загрозою арешту після відновлення радянської влади, а також люди, непридатні до боротьби⁶. Така позиція впливала з його загалом негативного ставлення до еміграції, яка «активно думає про заробіток грошей та не здатна до творчої політичної роботи»⁷.

Р. Шухевич вважав, що в майбутній тактиці українського національно-визвольного руху пріоритетом мали стати пропаганда ідеї незалежності України та поширення підпільної мережі на східно-українських землях. «Якщо ми загинемо на Сході в рейдах, то залишимо Схід для нового відродження», – казав він⁸. Саме з населення східноукраїнських земель, на думку ‘Т. Чупринки’, український визвольний рух у перспективі мав черпати основні свої кадри⁹. У повоєнний період ця думка активно втілювалася в життя.

На Першому великому зборі УГВР Головний командир УПА зробив ще одну важливу заяву — під час розмови з Миколою Лебедем він вказав на те, що визвольний рух, спираючись на власні сили, зможе протриматися ще три роки¹⁰. Бачимо, що Р. Шухевич дещо недооцінив можливості повстансько-підпільних форм боротьби.

Восени 1944 р. вся територія України була звільнена від німецьких загарбників. Для ОУН та УПА це означало початок боротьби проти радянської влади та її репресивних органів.

⁵ Стенограма Великого Збору УГВР // *Літопис Української Повстанської Армії*. – Т. 26: Українська Головна Визвольна Рада. Документи, офіційні публікації, матеріали. – Кн. 4: Документи і спогади. – С. 472.

⁶ Там само.

⁷ Чайківський Б. «Фама». Рекламна фірма Романа Шухевича. – Львів, 2005. – С. 84–85.

⁸ Стенограма Великого Збору УГВР. – С. 472.

⁹ Галаса В. Пам'яті великого воїна і політичного діяча Романа Шухевича // *Літопис Української Повстанської Армії*. – Торонто–Львів, 2007. – Т. 45: Генерал Роман Шухевич – «Тарас Чупринка» Головний Командир УПА. – С. 463.

¹⁰ Уроковини загибелі Романа Шухевича. Інтерв'ю з Миколою Лебедем Петра Содоля // *Літопис Української Повстанської Армії*. – Т. 45. – С. 290.

На одному з чергових засідань Проводу ОУН кінця жовтня — початку листопада 1944 р., на якому були присутні Р. Шухевич, Д. Маївський, Д. Грицай, Я. Бусол, В. Кук і Д. Клячківський, командувач повстанської армії висловив думку, що західноукраїнське населення «майже на 100% проти совітської влади»; жителі ж Великої України «в більшості прийняли совітів як певну полегшу по німецькій окупації»¹¹. Але водночас він застерігав, що «передчасне витягнення революційних сил було б пагубним у стратегії революції»¹².

5—6 лютого 1945 р. поблизу м. Бережан Тернопільської області відбулася нарада Проводу ОУН(б) за участю Р. Шухевича, Д. Маївського, Я. Бусла, Р. Кравчука, М. Арсенича та ін. Її скликали, щоб виробити головні принципи розбудови підпілля у підрадянських умовах¹³. На пропозицію Р. Шухевича Бюро Проводу організації очолив С. Бандера, а командир УПА став другим членом Бюро та провідником на українських землях. Я. Стецько був обраний третім учасником керівного органу ОУН(б). Такі заходи зміцнили організаційну структуру та унеможливили, принаймні на деякий час, розкол між оунівцями на українських землях і за кордоном.

Після закінчення Другої світової війни Головний командир УПА поширив на західноукраїнських землях відозву «Бійці і командири Української Повстанської Армії» (травень 1945). У тексті звернення наголошувалося на внескові українських повстанців у розгром Німеччини і на необхідності продовжувати боротьбу з комуністичним режимом. Р. Шухевич вказував, що існування визвольних рухів інших народів Радянського Союзу та наявні протиріччя на міжнародній арені можуть призвести до вибуху нової війни і вдалого вирішення української проблеми. Тому він закликав повстанців і підпільників не капітулювати перед радянською владою, а «новими методами боротьби, пристосованими до нової обстановки, дайте відповідь ворогові на його наступ»¹⁴.

¹¹ Кентій А. *Українська Повстанська Армія в 1944 – 1945 рр.* — К., 1999. — С. 160.

¹² Там само — С. 161.

¹³ *Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Історичний нарис / Відп. ред. С. Кульчицький.* — К., 2005. — С. 358.

¹⁴ *Бійці і командири Української Повстанської Армії (5 травня 1945 р.) // УПА в світі: лі документи з боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу 1942-1950 рр. (Збірка документів).* — Б. м., 1957. — Ч. 1. — С. 133–135.

Від імені Проводу ОУН(б) на українських землях по завершенні війни також розповсюджено декларацію, чиї головні ідеї збігалися з ідеями відозви Головного командира УПА, щоправда тут докладніше описано методи і тактику подальшої діяльності визвольного руху. Так, у документі йшлося про доконечну боротьбу супроти комуністичного режиму, збереження і розбудову «революційних сил народу» та виховання нових борців, про перехід із «масових форм підпільної роботи на вузччі, індивідуальні форми конспірації з кількості на якість, з екстенсивної на інтенсивну роботу вглиб, а не вшир»¹⁵. Мовилося, що важливо ліквідувати другорядні фронти на підставі боротьби зі спільним ворогом. Завершувалася декларація заявою про те, що Провід ОУН залишиться на українських землях і «рам'я в рам'я з революціонерами й повстанцями ми підемо в першій лінії до дальшої боротьби за волю. Ми знаємо і віримо, що недалекий вже час остаточного визволення українського народу і створення самостійної держави і цю віру передаємо народіві. Ми хочемо разом з народом дійти до остаточної Великої Мети»¹⁶.

Отже, наприкінці Другої світової війни і в перші повоєнні роки Головна Команда УПА, Провід ОУН(б) стояли за продовження визвольної боротьби, яка в нових обставинах мусила змінити методи і перейти на індивідуальні засади. Тобто вже тоді було закладено передумови майбутнього розформування повстанських відділів і переходу їхніх учасників у глибоке підпілля. Недарма Л. Шанковський вказує, що ще наприкінці осені 1944 р. Р. Шухевич був готовий до розформування УПА та переведення її особового складу до підпільної, добре озброєної мережі¹⁷.

Щоб створити боєздатні повстанські загони та відсіяти ідейно хитких членів, а також осіб, які мали слабе здоров'я і тому не могли продовжувати боротьбу, Головний командир УПА навесні 1945 р. проголосив «демобілізацію» частини її особового складу¹⁸. Наказ легалізуватися отримали й окремі повстанці та підпільники з метою

¹⁵ Декларація Проводу Організації Українських Націоналістів після закінчення другої світової війни в Європі // ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів. (Збірка документів) – Б. м., 1955. – С. 140.

¹⁶ Декларація Проводу Організації Українських Націоналістів... – С. 142.

¹⁷ Шанковський Л. Генерал Тарас Чупринка – стратег визвольної боротьби УПА // Визвольний шлях. – 1980. – Жовтень. – Кн. 10 (391). – С. 1155–1169.

¹⁸ Mirchuk P. Against the invaders. Taras Chuprynka – Roman Shukhevych. – P. 94.

влитися в радянські органи влади, партійні та господарчі структури. Там вони мали збирати інформацію про комуністичний режим, формувати підпільні клітини в радянсько-партійних установах.

На початку літа 1945 р. відбулися структурно-організаційні зміни у визвольному русі: великі відділи УПА поділено на дрібніші. ОУН активно розбудовувала мережу нелегальних проводів, станиць¹⁹. У другій половині 1945 р. реорганізовано структуру ОУН на українських землях, тепер вона поділялася на більші крайові проводи, до яких входили менші крайові керівні звена. Скасовувались обласні та підрайонні проводи, жіноча мережа²⁰.

12 листопада 1945 р. Крайовий провід ОУН поширив інструкцію для надрайонних провідників за підписом Р. Шухевича. Провідна настанова документа — залучати якомога ширші маси українського народу до національно-визвольної боротьби. «Ми не сміємо допустити того, щоб у боротьбі брав участь тільки революційний актив, бо тоді маса залишеться без провідного елементу і не буде здатна докінчити боротьбу», — писалося в інструкції²¹.

Щоб досягнути цієї мети, активізовувалось оунівське підпілля в містах. Особливу увагу зверталось на молодь, яку потрібно було відлучити від участі у комсомольських і піонерських організаціях, виховувати в національно-патріотичному дусі. «Нам потрібно поставити за завдання, щоб в короткому часі на нашому терені не існувала ані одна комсомольська організація»²². Тобто керівництво визвольного руху стояло на тому, щоби залучити якомога більше представників різних прошарків українського населення, що дало б можливість розгорнути всенародну боротьбу

У спогадах про 'Т. Чупринку' однієї з його знайомих наведено такі слова Командира: «Я знаю, що скорше чи пізніше згину від ворожої кулі. Старим я не буду напевне. Я не боюся за нашу будуччину, коли знаю, що наші засуджені сільські хлопці гинуть з окликом: "Нехай живе Україна". Любов до визвольного змагання є в них більша за любов до особистого життя»²³.

¹⁹ *Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія.* — С. 365.

²⁰ *Там само* — С. 369.

²¹ *Там само* — С. 371.

²² *Там само* — С. 372.

²³ *Оксана. Спомини львов'янки // Визвольний шлях.* — 1970. — Березень. — Кн. 3 (264). — С. 332–333.

Наприкінці 1945 р. Р. Шухевич у святковому наказі з нагоди Різдва та Нового року підбив підсумки першого повоєнного року боротьби повстанців та підпільників у нових умовах. На його думку, УПА довела свою боєздатність і найбільшим її досягненням було те, що вона «зуміла уникнути вирішального удару НКВС, мистецьки маневруючи та розчленовуючись на невеликі бойові групи та гуртуючись в більші одиниці»²⁴.

Перші роки протистояння з радянським режимом, особливо «велика блокада» січня—липня 1946 р., принесли ОУН та УПА величезні втрати серед особового складу, нестачу зброї, харчів та показали неефективність великих загонів. Отож Р. Шухевичу потрібно було змінювати тактику повстанських формувань, реорганізовувати структуру визвольного руху, щоб забезпечити ефективне функціонування протягом тривалого часу та звести до мінімуму власні втрати²⁵.

Липнем 1946 р. датовано відозву Головного командира повстанської армії «Бійці і командири УПА». У ній Р. Шухевич звернув увагу на величезні зусилля, що їх радянський режим докладає до боротьби з визвольним рухом, — через це деякі відділи втратила до половини особового складу. Також не сприяла вирішенню українського питання і міжнародна ситуація, а сподівання на конфлікт між західними державами та Радянським Союзом, на його погляд, були передчасними. За таких умов могла допомогти нова тактика: «Скриті, невловимі, Ви негайними, блискавичними ударами вдарили будете ворога там, де він того ніяк не сподівається [...] Ви докажіть ворогові, що Української Революції задушити не можна, що форми боротьби, які ви сьогодні приймаєте, — це тимчасові форми; що незабаром прийде час чергового переходу до ширших повстанських дій, які завершаться вже повною перемогою — створенням Української Самостійної Соборної Держави»²⁶. Це був перехід від партизанської до підпільної боротьби, який, зауважмо, дав бажані результати.

Протягом літа—осені 1946 р. були демобілізовані майже всі сотні Воєнних округ «Буг», «Лисоня» та відділи УПА—«Північ». Надалі діяли тільки відділи у районах Карпат і Польщі, а також сотня

²⁴ Кентій А. *Українська Повстанська Армія в 1944 – 1945 рр.* — С. 187.

²⁵ *Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія.* — С. 399.

²⁶ *Відозва Головного Командира до УПА. Бійці й Командири УПА! (липень 1946 р.) // УПА в світлі документів...* — С. 166–168.

«Переяслави», що забезпечувала зв'язок між підпіллям на території СРСР та Польщі²⁷.

Практично у всіх своїх наказах Головний командир УПА 'Т. Чупринка' закликав не капітулювати перед окупантами України, а боротися до переможного кінця. Наприклад, у наказі на день Свята зброї і боротьби (серпень 1946) зазначалося: «Для Неї, для України, для її визволення і волі, — є в наших твердих повстанських руках наша зброя. Її здобули ми в найважчих умовах, власними руками на ворогах, і тепер держимо твердо та не кинемо її, доки не переможемо і, доки не завершимо нашої боротьби новою, але вже повною і тривалою перемогою, доки не відчинимо знову київських Золотих Воріт Свободи!..»²⁸.

Наказ на день 22 січня «Український народе! Українські повстанці!» від 1947 р. містив таке звернення Р. Шухевича: «Пригадуємо, що не зложимо зброї, не перервемо боротьби, не завернемо з шляху Національної Революції, доки знову не здійснимо цього великого Святого Ідеалу, доки не здобудемо Української Національної Держави!»²⁹.

У своєму зверненні до повстанців та підпільників у третю річницю від створення повстанської армії (12 жовтня 1947) Головний командир УПА наголосив на тому, що радянській владі вже тривалий час не вдається знищити визвольний рух, а ОУН та УПА у протистоянні з ворогами України досягли значних результатів. Зокрема, було вбито ряд керівників ворожих армій, здійснено напади на районні та обласні центри, проведено успішні рейди повстанських відділів українськими землями та територією сусідніх держав. Тому, підсумовував 'Т. Чупринка': «В нинішній святковий день УПА з гордим чолом глядить у майбутнє, що завершить нові визвольні змагання — перемогою!»³⁰.

На нашу думку, такі накази та відозви були реакцією на явку з повинною частини повстанців, що повірили численним зверненням радянської влади, деяку деморалізацію учасників визвольного

²⁷ Мороз В. Завершальний етап збройної боротьби ОУН і УПА на українських землях // *Визвольний шлях*. — 2004. — Серпень. — Кн. 8 (677). — С. 74.

²⁸ Наказ в день свята зброї і боротьби (серпень 1946) // *Визвольний шлях*. — 1987. — Жовтень. — Кн. 10 (475). — С. 1083.

²⁹ Наказ на день 22 січня! Український народе! Українські Повстанці! // *Визвольний шлях*. — 1987. — Жовтень. — Кн. 10 (475). — С. 1081.

³⁰ Бійці і командири УПА. Члени революційного підпілля // *УПА в світлі документів...* — С. 185–187.

руху внаслідок тривалої боротьби, великих втрат серед них, а також масштабних репресій радянської влади щодо їхніх родин. Керівництво повстанської армії намагалося піднести дух рядових членів, які тривалий час змагались у тяжких умовах із переважними силами супротивника, були фізично та морально виснажені.

Усвідомлюючи згубні наслідки розпорошення сил у боротьбі проти комуністичного режиму, Головний командир УПА 25 вересня 1947 р. видав заяву, в якій підтвердив право УГВР репрезентувати визвольну боротьбу на українських землях, вказав на підпорядкування повстанських відділів УГВР як єдиному керівництву, а також наголосив на надпартійній основі УПА. Причиною появи такого документа стали непорозуміння серед української еміграції, а точніше між Закордонним представництвом УГВР та старшими оунівськими діячами, щодо того, хто має репрезентувати український національно-визвольний рух на міжнародній арені. Закінчувалася заява такими словами: «Головне Командування Української Повстанської Армії сподівається, що ця Заява внесе еміграції повну ясність у висвітлених нами питаннях, і вірить, що українська як стара, так і нова еміграція потрапить стати понад вузькопартійні суперечки, й потрапить гідно репрезентувати наш народ перед світом, що вона йтиме разом зі скривавленим у боротьбі Краєм під керівництвом УГВР до великої Мети — УССД (Української Самостійної Соборної Держави. – Р. Т.)»³¹.

У жовтні 1949 р. керівники ОУН та УПА різних рангів підписалися під колективним документом — «Зверненням воюючої України до всієї української діаспори». Свій підпис поставив також Р. Шухевич. Наскрізна ідея звернення — сконсолідувати сили еміграції та українського визвольного руху навколо ідеї здобуття незалежності України, об'єднати партійні структури заради цієї мети. «Воююча Україна рішуче вимагає від української еміграції повної єдності, єдності не на словах, а на ділі, єдності дієвої, а не паперової, єдності на базі визвольної боротьби народу на українських землях»³².

Проаналізувавши всі позитиви та негативи існування повстанських відділів, Р. Шухевич наказом від 3 вересня 1949 р. розпустив

³¹ Заява Головного Командування Української Повстанської Армії (25 вересня 1947 р.) // УПА в світлі документів... — С. 178–180.

³² Звернення воюючої України до всієї української еміграції // Літопис Української Повстанської Армії. — Торонто, 1994. — Т. 10: Українська Головна Визвольна Рада. Документи, офіційні публікації, матеріали. — Кн. 3: 1949-1952. — С. 27.

останні з них. Їхній особовий склад повинен був перейти до роботи у глибокому підпіллі³³.

У таких формах організована визвольна боротьба тривала до середини 1950-х рр., коли було ліквідовано майже всіх її керівників. Початком кінця героїчних змагань українців за власну державу стало вбивство 5 березня 1950 р. в с. Білогорща під Львовом Р. Шухевича. Згодом така ж доля чекала на більшість підпільників, які з честю виконували перший пункт Декалогу українського націоналіста: «Здобудеш Українську державу або згинеш в боротьбі за неї».

Як згадує Юрій Шухевич, якось батько сказав йому, що вони, старше покоління, приречені на загибель, а молодше покоління повинне в майбутньому очолити боротьбу за самостійність України³⁴.

О. Коваль в одній зі статей характеризує стратегію Головного командира УПА як таку, що мала не лише ліквідувати міф про непереможність Росії, але також і вплинути на ігнорування визвольної боротьби поневолених народів СРСР у світі. Саме з такою метою, на думку дослідника, було здійснено рейди УПА на Захід³⁵.

Відомий оунівський діяч М. Прокоп зауважує, що 'Тарас Чупринка' ніколи не впадав у крайності, був реалістом і саме завдяки цим рисам йому вдалося керувати боротьбою українського народу проти німецької окупації та радянського режиму такий тривалий час³⁶.

Отож, можна зробити висновок про те, що зміна обставин на міжнародній арені та ситуації в Україні зумовила поступову еволюцію поглядів Р. Шухевича на визвольний рух, який від широкої повстанської боротьби всього українського населення перейшов до партизансько-підпільної, а потім і до цілком підпільної. Наголос робився також на агітаційну роботу та поширення підпільної мережі у східноукраїнському регіоні. Такі заходи були відповіддю на боротьбу комуністичного режиму з ОУН та УПА, завдяки ним вдалося зберегти сили національно-визвольного руху, продовжити його існування, поширити інформацію про нього за кордоном.

³³ Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. — С. 424.

³⁴ Шухевич-Березинський Ю. Мої зустрічі з батьком // Літопис Української Повстанської Армії. — Т. 45. — С. 239.

³⁵ Коваль О. Тарас Чупринка — Шухевич — людина, стратег, політик // Авангард. — 1970. — Ч. 2 (94). — С. 86.

³⁶ Прокоп М. Тарас Чупринка і його вплив на сучасну боротьбу // Сучасність. — 1977. — Червень. — Ч. 6 (198). — С. 52.

ДЕРЖАВОТВОРЧІ ІДЕЇ ПРОВоду ОУН В УКРАЇНІ (1940—1950)

У цій статті ми зосередимо увагу на тому, як бачив Провід ОУН в Україні стратегію розбудови державного механізму в Українській Самостійній Соборній Державі. Спробуємо простежити та виокремити ідеї, що стосувалися таких важливих аспектів державного життя, як питання політичного режиму, суспільного устрою, форми правління тощо.

Основоположним документом бандерівців, їхньою першою офіційною програмою, стали постанови ІІ Великого збору (ВЗ) ОУН(б) (1941). На відміну від програми, ухваленої на ІІ Римському ВЗ ОУН (1939), державотворчим питанням у ній приділено мало уваги. Ми знаходимо тут лише твердження, що організація держави буде базуватися на основах міцної влади, «однієї політичної організації провідного національного активу» (мабуть ОУН), що ОУН виступає за планову організацію цілого господарського й суспільного життя на таких основах: а) рівність усіх українців у правах і обов'язках супроти нації та держави; б) поділ на рівні заняття й фахи та відповідно до нього виробничі професійні організації, побудовані на засаді продукційного солідаризму й рівноправності всіх працюючих¹.

На відміну від офіційних, публічних документів, оунівські інструкції та матеріали під грифом «таємно», тобто призначені винятково для внутрішньо-організаційного вжитку, а також теоретичні напрацювання провідних членів бандерівського крила 1940—1941 рр. дають нам можливість детальніше з'ясувати концепцію розбудови основних владних інститутів та політичного устрою держави.

На початку 1940 р., після утворення Революційного Проводу ОУН, з ініціативи С. Бандери було сформовано Комісію державного планування, яку очолив доктор В. Горбовий. Її основним завданням була розробка документів, які б докладно регламентували

¹ *Постанови ІІ (Краківського) Великого збору Організації українських націоналістів // Тисяча років української суспільно-політичної думки: У 9 т. — К., 2001. — Т. 8: 40-ві — 80-ті рр. ХХ ст. / Упоряд., прим. Т. Гунчака, Р. Сольчаника. — С. 12.*

організацію всіх механізмів влади та самоврядування, а також визначали принципи й напрями соціально-економічної політики. Структуру з такою ж назвою та аналогічними завданнями утворили й мельниківці, — її очолив О. Ольжич. Результати роботи бандерівської Комісії, як стверджував П. Мірчук, відображені в інструкції «Діяльність і боротьба ОУН під час війни» (1941)².

Як згадував В. Кук, цей документ відображав стратегічні і тактичні цілі ОУН(б) на час війни. До таких, зокрема, належали: проголошення відновленої держави, створення уряду і місцевих органів влади³. Зазначимо, що це був деталізований, розширений план організації адміністративного апарату, який, найімовірніше, теоретики ОУН розробили не на основі чітких зразків, а відштовхуючись від українських реалій, тож він відображав доктринальні особливості організованого українського націоналізму початку Другої світової війни.

Так, згідно з інструкцією, формування органів державної влади мало розпочатися одночасно зі збройною боротьбою за звільнення території України від московської окупації. ОУН повинна була проголосити відновлення української держави та встановити владу на всіх рівнях.

Планувалося, що спочатку територіальні одиниці будуть максимально самостійними у вирішенні всіх суспільно-економічних питань і не матимуть тісних зв'язків між собою та з вищими структурами. Місцеве самоврядування виключалося. Керівник тої чи іншої одиниці мав зосереджувати всю владу в своїх руках: політичну, військову, адміністративну і навіть судову.

Документ також регламентував розподіл повноважень між адміністративно-територіальними одиницями. Відповідно до характеру завдань та їхньої складності мав будуватись управлінський апарат. Водночас усі керівні пости, незалежно від рівня, мали обіймати члени ОУН або її симпатички — розвиток держави повинен був іти винятково в руслі програми організації. Більше того, її члени мали стежити

² Дужий П. Степан Бандера — символ нації. Ескізний нарис про життя і діяльність Провідника ОУН: У 2 ч. — Львів, 1996. — Ч. 2. — С. 128—131.

³ Кук В. Відновлення Української Держави (до 50 річчя Акту відновлення Української Держави, проголошеного у Львові 30 червня 1941р.) // Національно-визвольна боротьба 20-50-х років в Україні. Збірка матеріалів Першої наукової конференції. — Львів, 1992. — С. 40—41.

за всіма сферами життя і про помічені відхилення від програми ОУН доповідати керівникам. На цьому документ особливо наголошував⁴.

Як бачимо, зміст документа підтверджує початкове прагнення організації утримувати монопольні позицію в державі і цілком залишається в колі довоєнних уявлень про тотальний націоналізм у всіх сферах життя. Спроба втілити інструкції щодо формування місцевих органів влади відбулася після проголошення Акта відновлення Української Держави 30 червня 1941 р. Про це згадує очевидець подій бандерівець В. Яршан. З його спогадів, однак, ми зробили висновки, що оунівці зіткнулися з непередбачуваними труднощами, серед яких була нестача кадрів для адміністративної роботи⁵.

Про довоєнну схильність до тоталітарних методів побудови держави свідчить також блок інструкцій із пропагандивними вказівками, який призначався лише для внутрішнього користування. З них випливає, що з моменту проголошення державності обласні референти пропаганди повинні були виконати низку завдань: узяти під контроль видавничу сферу; закрити всі книгарні і бібліотеки; провести конфіскацію та знищення «шкідливих» книжок, причому не лише з державних, а й з приватних бібліотек; чітко визначати зміст і напрями роботи театрів, кінотеатрів, закладів освіти та виховання; взяти під свій контроль розважальні заклади та усе, що пов'язано з гумором, сатирою тощо⁶.

З метою масового пропагування ідей українського націоналізму в кожному адміністративному центрі планувалося створити осередок пропаганди, забезпечений усім необхідним для роботи (прийнятною вважалася навіть конфіскація автомобілів на користь таких центрів). У разі потреби дозволялося пропагувати гасла «За справедливість для українців», «Один нарід — один провід — одна влада», «За повну владу українців в Україні» та подібні⁷. Як бачимо, тоталітарні ідеї поверсальської Європи мали яскраве відображення також і в

⁴ III. Напрявні розвою і побудови державної влади // Центральний державний архів вищих органів влади і управління (Далі — ЦДАВО) України. — Ф. 3833. — Спр. 69. — Оп. 1. — Арк. 39—42.

⁵ Яршан В. Державне будівництво в обласній площині // В боротьбі за українську державу. Есеї, спогади, свідчення, літописання, документи Другої світової війни / За ред. М. Марунчака. — Львів, 1992. — С. 66.

⁶ Пропагандивні вказівки на передвоєнний час, на час війни й революції та на початкові дні державного будівництва. — Б. м., б. р. — С. 16—18.

⁷ Там само — С. 18.

Україні. Проте ми твердо переконані, що, на відміну від радикалізму державних ідеологій нацизму і фашизму, український націоналізм був змушений планувати майбутні заходи саме в такому ключі. Тоталітарна радянська машина, наслідки трьохсотлітнього панування московщини на українських землях, на думку бандерівців, не залишали вибору. Зауважимо, що частково вони мали рацію. Проте ідеалізм, помножений на дещо завищену оцінку власних сил, відчуття націоналістичного месіанства та винятковості теж мали місце.

Тепер з'ясуємо, які передбачалися заходи щодо утворення та функціонування органів влади після революційних подій, тобто на другому запланованому етапі революції — у період «закріплення держави».

У працях членів ОУН зазначалося лише те, що в революційний та пореволюційний час державним режимом буде диктатура. Наприклад, Д. Мирон писав, що після диктатури в Україні буде «націократичний республіканський устрій», побудований на засадах: єдиної, сильної, авторитетної державної влади, а не механічно розділеної; верховного керівництва глави держави, що координує та символізує єдність народу; тривкої виконавчої влади, покликаной главою держави й перед ним відповідальної, а контрольованої представниками народу (мабуть парламентом); представництва всіх працюючих верств у державних законодавчих органах; організації та селекції національно-державного керівництва усіх верств; однієї світоглядно-політичної організації; незалежності судочинства від адміністративної і виконавчої влади, лише формального його підпорядкування главі держави (причому суди повинні виносити вирoki в ім'я нації й глави держави).

Отже, в проекті Д. Мирона ми бачимо не лише риси авторитарного політичного режиму, але також ознаки республіканської президентської форми правління з поділом влади на три гілки та місцевим самоврядуванням. Пропонувалася, по суті, «обмежено-республіканська» президентська форма правління у поєднанні з «націократичним» політичним режимом.

Таким чином, державний механізм, що його пропонували бандерівці на початку радянсько-німецької війни, мав усі ознаки авторитарного на рівні структури та функцій. Подібний корпоративний суспільний устрій існував під час правління Б. Муссоліні в Італії і, як відомо, не виправдав себе.

Можна погодитися з твердженням дослідника В. Маркуся, що «націократія» — це «колективістична теорія суспільства, де людина мала другорядну вартість»⁸. З таких позицій організований український націоналізм «вирушив у маси» після початку німецько-радянської війни.

Втілення запанованого комплексу державотворчих заходів на практиці, мабуть, забезпечило би новій владі образ людиноненависницької сили, викликало б неабиякий спротив їй і, цілком можливо, призвело якщо не до громадянської війни, то принаймні до масової непокори на Сході і Півдні України. А засобів контролю за ситуацією в цих регіонах ОУН явно бракувало. Тому діяльність на Східних Українських Землях внесла свої корективи в програму та численні документи ОУН(б). Самовпевнений та рішучий тон, претензії на винятковість були замінені на цілком протилежні гасла й новий план дій.

Було кардинально переглянуто напрями та зміст пропаганди, напрямні розбудови держави. Про це яскраво свідчать нові інструкції, розроблені після III Надзвичайного великого збору (НВЗ) ОУН(б) (1943). Ідея «вольового націоналізму» була принесена в жертву — на нашу думку, цілком виправдано — заради головної мети — консолідації населення України та здобуття незалежності.

Насамперед слід зазначити, що нова програма бандерівців, ухвалена на III НВЗ ОУН(б), вже не містила положень про становий поділ суспільства. Принциповим нововведенням була теза, що «ідеалом нової суспільності є вільна людина». Тобто людину проголосили найвищою категорією. Майбутній політичний режим, за який боролася ОУН, названо вже не «націократією», а спочатку «новим ладом» і згодом, в «Уточненнях і доповненнях до програмових постанов...» (1950), — «демократичним ладом». Цей же документ декларував «свободу політичних і громадських організацій», що рішуче заперечувалося ще два роки перед тим⁹.

⁸ Маркус В. *Пістоліття ОУН (1929-1979) // Сучасність*. — 1979. — Ч 4. — С. 46.

⁹ *Постанови третього Надзвичайного Великого Збору ОУН, що відбувся в днях 21-25 серпня 1943 р. Уточнення і доповнення до програмових постанов Третього Надзвичайного Великого Збору ОУН (червень 1950) // ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929-1955. (Збірка документів)*. — Б. м., 1955. — С. 99–112.

Ще один надзвичайно важливий крайовий документ, який відображає позиції Проводу ОУН щодо найважливіших аспектів стратегії і тактики боротьби та ідеологічних питань — «Резолюція членів ОУН» (1949), — чітко задекларував, що організація не вважає себе упривілейованим чинником, який має виняткове право репрезентувати волю населення, а тому не прагне до монопольного становища в Україні¹⁰. Таким чином було відкинуто претензії на особливу роль ОУН у державі. Зміни, внесені новою програмою та повоєнними документами, які її доповнювали, мали, м'яко кажучи, революційний характер. Український націоналізм «крайового зразка» набирав рис демократичності, яка ставала лейтмотивом повоєнного світу. Цікаво, що перехід на позиції політичного плюралізму та гуманізму відбувся тоді, коли ОУН в Україні вела боротьбу за виживання в людиноненависницьких умовах; і навпаки: демократичне середовище Західної Європи і Америки не надто впливало на ультраправі погляди середовища Закордонних Частин (ЗЧ) ОУН. Як влучно зауважила Г. Дичковська: «Легко бути гуманістом, сидячи в комфорті і попиваючи каву. Залишатися гуманістом в умовах тотального двостороннього геноциду значно важче»¹¹.

Зазначимо, що в період після Другої світової війни Провід ОУН в Україні був зосереджений на продовженні боротьби з ворогом у надзвичайно складних умовах. Зрозуміло, що проблема розбудови механізму вже незалежної держави відсувалася на другий план, а тому марно шукати ґрунтовних теоретичних розробок, присвячених їй. Це ускладнює дослідникам аналіз державотворчих ідей Проводу ОУН відповідно до сучасної схеми форми держави (йдеться про політичний режим, форму правління та устрій). Проте це не є суттєвою перешкодою до визначення загальних (засадничих) принципів державного будівництва, пропонованих організацією.

Так, у «Роз'ясненні Проводу ОУН на Українських Землях» (1950) стверджувалося, що «безкласове суспільство» (основа майбутнього політичного режиму) — це суспільство «Без визискувачів і визискуваних, суспільство вільних неексплуатованих селян, робітників

¹⁰ Резолюція членів ОУН, що зібрались на надзвичайне зібрання 20 травня 1949 року // Галузевий державний архів Служби безпеки (далі — ГДА СБ) України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 4. — Арк. 144–152.

¹¹ Дичковська Г. Світоглядні концепції Петра Полтави // *Визвольний шлях*. — 1995. — № 8. — С. 981.

і трудової інтелігенції»¹². Публіцисти вважали, що «експлуаторські класи» можуть зароджуватися на основі як приватної власності, так і націоналізації знарядь і засобів виробництва, а сприяє цьому відсутність політичної демократії, коли владу отримує одна партія. Відповідно, «безкласове суспільство» повинно ґрунтуватися на «суспільній і трудовій, власності на засоби виробництва», з одного боку, та «політичній демократії», з другого, що мало б запобігти зародженню «експлуаторських класів» капіталістичного чи більшовицького типів¹³.

З цього випливає, що ОУН в Україні пов'язувала демократію як принцип організації влади та співіснування усіх елементів суспільства лише з громадсько-політичною сферою. Тим часом у сфері економіки заперечувалися недоторканність приватної власності та необмежена вільна конкуренція як причини зародження класового поділу на майновій основі¹⁴.

Матеріали «Політичного вишколу» свідчать про те, що організований український націоналістичний рух схилявся до думки, що держава має втручатися в економічну сферу функціонування суспільства. У цьому аспекті, як зазначають дослідники, зокрема А. Русначенко, оунівці були близькими до позицій соціал-демократичної ідеології. Зауважмо, що повоєнна практика європейських країн усе більше тяжіла до державного втручання в економіку. І таку практику нав'язувала не лише потреба централізовано керувати відбудовою зруйнованих держав, а й логіка розвитку світового господарства.

Наступна надзвичайно важлива зміна в політичній концепції ОУН стосувалася ролі партій у житті суспільства. Публіцистичні напрацювання з цієї проблеми ішли в руслі партійного офіціозу. У них стверджувалося, що монопартійна система у державному житті не відповідає потребам повноцінного і здорового національного розвитку.

Загалом повоєнне ставлення ОУН до багатопартійності можна окреслити так: намагатися уникнути появи великої кількості

¹² Роз'яснення Проводу Організації українських націоналістів на Українських Землях в деяких ідеологічних, програмових і політичних питаннях (1950) // Сурма. — 1950. — Ч. 25. — С. 10–12.

¹³ Ідея безкласового суспільства // ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 10. — Арк. 184–185.

¹⁴ Вишкільний курс // ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 13. — Арк. 34–35.

партій, але дати свободу їхнього утворення та діяльності. Проте механізм вирішення цієї проблеми на теоретичному рівні так і не був вироблений. Оунівці вважали, що велика кількість партійних груп свідчить про «нездорову» суспільно-політичну ситуацію. Така багатопартійність доводить країну до руйнації через постійну зміну урядів та міжпартійну боротьбу. Подібно трактувалося питання свободи діяльності політичних партій: кожна партія користується свободою, котра, однак, має межі. Такими межами є національні інтереси¹⁵.

Про насторожене ставлення до багатопартійності та сумніви в ефективності політичного плюралізму у постреволюційний час свідчить Лист «До К-121/7-С» (від 'П. Полтави' до Р. Шухевича) від 1948 р. 'Полтава' пропонує: «Було б дуже добрим добровільно об'єднати політичні партії в одну організацію, принаймні, до прийняття установчими зборами конституції. На такій добровільній основі могла б бути здійснена ідея диктатури звільненого народу, в найвідповідальніший момент нашої національної історії. Це не суперечить нашим демократичним традиціям. Це тимчасова концепція і ми її ставимо в залежності від згоди інших партій»¹⁶.

У ще одній віднайденій нами в архіві статті, яка, найімовірніше, належить перу члена Проводу ОУН, викладено міркування щодо ролі партій у житті суспільства. Автор статті доходить висновку, що багатопартійність дає позитивні результати там, де соціальна структура суспільства є більш-менш стабільною і функціонування уряду спирається не на вузьокласові цілі, а на національні інтереси. У той же час, провадить автор, там, де умови є «нездорові», багато партій витворюють хаос у державному житті через постійну міжособну боротьбу і зміну урядів. Однак невідомий публіцист був рішуче налаштований також проти монопартійності. На його тверде переконання, диктатура однієї партії рано чи пізно призводить до зловживань та обстоювання інтересів якоїсь вузької групи людей¹⁷.

¹⁵ До питань стратегії і тактики української революції // ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 7. — Арк. 26; Бойдуник О. 22 січня на тлі внутрішньої політики // За самостійність. — 1948. — Ч. 1-2. — С. 1-9.

¹⁶ Лист «До К-121/7-С» // ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 11. — Арк. 877.

¹⁷ До питання стратегії і тактики української революції. — Арк. 26.

Звертає увагу на себе ще один документ — «За ревізію деяких поглядів», — який навряд чи призначався для широкого загалу. Рівень викладу матеріалу дає підстави припускати, що цей текст написала людина, яка займала далеко не останню посаду в партійній ієрархії. Автор (чи автори) вважав, що форма державного устрою повинна відповідати ступеневі зрілості населення. Система парламентарного устрою, яка є ідеалом демократії, «виявляється якраз у наших часах» однією з найгірших. Ідеали демократії та лібералізму на практиці взагалі неможливо зреалізувати. Як випливає з документа, демократичний устрій неможливий без високої політичної зрілості народних мас. А досягнути такого стану можливо лише через диктатуру націоналізму. «Націоналістична диктатура, яку ми протиставляємо демократії, буде першою формою державного устрою, яка прийде безпосередньо по революції. Першим її завданням буде знищити в корені всякі прямування, погляди і думки, які будуть шкідливі для нації і виховати ціле покоління в націоналістичному дусі»¹⁸.

Аналіз документів та праць приводить до висновку, що воєнна дійсність змусила оунівців в Україні відмовитися від багатьох позицій, хоча цілковито викреслити ідеї довоєнні концепції націоналізму, на яких, фактично, формувався їхній світогляд, вони не змогли. Всередині ОУН виникли протиріччя щодо деяких питань. Одначе, віддаймо належне, зовні (в офіційних документах і публіцистичних працях) це було ледь помітно. Офіційна лінія простежувалася дуже чітко, і хоча суперечки та дискусії стосовно програмних положень виникали, вони були не такими гострими, як за кордоном, а тому залишалися малопомітними.

Проблему майбутнього політичного режиму активно обговорювали публіцисти організації на рідних землях та ЗЧ ОУН. Наприклад, член Проводу ОУН в Україні О. Дяків у листі до одного з провідників ЗЧ Я. Стецька — 'З. Карбовича' писав, що демократію потрібно взяти за основу політичного режиму, але слід добре продумати її конкретну форму. Адже демократія може призвести як до розвитку і посилення країни, так і до негативних тенденцій через різноманітні вади державної системи та низьку політичну культуру

¹⁸ За ревізію деяких поглядів // ЦДАВО України. — Ф. 3833. — Спр. 216. — Оп. 1. — Арк. 90.

громадян. Саме другий варіант, на нашу думку, відповідає сучасному стану українського суспільства.

Такі ж думки О. Дяків висловив у «Листі до друзів за кордоном» (1950), який адресував представникам «опозиції» в ЗЧ ОУН. Він наполягав на тому, що демократію потрібно покласти в основу політичного режиму держави, але обмеживши її чіткими рамками¹⁹.

У ще неопублікованій статті «Про наш демократизм» (бл. 1949). О. Дяків детально проаналізував еволюцію ставлення ОУН до питань демократії та дійшов висновку: організація завжди стояла за добро народних мас, а це — одна з головних рис демократії. Об'єктом критики були лише певні її зразки, а підставами — безсилля демократизму Центральної Ради у 1917—1918 рр., хиби ліберальної демократії в економічній сфері, зловживання демократичними гаслами у більшовиків. Наприклад, західноєвропейський і американський лад, на думку О. Дякова, не був справжнім демократизмом, бо він допускав визиск однієї групи населення іншою. А тому, взявши до уваги риси українського народу та досягнення суспільних наук, після ІІІ НВЗ ОУН окреслила такі основні принципи демократії: 1) «антиімперіалізм» — заперечення національних утисків і поневолення; 2) «безкласове суспільство» — знищення будь-якого визиску людини людиною; 3) «народна влада» — право усіх громадян брати участь у формуванні органів влади; 4) «воля людини» — наявність та дотримання прав і свобод; їх обмеження лише в тому випадку, коли вони використовуються на шкоду народу та є інструментом негативних впливів зовнішніх сил²⁰. Як бачимо, пропоновані «принципи» мало чим відрізняються від засад демократії в сучасному розумінні. Хоча ми усвідомлюємо, що запропонована схема є досить-таки абстрактною і не змальовує детально механізму взаємин громадян і держави.

Звертаємо увагу, що безперечним досягненням теоретиків Проводу ОУН в Україні було чітке розрізнення демократії як політичного режиму та лібералізму як ідеології. Вони стояли на такій позиції: влада повинна бути в руках народу — рівних громадян з

¹⁹ Лист О. Горнового до друзів за кордоном // ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 4. — Арк. 155.

²⁰ Горновий О. Про наш демократизм // ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 7 — Арк. 495—506.

однаковими правами, — тобто підтримували демократію. Натомість лібералізм — ідеологія, що трактує людину як носія абсолютних політичних, економічних, соціальних свобод, не зв'язаного жодними нормами, — була чужою ОУН²¹.

Тут варто зазначити, що оунівський публіцист П. Федун надав критиці антидемократичні позиції одного з найавторитетніших теоретиків ОУН Д. Мирона, заперечив доцільність існування в державі лише однієї політичної сили — ОУН — та владотворчу функцію станових організацій. Він був переконаний, що в цьому разі станові організації перетворяться на таке саме знаряддя боротьби за владу, як і політичні партії²². 'П. Полтава' погоджувався з тим, що демократичний політичний режим не позбавлений вад, але водночас він визнавав багато переваг за демократією: «Все залежить від типу демократії і стану провідної верстви». Ефективним інструментом проти хиб демократії, на думку 'Полтави', може бути висока політична культура мас. Запровадження загального виборчого права впритул наближає країну до того, щоб почути волю всіх громадян. Коли ж такі вибори дають збої, то звинувачувати потрібно суспільство, національну еліту, а не систему. 'П. Полтава' був переконаний, що поступ можливий там, де «зударяються різні політичні сили», а не «одна собі діє». В іншому випадку буде те, що було в Німеччині і є в СРСР. У той же час, зазначав він, демократія не повинна стати найбільшою цінністю, а її використання потрібне задля досягнення націоналістичних цілей²³.

Відзначимо, що намагання поєднати в теорії принципи націоналізму та демократії було однією з особливостей повоєнної суспільно-політичної думки в середовищі ОУН. У такому аспекті сучасні націоналістичні партії в Україні нічим не відрізняються від ОУН 1940-х—1950-х рр. Це свідчить про раціональність теорії українського націоналізму середини минулого століття і про незнищеність та історичну тяглість ідей.

Отже, ставлення ОУН в Україні до проблеми політичного режиму було таким: влада повинна формуватися демократичним

²¹ П. П. За тип організованої демократії в майбутній незалежній українській державі // ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 11. — Арк. 254.

²² Там само. — Арк. 266—269.

²³ Там само.

шляхом, але демократія не може бути стихійною; держава має право втручатись у політичне життя народу та коригувати його зміст.

Зміни, внесені ІІІ НВЗ, виправили пункти бачення політичного режиму, але не відобразили цілісної концепції організації апарату влади. Іншими словами, знайти в офіційних документах відповідь на запитання, якою має бути форма правління, неможливо. Лише поодинокі праці публіцистів в Україні дають змогу простежити хід думок у цьому напрямі. Зокрема, центр ваги був переміщений з глави держави на представницький законодавчий орган. Пропонована структура була близькою до європейських республіканських традицій.

Показовою тут є ще одна знайдена нами в архіві неопублікована стаття — «За тип організованої демократії в майбутній незалежній українській державі» (1949). Її автор — ‘П. Полтава’, і у нас є всі підстави вважати, що в цьому випадку він виражав позицію цілого визвольного руху в Україні. Опонуючи закордонному середовищу ОУН, яке не мало чіткого бачення форми влади в майбутній державі, автор відразу зазначає: це питання потребує негайного вирішення. Інакше опоненти вважатимуть ОУН політично незрілою організацією без чітких рецептів майбутнього.

Аналіз статті дає можливість зробити висновок, що ‘П. Полтава’ пропонував концепцію парламентської демократичної республіки. Він вважав, що закони лише тоді виконують без відхилень, коли цей процес контролює законодавець. Відповідно, виконавча влада повинна підпорядковуватися законодавчій. Депутатів парламенту слід обирати з представників політичних сил (партій) на загальних прямих рівних виборах. ‘П. Полтава’ обстоював пропорційну виборчу систему. Причому до участі у виборах, на його думку, слід було допускати лише ті партії, чії програми не містять антидержавних положень та які зібрали не менше двох мільйонів підписів громадян²⁴.

Після виборів партії-переможці зобов’язані в певний термін утворити парламентську більшість, яка розробить «Декларацію єдиної національної політики» та зобов’яжеться її виконувати. ‘П. Полтава’ вважав, що це матиме такі наслідки: існуватимуть чіткі напрями розвитку держави, які позбавлять труднощів

²⁴ П.П. За тип організованої демократії в майбутній незалежній українській державі. — Арк. 273–284.

у законодавчій роботі; глава держави одержить право розпускати парламент у разі, якщо більшість не сформується та не буде оприлюднено «Декларацію», і самостійно формувати виконавчу владу до повторних виборів. Реалізовувати політику парламенту мав би уряд, сформований з представників партій, які перемогли, або однієї партії, що отримала більшість голосів. Причому парламент не мав би права висловити вотум недовіри урядові²⁵. Як бачимо, проєкт дуже подібний до сучасної моделі організації владного апарату в Україні. Щоправда, зміни до Конституції від 8 грудня 2004 р. не передбачили обов'язку ухвалювати «Декларацію», котра могла б стати своєрідною програмою діяльності і парламенту, і сформованого ним уряду.

‘П. Полтава’ залишив відкритим питання, чи парламент має бути дво-, чи однопалатним. Глава держави мав називатися «Президентом України», бо це відповідало республіканським традиціям²⁶. На превеликий жаль, публіцист не висвітлив детальніше повноважень ані глави держави, ані уряду. Не з'ясованим також залишилося питання щодо керівника останнього. Проте, судячи з логіки викладу, президент повинен був би мати обмежені повноваження, як це притаманно главам держав у традиційних парламентських республіках.

Отже, державотворчі проєкти Проводу ОУН(б), починаючи з 1940 р. і завершуючи кінцем організованого протистояння радянській системі, пройшли суттєву еволюцію. По-перше, відрізняється глибина та теоретичний рівень розробок. По-друге, політична платформа ОУН(б) в Україні зазнала радикальної трансформації: від існування фактично тоталітарних методів і схем до декларування абсолютно демократичного політичного режиму та побудови відкритого суспільства.

Організований націоналізм в Україні перейшов на позиції толерантності та гарантування широких прав людини у її взаєминах з державою. Цілком виправданою, на нашу думку, була ідея втручання держави в економічну сферу у період становлення господарства незалежної країни та контролю за цими процесами. На

²⁵ П.П. За тип організованої демократії в майбутній незалежній українській державі. — *Арк.* 285–286.

²⁶ Там само. — *Арк.* 286–287.

беззаперечну увагу заслуговують запропоновані у статті ‘П. Полтави’ форма правління та механізм здійснення влади, які можуть бути використані і тепер. Важливо відзначити своєрідність, оригінальність ідей оунівців, — вони не йшли за чиїмись зразками, а пропонували свою систему, відповідну до українських реалій. У повоєнному бандерівському середовищі члени ОУН на рідних землях зайняли проміжну позицію між крайнощами: ультрарадикальними ЗЧ ОУН і фактично позбавленою ознак націоналізму ОУН(з).

ВІТАЛІЙ МАНЗУРЕНКО

РОЛЬ РОМАНА ШУХЕВИЧА У СТВОРЕННІ НАГОРОДНОЇ СИСТЕМИ УПА

Жодна з подій світової історії XX ст. не залишила по собі таку велику фалеристичну спадщину, як Друга світова війна. Всі країни, що брали в ній участь, встановлювали різноманітні нагороди: ордени, хрести, медалі, нагрудні знаки. У Великій Британії 1940 р. було запроваджено Георгіївський хрест як одну з найвищих нагород держави для відзначення цивільних осіб, що показали виняткову мужність, а також низку медалей, які надавали учасникам військових операцій. Того ж року введено вищу військову нагороду Франції за боротьбу проти нацистської Німеччини — Хрест Визволення. Вже через декілька днів після нападу Німеччини на Радянський Союз, 28 червня 1941 р., Президент США Рузвельт заснував медаль «За службу в захисті Америки». Упродовж війни він також запровадив медалі «За службу жінок у Збройних Силах Америки», «За участь у воєнних кампаніях Америки», «За участь у кампаніях у Європі, Африці та на Близькому Сході», «За участь у кампаніях в Азії та в Тихому океані», а 6 липня 1945 р. Конгрес США встановив медаль «За перемогу у Другій світовій війні».

Збройною силою, яка діяла під гаслом визволення українського народу від гніту нацистського та більшовицького тоталітарних режимів, стала створена 1942 р. Українська Повстанська Армія (УПА). Покінчити з діяльністю повстанців військова машина Радянського Союзу змогла лише в середині 1950-х рр. За оцінками істориків, у різний час до складу загонів повстанської армії входило від 50 до 150 тис. осіб.

Потрібно віддати належне УПА за те, що вона — єдина повстанська армія, яка запровадила свої бойові нагороди. Ці нагороди займають особливе місце не тільки в українській, а й у світовій фалеристичній спадщині з огляду на складність виготовлення, спеціфіку нагородження і навіть носіння в умовах строгого підпілля.

Можливо, щось подібне до нагород існувало під час варшавського повстання 1944 р. Польські повстанці в загоні Армії крайової (АК) «Хоробрий ІІ» майора Зигмунда Брейнака — ‘Зигмунда’, що діяв у варшавських районах Середмістя та Воля, начебто впровадили неформальну відзнаку «За вбивство в бою офіцера СС». Цю відзнаку виготовляли в перервах між боями зі здобутих німецьких Залізних хрестів. На реверс хрестів накладалася польська монета номіналом 1 злотий (випуску 1929) з вибитим символом АК на грудях орла та нижче розташованою датою «1944»¹. Чи був такий факт, стверджувати не станемо, тому що до нашого часу не дійшло жодного екземпляра цієї відзнаки або документальних підтверджень її існування. В колекціях польських фалеристів трапляються тільки сучасні реконструкції нагороди.

Перші відомості про нагороди УПА належать до початку 1950-х рр.², а перші спроби їх дослідити з’являтися у спеціалізованих фалеристичних виданнях лише через півстоліття після їхнього встановлення. Вперше систематичний огляд нагород УПА зроблено у відомому виданні Я. Семотюка «Українські військові відзнаки»³. Досить багато інформації про нагородну систему українських повстанців знаходимо у двотомному довіднику «Українська Повстанча Армія. 1943-49» Петра Содолія⁴.

Накази, постанови та інші документи, що стосуються повстанських нагород, опубліковано в багатотомному виданні «Літопис Української Повстанської Армії»* (тут уперше окремою вкладкою надруковано кольорові зображення нагород).

¹ Oberleitner S. *Polskie ordery odznaczenia i niektóre wyróżnienia zaszczytne 1705-1990*. — Zielona Góra, 1992. — S. 427–428.

² Графіка в бункрах УПА. — Філадельфія, 1952. — С. 15–18, 67, 69; Мірчук П. *Українська Повстанська Армія 1942–1952*. — Мюнхен, 1953. — С. 255, 278–279, 281; Шанковський Л. *Українська Повстанська Армія // Історія українського війська*. — Вінніпег, 1953.

³ Семотюк Я. *Українські військові нагороди*. — Торонто, 1991. — С. 31–33. В каталозі вперше подані в кольоровому зображенні, описані та систематизовані бойові нагороди УПА. Друге доповнене видання українською та англійською мовами вийшло в Торонто 2004 р.

⁴ Содоль П. *Українська Повстанча Армія, 1943-49. Довідник другий*. — Нью-Йорк, 1995. — С. 158, 162.

* «Літопис Української Повстанської Армії» — багатотомне видання, присвячене дослідженню українського національно-визвольного руху в 1940-х та 1950-х рр. на теренах України. Видається в Канаді та Україні (Торонто–Львів). На 25.05.2007 р. видано 45 томів.

Щодо нових фалеристичних досліджень з історії виникнення та функціонування системи нагород УПА, то останнім часом їхній перелік поповнився публікаціями Д. Веденєєва⁵, документальними добірками О. Кучерука⁶ та нашими дослідженнями⁷, що містять відомості про створення нагород УПА і практику відзначення ними.

Перше документальне свідчення про заснування нагород — це наказ Головної Команди УПА ч. 3/44 від 27 січня 1944 р. про встановлення і призначення військових відзначень за підписом Головного командира УПА Романа Шухевича — ‘Тараса Чупринки’ та шефа Головного військового штабу (ГВШ) УПА Дмитра Грицяя — ‘Перебийноса’. Цим наказом встановлювалася система відзначень, виділених в окремі групи: відзначення за бойові заслуги, за особливу працю для Українських Збройних Сил і за поранення.

Згідно з цим наказом, важливу роль у нагородженні відводилося Українській Головній Визвольній Раді (УГВР), яка на той час ще не існувала. Від моменту підписання наказу і до створення УГВР (15.07.1944) пройшло ще понад п’ять місяців*. Напевно, вже в січні 1944 р. питання про скликання УГВР було вирішено, і тому, передбачаючи розвиток подій, Роман Шухевич як Головний командир УПА, підписав наказ, узявши на себе розподіл функційних прав між УГВР та командуванням УПА щодо надання нагород. Отже, в документі вказувалося, що Золотий хрест бойової

⁵ Веденєєв Д. *До історії нагородної системи УПА // Однострій*. — Рівне, 2004. — № 8. — С. 36–39.

⁶ Кучерук О. *Нагороди УПА: проект Ніла Хасевича // Військово-історичний альманах*. — К., 2002. — Ч. 1 (4). — С. 119–127; Кучерук О. *Нововиявлені документи до історії нагород УПА // Там само*. — К., 2002. — Ч. 2 (5). — С. 155–158.

⁷ Манзуренко В. *Нагороди УПА // Армія безсмертних. Повстанські світлини*. — Львів, 2002. — С. 53–67; Манзуренко В. *З історії відзнак УПА // Шлях перемоги*. № 26 (2563) — Київ, 2003. — 25 черв. — С. 10; Манзуренко В. *У вирі другої світової війни // Українська фалеристика: З історії нагородної спадщини: У 2 кн.* — К., 2004. — Кн. 1. — С. 186–206; Manzurenco W. *Odznaczenia bojowe Ukrainskiej Powstańczej Armii // Oblicza historii*. — 2004. — № 3. — S. 58–63; Манзуренко В. *Ніл Хасевич — творець бойових нагород УПА // Визвольний шлях*. — Кн. 11 (692). — К., 2005. — С. 110–115; Манзуренко В. *Деякі факти з історії заснування та впровадження бойових нагород УПА // Український визвольний рух*. — Львів, 2006. — Зб. 6. — С. 245–254; Манзуренко В. *Лицарі найвищих бойових нагород УПА в наказах ГВШ // Український визвольний рух*. — Львів, 2006. — Зб. 7. — С. 267–287; Манзуренко В. *Лицарі Срібного хреста за заслуги // Український визвольний рух*. — Львів, 2006. — Зб. 8. — С. 277–301.

* Установчий збір УГВР відбувся 11–15 липня 1944 р. біля с. Сприня на Самбірщині (Львівська обл.).

заслуги 1-го та 2-го класів надає Головна Визвольна Рада на внесок Головного командира УПА⁸. Також вказано, що цивільним особам Золоті та Срібні хрести заслуги «надає Головна Визвольна Рада на внесок Головного Командира УПА». Срібний хрест бойової заслуги 1-го і 2-го класів та Бронзовий хрест заслуги «надає Головний Командир УПА на внесок Крайового Командира УПА»⁹. Виняток було зроблено лише для однієї нагороди — Бронзового хреста бойової заслуги. Цією нагородою відзначав крайовий командир УПА на внесок командира Военної округи (ВО), або групи¹⁰. Також крайовий командир УПА на внесок командира ВО надавав вирізнєння та похвалу. Найнижче військове відзначення за бойові заслуги — це призначення наказом командира підвідділу¹¹.

Отже, в січні 1944 р., ще до створення УГВР, попередньо були розподілені функційні права між Радою та Головним командиром УПА щодо майбутніх відзначень бойовими нагородами.

Повернімося ще раз до наказу Головної Команди УПА ч. 3/44. У ньому йдеться тільки про впровадження військових відзначень, подається повна назва нагороди та вказується, кому належить право надавати її. Самого ж опису нагороди в наказі немає тому, що на той час іще не існувало проектів нагород. Оскільки на наказі є власноручний підпис шефа ГВШ УПА Д. Грицай — ‘О. Перебийноса’, можна припустити, що він безпосередньо причетний до його складання. Відомо, що Д. Грицай був «покликаний до військової служби в польській армії, де закінчив з відзначенням польську старшинську школу»¹². Це свідчить про те, що йому були відомі тенденції світової і, зокрема, польської фалеристики.

Також цей наказ підписав Головний командир УПА Р. Шухевич — ‘Тарас Чупринка’, який свого часу теж був «покликаний до польського війська, студював в старшинській школі, з якої його як політично підозрілого було усунено»¹³. Інші джерела подають, що «в 1928 р. Шухевича взяли до польського війська до старшинської

⁸ Літопис Української Повстанської Армії. — Торонто, 1978. — Т. 1: Волинь і Полісся. Німецька окупація. — Кн. 1. — С. 164–167.

⁹ Там само.

¹⁰ Там само.

¹¹ Літопис Української Повстанської Армії. — Т. 1. — Кн. 1. — С. 164–167.

¹² Мірчук П. Українська Повстанська Армія. 1942–1952. — Мюнхен, 1953. — С. 258.

¹³ Там само. — С. 256.

школи [...] По закінченню “польської школи підхорунжих” у Володимирі Волинському Шухевич виїхав на продовження військових студій за границю»¹⁴. Отже, Роман Шухевич був обізнаний із польською фалеристикою, яка вивчалась у старшинській школі та була внесена до польських військових правильників.

На нашу думку, першоджерелом для українських повстанських нагород була система державних нагород Польщі. У своєму переліку вона має Золотий, Срібний та Бронзовий хрести заслуг¹⁵. Зауважмо, що ці нагороди, впроваджені польським урядом 1923 р., були одноступеневі, — тим часом повстанські бойові нагороди, а саме Золотий та Срібний хрести бойової заслуги, мали по два класи, згідно з наказом ч. 3/44¹⁶, подібно як польські ордени Віртуті Мілітарі та Відродження, румунські орден Зірка Румунії та орден корони Румунії, чеський орден Білого Лева (усі мали п’ять класів).

Перші відзначення бойовими нагородами відбулися після того, як у березні 1945 р. Головний командир УПА Р. Шухевич звернувся стосовно представлення до найвищих нагород УПА до Миколи Дужого, котрий на той час займав найвищу в підпільному парламенті посаду секретаря Президії УГВР. Згодом він самостійно або спільно з іншими членами УГВР (про це немає відомостей) ухвалив рішення нагородити 10 осіб та підвищити в званні 2 особи¹⁷. Постанова УГВР, у якій вперше згадується про нагородження повстанців, датується 22 квітня 1945 р.¹⁸

25 квітня 1945 р. ГВШ УПА видав перший нагородний наказ ч. 1/45, яким, з урахуванням постанови УГВР від 22.04.1945 р., бойовими нагородами УПА відзначено 56 повстанців, зокрема: Золотим хрестом бойової заслуги 1-го класу — 2, Золотим хрестом

¹⁴ Ганушевський М. Роман Шухевич у моїх споминах // *Літопис Української Повстанської Армії*. — Торонто—Львів, 2007. — Т. 45: Генерал Роман Шухевич — «Тарас Чупринка» Головний Командир УПА. — С. 75.

¹⁵ Манзуренко В. Польський орден «Хрест Заслуг. 1923-39.» // *Однострій*. — 2002. — № 7. — С. 25–32.

¹⁶ Галузевий державний архів Служби безпеки (далі — ГДА СБ) України. — Ф.13. — Спр. 376 — Т. 60. — С. 226–228.

¹⁷ *Літопис Української Повстанської Армії*. — Торонто—Львів, 2001. — Т. 26: Українська Головна Визвольна Рада: Документи. Офіційні публікації. Матеріали. — Кн. 4: Документи і спогади. — С. 583–584.

¹⁸ Центральний державний архів вищих органів влади та управління (далі — ЦДАВО) України. — Ф. 3838. — Оп. 1. — Спр. 14. — Арк. 26–32. Копія зберігається в архіві «Літопису УПА».

бойової заслуги 2-го класу — 3, Срібним хрестом бойової заслуги 1-го класу — 9, Срібним хрестом бойової заслуги 2-го класу — 20, Срібним хрестом заслуги — 5, Бронзовим хрестом заслуги — 17. Найвищі нагороди отримали: Золотий хрест бойової заслуги 1-го класу — командир куреня «Сіроманці» ВО «Лисоня» сот. Дмитро Карпенко — ‘Яструб’ та командир куреня «Галайда» ВО «Буг» хор. Дмитро Пелип — ‘Євшан’; Золотий хрест бойової заслуги 2-го класу — командир старшинської школи «Олені» групи УПА-«Захід» май. Федір Польовий — ‘Поль’, командир ВО «Говерля» групи УПА-«Захід» пор. Іван Бутковський — ‘Туцул’ та командир Тактичного відтинка «Чорний Ліс» ВО «Говерля» поручник Василь Андрусак — ‘Різун’. Згідно з цим же наказом, Срібний хрест заслуги отримали: провідник ОУН Львівського обласного проводу Ярослав Скаськів — ‘Моряк’, крайовий референт УЧХ ЗУЗ Катерина Зарицька — ‘Калина’, провідник ОУН Золочівської округи Петро Вірлик — ‘Береговий’, провідник ОУН Бережанської округи Михайло Хома — ‘Юрко’ та провідник ОУН Волинського проводу Юрій Юрів — ‘Іскра’. Бронзовий Хрест заслуги отримали 17 повстанців. Цей наказ підписав Головний командир УПА ‘Тарас Чупринка’¹⁹.

Спочатку Хрестами бойової заслуги нагороджували винятково вояків УПА, але згодом рішенням УГВР від 30 травня 1947 р. було дозволено нагороджувати ними і цивільних осіб — учасників збройного підпілля ОУН.

Упродовж декількох років, починаючи від 1944 р., відбулися значні зміни в тактиці УПА. Уже запроваджені Хрести бойової заслуги та Хрести заслуги не охоплювали всіх випадків, коли стрільці й командири УПА виявляли свій героїзм, тому 6 червня 1948 р. УГВР видала постанову про встановлення медалі «За боротьбу в особливо важких умовах».

Зауважмо, що відзначені бойовими нагородами повстанці не одержували реальних знаків, адже їх просто не існувало. У той час нагородження було умовним. Відзначеному зачитували наказ про його нагородження і, в кращому разі, він отримував тимчасове посвідчення (фактично — витяг з наказу). Така ситуація не могла

¹⁹ ЦДАВО України. — Ф. 3838. — Оп. 1. — Спр. 14. — Арк. 26–32. Копія зберігається в архіві «Літопису УПА».

тривати довго. Маючи наказ Головного командира УПА Романа Шухевича про встановлення й призначення військових відзначень, командири УПА різних рівнів заходилися самостійно та з допомогою самобутніх митців розробляти проекти нагород — часто не маючи елементарного мистецького знаряддя, потрібних фахових знань та керуючись власним баченням.

Протягом наступних п'яти років питання нагородних знаків неодноразово виникало перед керівництвом УГВР та Головним командиром УПА Романом Шухевичем. Проте лише в квітні 1950 р. повстанський митець Ніл Хасевич подав до Головної Команди УПА власні проекти нагород, виконані на досить високому мистецькому рівні, додавши до них супровідного листа. До цього часу лишається нез'ясованим, чи мав митець особисте доручення від Р. Шухевича щодо їхньої розробки, чи це була його власна ініціатива.

30 червня 1950 р. проекти нагород Н. Хасевича були затверджені УГВР. Уже наступного року в Західній Німеччині (Баварія) в приватній майстерні було виготовлено Хрести бойової заслуги, Хрести заслуги та медаль «За боротьбу в особливо важких умовах».

Проблему відсутності знаків нагород та особливостей нагородження в УПА дають можливість з'ясувати протоколи допитів арештованих повстанців. Під час допиту Галина Дидик — 'Анна', особиста зв'язкова Романа Шухевича, повідомила, що за особисті заслуги вона була нагороджена двома Срібними хрестами заслуги*. У протоколі допиту від 18 березня 1950 р. читаємо:

«Запитання: “Коли і ким Ви були нагороджені?”

Відповідь: “За активну працю в УЧХ (Український Червоний Хрест) в 1945 році головним проводом ОУН я була нагороджена срібним хрестом. Спеціального наказу про нагородження мені ніхто не зачитував, але в усній формі про це мені повідомила зв'язкова Романа Шухевича — “Монета” (Катерина Зарицька — зв'язкова Р. Шухевича з 1945 року). У 1948 році Проводом ОУН я була нагороджена другим срібним хрестом за віддану працю в підпіллі ОУН, про що весною 1948 року в Бібречькому лісі (Львівської області) Шухевич зачитав наказ.”

* Насправді Галина Дидик була нагороджена одним Срібним хрестом заслуги і одним Бронзовим хрестом заслуги.

Запитання: “Нагороди Ви отримали?”

Відповідь: “Ні, нагород у підпіллі взагалі не видавали.”

Запитання: “А хто ще був нагороджений з боевиків і зв’язкових Шухевича?”

Відповідь: “У 1948 році разом зі мною також був нагороджений командир охоронної боївки Шухевича — “Влодко” (Михайло Заєць), про що також Шухевич зачитав наказ Головного проводу ОУН”²⁰.

Як бачимо, Головний командир УПА Роман Шухевич не мав при собі знаків нагород для вручення повстанцям. Після його загибелі в с. Білогорща біля Львова (05.03.1950) при обшуку приміщення не було знайдено жодного нагородного знака УПА і не виявилось жодних документальних покликань на них.

Василь Кук, ставши Головним командиром УПА після смерті Романа Шухевича, не мав достатньої кількості нагород для вручення воякам, хоча представлення до нагородження не припиняли надходити до нього від повстанських командирів.

Статистичний аналіз документів показав, що Головний командир УПА Роман Шухевич за шість років відзначив Золотим хрестом заслуги всього 14 повстанців, а його наступник Василь Кук за три роки — 16 повстанців. Посмертне нагородження самого Р. Шухевича Золотим хрестом заслуги відбулося згідно з постановою УГВР від 1950 р.²¹. За роками кількість нагороджених була такою: 1945 р. — 8 осіб, 1946 — 4, 1947 — 1, 1949 — 1, 1950 — 4, 1951 — 5, 1952 — 8.

Золотим хрестом бойової заслуги 1-го класу було відзначено 40 повстанців. Треба зауважити, що саме цією нагородою було проведено найперше нагородження в УПА. Згідно з наказом ч. 1/45 від 25 квітня 1945 р. першими Лицарями нагород УПА стали хор. Дмитро Карпенко — ‘Яструб’, командир куреня «Верховинці» ВО 3 «Лисоня» та хор. Дмитро Пелип — ‘Євшан’, командир куреня «Галайда» ВО 2 «Буг». Відзначення Головного командира УПА Романа Шухевича Золотим хрестом бойової заслуги 1-го класу також відбулося згідно з постановою УГВР від 7 липня 1950 р.²². І в цьому випадку, як виняток, наказу ГВШ УПА на його нагородження не

²⁰ Веденєєв Д. До історії нагородної системи УПА. — С. 38.

²¹ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 5. — Арк. 179.

²² Там само.

було. Тільки Р. Шухевич, як Головний командир УПА, посмертно отримав, згідно з однією постановою УГВР, дві найвищі нагороди УПА — Золотий хрест заслуги та Золотий хрест бойової заслуги 1-го класу.

Золотий хрест бойової заслуги 1-го класу надавався повстанцям, як і Золотий хрест заслуги, в особливих випадках. Р. Шухевич за шість років відзначив цією нагородою всього 20 повстанців, В. Кук за три роки — 22 повстанця. Р. Шухевич отримав цю нагороду посмертно згідно з постановою УГВР від 1950 р.²³ За роками кількість нагороджених була такою: 1945 р. — 7 осіб, 1946 — 4, 1947 — 1, 1948 — 5, 1949 — 3, 1950 — 9, 1951 — 6, 1952 — 7.

Золотим хрестом бойової заслуги 2-го класу відзначено всього 32 повстанців. Відповідно до наказу ч. 1/45 від 25.04.1945 р. першими цю нагороду одержали май. Федір Польовий — ‘Поль’, командир старшинської школи «Олені» групи УПА-«Захід» та пор. Іван Бутковський — ‘Туцул’, командир ВО 4 «Говерля» групи УПА-«Захід». Золотим хрестом бойової заслуги 2-го класу, як і Золотим хрестом бойової заслуги 1-го класу, повстанців відзначали в особливих випадках. Головний командир УПА Р. Шухевич надав цю нагороду всього 28 повстанцям, В. Кук — чотирьом повстанцям. За роками кількість нагороджених була такою: 1945 р. — 15 осіб, 1946 — 6, 1948 — 5, 1949 — 2, 1950 — 2, 1951 — 2.

Відзначених нагородами вищих класів, а саме Золотим хрестом заслуги та Золотим хрестом бойової заслуги 1-го і 2-го класів, було дуже мало. З часу введення нагород наказом ч. 3/44 від 27 січня 1944 р. і до останнього наказу з нагородженнями ч. 3/52 від 12 жовтня 1952 р., тобто протягом майже восьми років, Золотим хрестом заслуги було відзначено 31 повстанця, Золотим хрестом бойової заслуги 1-го класу — 40 повстанців, а Золотим хрестом бойової заслуги 2-го класу — 32 повстанців. Отже, на цей час вдалося встановити, що тільки 103 Лицарі повстанської армії за вісім років активної боротьби за незалежність України були нагороджені найвищими нагородами УПА.

Головний командир УПА Роман Шухевич дуже відповідально ставився до відзначення своїх бійців та старшин бойовими нагородами УПА. За шість років (1945—1950) він відзначив Золо-

²³ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 5. — Арк. 179.

тим хрестом заслуги 14 повстанців, Золотим хрестом бойової заслуги 1-го класу — 20 повстанців та Золотим хрестом бойової заслуги 2-го класу — 28 повстанців. Загалом — 62 воїни. Невелика кількість нагороджених дає підстави стверджувати, що статус бойових нагород УПА був досить високим і підтримувався впродовж усього часу функціонування нагородної системи УПА (аж до 1952).

Володимир В'ятрович

МІСЦЕ ЗАХОРОНЕННЯ ГОЛОВНОГО КОМАНДИРА УПА РОМАНА ШУХЕВИЧА ЯК ПРЕДМЕТ СУСПІЛЬНИХ ДИСКУСІЙ

У столицях багатьох держав є пантеони національних героїв. Там перепоховують тих людей, котрі найбільше спричинилися до здобуття незалежності народу чи його державного розвитку. На жаль, досі спорудження такого пантеону в столиці України залишається у сфері ідей, досі національні герої України лежать у чужій землі — в інших країнах Європи чи в Сибіру. Про могили тих, хто полягли на полі бою, ми взагалі нічого не знаємо. Українці — нація без могил.

Окремі патріоти чи громадські організації намагаються виправити цю ситуацію, проводячи багаторічні пошуки. Проте в деяких випадках справа перепоховання діячів визвольного руху використовується, щоб отримати політичні дивіденди. А довкола інформації про можливе місце поховання такої знакової постаті, як Роман Шухевич, останнім часом почали вирувати ще більші політичні пристрасті. Кілька років тому у ЗМІ з'явилося повідомлення, начебто один ветеран МГБ вказав, що поховано Шухевича на подвір'ї колишньої тюрми на вул. Лонцького¹. Щоб перевірити інформацію навіть було проведено археологічну розвідку, яка, втім, не дала жодних результатів². Досі побутують і інші версії: що тіло Головного командира таємно поховали десь на Янівському цвинтарі³, що його, як це було

¹ Офіцер СБУ заговорив // *Експрес*. — 2000. — 4–12. — С. 3.

² Дозвіл на проведення ексгумаційних робіт у місті Львові по вул. С. Бандери 1 з 16.06.00 по 24.11.00 з метою пошуку жертв політичних репресій та останків Романа Шухевича // *Архів Центру досліджень визвольного руху (далі — АЦДВР)*. — Папка документів про створення меморіально-дослідницького комплексу на території колишньої тюрми на вул. Лонцького.

³ Свідчення Василя Олеськова про можливе місце поховання генерала Т. Чупринки // *АЦДВР*. — Папка документів «Матеріали про місце поховання Романа Шухевича».

заведено в емгібистів, знищили в негашеному вапні⁴, казали навіть, що забальзамовану голову командира відправили безпосередньо в Москву вождеві народів Сталіну. Проте за відсутності нових фактів щодо цього питання воно досить швидко перестало цікавити ЗМІ.

І ось 2005 р. преса знову зарясніла сенсаційними заголовками про відкриття «останньої таємниці УПА» — місця поховання її Головного командира. Перша публікація — «Чутки щодо місця знищення праху командира УПА Романа Шухевича підтвердилися» — з'явилась у рівненській газеті «Волинь». Там, власне, було надруковано відповідь керівництва СБУ депутатові В. Червонію, про яку мова піде пізніше. Згодом в обласних та всеукраїнських газетах з'явилась ціла низка публікацій на цю тему⁵. До річниці «віднайдення» могили Головного командира УПА Хмельницька обласна державна адміністрація видала навіть спеціальну книгу-альбом «Нескорені», в якій цей факт уже трактується як незаперечний⁶. Чи не найактивніше обстоює цю тезу краєзнавець Юрій Микольський, який не обмежився газетними і журнальними публікаціями, а навіть видав спеціальну книжку⁷.

Проте цього разу справа пішла значно далі, ніж публікації чи інформаційний резонанс: представники національно-демократичних партій провели на ймовірному місці поховання кілька урочистих вшанувань. Зокрема, 25—26 травня 2006 р. в с. Гуків Чемеровецького району Хмельницької області відбувся перший всеукраїнський конкурс патріотичної пісні ім. Р. Шухевича⁸. Тут уже постав пам'ятник — величний базальтовий хрест із доволі дивним написом: «На цьому місці 9.03.1950 вознісся на Небо (дивне формулювання, адже відомо, що Шухевич загинув у Білогорщі. — В. В.) лицарський дух Головного командира УПА, вірного сина українського

⁴ Так, до прикладу, повелися з тілом Петра Федуну — 'Полтави', див.: Веденєєв Д., Биструхін Г. «Повстанська розвідка діє точно й відважно...» Документальна спадщина підрозділів спеціального призначення ОУН та УПА. 1940-1950-ті роки. — К., 2006. — С. 139.

⁵ Див., напр.: Козловський Б. Прах Романа Шухевича на дні Збруча // Високий замок. — 2005. — 2 квіт.; Музиченко Я. Кістка в пам'яті. Таємниці «збручанських останків»: чи належать вони справді командувачу УПА і чому уряд «не помічає» 100-літній ювілей Романа Шухевича // Україна молода. — 2006. — 28 черв. та ін.

⁶ Слободянюк П. Нескорені (Національно-визвольна боротьба ОУН-УПА на чолі з Романом Шухевичем). — Тернопіль, 2006.

⁷ Микольський Ю. Як упав головний командир УПА генерал-хорунжий «Тарас Чупринка» — Роман Шухевич. — Білогорща—Львів—Карпати, 2007.

⁸ Слободянюк П. Нескорені. — С. 66.

народу, генерала Романа Шухевича, який загинув 5.03.1950 року під м. Львів у нерівному бою з московсько-більшовицькими ордінцями в результаті підлої зради. Друже командир, твоя справа не вмере, не загине». Документи та свідчення очевидців загибелі Шухевича абсолютно заперечують тезу про «підлу зраду» як причину цієї трагічної події⁹. Та, на жаль, недоречності, пов'язані з «віднайденим» місцем поховання Командира, на цьому не завершуються.

Аби розглянути цю справу детальніше, спробуємо проаналізувати усі наявні матеріали, що стали підставою для сенсаційних заяв. Більшість із них працівники Галузевого державного архіву Служби безпеки (ГДА СБ) України зібрали в окрему архівну папку під назвою «Копії документів МДБ УРСР про обставини загибелі Головнокомандуючого УПА Романа Шухевича та матеріалів пошуку відомостей про місце його поховання»¹⁰. Авторіві недавно вдалось ознайомитися з цими матеріалами в рамках діяльності робочої групи при державній міжвідомчій комісії у справах увічнення пам'яті жертв війни та політичних репресій при Кабінеті Міністрів України¹¹. Судячи з реєстраційних записів архіву, з цими документами до цього часу ознайомилися директор Карпатського музею вивольних змагань Юрій Микольський та відомі історики Володимир Сергійчук і Юрій Шаповал. Сумніви щодо можливості на їхній підставі точно встановити місце поховання Романа Шухевича наразі публічно висловив лише останній.

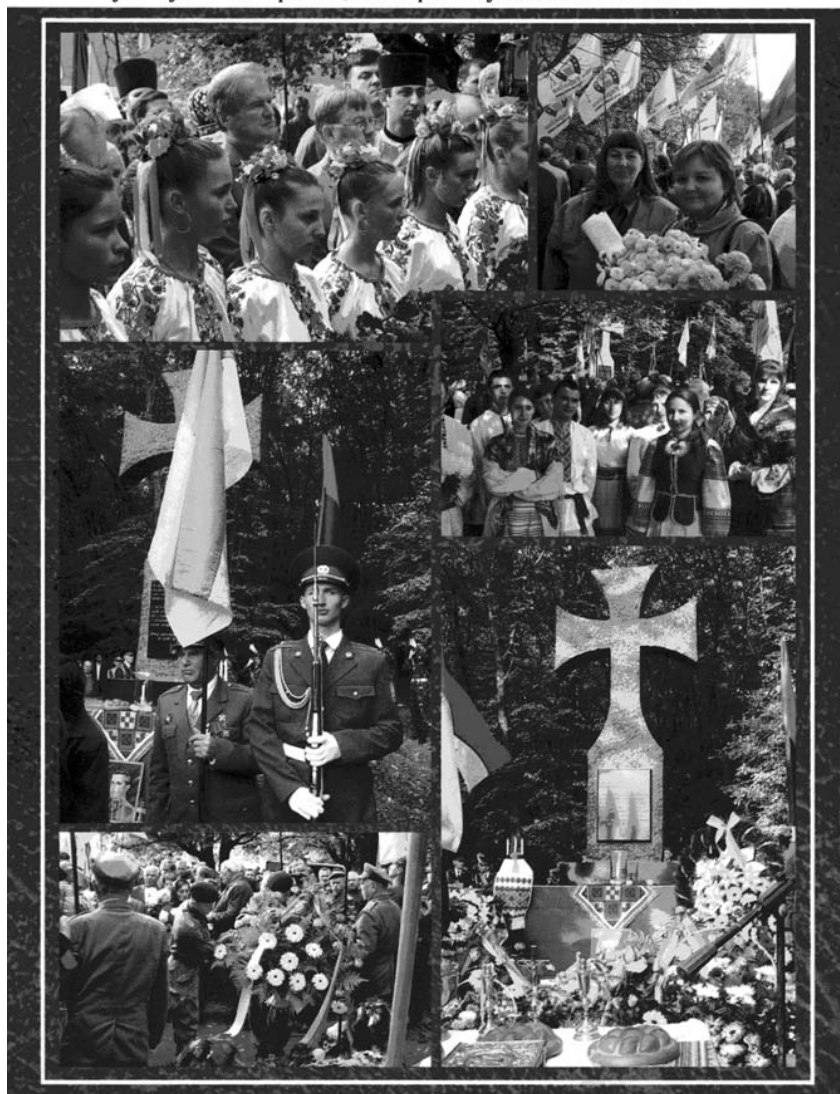
Окрема папка матеріалів, присвячених проблемі, з'явилася в архіві СБУ не випадково. Адже протягом 1991—2006 рр. працівникам цієї установи неодноразово доводилося відповідати на численні запити родини Головного командира, громадських організацій, народних депутатів щодо місця його поховання. Відповідь була незмінною: на основі наявних в архіві матеріалів встановити долю

⁹ Про обставини загибелі Головного командира УПА див.: Ведєнєєв Д., Шаповал Ю. Роман Шухевич: таємниця загибелі // Дзеркало тижня. — 2002. — 16–22 лют.

¹⁰ Галузевий державний архів Служби безпеки (далі — ГДА СБ) України. — Ф. 11. — Спр. С-7448.

¹¹ Уже після того як було підготовлено статтю, вийшов у світ 10-й том Нової серії «Літопису УПА», де опубліковані ці документи. Див.: Літопис УПА. Нова серія. — К.—Торонто, 2007. — Т. 10: Життя і боротьба генерала «Тараса Чупринки» (1907–1950) — С. 677–701. Цікаво, що серед видавців цієї книги є архів СБУ, і при цьому ось як підписана одна з ілюстрацій: «Пропам'ятний хрест на місці легендарного поховання с. п. ген. Тараса Чупринки-Романа Шухевича с. Гуків Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.».

Відкриття пам'ятного знака Р. Шухевичу
у с. Гуків Чемеровецького району на Хмельниччині

Сторінка книжки: Слободянюк П. Нескорені (Національно-визвольна боротьба ОУН-УПА на чолі з Романом Шухевичем). — Тернопіль, 2006. — 76 с.

тлінних останків Романа Шухевича неможливо. Серед великої кількості документів, що стосуються діяльності ОУН-УПА і належать до цього архіву, немає матеріалів, які б висвітлювали проблему. Інформація про Романа Шухевича в архівах СБУ (не тільки Київському, але й Львівському та Тернопільському) міститься у справах його соратників та близьких родичів, а саме: у справах Галини Дидик, Дарії Гусяк, Ольги Ільків — зв'язкових командира; Анни Конюшик — господині будинку в Білогорщі; дружини Наталії, сестри Наталії, сина Юрія, а також у справі-формулярі в одному томі на самого Шухевича (копії з окремих її документів включені в папку, про яку йде мова, зі всією справою авторові ознайомитися поки що не вдалося). За усною інформацією, отриманою від працівників архіву, остання зі згаданих збірок матеріалів — це все, що залишилося з великої кількатомної справи на Романа Шухевича, яку, ймовірно, знищили працівники КГБ на зламі 1980-х/1990-х рр.

Представлені ГДА СБ України документи показують, що працівники цієї установи не тільки проводили пошук матеріалів у своїх сховищах, але й намагалися віднайти живих учасників операції 5 березня 1950 р. Саме ця робота незабаром дала результати: опитано сім колишніх співробітників органів держбезпеки, які проживають у Львові та Києві і 1950 р. працювали у Львівській області. Усі вони заявили, що організацією поховання тіл убитих тоді займався комендант Управління МГБ Львівської області Климчук. Подальші пошуки показали, що до 1991 р. він жив у Львові, звідки згодом переїхав до Дніпропетровської області. На жаль, на момент початку розслідування Климчук уже помер.

Також опитано колишнього начальника відділу зовнішнього спостереження Управління МГБ у Львівській області полковника у відставці В. М. Кошевського, який брав участь у білогорській операції: стояв в оточенні на відстані п'яти кілометрів від місця подій. Він заявив, що про ліквідацію трупа Романа Шухевича нічого не знає, натомість певну інформацію можуть мати колишні оперативні співробітники Управління Іван Костянтинович Бабенко і Олександр Іванович Болдін¹². Спершу співробітники СБУ зв'язалися з

¹² Довідка за наявними в Державному архіві СБ України документами про місце поховання керівника ОУН і УПА Шухевича Романа Йосиповича вбитого 5 березня 1950 року в с. Білогорща Львівської області. 13.03.2004. // ГДА СБ України. — Ф. 11. — Спр. С-7448. — Арк. 60–61.

Бабенком, який розповів про те, що робили з тілом Шухевича після його загибелі. Отже, згідно з його свідченнями, труп доставили до Управління МГБ Львівської області (теперішня адреса — вул. Бандери, 1), де медики підготували його до упізнання (ймовірно, забальзамували). В упізнанні брали участь заарештовані учасники ОУН-УПА та син загиблого Юрко. Бабенко стверджував, що труп залишався на території Управління протягом 5—7 днів, а що сталося з ним після цього, не знав. Наостанок Бабенко зауважив цікаву річ: на його думку, О. І. Болдін нічого про цю справу не міг знати, оскільки «особистої участі у заходах по ліквідації Р. Шухевича не брав»¹³.

Розмова з Бабенком відбулася 12 березня 2004 р., а вже менше як за два місяці на ім'я керівництва СБУ надійшов черговий запит у цій справі — від групи народних депутатів В. Червонія, В. Черняка, Б. Загреви, О. Тягнибока та В. Асадчева. У відповідь було відіслано листа від імені тимчасового виконувача обов'язків Голови СБУ Сацюка з традиційним повідомленням про відсутність інформації щодо можливого поховання. Здавалося, що справа черговий раз на тому й зупиниться. Та вона отримала несподіваний розвиток — відгукнувся колишній співробітник МГБ О. І. Болдін, який заявив, що брав участь у ліквідації тіла Р. Шухевича¹⁴. Саме його двосторінкова заява стала основою для відповіді Голови СБУ І. Смешка депутатам В. Червонію від 1 грудня 2004 р., а ця відповідь, своєю чергою, — для сенсаційних заяв, урочистостей, відкриття пам'ятника.

Отже, в заяві О. І. Болдіна вказується, що в грудні 1998 р. до нього звернувся колишній працівник МГБ полковник Олександр Семенович Гнап із проханням розповісти, де і коли було поховано

¹³ Довідка про бесіду з Бабенком І. К. 16.03.2004 // ГДА СБ України. — Ф. 11. — Спр. С-7448. — Арк. 62.

¹⁴ Текст заяви колишнього співробітника МДБ УРСР Болдіна О. І. 1.04.2004 // ГДА СБ України. — Ф. 11. — Спр. С-7448. — Арк. 68–69; після первинної перевірки цієї заяви керівництво архіву СБУ надіслало 24.06.2006 голові СБУ І. П. Смешку рапорт із пропозицією здійснити подальшу перевірку викладених у заяві фактів: Голові Служби безпеки України Смешку І. П. Рапорт. 24.06.2004 // Там само. — Арк. 66–67; дещо пізніше, 29 червня, керівництво СБУ надіслало народному депутату В. М. Червонію листа, в якому інформувало, що служба отримала додаткову інформацію, яка потребує уточнення, після чого її повідомлять депутатам (Народному депутату України Червонію В. М. 29.06.2004 // Там само. — Арк. 70).

тіло Романа Шухевича. Цікаво, що керівництво СБУ, яке з 1992 р. займалося вирішенням цієї ж проблеми, судячи з документів, нічого не знало про ініціативу ветерана МГБ, до того ж, СБУ знадобилося значно більше часу, аби вийти на учасника подій березня 1950 р., аніж цьому ветерану. Але йдімо далі. Про події півстолітньої давності Болдін сказав: «Нас, групу оперативних працівників 2-Н МГБ України, зібрав разом начальник цього управління полковник Шорубалка Іван Кирилович і поставив перед нами завдання: вивезти Шухевича за межі Західної України і конспіративно спалити його»¹⁵. Виникає запитання: навіщо так далеко вивозити труп, адже саме це може деконспірувати операцію? Проте, як свідчить у своїй роботі історик Дмитро Веденєєв, тіло іншого визначного провідника ОУН, Романа Кравчука, вивезли за 300 км віді Львова і кремували в лісовому масиві Житомирської області¹⁶. На жаль, автор у своїй публікації не покликається на конкретний документ, що послужив джерелом інформації про цей факт. Якщо джерело достовірне, то цілком можливо, що за межі Західної України могли вивезти й тіло Романа Шухевича.

Виконати завдання, за словами Болдіна, мали дев'ятеро осіб, із них, крім автора заяви, ніхто не залишився живим. Спершу група планувала поїхати на Житомир: за твердженням колишнього емгебіста, на той час це була єдина нормальна дорога. Але вже виїхавши зі Львова, вирішили повернути на Тернопіль. «Переїхавши Збруч, група і вантажний автомобіль з військовими у вигідному місці повернули ліворуч через неглибокий придорожній кювет, піднялися вгору на ліву придорожню смугу, на околицю молодого лісу, де і вирішили почати кремацію тіла Шухевича. Усю фізичну роботу із розвантаження дров і потім виносу тіла з машини, яке згодом поклали на підготовлену велику купу дров, политу бензином, зробили солдати. Оперативні співробітники на відстані від вогнища оточили місце, щоб уникнути появи сторонніх людей. Весь процес зайняв три з половиною години. Коли згас вогонь і охоллоло попелище, весь попіл було зметено на брезент, знесено вниз до ріки Збруч і з моста викинено в річку. Це було

¹⁵ Текст заяви колишнього співробітника МДБ УРСР Болдіна О. І. 1.04.2004 // ГДА СБ України. – Ф. 11. – Спр. С-7448. – Арк. 68.

¹⁶ Веденєєв Д., Биструхін Г. «Повстанська розвідка діє точно й відважно...» – С. 132.

Для службового користування
Прим. № 1

СЛУЖБА БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

01034, м. Київ-34, вул. Володимирська, 33 тел. (044)256-99-05

№ 24/с-946

« 1 » грудня 2004 р.

Народному депутату України
Червонію В.М.У доповнення до №№ 24/с-946 від 01.06.2004
і 24/2-1141 від 29.06.2004

Шановний Василю Михайловичу!

Як Вам повідомлялось, інформація про місце поховання головного командира УПА Р.Шухевича в документах Державного архіву СБ України відсутня. Заходи, що вживались Службою раніше по її здобуттю, тривалий час не давали бажаних результатів.

Проведеним протягом лютого-листопада цього року додатковим пошуком, а також за результатами аналізу матеріалів, отриманих від колишніх співробітників МДБ УРСР, встановлено наступне.

Після упізнання та фотографування трупу Р.Шухевича, а також особистих речей вбитого (книг, зброї, нотатків, одягу, медикаментів та ін.) начальник 4 Управління МДБ СРСР генерал Судоплатов П.А., згідно з наявними у нього повноваженнями, дав вказівку вивезти труп Р.Шухевича за межі Західної України і знищити шляхом спалення.

9 березня 1950 року група співробітників МДБ УРСР, до якої входили полковник Каганович А.Г., майор Подтепа І.Х., капітан Пенченко В.І., старший лейтенант Конопльов Г.І., старшина Пономаренко П.М., а також чотири солдати строкової служби (прізвища не встановлені), відвезли вантажівкою труп Р.Шухевича на лівий берег р.Збруч (окраїна лісу біля м.Скала-Подільська Тернопільської області), де його було спалено. Після цього прах зібрано у брезент і викинуто з мосту у зазначену річку.

На місці спалення трупу на сьогодні, за наявними даними, встановлено хрест із датами народження і смерті Р.Шухевича.

З повагою,

Голова Служби

І. Сметко

дев'ятого березня тисяча дев'ятсот п'ятдесятого року. Збруч розлився широко, і з того місця, де проходила кремація, було видно бурхливий потік ріки. Після завершення завдання група повернулася до Львова»¹⁷.

На жаль, Болдін не вказує, як через понад п'ятдесят років було знайдено потрібне місце, а лише наголошує, що «якби не наполегливість Олександра Семеновича і його детальне знання терену, ми не знайшли б те, чого шукали». В кінці березня 2002 р., на місці кремації О. І. Болдін з О. С. Гнапом встановили хрест, на якому написали роки народження і смерті Романа Шухевича.

Проте спробуймо розібратись із сенсаційними свідченнями докладніше. Болдін вказує, що кремація відбулася 9 березня, тим часом за словами Кошевського тіло щонайменше до 10 березня, а може й до 12 -го, залишалось на упізнанні у Львові. Далі автор заяви вказує, що місце кремації було знайдено 2002 р., де встановлено хрест, тоді як СБУ ще 2004 р. була переконана, що жодних слідів місця поховання виявити неможливо. Чому про знайдене місце О. С. Гнап, який підтримував контакт із керівництвом СБУ і навіть був радником її голови Смеска, не повідомив Службі безпеки? За словами Болдіна, місце знайдено завдяки старанням Гнапа, який добре знав цей терен. Звідки він міг знати місце кремації, якщо сам не брав у ній участі? Щоб з'ясувати ці питання, звернімося до свідчень самого Гнапа.

Перше, що впадає в око при ознайомленні з документом під назвою «Інформація ветерана органів державної безпеки України Гнапа О. С. про пошук і встановлення місця поховання праху Р. Шухевича»¹⁸, — це стиль тексту. На відміну від сухої заяви Болдіна, тут маємо замалим не художній твір, який починається словами про «багатовікові стремління українського народу до його незалежності і державної самостійності»¹⁹. Автор зробив гостроактуальні пасажі, які мали б пояснити його мотивацію: «Роздумуючи над нашим життям, дітей та онуків наших, особливо з обріїв

¹⁷ Текст заяви колишнього співробітника МДБ УРСР Болдіна О. І. 1.04.2004. — Арк. 69.

¹⁸ Інформація ветерана органів державної безпеки України Гнапа О. С. про пошук і встановлення ймовірного місця поховання праху Р. Шухевича. 7.06.2004 // ГДА СБ України. — Ф. 11. — Спр. С-7448. — Арк. 81–83.

¹⁹ ГДА СБ України. — Ф. 11. — Спр. С-7448. — Арк. 81.

Будинок у с. Білогоріща, місце загибелі Романа Шухевича (тепер музей)

наслідків Оранжевої революції, звернення Президента нашої держави В.А. Ющенка, держави, що вперше за свою 900-літню історію встає з колін і оновлюється, — подати один одному руку для загальнодержавного примирення, — я вирішив викласти свої думки в пресі»²⁰. З подальших слів Гнапа з'ясовуємо, що шукати місце захоронення останків Романа Шухевича він почав 1998 р. Ще до зустрічі з Болдіним йому вдалося дізнатися про те, що тіло було спалене за межами Західної України. Після цього Гнап розпочав пошук «конкретних виконавців цього акту вандалізму». Він зазначає, що перевірів велику кількість архівних справ, опитав сотні свідків. Чомусь його активна пошукова діяльність залишилася непомітною для СБУ, котра здійснювала паралельні пошуки. В кінці 1999 р. від полковника І. К. Бабенка він дізнався про склад групи, яка проводила кремацію Шухевича. Слід нагадати: в розмові з працівниками СБУ в березні 2004 р. Бабенко твердив, що нічого про це не знає.

²⁰ ГДА СБ України. — Ф. 11. — Спр. С-7448. — Арк. 81.

Таким чином Гнап вийшов у своїх пошуках на Болдіна, якого, до речі, у своїх свідченнях називає, чомусь, Бородиним. Відтак почалися пошуки. Спочатку — на Рівненщині, в околицях м. Корця і р. Корчик. Гнап це пояснює так: Болдін забув, що група, яка спочатку справді їхала на Житомирщину, згодом повернула на південь. Більше року пошуки тривали в неправильному місці. За цей час Болдін переніс дві важкі хвороби: інфаркт і запалення легень, але його недуги не зупиняли Гнапа, для якого головним орієнтиром слугували слова про те, що «з місця, де спалювали тіло Р. Шухевича, було добре видно повноводну річку». Користуючись таким «точним» вказівником, Гнап «перевіряв усі мостові переходи через р. Збруч аж до м. Скали Подільської Тернопільської області. Переїхавши через Скала-Подільський міст на лівий берег Збруча, вдивившись пильно в рельєф тамтешньої місцевості, я побачив щось подібне до місцевості, про яку мені розказував Бородин О.І., де проводилася вищезгадана акція кремації. Розповівши керівництву СБУ, я взяв з собою в Києві Бородин О.І. та виїхав на границю Тернопільської та Хмельницької області. Як тільки ми переїхали р. Збруч, Бородин сказав: «Оце і є те місце, яке ми стільки років шукали». Кілька годин він буквально кроками міряв відстань від дороги, оприділяючи місце згарища»²¹. Як бачимо, описаний процес пошуків викликає більше запитань, аніж дає відповідей. Як можна було точно знайти місце, керуючись винятково розповіддю про події п'ятдесятирічної давності, почутою від дев'яностолітньої людини? Район пошуків, судячи зі слів Гнапа, був величезний: відстань від Корця Рівненської області до с. Гуків Хмельницької (де нібито знайдено місце кремації) — близько 200 км!!! Згідно зі свідченнями Гнапа, пошуки завершилися 2002 р., і про їхній результат знало керівництво СБУ. Чому жодної інформації про ці пошуки не містять матеріали Служби безпеки, в яких детально описано власні заходи її працівників? Звідки Гнап, ще до зустрічі з Болдином, знав, що Шухевича спалено за межами Західної України?

Усі ці питання турбували не тільки автора цих рядків, але й співробітників СБУ, які намагалися перевірити отриману інформацію. В процесі пошуку вони виявили одну непевну зачіпку. Це два

²¹ ГДА СБ України. — Ф. 11. — Спр. С-7448. — Арк. 82.

укази керівництва МГБ від 16 березня 1950 р., обидва — про відзначення співробітників відомства за участь у важливому завданні²². Стосовно першого працівники архіву дійшли висновку, що це — відзначення за участь у ліквідації Романа Шухевича²³. Другий наказ містить прізвище О. І. Болдіна та А. Г. Кагановича, якого Болдін називає серед організаторів кремації тіла. Відповідно, висувалася робоча гіпотеза про те, що другий наказ був відзначенням учасників кремації. Проте прізвища інших, згаданих у другому наказі та у свідченнях Болдіна, не збігаються, перевірити ж названих у другому наказі осіб неможливо через відсутність даних про них у ГДА СБ України, так і в Російському державному військовому архіві, куди зверталися працівники СБУ. Тому дуже важко стверджувати, що виявлений наказ підтверджує інформацію Болдіна.

Спробою підтвердити інформацію ветерана МГБ були пошуки на дні Збруча неподалік від вказаного місця. Вони дали несподіваний результат: 4 і 6 жовтня 2005 р. на дні річки було знайдено залишки кісток, які, згідно зі звітом шукачів, були «схожі на людські»²⁴. Знахідка справді дивна, адже, по-перше, відповідно до свідчень, жодних кісток не залишилося, мова йшла винятково про розсипаний у ріці попіл, по-друге, важко уявити, як можна знайти у річці кістки, які мали б пролежати у воді понад п'ятдесят років. Зрештою, чому не доведено чи спростовано «схожість» кісток на людські, не здійснено необхідної ДНК-експертизи, щодо можливої належності цих кісток Романові Шухевичу.

Отже, знову замість відповідей запитання.

І ось, нарешті, головне з них: чому Голова СБУ Ігор Смеско подав цю неперевірену інформацію як факт встановлення місця, де було знищено тіло Шухевича? Відповідь можна отримати, якщо звернути увагу на дату надісланого депутатові Червонію листа — 1 грудня 2004 р.²⁵. Отже, вона не була виявом бажання якнайшвид-

²² Ці накази як головний доказ істинності версії Болдіна та Гнапа наводить у своїй роботі Ю. Микольський, він навіть опублікував їхні фотокопії. Див.: Микольський Ю. Як упав головний командир УПА... — С. 232–233.

²³ Довідка. 02.07.2004 // ГДА СБ України. — Ф. 11. — Спр. С-7448. — Арк. 71–72.

²⁴ Акт проведення водозазних робіт по обстеженню дна акваторії річки Збруч. Копія // АЦДВР. — Папка «Матеріали про місце поховання Романа Шухевича».

²⁵ Лист за номером 24/2-2507 від 1.12.2004. Народному депутату України Червонію В.М. // ГДА СБ України. — Ф. 11. — Спр. С-7448. — Арк. 80; згодом його передрукували у пресі (див., до прикладу, газету «Волинь»).

ше повідомити бодай щось: від часу отримання заяви Болдіна минуло вісім місяців. Більше того, здійснена за той час перевірка не дала додаткових аргументів. Тобто не було об'єктивних підстав вважати, що отриманий СБУ матеріал вичерпує проблему місця поховання Шухевича. Тому висуваємо припущення, що відповідь було

Посмертне фото Романа Шухевича

зроблено 1 грудня 2004 р. винятково з політичних мотивів. Керівництво СБУ, вже усвідомлюючи незворотній характер Помаранчевої революції, намагалося з найкращого боку показати себе патріотично налаштованій громадськості і вже майже новому президентові В. Ющенку. Саме тому Смішко вирішив скористатися з не до кінця перевіреної інформації. Схоже, що справу з «віднайденням» місця поховання Головного командира УПА можна розглядати в одному контексті з поширеною на початку 2005 р. через закордонні ЗМІ інформацією про велику роль СБУ в тому, що Помаранчева революція не завершилася кровопролиттям.

Політичні спекуляції довкола проблеми на тому не завершилися. У березні 2006 р., напередодні парламентських виборів, коло встановленого хреста відбувся великий мітинг, влаштований націонал-демократами. Місцева влада також активно намагається використати «збручанську» версію, щоб привернути увагу до себе. Так, Володимир Дольний, сільський голова Гукова, розташованого неподалік «віднайденного» місця, в одному з інтерв'ю стверджував, що місцеві жителі давно знали, де було спалено Романа Шухевича, але переховували цю таємницю. Нещодавно, на Покрови, тут знову відбувся величний мітинг із вшанування пам'яті загиблого командира УПА. Дуже добре, що героїв УПА вшановують за межами Західної України, сподіваємося незабаром це не буде дивиною для

всієї України. Проте у відзначенні пам'ятних подій нашого славно-го минулого ми повинні опиратися на перевірені історичні факти. Ми не маємо права на догоду конкретній політичній ситуації в країні перекроювати минуле. Україна перейшла уже через сім десятиліть такого ставлення до своєї історії, і з неї, очевидно, досить. Роман Шухевич заслуговує на найвище відзначення в незалежній Україні. Тому історики і широка громадськість повинні з великою увагою ставитися до всього, що пов'язано з його життям і смертю, тому ми повинні докласти максимум зусиль, аби знайти справжнє місце поховання Головного командира УПА чи місце знищення його тіла. Адже це місце стане святим для всіх патріотів України.

УКАЗИ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ

УКАЗ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ № 420/2007 ПРО ВІДЗНАЧЕННЯ 100-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ РОМАНА ШУХЕВИЧА

З метою відзначення 100-річчя від дня народження одного з чільних провідників українського визвольного руху 20-50-х років ХХ століття, визначного військового та політичного діяча Романа Шухевича, утвердження в суспільній свідомості об'єктивної оцінки його діяльності **постановляю**:

1. Кабінету Міністрів України розробити за участю Національної академії наук України та затвердити план заходів з підготовки та відзначення 100-річчя від дня народження Романа Шухевича, передбачивши, зокрема:

організацію та проведення протягом 2007 року в населених пунктах, пов'язаних з життям та діяльністю Романа Шухевича, урочистостей з нагоди 100-річчя від дня його народження за участю представників органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, науковців та громадськості;

проведення у жовтні 2007 року в місті Києві наукової конференції, присвяченої життю та діяльності Романа Шухевича, а також тематичних конференцій, круглих столів в інших регіонах України;

демонстрацію у кінотеатрах та на телебаченні фільмів, присвячених українському визвольному руху 20-50-х років ХХ століття, життю та діяльності Романа Шухевича, організацію тематичних виставок документів та матеріалів;

вирішення разом з Львівською обласною державною адміністрацією в установленому порядку питань щодо спорудження пам'ятника Роману Шухевичу та встановлення на будинку, в якому він народився, меморіальної дошки;

карбування та введення в обіг у встановленому порядку ювілейної монети на відзнаку 100-річчя від дня народження Романа Шухевича;

випуск в обіг поштової марки і конверта, присвячених 100-річчю від дня народження Романа Шухевича, та здійснення спецпогашення поштової марки.

Пам'ятна таблиця на будинку, в якому народився Роман Шухевич (м. Львів, вул. Довбуша, 2)

2. Кабінету Міністрів України, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласним, Київській та Севастопольській міським державним адміністраціям вивчити питання про присвоєння окремим навчальним і науковим закладам та установам імені Романа Шухевича, а також відповідне найменування чи перейменування в установленому порядку вулиць, проспектів, майданів у населених пунктах України.

3. Міністерству оборони України забезпечити організацію та проведення у військових навчальних закладах та частинах тематичних заходів, присвячених життю та діяльності Романа Шухевича.

4. Міністерству закордонних справ України забезпечити проведення закордонними дипломатичними установами України у країнах, де проживав Роман Шухевич, заходів, присвячених 100-річчю від дня його народження, за участю представників української громадськості за кордоном.

5. Державному комітету телебачення та радіомовлення України організувати цикли тематичних теле- і радіопередач, забезпечити широке висвітлення у засобах масової інформації заходів з відзначення 100-річчя від дня народження Романа Шухевича.

Президент України
16 травня 2007 року

Віктор ЮЩЕНКО

УКАЗ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ № 966/2007 ПРО ВІДЗНАЧЕННЯ 65-Ї РІЧНИЦІ СТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ

З метою відновлення національної пам'яті та історичної справедливості, зміцнення суспільної злагоди, консолідації суспільства та з нагоди 65-ї річниці створення Української повстанської армії,

на підтримку ініціативи широких кіл громадськості, Світового ювілейного організаційного комітету з відзначення 100-річчя від дня народження Романа Шухевича та 65-ї річниці створення Української повстанської армії **постановляю:**

1. Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласним, Київській та Севастопольській міським державним адміністраціям:

розробити за участю громадськості заходи щодо відзначення 14 жовтня 2007 року 65-ї річниці створення Української повстанської армії;

вжити заходів щодо поліпшення соціально-побутового та медичного обслуговування колишніх учасників українського визвольного руху, провести роботу з вивчення їх повсякденних потреб, вишукати можливості надання ветеранам українського визвольного руху адресної матеріальної допомоги та вручення їм пам'ятних подарунків;

забезпечити проведення відповідних тематичних виставок, лекцій з історії українського визвольного руху, поповнення та демонстрацію музейних експозицій.

2. Кабінету Міністрів України прискорити вирішення в установленому порядку разом із Львівською обласною державною адміністрацією питання щодо спорудження у місті Львові пам'ятника Роману Шухевичу.

3. Київській міській державній адміністрації вжити заходів щодо завершення у 2008 році розбудови та впорядкування в місті Києві парку вшанування борців за незалежність України.

4. Міністерству закордонних справ України забезпечити проведення закордонними дипломатичними установами України заходів з відзначення 65-ї річниці створення Української повстанської армії, зокрема, із залученням представників української громадськості за кордоном.

5. Державному комітету телебачення та радіомовлення України підготувати цикли тематичних теле- і радіопередач, забезпечити широке висвітлення у засобах масової інформації підготовки і проведення заходів з відзначення 65-ї річниці створення Української повстанської армії.

Президент України
12 жовтня 2007 року

Віктор ЮЩЕНКО

**УКАЗ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ № 965/2007
ПРО ПРИСВОЄННЯ Р. ШУХЕВИЧУ ЗВАННЯ
ГЕРОЙ УКРАЇНИ**

За визначний особистий внесок у національно-визвольну боротьбу за свободу і незалежність України та з нагоди 100-річчя від дня народження та 65-ї річниці створення Української повстанської армії постановляю:

Присвоїти звання Герой України з удостоєнням ордена Держави ШУХЕВИЧУ Роману Осиповичу — головному командирові Української повстанської армії у 1942–1950 роках, генерал-хорунжому (померло).

Президент України
12 жовтня 2007 року

Віктор ЮЩЕНКО

Руслан Забілий

**ЛІТОПИС УПА. НОВА СЕРІЯ. — К.—ТОРОНТО,
2007. — Т. 10: ЖИТТЯ І БОРОТЬБА ГЕНЕРАЛА
«ТАРАСА ЧУПРИНКИ» (1907-1950).
ДОКУМЕНТИ І МАТЕРІАЛИ — 815 С.**

2007 р. виповнилося 100 років від дня народження Романа Шухевича — Голови Бюра Проводу ОУН, Головного командира УПА, Голови Генерального Секретаріату УТВР. І цілком природньо, що саме цього року в новій серії багатотомного видання «Літопис УПА» з'явився збірник документів, присвячений життю та боротьбі цієї легендарної людини.

Про Р. Шухевича писали і пишуть багато — як позитивного, так і негативного. Його життєвий шлях, таємниця загибелі та навіть доля тіла викликають жваве зацікавлення суспільства. Статті у вітчизняних ЗМІ, часто сповнені протиріч, постійно бентежать українців. Але розставити всі крапки над «і» здатні тільки документи.

Тому справді непересічною подією цього ювілейного року можна назвати видання тому документів про Романа Шухевича. Численний колектив упорядників зумів зібрати 149 документів — це серйозна база для дослідження біографії Головного командира УПА. За посередництвом документів читач може довідатися про найважливіші віхи його життя та діяльності.

Традиційно, новий том «Літопису УПА» розпочинається розлогою вступною статтею (69 с.), її автори — Анатолій Кентій та Володимир Лозицький. На нашу думку, ця стаття є найретельніше опрацьованим на сьогодні життєписом Р. Шухевича, вона містить багато цікавих фактів та узагальнень. Однак авторам не вдалось уникнути деяких помилок. Правда, вони не стосуються власне особи Р. Шухевича. Зокрема, покликаючись на наказ Головного військового штабу (ГВШ) УПА ч. 2/44 від 26 січня 1944 р., автори стверджують, що, згідно з ним, галицьку Українську народну самооборону (УНС) було реорганізовано в групу «Захід». Працюючи у фондах Галузевого

державного архіву СБУ, А. Кентій та В. Лозинський, очевидно, не звернули уваги на наказ Крайового військового штабу групи «Захід» ч. 1/44 від 20 січня 1944 р., в якому прямо сказано, що УНС перейменовується на групу «Захід» з 5 грудня 1943 р.¹ Саме цю дату й треба вважати часом створення групи.

Документальний масив 10-го тому розбитий на тематично-хронологічні розділи: «Становлення (1907-1942)», «На чолі визвольного-революційного руху (1943-1950)», «Р. Шухевич в протоколах допитів рідних і соратників советськими спецслужбами (1944-1954)», «Агентурна справа “Берлога”. Останній бій “Тараса Чупринки” (1944-1950)», «Вшанування пам’яті генерал-хорунжого Р. Шухевича (1950-1954)» та «Пошук місця поховання Головного Командира УПА (1992-2005)».

На нашу думку, дещо необґрунтовано окреслено хронологічні рамки першого розділу. Відкриває його документ, датований 1920 р., тоді Р. Шухевичу виповнилося 13 років. Цей документ та більшість наступних говорять про участь майбутнього командира в Пласті. Очевидно, з участі в цій громадській організації й почалося становлення Р. Шухевича як військово-політичного діяча — а не від його народження. Закінчується розділ витягом із «Судового переслухання Романа Шухевича на Львівському процесі ОУН» 29 травня 1936 р. У назві розділу кінцевою датою названо 1942 р. Проте жодного документа, створеного після 1936 р., не представлено (за винятком ілюстрацій в кінці розділу). Припускаємо, що упорядники не змогли виявити матеріалів, які б цілісно відображали цей період життя Р. Шухевича, але таку обставину доречно було б обумовити в археографічній частині вступу.

Щодо наступного розділу, то тут найбільш цінними є протоколи нарад вищого керівництва визвольного руху за участю Головного командира, його листування, інструкції, звернення до повстанців, українців загалом. Саме ці документи дають змогу відтворити ті чи інші періоди діяльності Романа Шухевича, його погляди на різні проблеми, пов’язані з боротьбою. Натомість інший великий комплекс документів — накази IV організаційно-персонального відділу ГВШ УПА — не зовсім відповідають тематиці книги. Вони

¹ Галузевий державний архів Служби безпеки України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 62. — Арк. 94.

стосуються відзначення повстанців та підвищення їх у званні і, по суті, лише підтверджують те, що Шухевич був Головним командиром УПА і підписував ці накази. Мабуть, доречніше було б подати їх в окремому томі разом із іншими документами про діяльність Головної Команди та ГВШ УПА. До того ж, у виданні представлені не всі відомі накази ГВШ.

Також нам видається нелогічним, що у п'ятому розділі «Вшанування пам'яті генерал-хорунжого Р. Шухевича» серед некрологів розміщено документ під назвою «Інформація Першого Відділу МДБ УРСР начальнику Управління 2-Н МДБ УРСР полковнику Сараєву про реагування української еміграції на загибель керівника націоналістичного підпілля Р. Шухевича 14 грудня 1950 р.» Зрозуміло, що ним співробітники МДБ не мали наміру вшановувати пам'ять 'Тараса Чупринки', навпаки — цей документ слугував для подальшої боротьби проти «буржуазних націоналістів».

Слід згадати про ще один важливий момент. За місяць до виходу 10-го тому «Літопису УПА» побачив світ другий том збірника документів про Р. Шухевича за загальною редакцією професора Володимира Сергійчука². (Перший том з'явився друком ще влітку.) У роботі над цією книгою також брав участь Галузевий державний архів Служби безпеки України. Відповідно, документи в обох виданнях часто перегукуються або навіть є ідентичними.

Порівняння обох книг виявило цікавий факт: деякі документи у збірнику за редакцією В. Сергійчука подані в повному обсязі, натомість у 10-му томі «Літопису УПА» їх надруковано з купюрами. Наприклад, у «Літописі» опубліковано протоколи допиту органами НКГБ члена Проводу ОУН та командира групи «Захід» Олександра Луцького — 'Андрієнка' за 19—20 липня, 6, 8 серпня, 11 та 20 вересня 1945 р. У першому ж томі збірника «Роман Шухевич у документах радянських органів державної безпеки» вміщено витяги, що їх зробили працівники НКГБ з протоколів допиту О. Луцького за 11, 19—20, 31 липня та 1, 1—2 і 6 серпня 1945 р. Два протоколи, а саме від 6 та 19—20 липня, є в обох виданнях, і перший із них у «Літописі» опубліковано з купюрами. Правда, згідно з покликаннями, цей документ у різних виданнях походить

² Роман Шухевич у документах радянських органів державної безпеки (1940-1950). — К., 2007. — Т. 1. — 640 с.; Т. 2. — 584 с.

із різних фондів ГДА СБ України, але, крім виявлених пропусків, обидві публікації тотожні.

Відкритим залишається питання щодо організації видавничого процесу за участі працівників архіву СБУ. Чи доцільно було публікувати майже одночасно в двох ґрунтовних виданнях ті самі або ж тематично близькі документи? Чи не краще було б працівникам архіву надати перевагу якомусь одному з видань?

Попри все вважаємо, що збірник документів «Літопису УПА» є цінним джерелом до вивчення життя та діяльності Р. Шухевича. Він містить значну частину документів із фондів Галузевого державного архіву Служби безпеки України, до яких раніше науковці не мали доступу.

**«РОМАН ШУХЕВИЧ У ДОКУМЕНТАХ
РАДЯНСЬКИХ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ
(1940-1950)» / ЗА РЕД. В. СЕРГІЙЧУКА — К.,
2007. — Т. 1 — С. 640; Т. 2. — С. 584.**

Крига скресла. Так обнадійливо хотілося б розпочати цю рецензію. Річ у тому, що дедалі частіше стали з'являтися книжки із грифом Галузевого державного архіву Служби безпеки України. Уже вийшло кілька збірників, присвячених Голодомору, публікуються матеріали про боротьбу з повстанським рухом.

Тенденцію до розсекречення таємних документів підтверджує і поява книги «Роман Шухевич у документах радянських органів державної безпеки (1940-1950)». Уперше за багато років історики змогли побачити унікальні документи карально-репресивної системи, що стосуються життя та діяльності Головного командира УПА. Адже ті науковці, яким раніше випадала нагода попрацювати в архіві СБУ, дуже добре пам'ятають традиційні відмовки його працівників: «Матеріалів про Шухевича немає». Тепер їх маємо — видані у двох солідних томах. А серед упорядників — працівники архіву (зокрема директор Сергій Богунов і його заступник Сергій Кокін) та «цивільний» історик Володимир Сергійчук, який є редактором двотомника.

Обидва томи розпочинаються статтею професора Сергійчука «Прометей українського здвигу». Очевидно, її автор ставив перед собою завдання дати читачам загальну інформацію про Романа Шухевича. При цьому він використав і відомі джерела, і матеріали, що вперше друкуються в цьому виданні. На жаль, вступ не містить, на нашу думку, найважливішого — аналізу опублікованих у книзі матеріалів. Напевно, цю його частину мали напрацювати власне співробітники архіву, вказавши, як готувалися документи, якими взагалі були засади діловодства в НКВД-МГБ, зокрема охарактеризувати види документів (довідки, доповідні записки, оперативні дані). Варто було б наголосити на специфіці такого історичного джерела, як протоколи допитів, котрі становлять значну частину книги; детальніше зупинитися на особливостях формування неодноразово

згадуваної в опублікованих документах агентурної справи «Берлога», вказати на подальшу долю інших документів із неї. Зрештою, подати повні назви фондів та справ, згаданих у книзі, адже більшість із них досі недоступні для істориків, тож їхні цифрові позначення нічого їм не говорять.

Слід наголосити, що книга вводить в історичний обіг справді великий масив матеріалів — тут опубліковано 214 документів. Проте структура збірника не зовсім вдала. Упорядники використали хронологічний підхід, і це призвело до того, що окремі сюжети перериваються лише тому, що документи, які їх продовжують, датовані пізнішим часом. Очевидно, варто було б застосувати проблемно-хронологічний метод упорядкування, який допоміг би уникнути таких хиб.

Сумнів викликає і доцільність включати у збірник деякі з уже опублікованих матеріалів. Навряд чи варто було передруковувати такі загальновідомі документи, як «Універсал УГВР», звернення Головного командира УПА до повстанців. Тим паче що ці документи не відповідають назві та концепції збірника, який повинен містити матеріали радянських спецслужб, а не підпілля. До речі, «невідповідними» є досить велика кількість опублікованих матеріалів, частина з них (особливо це стосується першого тому) взагалі мають доволі далекий стосунок до особистості Романа Шухевича. Щоправда вихід за рамки, визначені темою збірника, до певної міри виправданий: невідомо, чи і коли ще трапиться нагода опублікувати ці унікальні документи. А серед них — дуже цікаві матеріали про боротьбу органів держбезпеки з націоналістичним підпіллям у 1939—1941 рр., про долю рідних та близьких Романа Шухевича.

Безпосередньо на постаті Головного командира УПА сфокусовано другий том збірника. Він дає чудову можливість прослідкувати, як керівництво каральних органів СРСР цілеспрямовано накопичувало вкрай цінні для себе відомості про Романа Шухевича, готувало операції з його виявлення і захоплення. Матеріали детально відображають перебіг останньої чекістсько-військової операції проти командира УПА, що відбулася 5 березня 1950 р. На жаль, докладний опис обставин загибелі Шухевича не містить жодної інформації про подальшу долю його тіла, а отже це питання залишається відкритим. Відкритими залишаються й інші питання, на які опубліковані документи могли б відповісти, якби в них не було

зроблено купюр. До прикладу, замість прізвища, агентки, яка підступно вивідала в Дарії Гусяк інформацію про місце перебування Шухевича, у тексті поставлено сором'язливі три крапки. На жаль, спецслужба української держави вважає за потрібне приховувати імена агентів, які працювали на державу-окупанта.

У книзі відчутно бракує ілюстративного матеріалу, дарма що в ГДА СБ України є чудова колекція фотографій і самого Головного командира УПА, і його соратників, причому значна частина цих світлин ніколи не публікувалася. Чому їх не вміщено у виданні, залишається загадкою.

Та попри всі висловлені зауваження рецензована книга є капітальним джерельним збірником, без якого не обійдуться наступні покоління істориків, що досліджуватимуть життя та діяльність Романа Шухевича. Сподіваємося, справа публікації документів архіву СБУ на цьому не завершиться і вже незабаром ми матимемо аналогічні збірники про Петра Федуна, Романа Кравчука, Василя Кука та інших керівників повстанського руху.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

АНТОНОВА Тетяна — магістрант історичного факультету Дніпропетровського національного університету.

АРСЕНИЧ Петро — краєзнавець, доцент Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника.

В'ЯТРОВИЧ Володимир — кандидат історичних наук, представник Українського інституту національної пам'яті у Львівській області, науковий співробітник Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, директор Центру досліджень визвольного руху.

ЗАБІЛИЙ Руслан — науковий співробітник Центру досліджень визвольного руху, молодший науковий співробітник Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

ІЩУК Олександр — кандидат історичних наук, співробітник Галузевого державного архіву Служби безпеки України.

КОНДРАТЮК Костянтин — доктор історичних наук, професор Львівського національного університету ім. І. Франка.

ЛУНЬО Євген — старший науковий співробітник Інституту народознавства НАН України.

МАНЗУРЕНКО Віталій — заступник головного редактора часопису «Однострій».

НИКОЛАЄВА Наталія — кандидат історичних наук, науковий співробітник Київського національного університету ім. Т. Шевченка.

ПАГІРЯ Олександр — студент Київського національного університету ім. Т. Шевченка.

ПАТРИЛЯК Іван — кандидат історичних наук, директор музею історії університету Київського національного університету ім. Т. Шевченка.

ПЕЛЕШОК Марія — аспірантка кафедри історії Національного університету «Острозька академія».

ПОСІВНИЧ Микола — науковий співробітник Центру досліджень визвольного руху, молодший науковий співробітник Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, президент благодійного фонду «Літопис УПА» ім. В. Макара.

РЕМАРЧУК Тарас — аспірант кафедри історії Національного університету «Острозька академія».

РУСНАЧЕНКО Анатолій — доктор історичних наук.

СОВА Андрій — аспірант кафедри давньої історії України та архівознавства Львівського національного університету ім. І. Франка.

ТРОФИМОВИЧ Володимир — доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії Національного університету «Острозька академія».

Історія боротьби народу за визволення є основою національної ідеї кожної держави. Саме на ній базується система суспільних цінностей та орієнтирів. Минуле українського народу, особливо його визвольна боротьба, протягом довгих років замовчувалося та спотворювалося тоталітарними режимами. Тому надзвичайно гострою є потреба нового, неупередженого погляду на історію українського визвольного руху.

Апогей спротиву українців припадає на XX століття — його найяскравішим виявом є боротьба Організації Українських Націоналістів та Української Повстанської Армії впродовж 1920—1950-х років. На жаль, сьогодні діяльність цих структур залишається найменш дослідженою ділянкою в українській історіографії.

Вивчення найрізноманітніших аспектів боротьби українців за національну та соціальну свободу є головною метою Центру досліджень визвольного руху.

Сьогодні Центр досліджень визвольного руху це:

- єдиний спеціалізований науковий центр досліджень проблематики ОУН і УПА;
- центр розробки та впровадження програм популяризації національно-визвольної боротьби ОУН та УПА;
- консультативна діяльність, надання установам, організаціям та зацікавленим особам інформації, експертних оцінок, що стосуються проблематики визвольного руху;
- унікальний архів документальних, усних, речових, фото- та відеосвідчень про національно-визвольну боротьбу ОУН та УПА.

ЦДВР об'єднує багатьох істориків із різних куточків України та з-поза її меж, які досліджують проблематику визвольного руху українського та інших народів.

Центр має власне періодичне видання — науковий збірник «Український визвольний рух», публікує наукові розвідки, спогади та документів.

ДІЯЛЬНІСТЬ ЦДВР

Проведені наукові конференції:

«Третій фронт в Західній Україні. 1939—1947» (спільно з Науковим товариством ім. Т. Шевченка).

«Організація Українських Націоналістів: до 75-ліття створення»

«Боротьба народів Центральної та Східної Європи з тоталітарними режимами в ХХ ст.» (спільно із Інститутом української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, Кам'янець-Подільським державним університетом ім. І. Огієнка, Центром Українознавства Київського національного університету ім. Т. Шевченка, Міжнародною благодійною установою Центр національного відродження ім. С. Бандери).

«До 60-тої річниці Української Головної Визвольної Ради» (спільно з Інститутом українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України).

«Український визвольний рух 1920-х — 1950-х років: проблеми теорії та методології досліджень».

«Євген Коновалець на тлі доби» (спільно зі Львівською обласною державною адміністрацією).

«Український визвольний рух 1920-х — 1950-х років: актуальні проблеми дослідження» (спільно з Інститутом суспільних досліджень та Дніпропетровським національним університетом).

«Роман Шухевич — провідник українського визвольного руху» (спільно зі Львівською обласною державною адміністрацією, Львівською обласною радою, Українським інститутом національної пам'яті, Львівським національним університетом ім. І. Франка та Інститутом українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України).

Організовані виставки:

«Скрижалями українських теренів» (спільно з Молодіжним осередком вивчення руху ОУН-УПА при Києво-Могилянській академії).

«Українська Повстанська Армія: історія нескорених» (спільно зі Львівською обласною державною адміністрацією та Світовим комітетом відзначення 65-ї річниці створення УПА).

ВИДАННЯ ЦДВР

Армія безсмертних. Повстанські світлини / Ред. В. В'ятрович та В. Мороз — Львів: Видавництво «Мс», 2002. — 212 с.

Галаса В. Наше життя і боротьба. — Львів: Видавництво «Мс», 2005. — 272 с.

Петренко Р. Слідами армії без держави. — Київ—Торонто: Українська Видавнича Спілка, 2004. — 272 с.

Чайківський Б. «Фама». Рекламна фірма Романа Шухевича. — Львів: Видавництво «Мс», 2005. — 104 с.

Порендовський В.-І. У кігтях СТЕПЛАГУ (Кенгір 1949-1954). Спогади. — Львів: Видавництво «Сполом», 2006. — 144 с., іл.

Варшавський акт обвинувачення Степана Бандери та товаришів / Упор. М. Посівнич. — Львів: Видавництво «Мс», 2005. — 200 с., іл.

Кук В. — «Леміш». Колгоспне рабство. — Львів, 2007. — 264 с., іл.

В'ятрович В. Ставлення ОУН до євреїв: формування позиції на тлі катастрофи. — Львів: Видавництво «Мс», 2006. — 144 с., іл.

Стасюк О. Видавничо-пропагандивна діяльність ОУН (1941—1953 pp.). Львів, 2006. — 384 с., іл.

Український визвольний рух. — Львів: Видавництво «Мс», 2003. — Зб. 1 — 208 с.

Український визвольний рух. — Львів: Видавництво «Мс», 2003. — Зб. 2: Українсько-польський конфлікт під час Другої світової війни. — 194 с.

Український визвольний рух. — Львів: Видавництво «Коло», 2004. — Зб. 3: До 75-ліття Організації Українських Націоналістів. — 304 с.

Український визвольний рух. — Львів, 2005. — Зб. 4: Боротьба народів Центрально-Східної Європи проти тоталітарних режимів в XX столітті. — 272 с.

Український визвольний рух. — Львів: Видавництво «Мс», 2005. — Зб. 5. — 240 с.

Український визвольний рух. — Львів: Видавництво «Мс», 2006. — Зб. 6. — 272 с.

Український визвольний рух. — Львів: Видавництво «Мс», 2006. — Зб. 7. — 312 с.

Український визвольний рух. — Львів, 2006. — Зб. 8. — 312 с.

Український визвольний рух. — Львів, 2006. — Зб. 9. — 320 с.

Український визвольний рух. — Львів, 2006. — Зб. 10: До 100-річчя від дня народження Романа Шухевича. — 352 с.

Українська Повстанська Армія. Історія нескорених / В. В'ятрович (відповід. ред.), Р. Грицьків, І. Дерев'яний, Р. Забілий, А. Сова, П. Сольов. — Львів, 2007. — 352 с.

УКРАЇНСЬКИЙ ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ

Науковий збірник

№ 10

Відповідальний редактор
Володимир В'ЯТРОВИЧ

Літературний редактор
Віктор МАРТИНЮК

Дизайн обкладинки:
Ольга САЛО

Верстка:
Віктор МАРТИНЮК

Відповідальна за випуск
Ярина ЯСИНЕВИЧ

Реєстраційне свідоцтво від 27.01.2006 р.

Серія ЛВ №741

Засновник ЦДВР

Віддруковано в друкарні
ПП «Добрий друк»